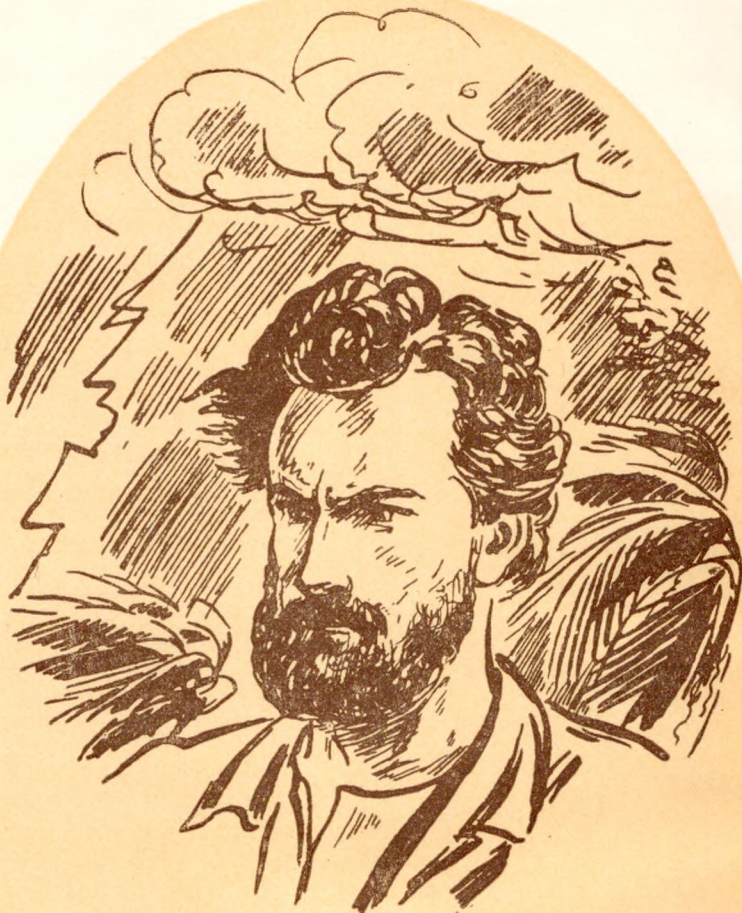

Н. Н. Мислуха-Маклай
ПАДАРОЖЖЫ

H. Meyer-Karlau

ШКОЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА

Н. Н. МІКЛУХА-МАКЛАЙ

ПАДАРОЖЖЫ

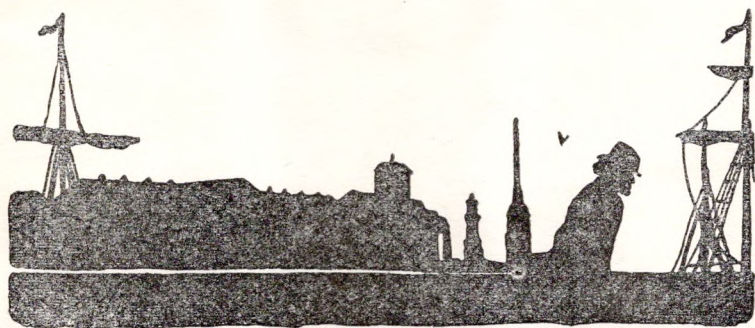
АРТЫКУЛЫ,
РЭДАКЦЫЯ ТЭКСТУ І ЗАЎВАГІ
ЛІДЗІІ ЧУКОЎСКАЙ

ДЗЯРЖАУНАЕ
ВУЧЭБНА-ПЕДАГАГІЧНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БССР
МІНСК 1954

*Пераклад з рускай мовы А. Мікульскага
Малюнкі мастака В. Мілашэўскага*

**ТАМО РУС
ЧАЛАВЕК З РАСИИ**

Дзённік Міклуха-Маклая прачытае з захапленнем кожны, хто цікавіцца жыццём першабытных народаў. Папуасы заліва «Астралябіі» (на поўночна-ўсходнім беразе Новай Гвінеі), сярод якіх на працягу некалькіх год жыў падарожнік, ніколі не мелі зносін з іншымі народамі і ў поўнай някранутасці захоўвалі свой першабытны ўклад. Падрабязна і грунтоўна расказвае Міклуха-Маклай аб нормах і звычаях жыхароў вострава: аб тым, якія ў папуасаў пахавальныя і вясельныя абрады, аб тым, як папуасы палююць, як навучаюць дзяцей, як апрацоўваюць зямлю, як будуюць пірогі, як вырабляюць матэрыю з кары. З педантычнай дакладнасцю прафесіянальнага даследчыка вядзе ён свае запісы: калі мяльком успомніць аб тым, што на каменнях быў раскладзены касцёр, — тут-жа паведаміць, колькі метраў у акружнасці гэты касцёр займаў; калі назаве якую-небудзь страву туземцаў — растлумачыць, з чаго і як яе гатавалі, што раней клалі ў гаршчок, а што пасля... «Бачыць усё ўласнымі вачыма» — такім быў дэвіз падарожніка. І не толькі бачыць, але, па магчымасці, і правяраць, — часам і на самім сабе». Вывучаючы татуіроўку, прынятую ў папуасаў поўднёвага берага, ён папрасіў, каб яны зрабілі рысунак і ў яго на плячы: яму было мала ўбачыць арнамент на чужой скуры, патрэбна было паспрабаваць усю аперацыю на сваёй уласнай... За пятнаццаць год падарожжаў па Новай Гвінеі і іншых астравах Ціхага акіяна, па поўвостраву Малака і па Аўстраліі Міклуха-Маклай пабачыў і зазнаў нямала; усё бачанае ён запісваў, замалёўваў, рэгістраваў старанна, праўдзіва і дакладна — ці была гэта вышыня гары

або глыбіня заліва, дзюба птушкі, арнамент на барту пірoгі, пахавальны абрад ці валасы дзіцяці. Да чужых і сваіх уласных меркаванняў і здагадак ён адносіўся вельмі строга, надзвычай крытычна. Ён трымаў сваё ўяўленне стрыножаным, не дазваляючы сабе ні беспадстаўных абагульненняў, ні заўчасных вывадаў. Вось чаму яго бясхітрасныя запісы, зробленыя на хаду, каля дарожнага вогнішча або ў пустэльнай хацінцы пры святле патухаючай лямпы, аказаліся такімі каштоўнымі для навукі. Географ здабудзе з іх звесткі аб клімаце Новай Гвінеі, аб яе раслінным свеце; лінгвіст даведаецца, на якіх дыялектах размаўляюць розныя папуаскія плямёны; этнограф — якія ў папуасаў касцюмы, якія музыкальныя інструменты, якія танцы — і, такім чынам, атрымае надзейны матэрыял для меркавання аб той стадыі развіцця чалавечага грамадства, якую Маркс і Энгельс называлі стадыяй «першабытнага камунізма». Дзённік Міклуха-Маклая дае нам у рукі нібы фатаграфічны здымак, нібы праўдзівы і дакладны партрэт першабытнага племені, зроблены без скажэнняў і прыкрас. Гэты партрэт тым больш каштоўны для нас, што першабытных плямёнаў, якія ніколі не мелі зносін з народамі больш высокай культуры, у свеце ўжо амаль не засталася, — а з імі разам знікае непасрэдная магчымасць назіраць раннюю стадыю развіцця чалавечага грамадства, праз якую некалі прайшлі ўсе народы.

Але дзённік Міклуха-Маклая — гэта не толькі партрэт мала вывучанага племені; у некаторым сэнсе гэта і аўтапартрэт. Радок за радком, старонка за старонкай — і паступова праз гэтыя радкі, у якіх на першы погляд так мала гаворыцца аб аўтары, выступае, магчыма, наперакор яго ўласнай волі, побач з тварамі папуасаў, на фоне гор, какосавых пальм і акіяна, другі твар: вобраз дзіўнага, незвычайнага чалавека, партрэт яго самога, Маклая, — вучонага, асветніка, гуманіста.

2

Вялікі рускі падарожнік Нікалай Нікалаевіч Міклуха-Маклай нарадзіўся 17 ліпеня 1846 года ў сяле Раждзественскім, непадалёку ад горада Баравічы. Бацька яго быў інжынерам. Ён памёр, калі хлопчыку споўнілася адзінаццаць год. З гэтага дня нястача не пакідала сям'і: на руках у маці засталася пяцёра дзяцей. У тым-жа годзе

Нікалая аддалі ў пецербургскую школу, а праз год перавялі ў гімназію. Аднак з гімназіі яго выключылі, за што—мы не ведаем, ведаем толькі, што прычынай выключэння была выстаўлена «непаспяховасць». У семнаццаць год ён паступіў вольным слухачом на фізіка-матэматычны факультэт Пецербургскага ўніверсітэта, але і тут правучыўся нядоўга: у 1864 годзе яго выключылі за «парушэнне правілаў», забараніўшы пры гэтым паступаць у другія ўніверсітэты Расіі. Тады ён выехаў за граніцу, жадаючы вучыцца што-б там ні было. Асабліва захаплялі яго праблемы параўнальнай анатоміі. Славыты зоолаг Эрнст Гекель, заўзяты прапагандыст тэорыі Дарвіна, неўзабаве прыкмеціў таленавітага юнака, запрасіў яго да сябе ў асістэнты, і ў 1866 годзе Нікалай Нікалаевіч зрабіў разам з Гекелем сваё першае падарожжа: накіраваўся на Канарскія астравы. На востраве Ланцэротэ Міклуха-Маклай займаўся анатоміяй губак і вывучэннем мозгу храстковых рыб. У 1867 годзе ён паехаў у Сіцылію, каб прадаўжаць заняткі па анатоміі, а ў 1868 — на берагі Чырвонага мора. Гэта падарожжа аказалася небяспечным: арабы адносіліся да еўрапейцаў з надзвычайнай варожасцю, і Міклуха-Маклай вымушан быў прыняць аблічча арабскага доктара — насіць чалму, брыць галаву, выконваць мусульманскія абрады.

Вось тое нямногае, што нам вядома аб дзейнасці Міклуха-Маклая да пачатку новагвінейскай эпапеі. Рысы яго асобы, захаваныя нам афіцыйнымі дакументамі і выпадковымі сведчаннямі сучаснікаў, ледзь прыкметны; яны яшчэ ўхіляюцца ад дакладнага вызначэння, як рысы яго твару на раннім юнацкім фотаздымку, дзе ён зняты з доўгімі валасамі і нядбайна завязаным гальштукам, — шчуплы, трохі задуменны — хутчэй паэт або мастак, чым упарты даследчык. Не верыцца, што гэты тоненькі юнак можа па дзесяць гадзін у дзень хадзіць па балоце, галадаць, карабкацца на горы... Між іншым, нават ранняе юнацтва яго ўжо гаворыць аб волі: Маклай двойчы выключан з навучальных устаноў, але прадаўжае вучыцца; нястача праследуе яго, але ён не зварочвае з дарогі, гравіруе для заробку нейкія малюнкi і вучыцца; і, відаць, ён не з палахлівых — аб гэтым сведчыць падарожжа на берагі Чырвонага мора. Аднак ва ўрывачных успамінах сучаснікаў і на выпадковым юнацкім фотаздымку рысы яго яшчэ не ясныя; яны нібы не ў фокусе; яны стануць

яснымі, рэльефна выступаць, праявляцца толькі ў святле сціплых і простых радкоў яго новагвінейскіх дзённікаў.

У 1869 годзе Міклуха-Маклаю споўнілася 23 гады. Ён быў ужо аўтарам некалькіх каштоўных навуковых работ аб ніжэйшых арганізмах. Прыехаўшы ў Расію, Нікалай Нікалаевіч звярнуўся ў совет Геаграфічнага таварыства за падтрымкай у ажыццяўленні задуманага ім падарожжа на Ціхаакіяніскія астравы. Пасля працяглых абмеркаванняў і спрэчак таварыства рашыла выклапатаць для Міклуха-Маклая дазвол накіравацца ў Ціхі акіян на адным з рускіх ваенных суднаў — на барту карвета «Віцязь». Асабліва энергічна падтрымліваў хадайніцтва маладога вучонага славыты рускі падарожнік Семёнаў-Тян-Шанскі; ён адным з першых паверыў у дараванне Міклуха-Маклая.

Геаграфічнае таварыства абмеркавала на сваім паседжанні шырокую праграму работ, прадстаўленую Нікалаем Нікалаевічам. Каб паспрабаваць адказаць на пытанні, якія цікавілі ў той час географіаў, заалагаў, біёлагаў, ён меў намер на астравах Ціхага акіяна вывучаць і жывёл, і клімат, і ўласцівасці глебы, і вышыню гор. А паколькі ў гэты час ён быў ужо моцна захоплены праблемамі навукі аб чалавеку — антрапалогіяй, ён адвёў у сваёй праграме нямала месца вывучэнню першабытных плямёнаў, якія насяляюць астравы Ціхага акіяна.

8 лістапада 1870 года карвет «Віцязь» вышаў з Кранштадскага порта і, наведваўшы па дарозе Капенгаген, востраў Мадэйру, востраў Пасхі, Таіці, астравы Самоа, востраў Новая Ірландыя, на трыста сорок шосты дзень шляху, 19 верасня 1871 года, кінуў якар у заліве «Астралябіі», на поўночна-ўсходнім беразе Новай Гвінеі.

Гэтай датай — 19 верасня 1871 года — і адкрываецца першая старонка дзённіка Міклуха-Маклая.

3

«Ганьбіць падарожнік наведваемыя ім плямёны ці хваліць іх — гэта ў канчатковым выніку куды больш характарызуе самога пішучага, чым тых, каго ён апісвае», — такімі словамі вядомага англійскага натураліста Джона Лебока пачынае Міклуха-Маклай адзін з сваіх артыкулаў.

Больш за ўсё гэтыя мудрыя словы падыходзяць да яго самога. Яны маглі-б паслужыць эпіграфам да кожнай старонкі яго дзённіка. І як не падобен гэты дзённік на запісы, ну, скажам, славутага даследчыка Афрыкі Стэнлі, у чых вачах туземцы заўсёды аказваліся лянівымі, жорсткімі, неразумнымі, баязлівымі, хцівымі, вартымі калі не злосці, то, ва ўсякім разе, пастаяннай насмешкі! У кнізе Стэнлі «Як я знайшоў Лівінгстона» ёсць раздзел пад назваю «Этнаграфічныя нататкі». У ім падарожнік апісвае афрыканскія плямёны, сярод якіх праходзіў яго караван. Вось якія характарыстыкі дае ён туземцам:

«Аб людзях племені ваквэрэ гавораць, што яны надзвычай несумленныя, і я ніколькі ў гэтым не сумняваюся».

«Людзі племені мгого жорсткія і здольныя на звычайныя ўчынкi пры малейшай спакусе».

«Людзі ваніамвэзі — страшэнныя баязліўцы».

Пачуццё перавагі ні на мінуту не пакідала Стэнлі. «Моцны ўдар, добра нанесены па іх голых спінах, у адно імгненне надаваў ім шалёную дзейнасць», — пісаў ён аб туземцах, выконваўшых у яго работу насільшчыкаў.

Першае, што здзіўляе ў дзённіках Міклуха-Маклая, — гэта тое паважанне, якім прасякнуты яго меркаванні аб туземцах, і тая далікатнасць, з якой ён звяртаецца да іх. Колькі разоў ён называе твары папуасаў добрымі, мяккімі, разумнымі, як шчыра любуецца гібкасцю, стройнасцю, спрытнасцю рухаў туземцаў, як радуецца іх сумленнасцю, іх кемлівасцю, іх здагадлівасцю! Калі-ж што-небудзь і непрыемна здзіўляе яго ў звычаях і нормах папуасаў, ён не спяшаецца высмеяць і асудзіць чужы звычай з пункту гледжання самазадаволенай маралі еўрапейскага абываталя, а, як належыць вучонаму, спрабуе зразумець яго і растлумачыць гістарычна; нават людаедству, выклікаючаму ў ім агіду, ён знаходзіць прычыну. Для яго папуасы Новай Гвінеі, якіх, рызыкуючы ўласным жыццём, ён прышоў вывучаць, — не паддоследныя трусы і не рабы, а перш за ўсё людзі, такія-ж людзі, якіх ён бачыў усюды, толькі ў шмат разоў цікавейшыя за другіх. У зносінах з туземцамі ён патрабуе ад сябе такой-жа справядлівасці і далікатнасці, як і ў зносінах з любымі іншымі людзьмі. «Мае суседзі» — часцей за ўсё называе ён іх. Вось ён прышоў у вёску да «суседзяў» і ўбачыў, што яны зусім не рады яго наведванню. Усюды насупленыя, нахмураныя твары. Туземцы схапіліся за копі, і ён лічыць такі жэст

зусім натуральным. Гэта-ж іх край, іх вёска, іх лес, яны не запрашалі да сябе Міклуха-Маклая.

«Мне самому стала неяк няёмка, — запісвае Маклай у дзённіку: — чаго прыходжу я турбаваць гэтых людзей?»

З упэўненасцю можна сказаць, што Стэнлі ды іншыя падарожнікі не адчувалі такой няёмкасці.

Папуасы заліва «Астралябіі» былі людзьмі каменнага веку, Міклуха-Маклай — адным з перадавых вучоных сучаснай цывілізацыі. Але вучоны не быў схільны пагардліва адносіцца да папуаса на той падставе, што апошні сячэ дрэва нязграбнай каменнай сякерай, есць не лыжкай, а нейкай там ракавінай, не ведае сахі і плуга і разрыхляе зямлю амаль голымі рукамі. Наадварот, ён з захапленнем адзываецца аб працавітых людзях, якія дабіліся выдатнай апрацоўкі зямлі, не гледзячы на беднасць і прымітыўнасць сваіх земляробчых прылад, якія ўмеюць звычайнай косткай выканаць складаны мастацкі арнамент і рэзаць косткай мяса не горш, чым стальным нажом. Адукаваны вучоны не пагрэбаваў вымазаць сабе лоб чорнай фарбай — на папуаскі лад — у адзнаку жалобы па адной з туземных жанчын, жадаючы гэтым выказаць сваё спачуванне мужу нябожчыцы; і да таго часу, пакуль ён не заслужыў поўнага давер'я папуасаў і пакуль яны самі не захацелі пазнаёміць з ім сваіх жонак, дачок і сясцёр, ён здалёку папярэдзваў свістам аб сваім набліжэнні: няхай жанчыны хаваюцца, калі ў іх такі звычай. Яго далікатнасць хочацца назваць чэхаўскай — настолькі яна высокай пробы. Так, відаць, паводзіў-бы сябе самы далікатны чалавек на зямлі — Антон Паўлавіч Чэхаў, — калі-б ён апынуўся «адзін сярод людаедаў»... Але побач з далікатнасцю і дабратай, прымушаўшай Міклуха-Маклая, хворага, пакутуючага ад ліхаманкі і ран на нагах, спяшацца праз непраходны лес у вёску на дапамогу якому-небудзь хвораму туземцу, побач з рысамі мяккасці, дабрата, далікатнасці дзённік Міклуха-Маклая адкрывае ў аўтары яшчэ адну рысу — бясстрашша ў літаральным сэнсе гэтага слова: гэта значыць, поўная адсутнасць страху. У спалучэнні з мяккасцю і дабратай гэтая рыса здзіўляе. Яму гавораць, што яго будучыя суседзі — людаеды, што яны вераломныя, хітрыя, бязлітасныя і ненавідзяць белых. Клапатлівы капітан карабля настойліва раіць яму ўзяць узброеную варту. Але вось карвет адплыў, схваўся за гарызонт. Міклуха-Маклай адзін накіроўваецца ў

папуаскую вёску. Ён ведае, становішча яго і сапраўды небяспечнае, што сапраўды на гэтым востраве ён можа загінуць. Нездарма напярэдадні адыходу «Віцязя» ён паказаў маракам тое дрэва, пад якім ён закапае ўвесь сабраны ім навуковы матэрыял, калі адчуе, што яму «не ўцалець». І тым не менш, накіроўваючыся ў вёску туземцаў, ён не бярэ з сабой ні стрэльбы, ні рэвальвера: адну толькі запісную кніжку і аловак. Туземцы непрыязна сустрэлі няпрошанага гасця. Некалькі стрэл праяцела каля яго галавы. Чым-жа ён адказаў на стрэлы? Папуаскай мовы тады ён яшчэ не ведаў. Як растлумачыць гэтым людзям, што ў яго добрыя намеры? Падарожнік расцілае на зямлі цыноўку і сярод узброеных людзей, якія толькі што пагражалі яму смерцю, кладзецца спаць. «Я вас не баюся; я прышоў да вас без зброі і веру, што і вы не пакрыўдзіце мяне», — вось што сказаў ён гэтым простым учынкам. Учынак бяспрыкладны па знаходлівасці і мужнасці. Самым-жа цікавым з'яўляецца тое, што Міклуха-Маклай не толькі адважыўся легчы спаць сярод людзей, якія мінуту назад цэлліся ў яго, але і заснуў! «Я праспаў дзве гадзіны з лішкам», запісвае ён у дзённіку. Для гэтага двухгадзіннага сну патрэбна было не толькі быць стомленым, на што, з уласцівай яму сціпласцю, спасылаецца ён сам, але і зусім не адчуваць страху, аб чым ён замоўчвае.

Папуасы былі здзіўлены мужнасцю незвычайнага чалавека. Не ведаючы, як растлумачыць сабе смеласць, якую заўсёды праяўляў гэты хударлявы чалавек з бледным, стомленым тварам і ціхім голасам, яны нарэшце палічылі, што ён бессмяротны — таму і не баіцца іх коп'яў і стрэл.

— Скажы, Маклай, ці можаш ты памерці? — запыталі яны яго аднойчы.

Маклай на мінуту задумаўся. Потым узяў кап'ё—«тоўстае і добра завостранае», як з педантычнай дакладнасцю паведамляе ён у дзённіку, «цяжкае і вострае, якое можа прынесці немінучую смерць», — падаў яго папуасу, адышоў на некалькі крокаў і спыніўся насупраць яго.

«Я зняў капялюш, шырокія палі якога закрывалі мне твар; я хацеў, каб туземцы маглі бачыць па выражэнню майго твару, што Маклай не жартуе і не змаргне, што-б ні здарылася», — запісвае ён.

Ён падаў туземцу кап'ё і сказаў:

— Паглядзі, ці можа Маклай памерці.

Аднак не трэба думаць, што мужнасць Міклуха-Маклая насіла адценне пакорлівасці. Там дзе было неабходна, ён умеў пусціць у ход і рэвальвер. Падарожнік не любіў карыстацца зброяй, але ён не задумаўся сілай зброі прывесці да паслухмянасці чалавека, які быў галоўным віноўнікам разні, распачатай папуасамі берага Папуа-Кавійі у час яго нядоўгай адлучкі.

«Я схпіў Сасі за горла і прыставіў яму рэвальвер да рота».

Гэты ўчынак таксама патрабаваў вялікай прысутнасці духу: начальнік вострава Мавара, Сасі, якога арыштаваў падарожнік, быў велізарны дзяцюк, утрая дужэйшы за Маклая, і карыстаўся на ўзбярэжжы заслужанай славай рабаўніка і забойцы.

4

Аб усім, што здаралася з ім у час вандраванняў, Міклуха-Маклай апавядае такім роўным, спакойным тонам, што чытачу мімаволі пачынае здавацца, быццам і на самай справе ў яго жыцці на Новай Гвінеі не было нічога асаблівага. Хадзіў па лесе, бачыў вялікія грыбы; потым пайшоў у тую вёску, дзе, як паведамлялі сябры, яго хацелі забіць і атрабаваць, — і застаўся там начаваць; потым зноў хадзіў па лесе, падстрэліў і адпрапараваў птушку, варыў боб, потым хворы, з павышанай тэмпературай, пачаў узбірацца на высокую гару па непраходнай сцежцы; сарваўся і дзве гадзіны праляжаў непрытомным уніз галавой; устаўшы, узраўся ўсё-ж на самую яршыню і зрабіў неабходныя вымярэнні; потым зноў варыў боб; потым прапанаваў папуасам праверыць з дапамогай кап'я, ці можа ён памерці... Усё гэта расказана спакойна, без усякіх клічнікаў і пауз, нават крыху манатонна: пра боб тым-жа голасам, што і аб прагулцы над бяздоннем.

Усякае, не толькі ўзвышанае, але і нават крыху прыўзнятае, гучнае слова было арганічна чужым Маклаю, і слоў «абавязак вучонага» мы не сустрэнем у яго дзённіку, таксама як не сустрэнем слова «мужнасць» або «храбрасць».

Аднак кожнаму, хто задумаецца над жыццёвым шляхам гэтага чалавека, хто гляне на яго з боку, стане ясна, што, хоць ён нідзе не ўпамінае пра абавязак вучонага,

самае высокае ўяўленне аб гэтым абавязку было ўласціва яму; і хоць ён нідзе не гаворыць аб абавязках цывілізаванага еўрапейца перад людзьмі, якія стаяць на нізкай ступені развіцця, тым не менш ён заўсёды выконваў іх.

Калі-б гэта было не так, калі-б навука не валодала ўсімі помысламі яго, ці-ж здолеў-бы ён дзень за днём, тыдзень за тыднем, не даючы сабе адпачынку нават у час хваробы і гэтым гадоў на дваццаць скараціўшы свой век, — цэлымі гадамі хадзіць па балоце і гарах, вымяраць, аглядаць, накопліваць матэрыял, запісваць, супастаўляць? Ён усё жыццё мала спаў, дрэнна еў; заўсёды яму здавалася, што ён не паспее як належыць выканаць узятых на сябе абавязацельстваў. Высокародная прага да пазнання свету гнала яго па непраходных лясах. «Я шкадую, што ў мяне не сто вачэй», пісаў ён у сваім дзённіку. Здаецца, гэта адзіная скарга, якую мы знойдзем у яго запісах. Вельмі злаваў яго боб: ён варыўся незвычайна доўга, ён адымаў час... У першы свой прыезд у заліў «Астралябіі» ён пражыў на беразе пятнаццаць месяцаў, гэта значыць больш года, і за гэтых пятнаццаць месяцаў не знайшоў часу зрабіць сабе зручную пасцель: галава ляжала ніжэй за ногі. «А варта было-б падкласці толькі два брускі пад ніжэйшую карзіну!» — з некаторым здзіўленнем, задумлена піша ён. Але часу, каб падкласці брускі, нехапіла. Навакольны свет, нябачаны яшчэ нікім з еўрапейцаў, толькі што прыняты Маклаем пад высокую руку навукі, патрабаваў распазнавання і ўліку. У гэтым новым свеце ўсё неабходна было разгледзець, апісаць, захаваць. Нават у час лютага прыступу ліхаманкі ён не спыняў метэаралагічных вымярэнняў: калі не было сілы стаяць і хадзіць, ён дабіраўся да сваіх прыбораў паўзком. Ні адзін лісток велічных дрэў, стаяўшых нібы на падпорках на дугападобных паветраных карэннях, не павінен быў прапасці для батанікі, ні адна мігцеючая ў чарнаце начнога акіяна медуза — для заалогіі, ні адна песня, зляцеўшая з губ папуасаў, — для этнаграфіі. Трэба было вымяраць папуаскія галовы, вымяраць тэмпературу глебы і тэмпературу вады, вымяраць вышыню гор, прэпаравачь птушак, вызначаць віды раслін, збіраць рэчы, валасы, упрыгожванні і зброю туземцаў; трэба было ўбачыць папуаскае пахаванне і папуаскае вяселле і паглядзець, як папуасы гатуюць «кеу», і даведацца, чаму ні ў аднаго чэрапа няма ніжняй сківіцы, — дзе-ж тут думаць пра ложка!

У чым-жа быў сэнс тых навуковых праблем, рашэнню якіх Міклуха-Маклай аддаваў свае сілы?

У заалогіі Міклуха-Маклай, як і настаўнік яго Гекель, быў паслядоўнікам Дарвіна; ён займаўся вывучэннем ніжэйшых жывёл, імкнучыся паказаць, што эвалюцыя іх відаў залежыць ад змянення асяроддзя. Гэтай мэце служылі вандраванні вучонага на Канарскія астравы, у Сіцылію і на берагі Чырвонага мора; з гэтай мэтай ён старанна прапагандаваў арганізацыю марскіх заалагічных станцый, дзе заолагі маглі-б вывучаць жывёл не ў музеях, а ў акружаючым іх прыродным асяроддзі; з гэтай мэтай збіраў на каралавых рыфах Новай Гвінеі малюскаў і медуз. І не толькі ніжэйшыя жывёлы займалі Маклая. У праграму заалагічных работ, якія ён хацеў правесці на Новай Гвінеі, уваходзіла ў якасці агульнай задачы «пра-сачыць змяненні і залежнасць жывёльных арганізмаў ад розных знешніх фактараў прыроды, а потым анатомію і гісторыю развіцця гэтых арганізмаў». У антрапалогіі-ж Міклуха-Маклай глыбока цікавіўся цэнтральным пытаннем, узнятым тады навукай аб чалавеку, — пытаннем аб адзінстве паходжання ўсіх чалавечых плямёнаў.

«У той час, — пісаў прафесар А. Б. Піятроўскі, — адбывалася жорсткая барацьба паміж «манагеністамі», якія сцвярджалі, што ўсе чалавечыя расы паходзяць ад аднаго ствала, і «палігеністамі», якія спрабавалі даказаць, што чалавечыя расы паходзяць ад некалькіх, не залежачых адзін ад другога, ствалоў. Белы чалавек і чорны чалавек, — сцвярджалі палігеністы, — складаюць дзве розныя пароды, настолькі-ж непадобныя паміж сабой, як сава і арол.

Адсюль палігеністы рабілі вывад, што чалавечыя расы няроўнацэнныя: адны людзі — белыя — самой прыродай нібы прызначаны для панавання; другія — «каляровыя» — не здольны развівацца і асуджаны на падпарадкаванне».

З вучоных таго часу паслядоўнікам тэорыі адзінства паходжання чалавечага роду быў рускі акадэмік Бэр. Ён сцвярджаў, што ўсе доказы праціўнікаў гэтай тэорыі асноўваюцца на неправераным матэрыяле, што для сапраўднага навуковага рашэння пытання неабходна ўсебакова вывучыць людзей розных рас — ад цывілізаваных еўрапейцаў да малакультурных жыхароў трапічных краін.

«З'яўляецца пажаданым, можна нават сказаць, неабходным для навукі вывучыць насельніцтва Новай Гвінеі», пісаў Бэр у адным з сваіх артыкулаў.

Бэр быў для Міклуха-Маклая вялікім аўтарытэтам, і яго пажаданне аказала на падарожніка вялікі ўплыў. «Неабходнасць для навукі» стала для Маклая асабістай неабходнасцю. Ён выбраў Новую Гвінею месцам сваіх шматгадовых даследаванняў, таму што гэты востраў быў населен першабытным племенем, вывучэнне якога магло даць адказ на цэнтральнае пытанне, пастаўленае антрапалогіяй. Падарожжа на Новую Гвінею было падарожжам не толькі ў прасторы, але і ў часе — падарожжам у каменны век.

Маклай разумеў, што трэба спяшацца: калі еўрапейскія каланізатары з'явіцца на Новую Гвінею — зменіцца жыццёвы ўклад папуасаў, змяняцца іх звычаі, ды і самім ім не чакаць дабра. Вось чаму для сябе яму ніколі не хапала часу.

Яго шматгадовая самаадданая праца не прапала дарэмна. На падставе сабранага ім матэрыялу гісторык можа дакладна вызначыць стадыю развіцця, на якой знаходзіліся папуасы бухты «Астралябіі». Міклуха-Маклай не ведаў папуаскай мовы, і гэта вельмі перашкаджала яму глыбока пранікнуць у сутнасць соцыяльнага ўкладу папуаскага грамадства. Апрача таго, сама навучка ў гэтай галіне была яшчэ даволі бездапаможнай; пераварот у этнаграфіі, зроблены двума выдатнейшымі творамі чалавечай мыслі: кнігай амерыканскага вучонага Моргана «Старажытнае грамадства» і кнігай Энгельса «Аб паходжанні сям'і, прыватнай уласнасці і дзяржавы», быў яшчэ ўперадзе. Ключа да разумення структуры першабытнага грамадства не было яшчэ ў руках у навукі.

Але матэрыял, сабраны Міклуха-Маклаем, цалкам пацвярджае больш познія вывады вучоных-тэарэтыкаў. Дзякуючы гэтаму матэрыялу вучоныя маглі ўстанавіць, што вытворчасць і спажыванне мелі ў папуасаў калектыўны характар, што ў іх не было гандлю, што адзін вядомы ім падзел працы — гэта падзел па полу і ўзросту, што асноўнай адзінкай іх грамадства з'яўляўся род, што іх грамадства было першабытна-кмуністычным. Ён першы даў падрабязную характарыстыку матэрыяльнай

культуры папуасаў заліва «Астралябіі». І самае галоўнае: апісаўшы фізічны тып папуасаў Новай Гвінеі, Маклай абвергнуў пашыраную ў навуцы таго часу думку, быццам папуасам уласцівы нейкія асобыя якасці — якасці «ніжэйшых» рас. Было прынята лічыць, што валасы ў папуасаў растуць неяк асабліва, «пучкамі». «Не; растуць зусім так, як у еўрапейцаў», канстатаваў пасля працяглых работ Міклуха-Маклай. Вучоныя сцвярджалі, быццам скура ў папуасаў таксама асаблівая: шурпатая. «Не; скура гладкая і нічым не адрозніваецца ад скуры еўрапейцаў», запісаў Міклуха-Маклай у сваім дзённіку.

І не асобныя запісы, а ўвесь яго дзённік з'яўляецца абвяржэннем хлусні, узведзенай на цёмнаскурыя плямёны.

З дзённіка Міклуха-Маклая чытач непазбежна зробіць вывад: зусім не «кроважэрныя» і не «каварныя», а такія-ж людзі, як усюды.

Працы Міклуха-Маклая служылі і служаць справе выкрыцця шкодных тэорый «палігеністаў», прыкрываючых драпежніцтва імперыялістычных дзяржаў; служылі і служаць справе выкрыцця расісцкіх тэорый, створаных для патрэб фашызма.

Грамадскі бок навуковага пытання не выпаў з поля зроку Міклуха-Маклая. Ён ведаў, што, не чакаючы, пакуль пытанне будзе вырашана з дапамогай навукі, цывілізаваныя еўрапейцы ўсюды рашаюць яго з дапамогай гармат. Ці-ж англійскія каланізатары не знішчылі ў Тасманіі цэлы народ — тасманійцаў — на працягу якіх-небудзь трыццаці год?

Палітычныя погляды Міклуха-Маклая ў многіх адносінах былі наіўнымі; тым больш здзіўляе яго празорлівасць. Ён ужо тады разумеў, што знойдуцца людзі, якія, заняволіўшы і знішчыўшы «каляровыя» народы, пачнуць прапаведваць падпарадкаванне адных народаў белаі расы другім, такім-жа белым, на той падставе, быццам і сярод белых ёсць «поўнацэнныя» і «няпоўнацэнныя»; адны нібы самой прыродай прызначаны для панавання, другія — для рабства.

«...тым, хто апраўдвае знішчэнне цёмных рас, — пісаў ён у лістападзе 1877 года, — лагічна пайсці далей... і ў самой белаі расе пачаць адбор усіх, хто не падыходзіць да ідэалу «адзіна выбранай расы».

У канцы пісьма ён зноў вяртаецца да тэмы, якая так хвалявала яго. Ён з абурэннем адхіляе спасылкі на «натуральнасць» вымірання першабытных народаў.

«Знішчэнне цёмных рас, — пісаў ён, — ёсць не што іншае, як прымяненне грубай сілы, і кожны сумленны чалавек павінен асудзіць яе, або, калі можа, паўстаць супроць злоўжывання ёю».

Ён не толькі асудзіў, але і паўстаў. Тут яго абавязак вучонага сустрэўся з грамадскім абавязкам сапраўды культурнага чалавека. У выкананні гэтых двух абавязкаў — грамадскага і навуковага — для яго не было супярэчнасцяў. Яны супадалі. Вывучаючы, ён і асвятляў і абараняў. Ён лічыў сябе чалавекам «вышэйшай» расы на той падставе, што ў яго белая скура і што ён умее карыстацца стрэльбай; але ён лічыў сябе чалавекам перадавой культуры і стаў абаронцам папуасаў Берага Маклая і ўсіх «каляровых» народаў, прыгнечаных белымі каланізатарамі.

Перш за ўсё ён стаў асветнікам племені, сярод якога пасяліўся. Ён падараваў туземцам насенне карысных раслін, ён навучыў іх карыстацца прыладамі з металу і заўсёды ўласнымі сваімі паводзінамі паказваў ім прыклад справядлівасці і павагі да чалавека. Вось ён приходзіць у вёску і бачыць у адной хаціне «кускуса» — жывёлу, якой ён яшчэ не бачыў. Вучонаму хочацца забраць яе з сабой і даследаваць. Ён прапануе нож у абмен за кускуса. «Але дзеці Гарэнду будуць плакаць, калі ім не дадуць паспытаць мяса», тлумачаць яму збянтэжана туземцы.

«Я ведаў вельмі добра, — запісвае Маклай у сябе ў дзённіку, — што калі я вазьму жывёлу і аднясу яе дадому, ніхто з жыхароў Гарэнду не адважыцца працівіцца гэтаму, але мне не хацелася рабіць несправядлівасць і сілай заўладаць чужой уласнасцю».

Калі ты несправядлівы, то дзе-ж хвалёная перавага тваёй культуры?

Пачуццё справядлівасці павяло вучонага далей. Кожны раз, калі на сваім шляху ён сустракаў драпежніцтва белых гандляроў або гвалт над туземцамі з боку ваенных каманд, пасланых адной з імперыялістычных дзяржаў, ён звяртаўся да ўлад са словамі дакору і гневу. У імя «справядлівасці» і «чалавечнасці» ён патрабаваў стварэння Міжнароднай асацыяцыі для абароны чала-

вечых правоў туземцаў Ціхага акіяна «ад наглага гвалту, бессаромнага грабежніцтва». У пісьме да «Галоўнага камісара Яе Брытанскай вялікасці», сэра Артура Гардона, ён патрабуе, каб былі прыняты энергічныя меры для аховы правоў туземцаў на іх зямлю, на іх лясы і рэкі; каб быў забаронен прывоз спіртных напіткаў і зброі; у шматлікіх зваротах да вышэйшых галандскіх і англійскіх чыноўнікаў ён патрабуе спыніць гандаль нявольнікамі, які практыкуецца на астравах Ціхага акіяна пад выглядам «свабоднага найма рабочай сілы», людакравства, грабежніцтва і ашуканства. Калі-ж яму стала вядома, што Берагу Маклая пагражае акупацыя з боку Германіі, ён паслаў пратэстуючую тэлеграму Бісмарку, а потым звярнуўся да Александра III. Ён прапанаваў арганізаваць на астравах Ціхага акіяна рускую калонію — калонію асобага тыпу, калонію працоўных, створаную для абароны туземцаў і дапамогі ім, а не для гвалту над імі. Няхай сабе звароты і праекты Міклуха-Маклая былі наіўныя — не ад цара і не ад чыноўнікаў каланіяльных дзяржаў належала чакаць дапамогі — але ён зрабіў усё, што ён умеў і мог зрабіць.

...Туземцы бухты «Астралябіі» не разумелі, для чаго «тамо рус» Маклай збіраў шкілеты птушак і старыя чарапы; ім былі незразумелы такія словы, як «анексія» і «акупацыя», але высокароднасць Маклая аказалася зусім даступнай іх разуменню. Яны поўнасьцю аданілі якасці гэтага чалавека, адказаўшы на дабро добром і на клопаты клопатамі, — і ў гэтым, магчыма, самае моцнае навуковае абвяржэнне ілжэнавукі расістаў, — самае моцнае з усіх, здабытых Міклуха-Маклаем. Сапраўды, ці можна лічыць у маральных адносінах «няпоўнацэнным» народ, які з такой шчодрасцю адказаў на сардэчную шчодрасць? Калі ў падарожніка пачалі балець ногі, туземцы змайстравалі насілку і па чарзе насілі яго, каб яму не было балюча ступаць; калі ён выехаў, яны гадамі зберагалі яго рэчы, таму што гэта былі яго рэчы; аб праўдзівасці Маклая яны склалі прыказку: «слова Маклая адно»; і калі ім здалося, што стары папуас хоча кінуць кап'ё ў Маклая, многія кінуліся да яго, каб абараніць яго сваім целам... І гэта не было пракланеннем перад матэрыяльнай магутнасцю белага чалавека, перад яго стрэльбай, лямпай і запалкамі. Ульсан-жа, слуга Маклая, таксама ўмеў страляць з ружжа і паліць запалкі,

ды ў дадатак яшчэ іграў на губным гармоніку; але Ульсан быў нікчэмнасцю і баязліўцам, і папуасы не лічыліся з ім наогул. Любоў да Маклая выклікалася не пракланеннем перад сілай зброі, а пракланеннем перад сілай і прыгажосцю чалавечай асобы.

5

Міклуха-Маклай вымушан быў вучыцца за граніцай. У Расіі ён правёў толькі дзіцячыя і юнацкія гады. На працягу двух дзесяцігоддзяў ён быў на радзіме толькі наездамі. Ён канчаткова перасяліўся ў Пецярбург толькі незадоўга да смерці. Сувязь з роднай краінай многія гады ён падтрымліваў толькі пісьмамі, ды і то вельмі рэдкімі: рэгулярная пошта не хадзіла туды, дзе на караблях і пехатою, на сланых і ў пірогах туземцаў вандраваў Міклуха-Маклай.

Але як-бы далёка ад Расіі ён ні знаходзіўся, ён усюды прыносіў з сабой паветра роднай краіны, паветра таго часу, калі ён пакінуў яе.

Ён вучыўся ў пецярбургскім універсітэце ў пачатку шасцідзiesiąтых гадоў. Гэта была пара рэвалюцыйнага ўздому, сялянскіх хваляванняў, падпольных гурткоў розначыннай інтэлігенцыі, пара несакрушальнай веры ў магутнасць прыродазнаўчых навук, пара паэзіі Некрасава і Шэўчэнкі, палымянай пропаведзі Дабралюбава і Чэрнышэўскага ў «Современнике», Герцэна — у «Колоколе».

Ёсць падставы меркаваць, што з гімназіі Міклуха-Маклай быў выключан за непачцівыя адносіны да начальства (ва ўсякім-жа разе не за непаспяховасць!), што ва універсітэце ён прымаў удзел у бурных студэнцкіх сходках і да яго выключэння мела дачыненне паліцыя: ён прасядзеў тры дні ў Петрапаўлаўскай крэпасці.

Але справа зусім не ў гэтым. Усе гэтыя факты яшчэ не даюць нам права лічыць Міклуха-Маклая рэвалюцыянерам шасцідзiesiąтых гадоў. Хто тады не ўдзельнічаў у студэнцкіх сходках, хто не быў вінаваты ў непачцівых адносінах да начальства?!

Сувязь Міклуха-Маклая з перадавымі ідэямі шасцідзiesiąтых гадоў значна менш прыкметная, але значна больш глыбокая і трывалая. Яна ляжыць не на паверх-

ні, а ў самой аснове той грамадскай і навуковай справы, якой ён аддаў жыццё.

«У ліку прадузятых поглядаў... — пісаў правадыр рэвалюцыйнай дэмакратыі шасцідзiesiąтых гадоў Чэрнышэўскі, — вельмі прыкметнае месца займаюць забабоны, быццам асаблівыя плямённыя ўласцівасці, вынікаючыя з асаблівасцей самога арганізма, адыгрываюць значную ролю ў лёсе народаў; быццам адзін народ па самой сваёй натуре, па сваёй расе не здольны да таго, да чаго здольны другі, таксама па сваёй расе».

І далей:

«... не звяртайце ў практычных справах увагі на расу людзей, абыходзьцеся з імі проста, як з людзьмі; рабіце тое, што трэба рабіць для задавальнення проста чалавечай прыроды, і вы атрымаеце вынікі, якіх патрэбна чакаць ад прыроды чалавека. Магчыма, раса народа мела некаторы ўплыў на тое, што пэўны народ знаходзіцца цяпер у тым або іншым стане... але... ва ўтварэнні цяперашняга становішча кожнага народа такая велізарная частка належыць дзеянню акалічнасцей, не залежачых ад прыродных плямённых якасцей, што самі гэтыя асаблівыя адрозныя ад агульнай чалавечай прыроды якасці, калі і існуюць, то для іх дзеяння засталася вельмі мала месца — нязмерна, мікраскапічна мала месца».

«Не паклёпнічайце!» — такім воклічам канчаецца гэты ўрывак.

Як адносіўся Міклуха-Маклай да Чэрнышэўскага? Ці ведаў што-небудзь Чэрнышэўскі пра Міклуху-Маклая? Пытанне гэтае вывучана недастаткова, але, як бы там ні было, у дзённіку Маклая няма ні аднаго радка, які супярэчыў-бы прыведзеным думкам Чэрнышэўскага.

Калі чытаеш праект стварэння рускай калоніі на Ціхім акіяне, высунуты Маклаем у абарону папуасаў, таксама мімаволі ўспамінаецца Чэрнышэўскі.

«Калонія складае абшчыну і кіруецца старшынёй, саветам і агульным сходам пасяленцаў», пісаў Міклуха-Маклай. «Штогод увесь чысты прыбытак ад апрацоўкі зямлі будзе дзяліцца паміж усімі ўдзельнікамі прадпрыемства адпаведна іх становішчу і працы».

Ці не аб такіх працоўных абшчынах марыла Вера Паўлаўна — слабутая гераіня рамана Чэрнышэўскага «Што рабіць?». І калі чытаеш у дзённіку ў Маклая, як

ён лячыў і вучыў папуасаў, ці не ўспамінаецца мімавольна рускае юнацтва, якое ў той-жа час, пакідаючы універсітэты і гасціныя, накіроўвалася ў рускія вёскі лячыць і вучыць народ?

Сучаснікі добра ўлоўлівалі шасцідзсятніцкі, рэволюцыйны водгук у дзейнасці Міклуха-Маклая. Нездарма селянін Наўгародскай губерні, адказваючы на заклік Маклая прыняць удзел у арганізацыі калоніі, напісаў яму пісьмо аб «пекле на зямлі», створаным багатымі для бедных; нездарма цар Александр III «начэртаў» на праекце Маклая: «адмовіць», а чорнасоценнае «Новое время» глумілася над яго навуковымі працамі... І прыяцелі і ворагі добра разумелі значнасць доследу, які толькі што быў прароблен вучоным, і захаваны рэволюцыйны сэнс гэтага доследу. Пры ўсёй сваёй сціпласці,разумеў гэта і сам Міклуха-Маклай. Вось што давала яму сілу адносіцца да злосных нападаў і паклёпу з тым-жа велічным спакоем, з якім ён адносіўся да коп'яў, накіраваных яму ў твар.

Міклуха-Маклай жыў нядоўга, і жыццё яго было напоўнена непасільнай працай і нястачамі; ён цярпеў і жорсткую галечу, таму што царская бюракратыя не разумела ўсёй важнасці яго даследаванняў, і ён праводзіў іх у значнай ступені за свой уласны кошт, адмаўляючы сабе ў самым неабходным; пакутаваў ад хвароб, ад непасільнай працы і больш за ўсё — ад коснасці і карыслівасці людскай свядомасці. «Большасць не хоча ведаць праўды», з горыччу пісаў ён. І тым не менш яго можна назваць чалавекам шчаслівым. Шмат разоў у яго дзённіку сустракаецца слова «шчасце». Ён быў шчаслівы прыгожасцю лесу, раптоўна асветленага маланкай; добрым, мяккім выразам твару таго чалавека, якога сёння сустраў у лесе; шчаслівы знаходкай, пацвердзіўшай яго любімую навуковую думку, — справядлівасцю сваёй справы.

«... пад прастатой расказу, — пісаў адзін з наведвальнікаў лекцый Міклуха-Маклая, — адчувалася глыбокае ўсведамленне зробленага подзвігу, глыбокае ўсведамленне таго, што раней ці пазней гэты подзвіг павінен быць ацэнены па заслугах».

ВЕРАСЕНЬ

19 верасня

К

аля дзесяці гадзін раніцы паказаўся, нарэшце, пакрыты воблакамі высокі бераг Новай Гвінеі.

Карвет «Віцязь» ішоў паралельна поўночна-ўсходняму краю Новай Брытаніі¹.

Бераг, які адкрыўся, аказалася, быў мысам караля Вільяма на поўночным усходзе Новай Гвінеі.

Высокія горы цягнуліся ланцугом паралельна да берага. На картах яны абазначаны іменем Фіністэр; вышыня іх больш за 10 000 футаў.

У праходзе паміж востравам Рук і Новай Гвінеяй віднелася некалькі нізкіх астравоў, пакрытых расліннасцю. Цячэнне было спадарожнае, і мы хутка прасоўваліся наперад.

А другой гадзіне карвет «Віцязь» так наблізіўся да берага, што можна было бачыць характэрныя рысы краю.

На вяршынях гор ляжалі густыя масы воблакаў, якія не дазвалялі адрозніваць абрысы вяршынь; пад белым слоём воблакаў, па крутых схілах чарнеў густы лес, які сваім цёмным колерам вельмі аддзяляўся ад светлазялёнай берагавой паласы. Берагавая паласа ўзвышалася тэрасамі, або ўступамі. Шматлікія цясніны і яры, паросшыя густою зеленню, рассякалі тэрасы зверху данізу, злучаючы паласу лясоў з вузкім поясам прыбярэжнай расліннасці.

Дзе-ні-дзе берагавая паласа станавілася шырэйшай, горы адступалі далей, у глыб краіны, і вузкія тэрасы, на-

¹ Новая Брытанія — самы вялікі востраў архіпелага той жа назвы. (У 1884 годзе, калі поўночна-ўсходні бераг Новай Гвінеі і бліжэйшыя астравы былі захоплены Германіяй, немцы перайменавалі гэты архіпелаг у «архіпелаг Бісмарка».)

бліжаючыся да мора, ператвараліся ў абшырныя паляны, акаймаваныя цёмнай зеленню.

У двух месцах на беразе віднеўся дым, які сведчыў аб прысутнасці чалавека.

Каля шасці гадзін вечара паказаўся недалёка ад берага невялічкі астравок, пакрыты лесам. Паміж светлай зеленню какосавых палым на астраўку відаць былі стрэхі хацін, а на беразе можна было разгледзець і людзей.

Не знайшоўшы зручнага якарнага месца, мы спынілі пару, і карвет «Віцязь» лёг у дрэйф.

Вечар быў ясны, зорны, толькі горы ўсё яшчэ былі закрыты воблакамі, якія, здавалася, спусціліся ніжэй, злучаючыся з белай заслонай туману, што расцілалася ўздоўж берага, ля самага мора. З цёмных хмар на вяршынях часта бліскала маланка, але грому не было чуваць.

20 верасня

За ноч спадарожнае цячэнне падагнала нас на поўнач міль на 20. Я рана падняўся на палубу, разлічваючы ўбачыць да ўсходу сонца вяршыні гор свабоднымі ад воблакаў. І сапраўды, горы былі ясна бачныя; асобных вяршынь было мала, горы стаялі суцэльнай высокай сцяной, амаль усюды аднолькавай вышыні. Пры ўсходзе сонца вяршыні і падножжы гор былі чыстымі ад воблакаў; беля слаістыя воблакі цягнуліся пасярэдзіне.

Па меры таго як мы прасоўваліся наперад, выгляд берага змяняўся. Тэрас ужо не было, а да высокіх падоўжных хрыбтоў прымыкалі няправільныя папярэчныя рады ўзгоркаў, паміж якімі, відаць, працякалі рэчкі. Расліннасці было больш.

Воблакі паступова закрылі вяршыні высокіх хрыбтоў: велізарныя кучавыя воблакі, клубячыся і змяняючы форму, ляглі на вяршыні. Па схілах невысокіх узгоркаў віднеліся дзе-ні-дзе густыя слупы дыму.

Гадзін у дванаццаць мы былі пасярод вялікага заліва «Астралябіі»¹.

У адказ на пытанне, зададзенае мне камандзірам карвета, капітанам другога ранга Паўлам Нікалаевічам На-

¹ Заліў «Астралябіі» — бухта на поўночна-ўсходнім беразе Новай Гвінеі, адкрытая французскім мораплаўцам Дзюмон Дзюрвілем у 1827 годзе і названая іменем судна, на якім ён плаваў. Дзюмон Дзюрвіль на бераг не высаджваўся і рабіў апісанне берага з карабля.

зімавым, у якім месцы берага я жадаю быць высаджаным, я ўказаў на больш высокі левы бераг, лічачы, што правы, нізкі, можа аказацца нездаровым.

Мы доўга ўглядаліся ў бераг заліва, жадаючы ўбачыць хаціны туземцаў, але, апрача слупоў дыму на ўзгорках, нічога не заўважылі. Аднак, калі карвет падышоў яшчэ бліжэй да берага, старшы афіцэр Новасільскі закрычаў, што бачыць бягучых дзікуноў. Сапраўды, можна было заўважыць у адным месцы пясчанага берага некалькі цёмных фігур, якія то беглі, то спыняліся.

Каля гэтага месца выдзяляўся невялічкі мысок, за якім, здавалася, была невялікая бухта. Мы накіраваліся туды і сапраўды ўбачылі бухту.

Увайшоўшы ў яе, карвет «Віцязь» стаў на якар сажнях у сямідзесяці ад берага, на дваццаці сямі сажнях глыбіні. Велізарныя дрэвы, якія раслі ля самай ускраіны прыглубага¹, скалістага берага бухтачкі (узнятага каралавага рыфа), апускалі лісце да самай паверхні вады; безлічныя ліяны і розныя паразітныя расліны ўтварылі сваімі гірляндамі заслону між дрэвамі, і толькі поўночны пясчаны мысок бухтачкі быў адкрыты.

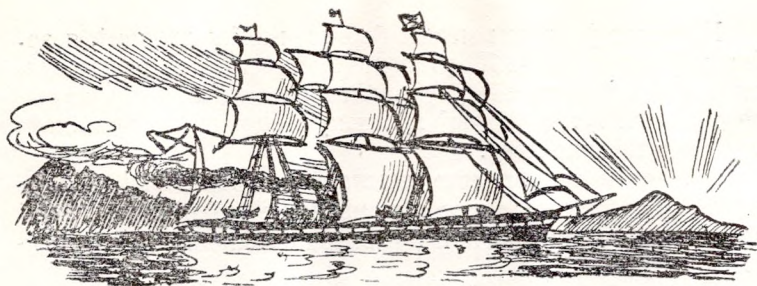
Неўзабаве група дзікуноў з'явілася на гэтым мыску. Туземцы здаваліся вельмі баязлівымі. Пасля доўгай нарады адзін з іх вышаў наперад, несучы какосавы арэх. Ён паклаў арэх ля берага і, паказваючы на яго, спрабаваў з дапамогай мімікі растлумачыць нам, што какос гэты прызначаецца для нас, а затым хутка схваўся ў гушчары лесу.

Я звярнуўся да камандзіра карвета з просьбай даць мне чацвёрку, каб накіравацца на бераг, але калі я даведаўся, што для маёй бяспекі мяркуецца накіраваць яшчэ і кацер з узброенай камандай, я папрасіў даць мне шлюпку без матросаў, загадаў сваім абодвум слугам, Ульсану і Бою², спусціцца ў шлюпку і накіраваўся знаёміцца з маімі будучымі суседзямі. З сабой я ўзяў сякія-такія падарункі: пацеркі, чырвоную баваўняную тканіну, разадраную на кавалкі і на вузкія стужкі і г. д.

Абагнуўшы мысок, я накіраваўся ўздоўж пясчанага

¹ Прыглубы бераг — бераг, круты пад вадой.

² Ульсан і Бой былі ўзяты Міклуха-Маклаем для прыслужвання на адным з астравоў Самоа, дзе спыняўся карвет «Віцязь» па дарозе на Новую Гвінею. Ульсан — швед, былы матрос купецкага судна; Бой — юнак-палінезиец з вострава Ніу.

берега да таго месца, дзе мы ўпершыню ўбачылі туземцаў. Мінут праз дваццаць мы наблізіліся да берага, і я ўбачыў на пяску некалькі пірог туземцаў. Аднак мне не ўдалося высадзіцца тут: быў моцны прыбой. Між тым з-за кустоў паказаўся туземец, узброены кап'ём, і, падняўшы кап'ё над галавой, пантамімай хацеў растлумачыць мне, каб я плыў назад. Калі-ж я падняўся ў шлюпцы і паказаў яму некалькі кавалкаў чырвонай тканіны, з-за лесу выскачылі каля тузіна ўзброеных рознымі колямі дзікуноў. Бачачы, што туземцы не адважваюцца падыйсці да шлюпкі, і не жадаючы скакаць у ваду, каб дабрацца да берага, я кінуў у ваду падарункі, спадзеючыся, што іх прыгоніць да берага хваляй.

Тады туземцы энергічна замахалі рукамі, паказваючы, каб я адплыў.

Зразумеўшы, што прысутнасць наша перашкаджае ім увайсці ў ваду і ўзяць рэчы, я загадаў маім людзям веславаць назад. Як толькі мы адышлі ад берага, туземцы навыперадкі кінуліся ў ваду, і падарункі былі адразу-ж выцягнуты. Не гледзячы, аднак, на тое, што чырвоныя кавалкі тканіны, здавалася, вельмі спадабаліся дзікунам (яны з вялікай цікавасцю разглядалі іх і шмат талкавалі паміж сабой), ні адзін не адважваўся падыйсці да маёй шлюпкі.

Пераканаўшыся, што ўсе мае спробы завязаць першае знаёмства не ўдаліся, я вярнуўся на карвет, дзе даведаўся, што дзікуноў бачылі і ў іншым месцы берага. Я неадкладна накіраваўся ў паказаным напрамку, але і там не аказалася дзікуноў; толькі ў маленькай бухтацы з-за сцяны зелені, дасягаўшай самай вады, віднеліся канцы выцягнутых на бераг пірогаў.

Нарэшце ў адным месцы берага, паміж дрэвамі, я заўважыў белы пясок. Я хутка накіраваўся да гэтага месца, якое аказалася вельмі ўтульным і прыгожым кутком; высадзіўшыся тут, я ўбачыў вузенькую сцяжынку, пранікаўшую ў гушчыню лесу.

Я з такім нецярпеннем выскачыў са шлюпкі і накіраваўся па сцяжынцы ў лес, што нават не даў ніякіх загадаў маім людзям, якія пачалі прывязваць шлюпку да бліжэйшых дрэў.

Прайшоўшы крокаў трыццаць па сцежцы, я заўважыў між дрэвамі некалькі стрэх, а далей сцежка прывяла мяне да пляцоўкі, вакол якой стаялі хаціны. Стрэхі іх спускаліся амаль да самай зямлі.

Вёска мела вельмі ахайны і вельмі ветлівы выгляд. Сярэдзіна пляцоўкі была добра ўтаптана, а вакол раслі стракаталісцевыя кусты і ўзвышаліся пальмы, даваўшыя цень і прахалоду. Пабялеўшыя ад часу стрэхі з пальмавых лісцяў прыгожа выдзяляліся на цёмназялёным фоне акружаючай зелены, а яркапунцовыя кветкі кітайскай ружы і жоўта-зялёныя і жоўта-чырвоныя лісці кратонаў¹ і калеусаў² ажыўлялі агульную карціну лесу. Лес склаўся з бананаў, панданусаў³, хлебных дрэў⁴, арэкавых⁵ і какосавых пальм. Высокія дрэвы ахоўвалі пляцоўку ад ветру. Хоць нідзе не аказалася жывой душы, але ўсюды можна было бачыць сляды жыхароў вёскі, нядаўна пакінуўшых яе; часам на пляцоўцы ўспыхваў тлеючы касцёр; тут валяўся недапіты какосавы арэх, там — кінутае ў спешцы вясло... Дзверы некаторых хацін былі старанна

¹ Кратон — кустарнік, вельмі пашыраны ў трапічных краінах. Кветкі ў кратона мізэрныя, але лісці, з малюнкам з чырвоных і жоўтых жылак, вельмі прыгожыя.

² Калеус — дрэва з яркімі распіснымі лісцямі.

³ Панданус — высокая дрэва з сотнямі паветраных карэняў. Паветраныя карэнні з вышыні некалькіх метраў дугападобна спускаюцца на зямлю і надаюць дрэву такі выгляд, быццам яно стаіць на падпорках.

⁴ Хлебнае дрэва — дрэва, якое дае цяжкія, круглыя, як шар, плады. Мякіш гэтых пладоў, спечаны на гарачых камянях, па свайму смаку нагадвае хлеб.

⁵ Арэкавая пальма — высокая пальма з пышнымі гронамі кветак. Туземцы асабліва цэняць арэкавую пальму таму, што з яе арэхаў прыгатаўляюць любімую імі жвачку (гл. заўвагу на стар. 32).

заложаны карой і забіты накрыж пласцінамі расколатага бамбука; у двух хацінах, аднак, дзверы засталіся адчыненымі, — відаць, гаспадары вельмі спяшаліся некуды і не паспелі іх зачыніць. Дзверы знаходзяцца на вышыні двух футаў; яны нагадваюць хутчэй вокны, чым дзверы, і з'яўляюцца адзінай адтулінай, праз якую можна пранікнуць у хаціну.

Я падышоў да адных такіх дзвярэй і глянуў у сярэдзіну.

У хаціне цёмна, — з цяжкасцю можна адрозніць прадметы, якія там знаходзяцца: высокія нары з бамбука, на падлозе — некалькі каменняў, служачых апорай зламанаму глінянаму гаршку. Паміж каменняў тлее агонь; на сценах вісяць звязкі тракавін і пёраў, а пад страхой, пачарнеўшай ад сажы, — чалавечы чэрап.

Праменні заходзячага сонца асвятлялі цёплым святлом прыгожае лісце палм; у лесе чуліся незнаёмыя крыкі нейкіх птушак. Было ўсё такім прыемным, мірным і разам з тым такім чужым і незнаёмым, што здавалася хутчэй сном, чым рэчаіснасцю.

У той час як я падыходзіў да другой хаціны, пачуўся шоргат. Абярнуўшыся, я ўбачыў у некалькіх кроках чалавека, які нібы вырас з-пад зямлі. Чалавек паглядзеў секундз у мой бок і кінуўся ў кусты. Амаль бягом я кінуўся за ім па сцежцы, махаючы чырвонай тканінай, якая знайшлася ў мяне у кішэні. Азірнуўшыся і бачачы, што я адзін, без усякай зброі, і знакамі прашу яго падысці, ён спыніўся.

Я павольна наблізіўся да дзікуна і моўчкі падаў яму чырвоную анучку. Ён прыняў яе з відавочным задавальненнем і абвязаў ёю сабе галаву.

Папуас гэты быў сярэдняга росту, цёмнашакаладнага колеру, з матава-чырвонымі, кучаравымі, як у негра, кароткімі валасамі, шырокім, сплюснутым носам, вачамі, паглядаўшымі з-пад навіслых надброўных дуг, і з вялікім ротам, амаль закрытым стаячымі вусамі і барадой. Усё адзенне яго складалася з нейкай шэрай анучкі шырынёй каля васьмі сантыметраў, абвязанай спачатку ў выглядзе пояса, спушчанай далей паміж ног і прымацаванай ззаду на таліі, і двух, шчыльна ахопліваючых руку над локцем, перавязей, накіраваных браслетаў са сплеченай сухой травы. За адну з гэтых перавязей, або браслетаў, быў заткнуты

зялёны ліст бетэля¹, за другую, на левай рудэ — нешта накшталт нажа з гладка абточанага кавалка касці.

Дзікун быў добрага складу, з дастаткова развітай мускулатурай.

Выраз твару першага майго знаёмага здаўся мне даволі сімпатычным. Я чамусьці падумаў, што ён будзе мяне слухацца, узяў яго за руку і не без некаторага супраціўлення прывёў яго назад у вёску.

На пляцоўцы я сустрэў маіх слуг, Ульсана і Боя, якія шукалі мяне, не разумеючы, дзе я дзеўся. Ульсан падарваў майму папуасу кавалак тытуню, з якім той, аднак, не ведаў што рабіць, і, моўчкі прыняўшы падарунак, заткнуў яго за браслет правай рукі, побач з лістом бетэля.

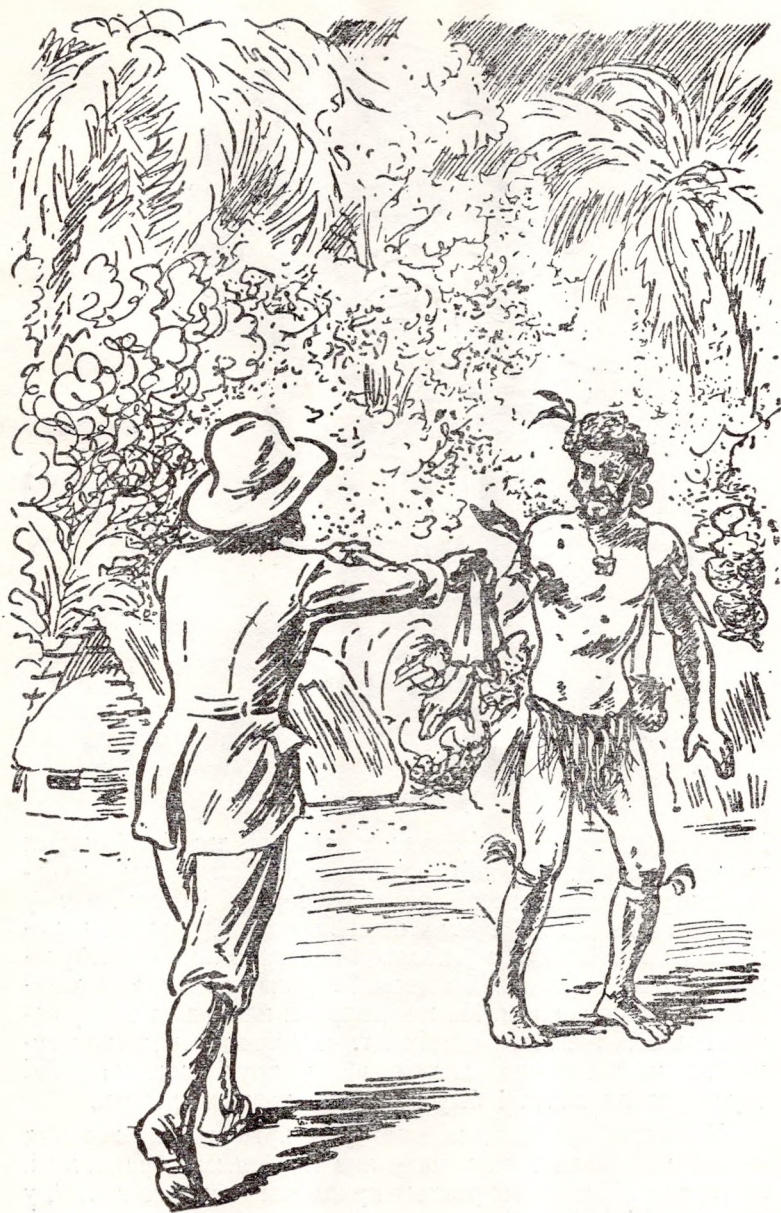
Пакуль мы стаялі сярод пляцоўкі, з-за дрэў і кустоў пачалі паказвацца дзікуны, не адважваючыся падыйсці і кожную мінуту гатовыя кінуцца наўцёкі. Яны моўчкі і нерухома стаялі на дастатковай адлегласці, уважліва сочачы за нашымі рухамі. Паколькі яны не краналіся з месца, я павінен быў кожнага асобна ўзяць за руку і ў поўным сэнсе слова прыцягнуць да нашай групы.

Нарэшце, сабраўшы ўсіх у адно месца, стомлены, я сеў сярод іх на камень і пачаў надзяляць іх рознымі дробязямі: пацеркамі, цвікамі, кручкамі для вуджэння рыбы і палоскамі чырвонай тканіны. Прызначэння цвікоў і кручкоў яны, відаць, не ведалі, але ні адзін не адмовіўся іх прыняць.

Каля мяне сабралася чалавек восем папуасаў; яны былі рознага росту і па выглядзе мелі некаторае, хоць і нязначнае, адрозненне. Колер скуры мала вар'іраваў; самы рэзкі кантраст з тыпам майго першага знаёмца прадстаўляў чалавек росту вышэй сярэдняга, хударлявы, з кручкаватым вытарклым носам і вельмі вузкім, сціснутым з бакоў ілбом; барада і вусы былі ў яго выбрыты, на галаве ўзвышалася цэлая шапка чырвонабурых валасоў, з-пад якой ззаду апускаліся на шыю кручаныя пасмы, зусім сходныя з трубкападобнымі завіткамі жыхароў Новай Ірландыі². Завіткі гэтыя віселі за вушамі

¹ Бетэль — куст з вялікім лісцем, рэзкім на смак. Кавалачак плада арэкавай пальмы туземцы загортваюць у ліст бетэля, намазваюць вапнай і жуюць. Звычай жаваць бетэль, які ўзбуджае нервовую сістэму, пашыран сярод многіх народнасцей трапічных краін.

² Новая Ірландыя — адзін з буйнейшых астравоў архіпелага Новая Брытанія (архіпелага Бісмарка).

і апускаліся да плеч. У валасах тырчэлі два бамбукавыя грабяні, на адным з якіх, заткнутым на патыліцы, красаваліся, у выглядзе веера, некалькі чорных і белых пер'яў казуара і какаду. У вушах былі праткнуты вялікія чарапахавыя завушніцы, а ў насавой перагародцы — бамбукавая палачка таўшчынёй з вельмі тоўсты аловак, з выразаным на ёй малюнкам. На шыі, апрача пацерак з зубоў сабак і іншых жывёл, ракавін і г. д., вісела невялічкая сумачка; на левым-жа плячы вісеў другі мяшочак, які спускаўся да пояса і быў напоўнен рознымі рэчамі.

У гэтага туземца, як і ва ўсіх прысутных, верхняя частка рук была туга перавязана плеченымі браслетами, за якія былі заткнуты розныя прадметы — у каго косткі, у каго лісці або кветкі.

У многіх на плячы вісела каменная сякера, а некаторыя трымалі ў руках лук значных размераў, амаль што ў рост чалавека, і стралу больш метра даўжынёй.

Пры розным колеры валасоў, то зусім чорных, то афарбаваных чырвонай глінай, — і прычоскі ў іх былі розныя: у адных валасы шапкай стаялі на галаве, у другіх былі коротка астрыжаны, у некаторых віселі на патыліцы, — але ва ўсіх валасы былі кучаравыя, як у неграў. Валасы на барадзе таксама закручваліся ў дробныя спіралі. Колер скуры меў некалькі нязначных адценняў. Маладыя былі святлейшыя за старых.

Паколькі сонца ўжо села, я рашыў, не глядзячы на цікавасць ад першых назіранняў, вярнуцца на карвет. Увесь натоўп праводзіў мяне да берага, несучы падарункі: какосы, бананы і двух дзікіх парасят, з моцна звязанымі нагамі; парасяты вішчэлі без перастанку. Усё было пакладзена ў шлюпку. У спадзяванні яшчэ больш замацаваць добрыя адносіны з туземцамі і разам з тым паказаць афіцэрам карвета маіх новых знаёмых, я прапанаваў акружаючым мяне папуасам суправаджаць мяне на сваіх пірогах. Пасля доўгіх размоў пяць чалавек размясціліся ў двух пірогах, іншыя-ж засталіся на беразе і нават, здавалася, рашуча адгаварвалі больш адважных ад смелага і рызыкаўнага мерапрыемства.

Адну з пірог я ўзяў на буксір, і мы накіраваліся да «Віцязя».

На поўдарозе, аднак, і больш смелыя перадумалі ехаць: яны знакамі паказалі мне, што не жадаюць ехаць далей, і спрабавалі аддаць буксір, між тым як другая свабодная пірога хутка вярнулася да берага. Адзін з папуасаў, што сядзеў у пірозе, якую мы цягнулі за сабой, спрабаваў нават сваёй каменнай сякерай перасекчы буксірны канец.

Не без цяжкасцей удалося ўсцягнуць іх на палубу. Ульсан і Бой амаль што гвалтам паднялі іх на трап. Яны ад страху дрыжэлі ўсім целама і не маглі без маёй падтрымкі стаяць на нагах, думаючы, мабыць, што іх заб'юць. Між тым зусім сцімнела, пад ют быў прынесен ліхтар, і дзікуны патроху супакоіліся, нават павесялелі, калі афіцэры карвета падаравалі ім розныя рэчы і пачаставалі чаем, які яны адразу выпілі. Аднак, не глядзячы на такі ветлівы прыём, яны з відавочным задавальненнем і з вя-

лікай паспешлівасцю спусціліся па трапу ў сваю пірогу і шпарка сталі веславаць да берага.

На карвеце мне сказалі, што ў час маёй адсутнасці зноў паказаліся туземцы і прынеслі з сабой двух сабак, якіх тут-жа забілі, а трупы іх, у выглядзе падарунка, пакінулі на беразе.

21 верасня

Пасля сьнедання я зноў накіраваўся ў вёску, у якой быў учора вечарам. Мой першы знаёмы, папуас Туй, і некалькі іншых вышлі мне насустрач.

У гэты дзень на карвеце павінен быў адбыцца малебен і прызначаны гарматны салют з выпадку дня нараджэння вялікага князя Канстанціна Нікалаевіча; я рашыў застацца ў вёсцы, каб сваёй прысутнасцю крыху аслабіць страх, які стральба магла-б выклікаць сярод туземцаў.

Часу да салюта заставалася яшчэ дастаткова, і я накіраваўся пашукаць месца для маёй будучай хаціны. Мне не хацелася пасяляцца ў самой вёсцы і нават блізка каля яе, — па-першае, таму, што я не ведаў ні характару, ні нораваў маіх будучых суседзяў; па-другое, няведанне мовы пазбаўляла мяне магчымасці папрасіць на гэта іх згоды, навязваць-жа сваю прысутнасць я лічу бястактым; па-трэцяе, я вельмі не люблю шуму і баюся, што блізка каля вёскі будуць непакоіць і раздражняць крыкі дарослых, плач дзяцей і выцё сабак.

Я накіраваўся з вёскі па сцежцы і праз мінут дзесяць падышоў да маленькага мыска, каля якога працякаў ручай і расла група вялікіх дрэў. Месца гэтае здалося мне зусім зручным: адасобленае, размешчанае недалёка ад ручая, яно знаходзілася, у той-жа час, амаль што на самай сцежцы, злучаўшай суседнія вёскі.

Вызначыўшы, такім чынам, месца свайго будучага паселішча, я пастараўся хутчэй вярнуцца ў вёску, але прышоў ужо ў час салюту. Гарматныя стрэлы, здавалася, прыводзілі туземцаў больш у здзіўленне, чым палохалі. Пры кожным новым стрэле яны то імкнуліся ўцякаць, то прысядалі, то клаліся на зямлю, затыкалі сабе вушы і дрыжэлі ўсім целам, нібы ў ліхаманцы.

Я быў у вельмі недарэчным становішчы: пры ўсім жаданні заспакоіць іх і быць сур'ёзным, я не мог стрымацца ад смеху; але атрымалася, што мой смех аказаўся самым дзейсным сродкам супроць страху туземцаў, і паколькі

смех наогул перадаецца, то я заўважыў хутка, што і папуасы, па майму прыкладу, пачалі ўхмыляцца, гледзячы адзін на другога.

Задаволены тым, што ўсё абышлося добра, я вярнуўся на карвет. Капітан Назімаў выказаў жаданне разам са мной накіравацца на бераг для канчатковага выбару месца пабудовы хаціны. Да нас далучыліся старшы афіцэр і доктар. Хоць, уласна кажучы, выбар мной быў ужо зроблены, але паглядзець яшчэ і іншыя месцы, якія маглі аказацца лепшымі, было не лішнім. З трох агледжаных намі месц адно нам найбольш спадабалася. Шырокі ручай упадаў тут у адкрытае мора. Аднак, мяркуючы па многіх прыметах, што туземцы прыходзяць сюды часта, пакідаюць тут свае пірогі, а недалёка адгэтуль апрацоўваюць свае плантацыі, я аб'явіў камандзіру сваё рашэнне пасяліцца на першым, выбраным самім мною месцы.

Гадзіны ў тры пасланя з карвета людзі заняліся ачысткай месца ад кустоў і невялікіх дрэў, а цесляры — пабудовай хаціны, пачаўшы яе з забіўкі паляў пад ценем двух агромністых дрэў кенгара¹.

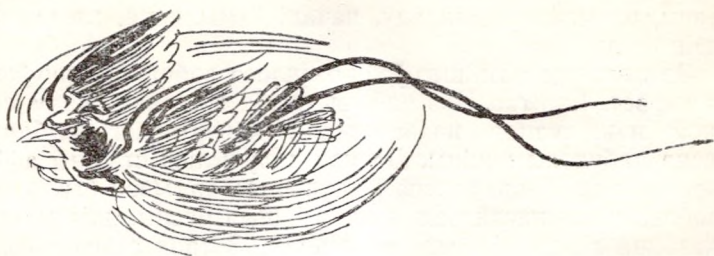
22, 23, 24, 25 верасня

Усе гэтыя дні я быў заняты пабудовай хаціны. Гадзін ля шасці раніцы штодзённа я ездзіў з цеслярамі на бераг і заставаўся там да спуску сцяга.

Мая хаціна мае 7 футаў шырыні і 14 даўжыні і падзелена папалам перагародкай з брызенту. Адну палавіну я прызначыў для сябе, а другую — для слуг. Дошак, узятых з Таіці², не хапіла, і таму сцены прышлося рабіць з дрэва толькі ў ніжняй іх частцы, а для верхняй, таксама як і для двух дзвярэй, быў скарыстаны брызент, які можна скручваць. Для страхі нарыхтаваны былі сплеченыя з лісцяў какасавай пальмы цыноўкі; гэтую работу я даручыў Бою. Падлога, палавіна сцен і стойкі на кутках зроблены з лесу, купленага на Таіці і падрыхтаванага яшчэ на карвеце. Палі, верхнія мацаванні, кроквы прышлося высякаць і прыганяць ужо тут; але дзякуючы паслужлівасці камандзіра карвета рук было шмат і пабудова ажыццяўлялася паспяхова.

¹ Кенгар — дрэва агромністай вышыні і таўшчыні, з плоскімі паверхневымі карэннямі, падобнымі да дошак.

² Таіці — самы буйны з астравоў Таварыства,

Туземцы, відавочна, напалоханя стралянінай 21-га дня і прысутнасцю значнай колькасці людзей з карвета, мала паказваліся: два-тры чалавекі і то рэдка.

25-га дня Бой пачаў накрываць страху, таму што заўтра апошні дзень прабывання тут карвета. Між тым прыходзіў мой зычлівец Туй і сваёй выразнай мімікай стараўся растлумачыць мне, што калі адплыве карвет (ён паказаў на карвет, а потым на далёкі гарызонт) і мы застаемся тут утраіх (ён паказаў на мяне, Ульсана і Боя, а потым на зямлю), прыдуць з суседніх вёсак туземцы (паказаў на лес і пералічыў назвы вёсак), разбураць хаціну (тут ён падышоў да паляў, робячы выгляд быццам сячэ іх) і заб'юць нас коп'ямі (тут ён выпрастаўся, адставіў адну нагу назад і, закінуўшы правую руку над галавой, зрабіў выгляд чалавека, кідаючага кап'ё; затым падышоў да мяне, ткнуў мяне некалькі разоў у грудзі пальцам і, нарэшце, напалавіну заплюшчыўшы вочы, разявіўшы крыху рот і высунуўшы канец языка, паказаў чалавека, падаючага на зямлю; тья-ж мімічныя рухі ён прарабіў, паказваючы па чарзе на Ульсана і Боя).

Вельмі добра разумеючы перасцярогу Туя, я зрабіў, аднак, выгляд, што не зразумеў яго.

Тады ён зноў пачаў называць імёны вёсак: Бонгу, Гарэнду, Гумбу, і паказваць, што ссякае палі; на ўсё гэта я толькі махнуў рукой і падараваў яму цвік.

Вярнуўшыся на карвет, я ў кают-кампаніі расказваў аб бачанай мной пантаміме. Адзін з афіцэраў, лейтэнант Чырыкаў, які загадваў на «Віцязі» артылерыйскай часткай, прапанаваў мне падрыхтаваць некалькі мін і размясціць іх вакол майго дома.

Я не адмовіўся ад такога сродку абароны на выпадак крайняй неабходнасці, калі-б туземцы сапраўды надума-

лі з'явіцца з тымі намерамі, якія стараўся растлумачыць мне Туй.

26 верасня

Лёг учора ў 11 гадзін вечара, устаў сёння ў 2 гадзіны раніцы. Усю раніцу прысвяціў карэспандэнцыі ў Еўропу і зборам. Неабходна было ўпарадкаваць рэчы; частку я пакідаю на Гвінеі, а другую пасылаю назад з карветам у Японію.

Накіроўваючыся на Новую Гвінею не з мэтай кароткатэрміновага падарожжа, а з мэтай працяглага, шматгадовага жыцця, я ўжо даўно рашыў, што мне трэба быць незалежным ад еўрапейскай ежы. Я ведаў, што плантацыі ў папуасаў не бедныя, і свінні ў іх таксама ёсць; галоўным-жа чынам паляванне магло заўсёды даваць мне сродкі харчавання.

Пасля многіх месяцаў жыцця на судне, у моры, дзе кансервы мне вельмі надакучылі, я зусім абыяка аднёсся да забеспячэння сябе харчамі ў апошнім порце. Я ўзяў сёе-тое, але так мала, што Павел Нікалаевіч Назімаў вельмі здзівіўся і незвычайна ветліва прапановаў выдзеліць мне частку сваіх харчоў, якую я прыняў з удзячнасцю: яна спатрэбіцца мне ў выпадку хваробы. Ён пакінуў мне таксама самую меншую шлюпку карвета, іменна чацвёрку, з якой у крайнім выпадку можа ўправіцца і адзін чалавек. Мець шлюпку ў сваім распараджэнні для мяне надзвычай важна, бо пры яе дапамозе я змагу азнаёміцца з іншымі берагавымі вёскамі, а ў тым выпадку, калі мне не ўдасца ўвайсці ў давер'е туземцаў, шлюпка дасць мне магчымасць перасяліцца ў іншую, больш гасцінную мясцовасць.

Скончыўшы разборку рэчаў на карвецце, я пасля снедання пачаў перабірацца. Невялікае маё памяшканне хутка перапоўнілася рэчамі; значную колькасць скрынак прышлося паставіць пад домам, каб засцерагчы іх ад дажджу, сонца і раскідання.

Між тым яшчэ з раніцы лейтэнант Чырыкаў быў заняты ўстаноўкай мін, размясціўшы іх поўкругам для абароны пры нападзе дзікуноў з боку лесу, а чалавек 30 матросаў займаліся расчысткай месца каля дома; такім чынам атрымалася пляцоўка ў 70 метраў даўжыні і 70 метраў шырыні, акружаная з аднаго боку морам, а з трох — густым лесам. Павел Нікалаевіч Назімаў так-

сама прабыў некаторы час каля хаціны і дапамог мне сваімі парадамі.

Я паказаў, між іншым, камандзіру і афіцэрам месца, дзе, у выпадку неабходнасці (сур'ёзнай хваробы, небяспекі з боку туземцаў і г. д.), я закапаю свае дзённікі і запісы¹. Месца гэтае знаходзілася пад вялікім дрэвам, недалёка ад хаціны; каб лягчэй было знайсці яго, кара на адпаведным баку ствала была знята прыблізна на 1 фут у квадраце і на ствале выразана страла, накіраваная ўніз.

Каля трох гадзін порт Канстанціна (імя, дадзенае невялікай бухтацы, ля якой стаяла мая хаціна) меў вельмі ажыўлены выгляд. Перавозілі апошнія дровы на карвет у маленькім паравым баркасе, шнырылі ўзад і ўперад шлюпкі і вельботы, шасцёрка перавозіла мае рэчы, некалькі разоў накіроўваючыся на карвет і вяртаючыся да берага. Каля майго жылля работа кіпела таксама: дабудоўвалі хаціну, капалі ямы для мін, высякалі кусты, рабілі больш зручным спуск ад пляцоўкі да пячанга берага мора ля вусця ручая і г. д.

На жаль, я не мог сам наглядаць за ўсімі гэтымі работамі — мне прышлося вяртацца на карвет, паколькі яшчэ не ўсе мае рэчы былі ўкладзены.

Празмерная стомленасць, клопаты апошніх дзён і асабліва другая бяссонная ноч прывялі мяне ў такі нервовы стан, што я амаль не мог трымацца на нагах, гаварыў і рабіў усё зусім машынальна, як у сне. А першай гадзіне ночы я скончыў укладку на карвецце; заставалася яшчэ перавезці апошнія рэчы на бераг і напісаць некалькі пісем.

27 верасня

У 2 гадзіны раніцы прывёз я апошнія рэчы. Бой, напрацаваўшыся за дзень над страхом, спаў непрабудным сном. Хаціна была так завалена рэчамі, што цяжка было знайсці дастаткова месца, каб прылегчы. Не глядзячы на празмерную стомленасць, я не мог заснуць. Мурашкі і камары не давалі спакою. Магчымасць, аднак, калі не спаць, то хоць заплюшчыць вочы, значна мяне

¹ Накіроўваючыся на Новую Гвінею, Міклуха-Маклай захапіў з сабой некалькі металічных цыліндраў, у якіх яго паперы маглі-б праяжаць у зямлі многія гады ў поўнай захаванасці.

аблегчыла. Каля чатырох гадзін раніцы я вярнуўся на карвет, каб напісаць неабходныя пісьмы, не знаходзячы ні магчымасці, ні месца пісаць у маім новым памяшканні.

Падзякаваўшы камандзіра і афіцэраў карвета «Віцязь» за ўсе бескарысліва зробленыя мне паслугі і развітаўшыся з усімі, я спуściўся ў сваю шлюпку і канчаткова з'ехаў на бераг. Калі якар карвета паказаўся з вады, я загадаў Ульсану спуściць флаг, што развяваўся над дрэвам ля самага мыса, але, заўважыўшы, што флаг не спускаецца, сам пайшоў паглядзець, у чым справа. На маё здзіўленне і абурэнне, я ўбачыў, што ў майго слугі, такога храбрага на словах, дрыжаць рукі, вочы поўныя слёз, і ён ціха ўсхліпваў. Узяўшы з прыкрасцю з яго дрыжачых рук флаг-лінь, я сказаў, што яшчэ не позна, карвет яшчэ не адышоў і ён можа, не марудзячы, вярнуцца туды на шлюпцы.

Між тым карвет выходзіў з порта Канстанціна, і я сам адсалютаваў адыходзячаму судну.

Першая думка, якая прышла мне ў галаву, была тая, што туземцы, карыстаючыся адыходам велізарнага дымячага страшыдлы, могуць кожную хвіліну напасці на мяне, разнесці маю хаціну і зваленыя ў беспарадку рэчы і што з гэтага часу я буду абавязан выключна самому сабе; усё далейшае залежыць ад маёй энергіі, волі і працы.

Сапраўды, як толькі карвет схаваўся за гарызонтам, на суседнім мыску паказаўся натоўп папуасаў. Яны скакалі і бегалі, апісваючы кругі; падобна было, што яны танцуюць, — прынамсі, усе рабілі адны і тыя-ж рухі. Раптам усе спыніліся і пачалі глядзець у мой бок: напэўна, адзін з іх заўважыў рускі нацыянальны флаг, які развяваўся ля маёй хаціны. Яны збегліся ў кучу, перамавіліся, затым зноў павярнуліся ў мой бок; пракрычалі штосьці і зніклі.

Трэба было неадкладна-ж прыступіць да разборкі рэчаў, раскіданых бязладна ў хаціне і будане, але ад стомленасці, хвалявання і двух амаль бяссонных начэй я быў у надта плачэўным стане: галава кружылася, ногі падгіналіся, рукі слухаліся дрэнна.

Хутка прышоў Туі разведцаць, ці застаўся я; не з ранейшым добрадушшам пазіраў ён на мяне, падазрона аглядваў дом, хацеў увайсці ў яго, але я жэстам і словам «табу» спыніў яго.

Не ведаю, што на яго падзейнічала — жэст ці слова, але ён вярнуўся на сваё месца.

Туй знакамі пытаў, ці вернецца карвет, на што я адказаў сцвярджальна. Жадаючы пазбавіцца ад гасця, які перашкаджаў мне ўпарадкоўваць рэчы, я прасіў яго (я ўжо ведаў дзiesiąткі два слоў) прынесці какосавых арэхаў, падараваўшы яму пры гэтым кавалак чырвонай тканіны.

Ён сапраўды зараз-жа пайшоў, але не прайшло і гадзіны, як зноў вярнуўся з двума хлопчыкамі і адным дарослым папуасам. Усе яны амаль нічога не гаварылі, захоўваючы вельмі сур'ёзнае выражэнне твару; нават маленькі хлопчык, гадоў сямі, быў ахоплены, гледзячы на нас, глыбокай задуменнасцю. Туй спрабаваў заснуць, або рабіў выгляд, што спіць, уважліва сочачы за маімі рухамі. Не зважаючы на гасцей, я прадаўжаў упарадкоўвацца ў маім новым жыллі. Туй зноў абышоў усе міны, падазрона гледзячы на рычагі з прывешанымі каменнямі і вяроўкамі. Яны, здаецца, моцна цікавілі яго, але ён не адважваўся набліжацца да іх. Нарэшце ён развітаўся з намі, прычым зрабіў дзіўны ківок галавой назад і прамовіў нешта, чаго я, аднак, добра не пачуў і не паспеў запісаць (з першага лня знаёмства з папуасамі я нашу заўсёды ў кішэні запісную кніжку, каб пры кожным зручным выпадку запісваць словы туземнай мовы). Туй пайшоў. Гадзін каля чатырох пачуўся свіст, званкі, працяглы, і з-за кустоў вышлі папуасы з коп'ямі, стрэламі і ўсякімі коллямі.

Я вышаў да іх насустрач, запрашаючы іх знакамі падыйсці бліжэй. Яны падзяліліся на дзве групы: адны, паставіўшы зброю каля дрэваў, наблізіліся да мяне з какосамі і цукровым трысцём у руках; другія, усяго чалавек шэсць, засталіся каля зброі.

Гэта былі жыхары вёскі за мыском, тыя самыя, якія скакалі і бегалі сёння раніцай на беразе пасля адыходу карвета.

Да гэтай вёскі (яе называюць Гумбу) я спрабаваў падплысці на шлюпцы ў першы дзень прыходу «Віцязя» ў порт Канстанціна.

Я ім падараваў розныя забаўкі і адпусціў, паказаўшы, што хачу спаць.

17
P. B. H. H. H. H. H.

Месячны вечар учора быў вельмі прыгожы. Падзяліўшы ноч на тры вахты, я ўзяў сабе самую стамляючую — вячэрнюю (ад 9 да 12 гадзін). Калі ў 12 гадзін мяне змяніў Ульсан, то моцна стомлены, я доўга не мог заснуць, і таму ноч здавалася мне, не гледзячы на ўсё сваё хараство, вельмі доўгай.

Дзень мінуў, як і першы, у разборцы і расстаноўцы рэчаў, што аказалася не такой простаў справай: рэчаў было шмат, а месца мала. Нарэшце ўсё-ж адны з іх я размясціў у некалькі паверхаў, другія падвесіў, трэція паклаў на вышкі, якія Ульсан і я ўхітрыліся пабудаваць пад страхой.

Адну частку майго пакоя (7 футаў даўжыні і 7 шырыні) займае стол, другую — дзве карзіны, якія сталі служыць мне ложкам. У праходзе, шырынёй каля трох футаў, пастаўлена зручнае, неабходнае мне складное крэсла.

Папуасы выцягвалі з мора вялікія клеткі або кошыкі прадаўгаватай формы, якімі яны ловяць рыбу.

Я сёння адпачываў, нікуды не хадзіў і рашыў спаць усю ноч.

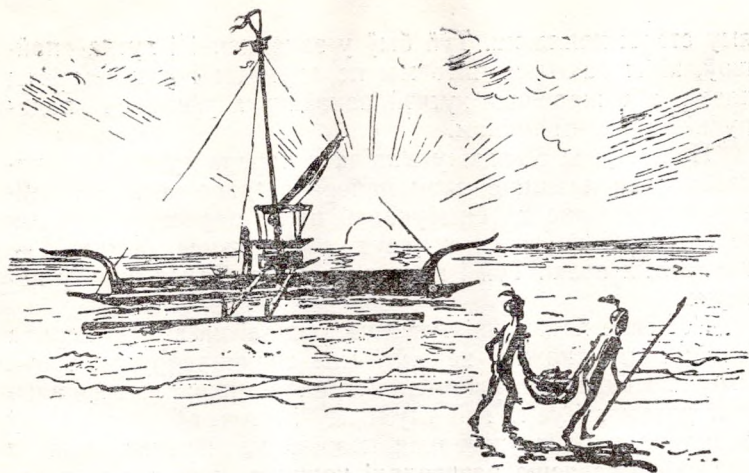
29 верасня

Спаў, як забіты, не прачынаючыся ні разу. Надвор'е стаіць вельмі добрае. Увесь дзень не было і прыкмет папуасаў. Даведаўшыся, што мае людзі падзялілі мінулую ноч на чатыры вахты, я прапанаваў ім узяць з мяне прыклад, гэта значыць спаць начамі, але яны не захацелі, кажучы, што баяцца папуасаў.

На руках і на ілбе ўтварыліся падшкі ад укусаў камароў, мурашак і іншых бэстыў. Дзіўная справа, я значна менш пакутую ад гэтай непрыемнасці, чым Ульсан і Бой, якія кожную раніцу прыходзяць скардзіцца на насякомых, што не даюць ім спакою па начах.

30 верасня

Днём бачыў толькі некалькіх туземцаў; усё, здаецца, вяртаецца ў сваю звычайную каляіну, якую приход карвета на некаторы час парушыў. Я рашыў, аднак, быць вельмі асцярожным з туземцамі. Ва ўсіх апісаннях гэтай расы пастаянна падкрэсліваецца іх вераломства і хітрасць; па-

куль не буду мець аб іх уласнага ўяўлення, лічу рацыянальным быць насцярожаным.

Па вечарах люблюся чароўным характвам асветленых гор, якое дае мне кожны раз новае задавальненне.

Пасля адыходу карвета тут пануе цішыня, заўсёды прыемная для мяне: не чуваць амаль людскога гоману, спрэчак, лаянкі; толькі мора, вецер ды часамі якая-небудзь птушка парушаюць агульны спакой. Гэтая перамена абставін вельмі добратворна на мяне дзейнічае: я адпачываю. Потым гэтая роўнасць тэмпературы, пышнасць расліннасці, характва мясцовасці прымушаюць зусім забываць мінулае, не думаць пра будучае і толькі любвацца сучасным. Думаць і старацца зразумець акружаючае — такая мая мэта.

Чаго мне больш? Мора з каралавымі рыфамі з аднаго боку, і лес з трапічнай расліннасцю — з другога, абодва поўныя жыцця, рознастайнасці; воддаль горы з дзівоснымі абрысамі, над гарамі клубяцца воблакі не менш фантастычных форм. Я ляжаў, думаючы аб усім гэтым, на тоўстым ствале паваленага дрэва і быў задаволены, што дабраўся да мэты, ці правільней, да першай ступені доўгай лесвіцы, якая павінна прывесці мяне да мэты...

Прышоў Туй, і я ўзяў у яго ўрок папуаскай мовы. Дадаўшы некалькі слоў да свайго лексікона, я запісаў іх з усёй магчымай дакладнасцю і, будучы задаволены настаўнікам, падараваў яму скрынку ад сігар, а Ульсан даў

яму стары капялюш. Туй быў у захапленні і хутка пайшоў, нібы баючыся, што мы перадумаем і возьмем рэчы назад, або жадаючы хутчэй паказаць атрыманыя падарункі аднаплямённікам.

Пачакаўшы з гадзіну з'явілася чарада туземцаў, чалавек каля дваццаці пяці; наперадзе двое неслі на плячах падвешанае да бамбукавай палкі парася, ішоўшыя за імі неслі на галовах пасуду і, нарэшце, астатнія — какосавыя арэхі. Туй і многія іншыя знаёмыя былі ў наоўпе.

Усе свае падарункі туземцы паклалі на зямлю перадмною; потым кожны перадаў мне свой падарунак з рук у рукі. Некаторыя размясціліся каля мяне; іншыя адышлі разам з Туем. Туй тлумачыў ім тое, аб чым паспеў дазнацца наконт ужывання кожнай маёй рэчы; тыя з вялікай цікавасцю разглядалі кожную рэч, хутка пераходзячы ад аднаго прадмета да другога. Мала гаварылі і наогул не шумелі. Да лесвіцы, гэта значыць да дзвярэй майго дома, яны не падыходзілі, з далікатнасці або страху — не ведаю.

Усе ўжо ведалі маё імя, і, звяртаючыся да мяне, яны называлі мяне па імені.

Каля Боя сабраўся гурток паслухаць яго ігру на маленькім жалезным інструменце — губным гармоніку, які ў шырокім хаду на астравах Самоа і на якім Бой іграў з вялікім майстэрствам. Музыка зрабіла незвычайны эфект: папуасы абступілі Боя і з відавочнай цікаўнасцю і задавальненнем прыслухоўваліся да гэтай дзіцячай музыкі. Яны вельмі ўзрадаваліся, калі я ім падараваў некалькі такіх гармонікаў, і зараз-жа пачалі практыкавацца на новым інструменце.

Прасядзеўшы каля гадзіны, папуасы пайшлі; пры развітанні яны падавалі левую руку.

У вельмі многіх я заўважыў моцна развітыя элефантыязіс¹.

Гадзін ля дзесяці вечара ўзнялася над намі моцная навальніца: дождж ліў ліўнем, але страху, нам на агульную радасць, не працякала.

¹ Э л е ф а н т ы з і с — слановая хвароба. Органы цела, паражоныя гэтай хваробай, значна павялічваюцца ў аб'ёме, становяцца велізарнымі і бясформеннымі. Паводле назіранняў Міклуха-Маклая, элефантыязіс значна пашыраны сярод папуасаў, асабліва сярод мужчын; часцей за ўсё ён паражэе ногі.

КАСТРЫЧНІК

1 кастрычніка

Прачнуўшыся на досвітку, я рашыў пайсці ў адну з вёсак, — мне вельмі хочацца пазнаёміцца з туземцамі бліжэй. Перад тым як пайсці, я задумаўся над пытаннем — браць ці не браць рэвальвер? Я, зразумела, не ведаў, які прыём чакае мяне ў вёсцы, але, падумаўшы, зрабіў заключэнне, што такі інструмент ніяк не можа прынесці значнай карысці майму мерапрыемству. Пусціўшы яго ў ход у тым выпадку, калі патрэба будзе здавацца мне крайняй, і нават з поўным поспехам, гэта значыць палажы я на месцы чалавек шэсць, даволі вераёмна, што першы час пасля такой удачы страх выратуе мяне, але ці надоўга?.. Жаданне помсты, шматлікасць туземцаў у канчатковым выніку перасіляць страх перад рэвальверам.

Затым разважанні зусім іншага роду ўмацавалі маё рашэнне ісці ў вёску няўзброеным.

Мне здаецца, што загадзя чалавек не можа ведаць, як ён будзе паводзіць сябе ў якім-небудзь, дасюль ім не перажытым выпадку. Я не ведаў, што я, маючы рэвальвер ля пояса, зраблю, напрыклад, сёння, калі туземцы ў вёсцы пачнуць абыходзіцца са мной не належным чынам; ці змагу я застацца зусім спакойным і безуважлівым да ўсіх ветлівасцей папуасаў? Але я ўпэўнен, што якая-небудзь куля, пушчаная недарэчы, можа зрабіць дасягненне давер'я туземцаў немагчымым, гэта значыць цалкам разбурыць усе шансы на поспех мерапрыемства.

Чым больш я абдумваў сваё становішча, тым ясніей было мне, што мая сіла павінна заключацца ў стрыманасці і цярдлівасці. Я пакінуў рэвальвер дома, але не забыўся запіснай кніжкі і алоўка.

Я намерваўся ісці ў Гарэнду, гэта значыць у бліжэйшую ад маёй хаціны вёску, але ў лесе неспадзявана трапіў на другую сцежку. Заўважыўшы, што я памыліўся, я рашыў прадаўжаць шлях, упэўнены, што сцежка прывядзе мяне ў якое-небудзь паселішча.

Я так глыбока задумаўся аб туземцах, якіх яшчэ амаль не ведаў, і аб хуткай сустрэчы з імі, што быў здзіўлены, калі апынуўся, нарэшце, каля вёскі, але каля якой — мне было невядома.

Чулася некалькі галасоў, мужчынскіх і жаночых. Я спыніўся, каб зразумець, дзе я і што павінна цяпер здарыцца.

Пакуль я стаяў у роздуме ў некалькіх кроках ад мяне з'явіўся хлопчык гадоў чатырнаццаці або пятнаццаці. Мы моўчкі з секунду глядзелі ў здзіўленні адзін на аднаго... Гаварыць я не ўмеў, падыйсці да яго — значыць напалохаць яго яшчэ больш. Я прадаўжаў стаяць на месцы, хлопчык-жа стрымгалоў кінуўся назад у вёску. Некалькі гучных выкрыкаў, жаночы піск — і затым поўная цішыня.

Я вышаў на пляцоўку. Група ўзброеных коп'ямі людзей стаяла пасярэдзіне, размаўляючы жвава, але ўпоўголаса паміж сабою. Другія, усе ўзброеныя, стаялі водаль; ні жанчын, ні дзяцей не было — яны, відаць, пахаваліся.

Убачыўшы мяне, некаторыя туземцы прынялі ваяўнічую позу, нібы рыхтуючыся кінуць у мяне коп'і. Выкрыкі і кароткія фразы, якія пачуліся ў розных канцах пляцоўкі, прымусілі іх, аднак, апусціць зброю. Стомлены, непрыемна здзіўлены сустрэчай, я прадаўжаў павольна ісці ўперад, гледзячы навакол і спадзеючыся ўбачыць знаёмы твар, але такога не знайшлося.

Я спыніўся каля барлы¹, і да мяне падышлі некалькі туземцаў. Раптам праляцелі вельмі блізка ад мяне адна за другой дзве стралы — не ведаю, ці былі яны пушчаны знарок ці без усякага намеру. Туземцы, якія стаялі каля мяне, гучна загаварылі, звяртаючыся, відаць, да тых, хто пусціў стрэлы, а потым, звярнуўшыся да мяне, паказалі на дрэва, нібы жадаючы пераканаць мяне, быццам стрэлы былі пушчаны, каб збіць птушку.

Але птушкі на дрэве не аказалася, і я падумаў, што туземцам проста хочацца ведаць, як я буду адносіцца да сюрпрызу накшталт стрэл, блізка праляцеўшых міма.

Калі праляцела першая страла, шмат вачэй паглядзела ў мой бок, нібы вывучаючы маю фізіяномію, але, апрача стомленасці і, магчыма, некаторай цікаўнасці, відаць, нічога не адкрылі на ёй.

Я паглядзеў навакол — усё панурыя, устрывожаныя, незадаволеныя фізіяноміі і позіркі, якія нібы гаварылі: навошта ты прышоў парушыць наша спакойнае жыццё?..

¹ Барла — памост накшталт стала або высокай лаўкі.

Мне самому стала неяк няёмка: чаго, сапраўды, прыходжу я турбаваць гэтых людзей?

Ніхто не пакідаў зброю, апрача двух або трох старых. Лік туземцаў пачаў павялічвацца; здаецца, другая вёска была недалёка, і трывога, выкліканая маім з'яўленнем, дайшла і туды. Невялікая група акружыла мяне; двое або трое гаварылі вельмі гучна, варожа паглядаючы на мяне. Пры гэтым, нібы ў падмацаванне сваіх слоў, яны размахвалі коп'ямі, якія трымалі ў руках. Адзін з іх быў нават такі нахабны, што пры нейкай фразе, якую я, вядома, не зразумеў, раптам размахнуўся кап'ём і ледзь-ледзь не трапіў мне ў вока ці ў нос. Рух быў надзвычайна быстрым і, вядома, не я аказаўся прычынай таго, што не быў ранен, — я не паспеў нават зварухнуцца з месца, — а спрытнасць і дакладнасць рукі туземца, паспеўшага спыніць канец кап'я ў некалькі сантыметрах ад майго твару. Я адышоў крокі на два ў бок і пачуў некалькі галасоў, якія адмоўна (як мне здалося) аднесліся да гэтай бесцырымоннасці.

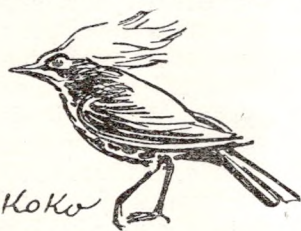
У гэтую хвіліну я быў задаволены, што пакінуў рэвальвер дома. Я не быў упэўнены, што так спакойна я аднёся-б да падобнага выпрабавання, калі-б мой праціўнік надумаў яго паўтарыць.

Маё становішча было недарэчным: не ўмеючы гаварыць з імі, лепш было-б пайсці, але мне страшэнна захацелася спаць. Дадому ісці далёка. Чаму-ж не спаць тут? Усёроўна, я не магу гаварыць з туземцамі, і яны не могуць мяне зразумець.

Доўга не думаючы, я нагледзеў месца ў цяні, прыцягнуў туды новую цыноўку (выгляд якой, здаецца, падаў мне першую думку аб сне) і з вялізным задавальненнем выцягнуўся на ёй. Заплюшчыць вочы, стомленыя сонечным святлом, было вельмі прыемна. Прышлося, аднак, крыху расплюшчыць іх, каб развязаць шнуркі ў чаравіках, расшпіліць гетры, распусціць пояс і падлажыць што-небудзь пад галаву.

Я ўбачыў, што туземцы сталі поўкругам на нейкай адлегласці ад мяне, відаць дзівячыся і робячы здагадкі наконт таго, што будзе далей.

Той самы туземец, які ледзь не параніў мяне, цяпер стаяў непадалёку і разглядаў мае чаравікі¹.

Я ўспомніў усё, што адбылося, і падумаў, што ўсё гэта магло-б скончыцца вельмі сур'ёзна, і ў той-жа момант у мяне ўзнікла думка, што, магчыма, гэта толькі пачатак, а канец яшчэ будзе? Але калі ўжо суджана быць забітым, то хіба не ўсёроўна, буду я пры гэтым стаяць, сядзець, ляжаць на цыноўцы або спаць?

Далей я падумаў, што калі-б давялося паміраць, то ўсведамленне, што пры гэтым двое або нават шасцёра дзікуноў таксама паплаціліся жыццём, было-б вельмі невялікай уцехай. І быў зноў задаволены, што не ўзяў з сабой рэвальвера.

Калі я засынаў, галасы птушак прыцягнулі маю ўва-

¹ Адзін з сучасных англійскіх біёграфуў Міклуха-Маклая, Ф. Грыноп, у сваёй кнізе «Той, хто падарожнічае адзін» выказвае меркаванне, што туземцы прынялі чаравікі Маклая за частку яго цела і таму былі так моцна здзіўлены, калі Маклай разуўся.

гу: рэзкі крык хутка лятаючых лоры¹ некалькі разоў прымушаў мяне ачнуцца; арыгінальная жаласлівая песня коко², наадварот, наганяла сон; трэскцыкад таксама нічуць не перашкаджаў, а спрыяў сну.

Мне здаецца, заснуў я хутка, бо сёння ўстаў вельмі рана і да таго-ж прайшоўшы гадзіны дзве па сонцу, з непрывычкі адчуваў вялікую стомленасць; асабліва моцна стаміліся ў мяне вочы ад яркага дзённага святла.

Я прачнуўся, адчуваючы сябе вельмі бадзёра. Мяркуючы па сонцу, павінна была быць, па меншай меры, трэцяя гадзіна. Значыць, я праспаў больш двух гадзін. Расплюшчыўшы вочы, я ўбачыў некалькіх туземцаў, якія сядзелі вакол цыноўкі кроках у двух ад яе; яны гаварылі ўпоўголаса, жуючы бетэль. Яны былі без зброі і глядзелі на мяне ўжо не так панура. Я вельмі пашкадаваў, што не ўмею яшчэ гаварыць з імі, і рашыў пайсці дадому, прывёўшы перад гэтым свой гарнітур у парадак. Гэтая аперацыя вельмі зацікавіла папуасаў. Затым я ўстаў, кінуў галавой у розныя бакі і накіраваўся па той-жа сцежцы ў зваротны шлях, які мне здаўся цяпер карацейшым, чым раніцай.

Усю ноч ліўнем ліў дождж. Раніца пахмурная, і зноў ідзе дробны дождж.

Мурашкі тут выводзяць з цяплення, поўзаюць па галаве, забіраюцца ў бараду і вельмі балюча кусаюцца. Бой да таго пакусаны і так разадраў пакусаныя месцы, што ногі ў яго распухлі, а адна рука пакрылася ранами. Абмыўшы раны разведзеным нашатырным спіртам, больш глыбокія я перавязаў, прымяніўшы карбалавую кіслату.

Вечарам зайшоў да мяне Туй, узброены кап'ём, і выпрасіў сякеру (яму трэба перасекчы нешта), даўшы абяцанне хутка вярнуць яе. Я паспяшыў выканаць просьбу Туя, цікавячыся, што атрымаецца з гэтага выпрабавання маёй даверлівасці... Кур'ёзнай за ўсё тое, што хоць я ўсё яшчэ не ведаю мовы, мы разумелі адзін другога.

Раніцай хадзіў у час адліву па калена ў вадзе, але нічога цікавага не знайшоў.

¹ Лоры — птушка з сямейства папугаяў.

² Коко — птушка-шалашнік, велічыней з галку, сінявата-чорнага колеру, будзе на зямлі гнёзды з галінак у выглядзе шалаша.

Папуасы прыцягнулі мне чатыры-пяць доўгіх бамбукавых палак, футаў па дваццаць, для веранды.

Туй таксама прынёс мне бамбук, але пра сякеру ні слова.

Я выявіў, што кнігі і рысункі здаюцца туземцам нечым асабліва страшным; многія ўсталі і хацелі пайсці, калі я паказаў ім рысунак (партрэт) з нейкай ілюстрацыі¹. Яны прасілі мяне хутчэй аднесці яго ў дом і супакоіліся толькі тады, калі я выканаў іх просьбу.

Я дарма не паверыў у сумленнасць Туя: не было яшчэ і шасці гадзін, як ён з'явіўся і прынёс сякеру. Задаволены гэтай рысай характару майго прыяцеля, я падараваў яму люстэрка, з якім ён неадкладна і пабег у вёску пахваліцца падарункам. Гэты падарунак падштурхнуў, відаць, і іншых туземцаў наведць мяне. Яны прынеслі мне какосаў і цукровага трысця, за што я аддзякаваў пустой скрынкай і цвікамі сярэдняй велічыні. Крыху пачакаўшы, з'явіліся яшчэ некалькі чалавек таксама з падарункамі; я даў кожнаму па два цвікі сярэдняй велічыні.

Трэба адзначыць, што ў гэтым абмене нельга заўважыць продаж і куплю, а іменна абмен падарункамі: тое, чаго ў каго шмат, тое ён і дарыць, не чакаючы абавязкова ўзнагароды. Я ўжо некалькі разоў правяраў туземцаў: не даваў ім нічога ў абмен на прынесеныя імі какосы, цукровае трысцё і інш. Яны не патрабавалі нічога і вярталіся, не ўзяўшы назад сваіх падарункаў.

Я заўважыў, акрамя таго, што мая хаціна і яе гаспадар, гэта значыць я сам, робяць на туземцаў нейкае асаблівае ўражанне: ім у мяне не сядзіцца, яны азіраюцца, нібы кожную хвіліну чакаючы з'яўлення чагосьці незвычайнага. Вельмі нямногія адважваюцца глядзець мне ў вочы і адразу адварочваюцца, або нагінаюцца, калі я гляну на іх. Некаторыя глядзяць на маю хаціну і на рэчы неяк зайздросна (хоць я не магу апісаць дакладна выразу такіх твараў, але чамусьці мне здаецца, што на іх тварах выражаецца іменна зайздрасць). Разы два або тры прыходзілі да мяне людзі, глядзеўшыя на мяне вельмі злосным, варожым позіркам. Бровы ў іх былі моцна насупленыя, а верхняя губа неяк узнята ўверх;

¹ Г. зн. з ілюстраванага часопіса.

кожную хвіліну я чакаў, што яна падымецца вышэй і што я ўбачу іх сціснутыя зубы.

Сляды «Віцязя» прыкметны вакол майго мыса; па лесе цяжка прайсці, усюды ссечаныя дрэвы, галлё, вісячае на забытых лянах, перагароджвае шлях. Старыя сцяжынкi завалены ў многіх месцах. Зразумела, што ўсё гэта прыводзіць папуасаў у здзіўленне; сваімі каменнымі сякерамі яны не насклі-б і за цэлы год столькі дрэў, колькі матросы за некалькі дзён.

Усю ноч была чуваць у маіх суседзяў у Гарэнду музыка: дудка і барабан. Дудка зроблена з прасвідраванай зверху і збоку шкарлупы какосавага арэха, асабліва малой велічыні; ёсць таксама дудка і з бамбука. Барабан-жа — гэта вялікі выдаўблены ствол ад двух да трох метраў даўжыні і ад палавіны да трох чвэрцей метра шырыні; ён мае выгляд карыта, якое падтрымліваецца двума жардзінамі; калі па баках гэтага карыта б'юць вялікімі палкамі, удары чуваць на адлегласці некалькіх міль.

У маіх суседзяў сёння. відаць, свята: у тых, што прыходзілі да мяне, фізіяноміі афарбаваны чырвонай охрай, і на спінах розныя малюнкi; амаль ва ўсіх у валасах уткнуты грабяні з пер'ямі.

Туй прыслаў праз аднаго з сваіх сыноў свiніны, пладоў хлебнага дрэва, бананаў і таро¹, усё добра зваранае і акуратна загорнутае ў вялікія лісці хлебнага дрэва.

2 кастрычніка

Прыходзілі сёння мае суседзі з Гарэнду з некалькімі гасцямі, жыхарамі астраўка Білі-Білі. Упрыгожванні з ракавін, зубоў сабак і іклаў свiнні, размалёваныя фізіяноміі і спіны, узбітыя пафарбаваныя валасы надавалі гасцям бясспрэчна парадны выгляд. Хоць тып фізіяноміі людзей Білі-Білі нельга адрозніць ад тыпу людзей Гарэнду, але розніца ва ўбраннях дазваляла лёгка адрозніваць іх ад людзей Гарэнду і іншых бліжэйшых вёсак.

Мае суседзі з Бонгу паказвалі многія мае рэчы сваім знаёмым, прычым тыя кожны раз, калі бачылі незнаёмы

¹ Таро — расліна, клубні якой, багатыя крухмалам, складаюць асноўную ежу туземцаў заліва «Астралябіі» з сакавіка па жнівень. Лісце расліны таксама ўжываецца ў ежу. Вараныя клубні таро туземцы называюць «бау».

прадмет, шырока раскрывалі вочы, крыху раззяўляючы рот і клалі палец паміж зубоў¹.

Калі пачало цямнець, я рашыў прайсці трохі па сцежцы. Мне хацелася высветліць, ці можна будзе вярнуцца з вёскі ноччу. Раптам так сцямнела, што я паспяшыў павярнуць дадому, і хоць можна было разгледзець агульны напрамак сцежкі, аднак я вярнуўся дадому з разбітым ілбом і з боллю ў калене, наткнуўшыся спачатку на сук, а затым на нейкі пень. Такім чынам, па лесе ноччу хадзіць не давядзецца.

¹ Палец або два пальцы, укладзеныя ў рот, — так туземцы выказваюць здзіўленне.

Заўважаю, што ў бутэльніцы засталася вельмі мала чарніла, і не ўпэўнен, ці знойдзеца ў багажы другая.

З кастрычніка

Раніцай, у час адліву, я накіраваўся за здабычай на рыф; ходзячы па калена ў вадзе, я нечакана знайшоў некалькі цікавых вапняных губак. Праз поўгадзіны ў мяне было больш чым на дзень работы.

Вярнуўшыся з рыфа, я рашыў, аднак, пакінуць мікраскоп у спакоі да заўтра і ісці знаёміцца з маімі суседзямі ў вёску — на ўсход ад мыса Абсервацыі¹. Вырушыў туды, вядома, не ведаючы дарогі, проста выбіраючы ў лесе сцяжынкi, якія, па маіх меркаваннях, павінны былі прывесці мяне ў вёску. Спачатку ішоў лесам — густым, з агромністымі дрэвамі. Ішоў і цешыўся рознастайнасцю і раскошай трапічнай расліннасці, навізной усяго навакольнага.

З лесу вышаў да мора. Ідучы марскім берагам, няцяжка было дабрацца да вёскі. Паколькі па дарозе я не сустрэў нікога, то не было каму даць вестку жыхарам вёскі Гумбу аб маім набліжэнні. Звярнуўшы з марскога берага на добра ўтапаную сцежку і зрабіўшы некалькі крокаў, я пачуў галасы мужчын і жанчын.

Неўзабаве паказаліся з-за зелены стрэхі хацін. Прайшоўшы каля адной з іх, я апынуўся на першай пляцоўцы вёскі, дзе ўбачыў даволі многалюдную і ажыўленую сцэну. Двое мужчын працавалі над рамонтам страхі і былі вельмі занятымі; некалькі маладых дзяўчат і хлопчыкаў, седзячы на зямлі, плялі цыноўкі з лісцяў какосвай пальмы і падавалі іх людзям, папраўляўшым страху; жанчыны забаўляліся з дзецьмі рознага ўзросту; дзве велізарныя свінні з парасятамі даядалі рэшткі сьнедання.

Хоць сонца ўзнялося ўжо высока, але ценю на пляцоўцы было шмат і спякоты зусім не адчувалася. Размова была агульнай і здавалася вельмі жвавай.

Карціна гэтая па сваёй навізне мела для мяне велізарную цікавасць. Раптам прарэзлівы крык — размова абарвалася і пачалася страшэнная мітусня. Жанчыны і дзяўчаты з крыкамі і лямантам кінулі свае заняткі і пачалі хапаць грудных дзяцей. Дзеці, разбуджаныя раптоўна, плакалі і крычалі; падлеткі, збянтэжаныя

¹ Гл. запіс ад 12 кастрычніка на стар. 60.

перапалохам мацярок, завішчэлі і загаласілі; цягнучы дзяцей за сабою, баючыся азірнуцца, жанчыны кінуліся ў лес; за імі пабеглі дзяўчаты і падлеткі; нават сабакі з выщём і свінні з сярдзітым рохканнем пабеглі ўслед за імі.

Устрывожаныя лямантам жанчын, збегліся мужчыны з усёй вёскі, большай часткай узброеныя чым папала, і акружылі мяне з усіх бакоў. Я стаяў спакойна пасярод пляцоўкі, здзіўляючыся гэтай трывозе і не разумеючы, чаму мой прыход мог выклікаць такую неразбярыху. Я вельмі хацеў супакоіць туземцаў, але слоў я не ведаў, а абыходзіцца жэстамі было не зусім лёгка. Яны стаялі вакол мяне нахмураныя і перакідваліся словамі, якіх я не разумеў.

Стаміўшыся ад ранняй прагулкі, я накіраваўся да адной з высокіх платформ, узлез на яе, размясціўся досыць зручна і знакамі запрасіў туземцаў узяць з мяне прыклад. Некаторыя зразумелі, здаецца, што я не маю намеру нашкодзіць ім, загаварылі між сабой ужо спакайней і нават адлажылі ў бок зброю, між тым як другія, усё яшчэ падазрона паглядаючы на мяне, не выпускалі сваіх коп'яў з рук.

Група туземцаў ва ўсіх адносінах была вельмі ціка-

вай, але мне няцяжка было заўважыць, што мой прыход быў для іх надзвычай непрыемны. Многія паглядалі на мяне палахліва і ўсе як быццам пакутліва чакалі, каб я іх пакінуў.

Я выняў свой альбом, зрабіў некалькі замалёвак хацін, размешчаных вакол пляцоўкі, высокіх платформ, падобных да той, на якой я сядзеў, і перайшоў затым да запісвання некаторых заўваг аб саміх туземцах, аглядаючы кожнага з ног да галавы вельмі ўважліва. Мне стала ясна, што мае паводзіны пачынаюць бянтэжыць іх; асабліва не падабаўся ім мой уважлівы агляд. Многія, каб пазбавіцца майго пільнага позірку, усталі і пайшлі, нешта прамармытаўшы.

Мне вельмі хацелася піць. Мяне спакушалі какосавыя арэхі, але ніхто і не падумаў пачаставаць мяне хоць-бы адным з ляжачых на зямлі свежых какосаў, каб я мог уняць смагу. Ніхто з туземцаў не падышоў бліжэй і не паспрабаваў загаварыць са мной, а ўсе глядзелі ваража і панура.

Разумеючы, што заставацца далей — значыць, не зрушыць уперад справы знаёмства з туземцамі, я ўстаў і пры агульным маўчанні пайшоў праз пляцоўку. Сцежка прывяла мяне да мора.

Вяртаючыся дадому і абдумваючы ўсё бачанае, я зрабіў вывад, што нялёгка будзе пераадолець недавер'е туземцаў і што на гэта спатрэбіцца шмат цярплівасці і такту ў абыходжанні з імі. Прышоўшы да захаду сонца дадому, я быў сустрэты маімі слугамі, якіх пачынала ўжо непакоіць мая доўгая адсутнасць; яны, між іншым, расказалі мне, што ў час маёй адлучкі двое жыхароў Гарэнду прынеслі тры скруткі: для мяне, для Ульсана і для Боя.

Я загадаў раскрыць іх, і там аказаліся варанья бананы, плод хлебнага дрэва і кавалкі нейкага мяса, падобнага да свініны. Мяса мне не зусім спадабалася, але Ульсан і Бой елі яго з задавальненнем. Калі яны скончылі, я збянтэжыў іх заўвагай, што гэта, магчыма, чалавечае мяса. Абодва вельмі сканфузіліся і запэўнівалі, што гэта была свініна; аднак я застаўся ў сумненні.

4 кастрычніка

Вечарам нейкае маленькае насякомае ўляцела мне ў вока, і хоць мне ўдалося яго выцягнуць, аднак вока вель-

мі балела ўсю ноч і павекі распухлі, таму аб рабоце з мікраскопам нельга было і думаць. З гэтай прычыны раніцай, у самым пачатку прыліву, я накіраваўся брадзіць на рыф і так захапіўся, што не заўважыў, як вада стала прыбываць. Калі я вяртаўся з рыфа на бераг, мне прыходзілася некалькі разоў акунацца ў ваду вышэй пояса.

Скончылі страху веранды і ваядаліся з упарадкаваннем свайго гнязда. Памяшканне маё ўсяго ў адзін квадратны сажань, а рэчаў безліч.

5 кастрычніка

Ачышчаў пляцоўку перад домам ад галля і сухога лісця. Маё памяшканне з кожным днём паляпшаецца і пачынае мне падабацца ўсё больш і больш.

Вечарам чую — нехта стогне. Іду ў дом і застаю Боя, які, захутаўшыся з галавой у коўдру, ледзь-ледзь мог адказаць на мае запытанні. У яго аказалася даволі павышаная тэмпература.

6 кастрычніка

Гадзіне а чацвертай з-за мыса Абсервацыі раптам паказаўся парус, а затым вялікая пірога асобай будовы, з крытым памяшканнем наверху, у якім сядзелі людзі, і толькі адзін стаяў каля руля і кіраваў парусам. Падышоўшы бліжэй да майго мыска, рулявы, павярнуўшыся ў наш бок, пачаў нешта крычаць і махаць рукамі. Такой вялікай пірогі я тут па суседству яшчэ не бачыў.

Пірога накіравалася ў Гарэнду, але праз пяць мінут паказалася другая, яшчэ большая за першую: на ёй стаяў цэлы домік або, дакладней, вялікая клетка, у якой знаходзіліся чалавек шэсць або сем туземцаў, прыкрытых страхой ад гарачых праменняў сонца. На абодвух пірогах па дзве мачты, з якіх адна нахілена ўперад, другая — назад.

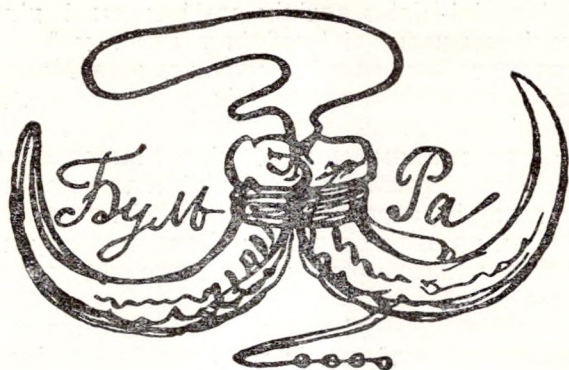
Я здагадаўся, што мае суседзі захочуць паказаць сваім гасцям такое дзіва, як белы чалавек, і таму падрыхтаваўся да сустрэчы. Сапраўды, праз чвэрць гадзіны з двух бакоў, з вёсак Гарэнду і Гумбу, з'явіліся туземцы. З гасцямі, прыехаўшымі, як я даведаўся, з астраўка Білі, прышлі і мае суседзі, каб паказаць сваім гасцям розныя дзіўныя рэчы ў хаціне белага і растлумачыць іх прызначэнне.

Людзі з Білі-Білі з вялікім здзіўленнем і цікавасцю разглядалі ўсё: каструлі і чайнік у кухні, маё складное крэсла на пляцоўцы, невялічкі столік там-жа. Мае чаравікі і паласатыя шкарпэткі прывялі іх у захапленне. Яны не пераставалі разяўляць рот, прыгаварваючы працяжна «а-а-а...», «е-е-е...», цмокаць губамі, а ў выпадках моцнага здзіўлення класці палец у рот. Цвікі ім таксама спадабаліся. Я раздаў ім, апрача цвікоў, пацеркі і кавалкі чырвонай тканіны, на вялікую дасаду Ульсана, якому не падабалася, што я раздаю рэчы дарма і што госці прышлі без падарункаў.

У людзей з Білі-Білі частка валасоў была старанна афарбавана чырвонай охрай; лоб і нос былі пафарбаваны той-жа фарбай, а ў некаторых нават спіны былі размалёваны. У многіх на шыі виселі пацеркі, якія спускаліся на грудзі і былі зроблены з двух іклаў папуаскай свінні, звязаных такім чынам, што, звісаючы на грудзі, яны нагадвалі ляжачую лічбу «3» з роўнай верхняй і ніжняй часткай. Гэтае ўпрыгожанне, якое называецца жыхарамі Гарэнду «буль-ра», відаць, вельмі цэніцца імі. Я прапанаваў ім замест «буль-ра» нож, але яны на такі абмен не згадзіліся, хоць атрымаць нож ім, відавочна, вельмі хацелася. Яны былі вельмі задаволены маімі падарункамі і пайшлі ў добрым настроі.

Я, аднак, вельмі здзівіўся, убачыўшы іх зноў праз поўгадзіны; гэты раз яны былі нагужаны какосамі і бананамі; яны паспелі схадзіць да сваіх пірогаў і прынесці мне падарункі. Цырымонія паднясення падарункаў мае тут свае правілы: так, напрыклад, кожны прыносіць падарунак асобна ад другога і перадае яго непасрэдна ў рукі той асобе, якой падарунак прызначаецца. Так здарылася і сёння: кожны перадаў свой падарунак спачатку мне, затым Ульсану — значна меншы, а затым Бою — яшчэ меншы.

Людзі Білі-Білі доўга заставаліся каля хаціны і, адыходзячы, калі пачало цямнець, знакамі паказвалі на мяне і на маю шлюпку, а затым на свой астравок, які віднеўся ўдалечыні, тлумачылі жэстамі, што калі я прыеду да іх на востраў, яны не заб'юць і не з'ядуць мяне і што там многа какосаў і бананаў. Пры развітанні яны паціскалі мне руку вышэй локця. Двое, якім я чамусьці падараваў забавак больш, чым іншым, абдымалі мяне левай рукою і, прыціскаючы адзін бок маіх грудзей да сваіх, паўтаралі:

«О, Маклай! О, Маклай!» Адышоўшы на некалькі крокаў, яны зноў спыніліся, напалову абярнуліся, сагнулі руку ў локці і, сціскаючы кулак, разгіналі яе: гэта быў іх апошні развітальны знак, пасля чаго яны хутка зніклі.

10 кастрычніка

Мяне зваліў сёння першы параксізм ліхаманкі. Як я ні трымаўся, мне прышлося легчы і праляжаць увесь дзень. Было дрэнна.

12 кастрычніка

Сёння надышла чарга Ульсана. Калі я ўстаў, ногі ў мяне дрыжэлi і падгіналіся. Бой таксама заяўляе, што нездароў. Мая хаціна цяпер — сапраўдны лазарэт.

Даведаўся сягоння ад Туя пра назвы розных вёсак, якія відаць з майго мыска. Я здзіўляўся ліку назваў: кожны нікчэмны мысок і ручаёк мае сваю асобную туземную назву; тақ, напрыклад, невялічкі мысок, на якім стаіць мая хаціна, дзе ніколі да мяне ніхто не жыў, называецца Гарагасі, мыс Абсервацыі насупроць — Габіна і г. д. Вёска, якую я наведаў вечарам у дзень прыходу «Віцязя» ў порт Канстанціна, называецца, як я ўжо ўпамінаў некалькі разоў, Гарэнду. Затым ідзе Бонгу, далей Мале, яшчэ далей Багацім. Яшчэ далей, ля мыска, недалёка ад астраўка Білі-Білі, вёска Гарыма; на ўсход ад Гарагасі вёска, да якой мне не ўдалося прыстаць у першы дзень, называецца Гумбу, затым далей Марагум, яшчэ далей вёска Рай.

Распытваючы Туя, я не мог не падзівіцца з яго кемлівасці, з аднаго боку, і некаторай тупасці або марудлівасці мыслення — з другога. Слухаючы назвы, я, вядома, запісваў іх і на той-жа паперы зрабіў накід усёй бухты, вызначаючы адноснае становішча вёсак. Туй гэта разумеў, і я некалькі разоў правяраў вымаўленне назваў вёсак, чытаючы іх гучна, прычым Туй паправіў не толькі дзве назвы, але нават і самы накід карты. У той-жа час запісванне назваў і чарчэнне на паперы нічуж не цікавіла яго: ён нібы не заўважаў іх. Мне здавалася ненармальным, што ён не здзіўляецца.

Адпусціўшы Туя, я пачаў даглядаць за двума хворымі, якія стагналі і вохкалі, хоць я і сам, пасля ўчарашняга параксізму, ледзь-ледзь цягаю ногі. Прышлося гатаваць абед самому. Увесь вечар вохканне абодвух хворых не спынялася.

13 кастрычніка

У мяне параксізм паўтарыўся. Усе хворыя. Пагана, а калі пачнецца дажджлівая пара года, будзе, відаць, яшчэ горш.

14 кастрычніка

Даўшы людзям па аднаму прыёму хіны і згатаваўшы на снаданне па дзве порцыі рысу на чалавека, я накіраваўся ў лес, галоўным чынам, каб пазбавіцца стогнаў і вохканняў. Птушак шмат. Калі туземцы прывыкнуць да мяне, буду хадзіць на паляванне, бо кансервы мне прыеліся. Вярнуўшыся, я застаў Ульсана ўсё яшчэ стогнучым на сваім ложку. Бой-жа быў на нагах і варыў боб на абед.

Прыходзіў Туй з трыма людзьмі з Гумбу. Прывезены мною тытунь (амерыканскі ў плітках) пачынае падабацца туземцам. Яны ўжываюць яго, змешваючы са сваім. Цыгарка пераходзіць ад аднаго да другога, прычым кожны зацягваецца дымам адзін або два разы, праглытвае яго павольна і перадае цыгарку суседу.

Заняткі аднаго з маіх гасцей зацікавілі мяне. Ён прыгатаўляў тонкія, вузкія палоскі са ствала нейкай гнуткай, кручанай расліны. Спачатку выскобліваў адзін бок, адзіраў ад яго тонкую палоску, разрэзваў яе потым асколкамі ракавіны, якія ён замяняў або абломваў, каб атрымаць востры край, што служыў яму нажом. Гэтыя палоскі прызначаліся для пляцення браслетаў — сагю, якія туземцы носяць на руках, вышэй біцэпса, і на нагах, ля кален.

Туземец так хутка і спрытна працаваў сваім прымі-
тыўным інструментам, што здавалася, ніякі іншы не можа
служыць лепш для гэтай мэты.

15 кастрычніка

З учарашняй маёй размовы з Туем я даведаўся, што
горы вакол заліва «Астралябіі» густа заселены. Ён назы-
ваў мноства вёсак, дадаючы да кожнай назвы слова
«мана», гэта значыць гара.

Бой ляжыць ужо тры дні, і колер твару яго прыкметна
пасвятлеў — пабляднеў.

16 кастрычніка

Учора вечарам — моцная навальніца. Дождж ішоў
ліўнем і прабіў маю страху.

На стала маім быў сапраўдны патоп; прышлося пры-
маць паперы і кнігі, і ноч я правёў у вялікай сырасці.

Сёння на працягу дня перабыло ў маёй хаціне больш
за сорок чалавек з розных вёсак, што мне ўжо вельмі на-
дакучыла: калі-б я ўмеў гаварыць, — справа была-б
іншая, але вывучэнне мовы ідзе ўперад усё яшчэ марудна.

17 кастрычніка

У Боя, які толькі што ачунаў ад ліхаманкі, з'явілася
новая хвароба — моцная пухліна лімфатычных залоз у
пахвіне, ад чаго ён перамяшчаецца яшчэ марудней, чым
да гэтага. Ульсан таксама слабы. Ледзь-ледзь варушыць
языком, нібы паміраючы, ляжыць увесь дзень, ноччу
ўздыхае і вохае, вечарам-жа, пры заходзе сонца, выпаў-
зае і прахалоджваецца з голай галавой, — вядома, цішком
ад мяне, бо я яму забараніў выходзіць без капелюша,
асабліва пры свежым берагавым ветры.

Апошні тыдзень мне часта прыходзілася гатаваць на
нас траіх.

Гэтыя двое звязваюць мне рукі і ногі; з-за іх я не магу
нікуды пайсці з дому на некалькі дзён. Туземцы іх ніяк не
слухаюцца, між тым як я адным позіркам прымушаю
маіх суседзяў падпарадкоўвацца мне. Здзіўляе, як яны не
любяць, калі я на іх гляджу, а калі нахмуруся і пагляджу
пільна — уцякаюць.

18 кастрычніка

Пачалі заводзіць агарод, зрабілі грады. Работа была
нялёгкая, бо слой зямлі вельмі нязначны, і, пакапаўшы

крыху, трапляеш у карал. Апрача таго, мноства карэнняў так пераблытаны паміж сабой, што прыходзіцца працаваць столькі сякерай, колькі і рыдлёўкай. Мы пасеялі боб, насенне гарбузоў з Таіці і кукурузу. Не ведаю яшчэ, што ўзыйдзе, бо насенне, здаецца, дрэннае — яно ляжала вельмі доўга.

Я правёў некалькі гадзін у лесе, дзівячыся велізарнай рознастайнасці раслінных форм: шкадаваў на кожным кроку, што так мала разбіраюся ў батаніцы.

20 кастрычніка

Сёння візіт трынаццаці чалавек з Ямбомбы, астраўка непадалёку ад Білі-Білі. Яны, відаць, шмат чулі пра мяне ад жыхароў вострава. З маіх падарункаў яны ацанілі больш за ўсё цвікі.

Назіраў доўга, як сын Туя, хлопчык гадоў пятнаццаці, страляў з лука ў рыбу, але без выніку: не трапіў ні ў адну. Стрэлы знікалі на секунду пад вадой, а затым выплівалі на паверхню, стоячы ў вадзе перпендыкулярна. Потым яны былі зноў сабраны паляўнічым. Стрэлы гэтыя адрозніваюцца ад звычайных тым, што ў іх замест аднаго астрыя — некалькі: чатыры, пяць, а іншы раз і больш. Астрые зроблена з цвёрдага дрэва і ўсаджана ў доўгую тонкую трысціну.

Я рашыў павялічыць маё памяшканне — замяніць высокі ганак верандай. Задумана — зроблена. Накіраваўся ў лес з Боем. Мы насклі рознага матэрыялу для пабудовы, і да абеду, гэта значыць да чатырох гадзін, веранда была гатова: 4 футы шырыні і 7 даўжыні.

З высокай скрынкі, пастаўленай на другую, я зрабіў нешта накшталт стала. Гэта будзе маё звычайнае месца для работы днём, бо тут светла і можна будзе гаварыць з туземцамі, не кранаючыся з месца. Апрача таго, адсюль прыгожы від на мора.

22 кастрычніка

Раскажу сёння, як я праводзіў да гэтага часу большасць дзён.

Уставаў я раней за маіх слуг, яшчэ ў прыцемкі, гадзін у пяць; абыходзіў вакол дома паглядзець, ці не здарылася што новае за ноч, затым спускаўся да ручая мыцца, прычым вельмі часта забываў узяць з сабой мыла. Прыдзеш

уніз, успомніш, што мыла забыўся, ну, і неахвота падымацца за ім у хаціну, асабліва калі я знайшоў выдатнейшы сурагат мыла з дробнага пяску на дне ручая. Возьмеш трохі гэтага пяску, патрэш ім рукі, яны робяцца злёгка чырвонымі, але затое зусім чыстымі; затым, моцна зажмурыўшы вочы, вытраш ім твар. Адно нязручна: шмат пяску застаецца ў барадзе.

Вяртаюся дадому каля 5 гадзін 45 мінут. Ужо развіднела. Бой распальвае агонь і грэе ваду на чай. Я іду на веранду і чакаю там чаю, які мне падаюць з сухарамі або печанымі бананамі, вельмі прыемнымі на смак.

Каля 7 гадзін запісваю тэмпературу паветра, вады ў ручаі і ў моры, вышыню прыліву, вышыню барометра, напрамак і сілу ветру, колькасць вады, выпаранай у эвапараметры¹, вымаю з зямлі закапаны на адзін метр глыбіні тэрмометр і запісваю яго паказанні.

Скончыўшы метэаралагічныя назіранні, іду на каравы рыф за марскімі жывёламі або ў лес за насякомымі.

Са здабычай саджуся за мікраскоп або кладу ў спірт сабраных насякомых, ці бяруся за якую-небудзь іншую работу да 11 гадзін. У 11 гадзін снедаю. Снеданне складаецца з варанага рысу з кэры².

Пасля снедання кладуся ў падвешаны на верандзе гамак і гайдаюся ў ім да першай гадзіны дня, прычым часта засынаю.

А першай гадзіне — тыя-ж метэаралагічныя назіранні, як і ў 7 гадзін. Затым зноў бяруся за якую-небудзь работу: прыводжу ў парадак назіранні, запісаныя ў кішэнную кніжку, радзей — чытаю.

Прыход папуасаў часта перапыняе мае заняткі, я спяшаюся да іх, не жадаючы пазбавіцца выпадку дадаць некалькі слоў да майго папуаскага слоўніка.

Пасля пяці гадзін накіроўваюся ў лес пагуляць да абеду, які падае мне Бой каля шасці гадзін і які складаецца з талеркі варанага чылійскага бобу з невялікім кавалкам «чаркі»³ і адной або двух шклянак чаю. Талер-

¹ Эвапарометр, або выпаральнік — прыбор, пры дапамозе якога вымяраюць колькасць вады, якая выпарылася з паверхні вадаёмаў, глебы і расліннасці. Прасцейшы выпаральнік складаецца з цыліндрычнага сасуда з дзяленнямі, нанесенымі на сценкі.

² Кэры — вострая кансерваванаая прыправа.

³ Чаркі — чылійская назва сушанай гавядзіны.

ка рысу раніцай, талерка бобу вечарам, некалькі шклянак чаю ў дзень — вось мая штодзённая ежа. Прывезеныя мной некалькі банак мясных і рыбных кансерваў я цалкам перадаў сваім слугам. Сам выгляд іх мне непрыемны.

Час пасля абеду я аддаю розным хатнім работам: чысты стрэльбаў, прыбіранню свайго пакоя, а затым, змяніўшы гарнітур, зроблены з баваўнянай матэрыі, на фланелевы, калі пачынае цямнець, саджуся на пень ля берага, сачу за прылівам і адлівам, разглядаю далёкі гарызонт, воблакі і г. д. Іншы раз кладуся зноў у гамак і прыслухоўваюся, як разносяцца навакол у лесе крыкі птушак і траскатня рознагалосых цыкад.

У 8 гадзін іду ў пакой і, запаліўшы сваю невялічкую лямпачку (больш падобную да начніка, чым да сапраўднай лямпы), запісваю падзеі дня ў дзённік.

У 8 — 9 гадзін зноў метэаралагічныя назіранні, і, нарэшце, перадапошні акт дня — абіраю какосавы арэх і выпіваю яго прахаладжальны сок.

Вярнуўшыся ў пакой, аглядаю зараджаныя стрэльбы і кладуся на жорсткую пасцель, якая складаецца з двух карзін, пакрытых коўдрай замест сенніка і прасціны — засынаю звычайна вельмі хутка.

Візіты туземцаў і захворванне Ульсана і Боя парушаюць крыху ход гэтага з выгляду аднастайнага, але ў сапраўднасці вельмі цікавага для мяне жыцця.

23 кастрычніка

Прыходзіў Туї з двума другімі туземцамі. Усе былі ўзброены коп'ямі, лукамі са стрэламі, і ў кожнага было па сякеры на плячы. Я выказаў жаданне, каб госці паказалі мне, як страляюць з лука, што яны адразу-ж і выканалі. Страла праляцела каля шасцідзесяці пяці крокаў, але пры гэтым было прыкметна, што нават лёгкі вецер аказвае ўплыў на яе палёт. На такой адлегласці яна наўрад ці магла-б нанесці сур'ёзную рану: крокаў на 20 або на 30 — іншая справа, і Туї, магчыма, не памыляецца, паказваючы, што страла можа прабіць руку навывлет.

Затым Туї паказаў цэлы манеўр бою: трымаючы лук і стрэлы на левым плячы, а кап'ё ў правай руцэ, ён адбег крокаў дзесяць, кідаючыся ў розныя бакі, суправаджаючы кожны рух кароткім рэзкім крыкам. Ён то нацягваў цеціву лука і пускаў стралу, то наступаў з кап'ём, быццам стараючыся раніць непрыяцеля, то хаваўся за дрэвамі, часам нагінаўся або хутка адскокваў у бок, унікаючы ўяўляемай стралы. Другі туземец, спакушаны прыкладам Туя, далучыўся да яго і пачаў прадстаўляць праціўніка; гэты турнір быў цікавым і даволі характэрным.

24 кастрычніка

Сёння раніцай я быў здзіўлены нечаканым з'яўленнем грыбоў розных форм, якіх я раней не бачыў. Яны выраслі літаральна ўсюды: на ствалах дрэў, на зямлі, на каменнях і нават на поручнях маёй веранды. Учора вечарам іх не было. Відавочна, яны выраслі за ноч. Чым растлумачыць гэтае з'яўленне — не ведаю. З гэтага паводу мне прышло на памяць раптоўнае і цяжка тлумачальнае ўзнікненне розных эпідэмічных хвароб, якія таксама, напэўна, вынікаюць ад раптоўнага развіцця мікраскапічных грыбоў і да таго падобных арганізмаў.

Адзін з найбольш сур'ёзных экзэмпляраў, які вырас на працягу некалькіх гадзін і здзівіў мяне сваёй велічынёй і формай, я старанна зарысаваў.

25 кастрычніка

Ляжанне ў гамаку не прайшло для мяне дарэмна. Ноччу я адчуваў дрыготку і прагнуўся ўвесь успацелы і

нейкі расслаблены. Усю раніцу адчуваў такую ленаць, што амаль нічога не рабіў. Не хацелася нават і чытаць, бо трымаць кнігу, лежачы ў гамаку, здалося для мяне вельмі стамляючым. Пасля абеду рысаваў, але хутка сцямнела, — не ўправіўся скончыць. Зноў ідзе дождж; прыходзіцца пераносіць рэчы з аднаго месца на другое. Бой усё яшчэ ляжыць. Ульсан ледзь-ледзь рухаецца.

Добры ў мяне характар: жыву і гляджу на ўсё навакольнае, быццам нішто мяне не датычыць. Часам, праўда, бываю вымушаны выходзіць з гэтага сузіральнага стану, як, напрыклад, у дадзены момант, калі страху працякае, на галаву падаюць буйныя кроплі халоднага дажджу і калі ўсе паперы, рысункі і кнігі на стале, перад якім я сяджу, могуць намокнуць.

26 кастрычніка

Я і Ульсан працавалі ўвесь дзень у лесе, а затым у хатцы, стараючыся паправіць страху. Бой, які ўсё яшчэ пакутуе ад сваёй пухліны, вохкае, або, дакладней, мычыць, як цяля. Гэты канцэрт быў такі нязносны, што выгнаў мяне з дому. Даўшы хвораму невялікі прыём морфія, я вышаў на пляцоўку. Ноч была цудоўная, і далятаўшыя да мяне стогны хворага былі рэзкай процілегласцю невыказнай чароўнасці прыроды.

27 кастрычніка

Стогны Боя прадаўжаліся ўсю ноч, часта будзілі мяне, і з гэтай прычыны я прачнуўся канчаткова толькі тады, калі ўжо зусім развіднела і калі Ульсан прынёс мне на веранду снаданне, сказаўшы пры гэтым, што Туй ужо даўно сядзіць у кухні.

Выпіўшы чаю, я накіраваўся ў кухню (у шалаш) і сапраўды ўбачыў там папуаса, але зусім мне незнаёмага.

Я пачаў разглядаць яго, але ўсё-ж такі не мог прыпомніць, дзе і калі я яго бачыў. Я падумаў, што незнаёмы прышоў разам з Туем, а Туй паспеў выйсці. Як-жа я здзівіўся, калі Ульсан запытаў мяне: няўжо я не пазнаю Туя? Я зноў зірнуў на туземца. Усміхаючыся, ён паказваў на асколкі шкла і на сваю верхнюю губу. Тут я заўважыў, што ён выбрыў вусы і частку барады. Гэта так змяніла твар майго старога знаёмага, што я яго спачатку не пазнаў. Губы і падбародак былі добра выбрыты; ён так паймаўся выканаў гэтую аперацыю, што нідзе не было

ні аднаго парэзу. Адкрыццё, што шклом зручна брыцца (на астравах Палінезіі такі спосаб вельмі пашыраны), да якога Туй дайшоў зусім самастойна, значна павысіць каштоўнасць разбітых бутэлек. У гэтым я пераканаўся адразу-ж, бачачы, з якім задавальненнем Туй прыняў у падарунак ад Ульсана некалькі асколкаў шкла. Падабенства разбітага шкла да адбітых асколкаў крэмня або кавалачкаў разбітых ракавін — інструменты, ужываемыя папуасамі для рэзання, — лёгка растлумачвае адкрыццё Туя, але разам з тым яно даказвае і назіральнасць і жаданне туземцаў знаёміцца на практыцы з новымі для іх прадметамі.

Увайшоўшы на сваю веранду, я зрабіў непрыемнае адкрыццё: страх, над якой я працаваў гадзін пяць, зноў працякае, чаго я ніяк не мог чакаць, накладваючы сплеченае какосавае лісце вельмі густа. Абдумваючы прычыну працякання, я прышоў да вываду, што ўся віна не ў матэрыялах і не ў кладцы лісцяў, а ў вельмі малой пакатасці страхі. Такім чынам тлумачыцца вышыня стрэх хацін на астравах Ціхага акіяна: гэтая-ж вышыня і круцізна гадоўным чынам і робяць стрэхі непрамакальнымі.

Адчуваючы сябе дрэнна, я прыняў хіны, і добра зрабіў, таму што ля першай гадзіны я адчуў набліжэнне ліхаманкі, але дзякуючы прыёму хіны папярэдзіў параксізм. Ульсан таксама ў дрэнным стане: ходзіць і гаворыць, як хворы. Бой не ўстае. Зноў лазарэт! Бываю ў хаце толькі па вечарах і ноччу. Цэлы дзень на пляцоўцы каля дома і часта на верандзе. Вымушан запальваць лямпу ў палавіне сёмай гадзіны.

Не праходзіць вечара або ночы без аддаленага гromу і вельмі яркай маланкі. Сёння зноў навальніца, зноў цячэ на стол, на кнігі... Усюды мокра.

28 кастрычніка

Прыходзіў зноў Туй, зноў я яго спачатку не пазнаў — так змянілася выражэнне яго твару. Раней мне здавалася, што яго фізіяномія адрозніваецца ад іншых сваёй сімпатычнасцю, цяпер яна робіць на мяне непрыемнае ўражанне. Прычына гэтаму — выражэнне рота. Лінія рота наогул моцна ўплывае на выражэнне твару, але такога здзіўляючага доказу правільнасці гэтай заўвагі я яшчэ не сустракаў. Вусы і барада сапраўды добрая маска.

Зноў гадзіны ля другой удалечыні паказаліся парусныя пірогі. Я думаў, што прыдуць госці, але ніхто не з'явіўся.

Бой стогне жудасным, страшэнным голасам; даў яму невялікую дозу морфію, які яго хутка супакоіў. У 8 гадзін пайшоў дождж. У 9 гадзін, скончыўшы свае метэаралагічныя назіранні, я ўжо хацеў быў легчы спаць — раптам зноў чую стогны. Што такое? У Ульсана зноў параксізм.

Вельмі шкадую, што пасяліўся пад адной страхой з другімі. Гэта будзе апошні раз.

29 кастрычніка

Не глядзячы на стогны Ульсана, я заснуў. Але не праспаў і поўгадзіны, як зноў быў разбуджаны нейкім дзіўным выццём, якое, здавалася, то набліжалася, то зноў аддалялася. Спрасонку я не мог зразумець, што гэта можа быць. Я вышаў на веранду. Дождж перастаў, і было не зусім цёмна. Я апрануўся, вышаў, накіраваўся да ручая, і ў мяне ўзнікла фантазія пайсці па сцяжынцы ў Гарэнду і паслухаць зблізку спевы папуасаў, бо гэтае выццё не магло быць нічым іншым, як іх спевамі.

Трэба было сказаць Ульсану, што я іду. Яму мая фантазія не спадабалася. Ён запэўніваў мяне, што калі папуасы раптам прыдуць, то абавязкова заб'юць яго і Боя, бо абодва яны хворыя і абараняцца не могуць. Для заспакаення я паставіў каля яго ложка дубальтоўку і запэўніў яго, што пры першым стрэле вярнуся неадкладна ў Гарагасі.

Хоць дождж і перастаў, але было пахмурна. Аднак дзякуючы ўзышоўшаму, хоць і схаванаму воблакамі, месяцу я мог ісці асцярожна па сцежцы. Speвы чуліся ўсё гучней, па меры таго, як я набліжаўся да Гарэнду.

Стаміўшыся ад гэтай прагулкі ў поўзмроку, я сеў на пень і пачаў прыслухоўвацца. Speвы або выццё, якое ляцела мне насустрач, было вельмі простым, і напеў пастаянна паўтараўся. Няправільныя хвалі гэтай прымітыўнай мелодыі то ўзнімаліся і апускаліся, то нечакана абрываліся зусім, каб пачацца праз поўмінуты зноў. Час-ад-часу чуліся гукі барума¹.

¹ Барум — сігнальны барабан, тоўсты, выдаўблены ствол, па якому б'юць палкамі.

Часам той-жа напеў, пачынаючыся павольна, ціха, працяжна, паступова рос, рабіўся ўсё гучней і гучней; такт усё пачашчаўся; нарэшце спеў пераходзіў у нейкі, амаль што нечалавечы крык, які, раптоўна абрываючыся, заміраў.

Седзячы на пні, я разы са два ледзь не зваліўся. Мне здавалася, што я бачу нейкі страшны сон. Ачнуўшыся другі раз і адчуваючы моцнае жаданне спаць, я змяніў свой намер: замест таго, каб пайсці ўперад, я пайшоў назад; я не памятаю, як дабраўся да сваёй хаціны і адразу-ж лёг, нават не распранаючыся. Некалькі разоў спрасонку чуў урыўкі папуаскага канцэрта.

30 кастрычніка

Сёння раніцай ішоў упершыню ў гэты час дня дождж. Ці не надыходзіць дажджлівая пара года?

Калі дождж перастаў, я, седзячы на пні ля свайго флагштока, быў сведкай арыгінальнай лоўлі рыбы.

Быў адліў. Дробная рыба, як відаць, праследуемая акуламі, якіх тут шмат, кідалася ва ўсе бакі, выскокваючы часам з вады. З-за дрэў ля берага вышаў Туй і сачыў за рухамі рыб. Рыбы, відаць, упарта праследуемыя ворагам, раптам кінуліся да берага. У некалькі скачкоў Туй апынуўся каля іх. Вада там была крыху ніжэй калена, і дно, зразумела, было добра відаць. Раптам Туй зрабіў энергічны скачок, і адна з рыбак была злоўлена. Туй лавіў іх нагой. Ён спачатку прыціснуў рыбу ступнёй, потым падняў, захапіўшы паміж вялікім і другім пальцам нагі. Сагнуўшы калена, ён працягнуў руку і, вызваліўшы здабычу, паклаў рыбку ў торбу. Пасля гэтага, хутка нагнуўшыся і схапіўшы камень, Туй з сілай кінуў яго ў ваду; потым, падышоўшы да таго месца, куды быў кінуты камень, ён, стоячы на адной назе, падняў другую забітую камнем рыбку.

Усё было зроблена не толькі надзвычай умела, але нават і вельмі грацыёзна. А Туй, аднак-жа, чалавек даволі немалады; мне ён здаецца гадоў каля сарака пяці, калі не больш.

Убачыўшы мяне на сваім мыску, ён прышоў у Гарагасі. Я кінуў на зямлю чвэртку ліста паперы і сказаў, каб ён падняў яе нагой. Я хацеў ведаць, ці можа ён так шчыльна прыціснуць вялікі палец да другога, каб утрымаць паперку. Папера была мігам паднята і, перайшоўшы ў яго за

спіной у руку, перададзена мне. Ён зрабіў тое-ж з вялікім каменем: падняў яго з зямлі, не затрымліваючыся ні секунды.

Кожны дзень бачу новых матылькоў, але мала прыходзіцца іх лавіць, не ўмею я, і прытым з двух бакоў мора, а з другіх двух — лес, свабоднага месца вакол дома недастаткова. Сёння бачыў асабліва шмат вялікіх і прыгожых матылькоў, але злавіў толькі аднаго.

Не магу сказаць, што зусім здаровы; галава вельмі цяжкая, спіна баліць і ногі слабыя. Ноччу Бою было значна лепш, бо я яму амаль сілай прарэзаў вялікі нарыў — гэта было неабходна. Я загадаў Ульсану трымаць яго, і ў адзін міг усё было зроблена.

Ноччу, прачнуўшыся каля адзінаццаці гадзін, чуў зноў стогны: у Ульсана параксізм. Ходзіць, трасучыся, са шкляннымі вачамі і змарнелым тварам.

Стан Боя пачынае мяне турбаваць; ліхаманка, відаць, прайшла, але ўсё-ж тэмпература значна вышэй нармальнай; кашаль, які, паводле яго слоў, непакоіць яго ўжо некалькі год, здаецца, стаў мацнейшы за апошнія тыдні з прычыны пухліны, якая скончылася нарывам. Вось ужо тыдні два, як ён ляжыць і амаль нічога не есць: не есць ён часткова ў выніку падання, што хвораму трэба есці вельмі мала.

31 кастрычніка

Прыходзілі жыхары Бонгу са сваімі гасцямі з бліжэйшых гор, якія адрозніваюцца ад берагавых папуасаў больш неахайнай прычоскай і, бадай што, крыху больш светлым колерам скуры.

ЛІСТАПАД

1 лістапада

Удалечыні паказаліся дзве парусныя пірогі, якія ішлі ад вёскі Багацім. Здаецца, яны накіроўваюцца сюды.

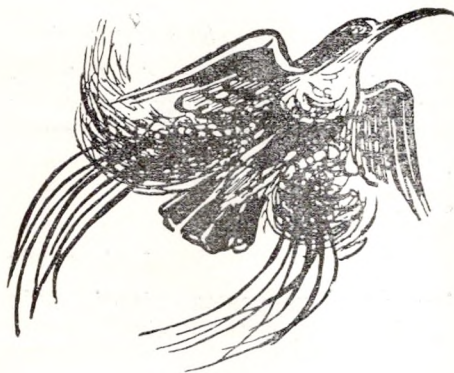
Я не памыліўся: дзве партыі туземцаў, чалавек каля дваццаці, прыходзілі да мяне. Паколькі я жадаў хутчэй ад іх пазбавіцца, то прамаўчаў амаль увесь час, не перастаючы назіраць за сваімі гасцямі, якія размясціліся вакол майго крэсла.

Я не адкрыў пакуль што ў папуасаў якой-небудзь любімай позы; яны часта мяняюць становішча: то сядзяць на кукішках, то, апускаючыся на калені, сядзяць на ікрах, то, амаль не мяняючы гэтага становішча, рассоўваюць ногі так, што ступні іх застаюцца па абодва бакі ягадзіц. Часам яны кладуцца, падпіраючы падбародак рукой, і прадаўжаюць, мяняючы становішча, гаварыць або есці.

Ульсан прынёс свой гармонік і стаў іграць; пры першых гуках папуасы ўскочылі ўсе разам і адсунуліся назад. Праз некалькі часу некаторыя з іх пачалі нерашуча падыходзіць. Наогул музыка, якая раздзірала мне вушы (Ульсан іграў нейкую матроскую песню), вельмі спадабалася гасцям; яны выказвалі сваё здзіўленне і адабрэнное лёгкім свістам і пагойдваннем з боку ў бок.

Каб пазбавіцца ад гасцей, я раздаў кожнаму па палосцы чырвонай матэрыі, якой яны абвязалі сабе галовы. Наогул маладыя людзі тут вельмі падкія да рознастайных упрыгожанняў. Для паўнаты туалету папуаскага дэндзі патрабуецца, відаць, нямала часу.

У папуасаў не існуе звычайу вітацца або развітвацца з бліжэйшымі суседзямі; яны робяць гэта толькі ў выключных выпадках. Туй, які наведвае Гарагасі часцей за другіх, прыходзіць і адходзіць, не гаворачы ні слова і не робячы ніякага жэсту.

2 лістапада

Ноччу рашыў, што накіруюся адзін у шлюпцы паглядзець, як размешчаны бліжэйшыя ўзгоркі.

Устаўшы яшчэ да світання і выпіўшы халоднага чаю (снедання чакаць мне не хацелася), я накіра-

ваўся ў шлюпцы спачатку да мыска Габіна, а затым уздоўж берага, у напрамку да вёскі Мале.

За прыбярэжным лесам узнімаліся ўзгоркі футаў у трыста вышыней, схілы якіх былі не ўсюды лясістыя і пакрыты высокай травой. У некалькіх месцах у гарах, якія ўзвышаліся над узгоркамі, віліся дымкі кастроў. Відавочна, там размешчаны вёскі.

У гэтую-ж раніцу я заняўся лоўляй жывёлін на паверхні мора, і хутка мая бляшанка напоўнілася некалькімі невялічкімі медузамі сіфонафорами¹ і мноствам ракападобных. Ва ўсякім разе, сённешняя экскурсія паказала мне багацце тутэйшай марскоў фауны.

Вельмі стаміўшыся, галодны, я вярнуўся ў Гарагасі да сьнеданьня, пасля якога правёў некалькі гадзін за мікраскопам, разглядаючы больш уважліва сваю здабычу.

Пасля дзённай працы я ляжаў спакойна ў гамаку на верандзе. Хоць яшчэ не было позна (ўсяго 6 гадзін 45 мінут), але было ўжо вельмі цёмна. Цёмныя воблакі надыходзячай навальніцы насоўваліся ўсё больш і больш. Я спакойна любаваўся маланкай, нечакана асвятляўшай воблакі, як раптам адчуў, што мой гамак закалыхаўся, затым адбыўся другі штуршок, але на гэты раз ускалхнуўся і захадзіў не толькі гамак, а разам з ім і страху, і сцены, і слупы майго дома... Прыбегшы з кухні Ульсан пачаў у мяне настойліва пытаць: ці будзе яшчэ землетрасенне і ці будзе яно больш моцным ці не?

Гадзіны праз дзве я сядзеў у хаціне і толькі ўзяўся адлічваць дзяленні анероіда², як адчуў, што зямля зноў завагалася, гэтым разам больш моцна і даўжэй ранейшага.

Запісаўшы аб здарэнні ў метэаралагічны журнал, я лёг спаць, папрасіўшы Ульсана разбудзіць мяне, калі ён пачуе ноччу што-небудзь падобнае. Я баяўся праспаць

Сіфонафоры — марскія жывёлы, плаваючыя ў тоўшчы вады. Гэта калоніі ніжэйшых жывёл, якія складаюцца з доўгага ствала з прыдаткамі. Іх празрыстыя, далікатна афарбаваныя цэльцы нагадваюць па знешняму выглядзе гірлянды жывых кветак.

² Анероід — прыбор, пры дапамозе якога вымяраюць бараметрычны ціск; па знешняму выглядзе анероід нагадвае гадзіннік. Ён складаецца з металічнай скрыначкі, з якой выпампавана паветра, і стрэлкі, якая ходзіць па кругу з дзяленнямі. Пры павелічэнні знешняга атмасфернага ціску дно скрыначкі ўціскаецца, пры памяншэнні — выгінаецца; рычажны механізм перадае гэтыя ваганні стрэлцы.

землетрасенне, як гэта ўжо здарылася са мной аднойчы ў Месіне ў 1869 годзе, калі я спакойна спаў усю ноч і даведаўся толькі на другую раніцу, што жыхары не маглі заплюшчыць вачэй.

Сапраўды, ноччу я быў разбуджан: ложка і падлога пада мною вагаліся. Усё ўжо супакоілася, калі я пачуў голас Ульсана, клікаўшага мяне.

Навальніца, якая збіралася ўсю ноч, зусім рассеялася да раніцы, і пры ўзыходзе сонца неба было амаль зусім бязвоблачным.

3 лістапада

Спатрэбілася мне ссячы ў лесе некалькі тычак; толькі што я вярнуўся дадому — Ульсан прышоў з паведамленнем, што зямля ўсё яшчэ не супакоілася.

— Як гэта? — запытаў я.

Ульсан вельмі здзівіўся, што я нічога не заўважыў. Запэўніваў, нібы шмат разоў ён адчуваў нязначныя штуршкі.

— Гэта не зямля дрыжыць, а вашы калені, — сказаў я Ульсану, — і гэта значыць, што гадзіны праз паўтары ў вас будзе зноў прыступ ліхаманкі.

Адказам маім Ульсан застаўся вельмі незадаволены, настойваючы, што не памыляецца. Ён гаварыў праўду: на працягу наступнай гадзіны я і сам адчуў два або тры яўныя, хоць і нязначныя ваганні.

Аднак Ульсан сапраўды вымушан быў легчы з выпадку ліхаманкі.

Барометр, які ўвесь месяц не падымаўся вышэй 410 дзяленняў, абодва гэтыя дні стаяў вельмі высока і падняўся да 464.

Пасля абеду прышоў Туй. Ён выбрыў сабе яшчэ частку барады і бровы. Я доўга і ўважліва разглядаў яго валасы. Цела яго мала пакрыта валасамі; на руках і зусім непрыкметна, на грудзях і спіне іх таксама мала, але нідзе няма і знаку размяшчэння валасоў пучкамі.

4 лістапада

Вось ужо хутка 6 тыдняў, як я пазнаёміўся з папуасамі, а яны не бачылі яшчэ ў мяне ніякай зброі. Дома яна ў мяне, зразумела, ёсць, але нават ідучы ў лес, я рэдка бяру з сабой рэвальвер; накіроўваючыся-ж у туземныя вёскі, не бяру яго прынцыпова ніколі.

Гэтая абяззброенасць здаецца туземцам надзвычай

дзіўнай. Яны ўжо не раз стараліся даведацца, ці не маю я ў сябе дома кап'я, лука або стралы. Прапанавалі нават узяць зброю ў іх, але на гэта я адказаў толькі смехам і адсунуў ад сябе іх коп'і і стрэлы, паказаўшы зняважлівым жэстам, што я не маю патрэбы ў іх.

Туземцаў было чалавек дваццаць, і ўсе ўзброеныя. Мой учынак іх вельмі азадачыў; яны паглядзелі на сваю зброю, на дом, на мяне і доўга гутарылі між сабой.

Я пакідаю іх у няведанні, дакуль гэта магчыма.

5 лістапада

Камары і мурашкі не давалі мне спакою. Спаў я дрэнна. Каля другой гадзіны раніцы дом зноў захадзіў і закалыхаўся. Землетрасенне прадаўжалася не больш поў-мінуты, але яно было мацнейшым, чым два дні назад. Калі зямля пад табой вагаецца, узнікае нейкая цікаўнасць; мімаволі пытаеш сябе: «Што будзе далей?» Я доўга не мог заснуць, чакаючы прадаўжэння. Барометр падымаецца вышэй і вышэй; ноччу, у час землетрасення, падняўся да 515. Не ведаю, чым растлумачыць гэта. Раніцай быў дождж, але пасля праяснілася.

6 лістапада

Ноччу была надзвычай моцная навальніца. Цяжка, не пабыўшы на месцы, уявіць сабе тыя раскаты грому і амаль бесперапынную маланку, якія на працягу трох ці чатырох гадзін аглушалі і асляплялі нас. Дождж не падаў кроплямі, а ліў тонкімі струменьчыкамі.

Пасля такой ночы раніца была свежая, паветра празрыстае. Дзень прастаяў цудоўны, і я без доўгіх пошукаў налавіў шмат насякомых, якія пасля дажджу павыпаўзалі прасушыцца. Удалося мне таксама злавіць доўгахвостую яшчарку.

7 лістапада

Ульсана сёння зноў схапіла ліхаманка, якая суправаджалася ванітаваннем і трызненнем. Я паспеў зрабіць партрэт аднаго з прышоўшых туземцаў. Цяжка займацца, калі абодва слугі хворыя, — прыходзіцца самому гатаваць ежу, быць медыкам і сядзелкай, прымаць няпрошаных гасцей, цікаўных, а часам назойлівых, а галоўнае — заўсёды ўсведамляць, што звязаны і павінен сядзець дома...

У такія дні, нават і ў тым выпадку, калі адчуваю сябе дрэнна, я вымушан заставацца на нагах.

8 лістапада

Зноў усхадзілася навальніца. У хаціне ўсюды мокра і сыра.

Уставаў ноччу даваць лякарства хворым, якія стагналі і вохкалі ўвесь вечар і ўсю ноч.

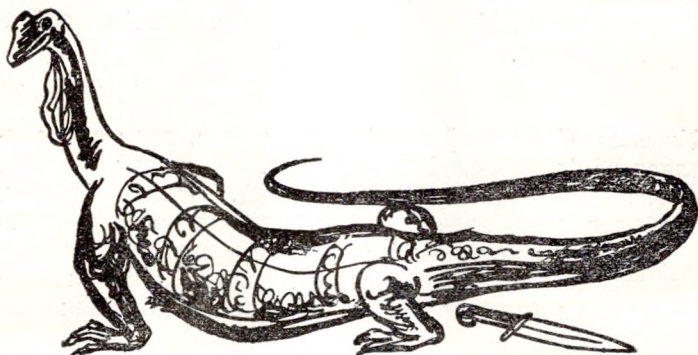
Каля дванаццаці гадзін я адчуў лёгкае землетрасенне; зямля трэслася не штуршкамі, а нібы дрыжэла. Адчува-лася, што горы, увесь лес, дом і рыфы дрыжаць пад уплывам магутнай сілы.

Усё яшчэ прадаўжаецца моцная навальніца з бесперапыннай маланкай і раскатамі грому. Струмені дажджу і парывы ветру дапаўнялі карціну.

9 лістапада

Раніца была сырая і свежая — усяго 22° Ц. Цёпла апрануты, я піў чай на верандзе, калі ўбачыў перад сабой Туя, які, таксама адчуваючы свежасць раніцы і не маючы падыходзячай для такой тэмпературы вопраткі, прынёс з сабой прымітыўную, але зручную для пераносу печку, а іменна — тоўстае тлеючае палена.

Падышоўшы бліжэй, ён сеў ля веранды. Забаўна было бачыць, як ён, жадаючы сагрэцца, пераносіў тлеючае палена ад адной часткі цела да другой, і то трымаў яго ля грудзей, то клаў спачатку ля аднаго, а затым ля другога боку, то змяшчаў яго між ног, у залежнасці ад таго, якая частка цела ў яго больш мерзла.

Марагум Мана

Хутка прышлі яшчэ некалькі жыхароў Бонгу. Сярод іх быў чалавек нізкага росту з дзікім і баязлівым выражэннем твару. Паколькі ён не адважыўся падыйсці да мяне, то я сам падышоў да яго. Ён хацеў спачатку ўцячы, але яго спынілі другія. Паглядзеўшы на мяне, ён доўга смяўся, затым пачаў скакаць, стоячы на адным месцы. Відавочна, выгляд першага белага чалавека прывёў яго ў такі дзіўны стан.

Людзі з Бонгу пастараліся растлумачыць мне, што гэты чалавек прышоў з вельмі далёкай вёскі, якая ляжыць у гарах і называецца Марагум. Ён з'явіўся паглядзець на мяне і на мой дом.

Усе прышоўшыя мелі пры сабе з выпадку халоднай раніцы свае «награвальнікі», у некаторых замест палена быў акуратна звязаны пук трысця. Прысеўшы перад маім крэслам, яны склалі галавешкі і трысцё ў выглядзе кастра і пачалі грэцца каля агню. Я ўжо не раз заўважаў, што туземцы носяць з сабой галавешкі, каб мець магчымасць, пераходзячы з аднаго месца на другое, запальваць свае цыгаркі.

Крыху пазней другая група туземцаў з'явілася з Гумбу, таксама са сваімі гасцямі з Марагум-Мана, якія зацікавілі мяне як жыхары гор. Тып іх быў абсалютна

такі-ж, як тып прыморскіх жыхароў, але колер скуры значна святлейшы, чым у маіх суседзяў. Ён не здаваўся цямнейшым за колер скуры многіх жыхароў Самоа, што мне адразу кінулася ў вочы. Асабліва ў аднаго з прышоўшых скура на твары была значна святлейшай, чым на целе.

Жыхары Марагум-Мана былі прыземістыя, але добрага складу; ногі моцныя, з развітымі ікрамі. Я ім даў некалькі падарункаў, і яны пайшлі вельмі задаволеныя, не перастаючы здзіўляцца домам, крэслам і маім адзеннем.

Дажджлівыя дні мне вельмі непрыемныя. Келля мая вельмі малая і служыць мне і спальняй і месцам складання рэчаў. Калі дажджу няма, я праводжу цэлыя дні на дварэ, бо розныя куткі пляцоўкі вакол дома і складаюць, уласна кажучы, мой дом. Тут мая прыёмная з некалькімі бяргвеннямі і пнямі, на якіх могуць рассесціся госці; там, у цяні, з далёкім відам на мора мой кабінет з утульным крэслам і са складным сталом; было таксама спецыяльнае месца, прызначанае мной для сталавай. Наогул, пакуль не хлынулі дажджы, я быў вельмі задаволены сваім памяшканнем.

10 лістапада

Высвятляю, што туземцы тут — народ практычны, які аддае перавагу рэчам карысным перад рознымі забаўкамі. Нажы, сякеры, цвікі, бутэлькі яны цэняць значна больш, чым пацеркі, люстэркі і кавалкі тканіны, якія хоць і бяруць ахвотна, але ніколі не выпрошваюць, як сякеры або цвікі.

Недаверліваць маіх суседзяў даходзіць да смешнага. Адночы яны з вялікай цікавасцю разглядалі мой нож. Я паказаў ім два вялікія нажы, футаў паўтара даўжынёй, і, жартуючы і смеючыся, растлумачыў ім, што дам ім гэтыя два вялікія нажы, калі яны пакінуць жыць у мяне ў Гарагасі маленькага папуасіка, які прышоў з імі.

Папуасы ўстрыжана пераглянуліся, хутка пагаварылі паміж сабой і затым казалі нешта хлопчыку, пасля чаго той кінуўся ўцякаць у лес. Туземцаў было больш дзесяці, усе ўзброеныя, і ўсё-ж яны, здаецца, вельмі баяліся, што я захаплю хлопчыка. І гэтыя былі людзі, якія ўжо разоў дваццаць, калі не больш, наведвалі мяне ў Гарагасі!

Другі прыклад. Прыходзяць да мяне чалавекі тры або чатыры няўзброеныя. Я ўжо ведаю наперад, што недалёка, у кустах, яны пакінулі чалавека або двух са зброяй, каб падаспець да іх на дапамогу ў выпадку патрэбы. Звычайна туземцы стараюцца не паказваць, што яны прыходзяць узброенымі.

Аб жанчынах і гаварыць няма чаго. Я не бачыў яшчэ ніводнай зблізку, а толькі здалёк, калі яны ўцякалі ад мяне, як ад дзікага звера.

11 лістапада

Сёння зноў прышла мая чарга хварэць. Хоць параксізм быў раніцай, але ён на ўвесь дзень пазбавіў мяне магчымасці чым-небудзь заняцца.

Ульсана я зноў паставіў на ногі з дапамогай хіны. Бой усё яшчэ хварэе. Я яму рэгулярна даю хіну і ўпрошваю, каб ён еў, але ён жывіцца амаль выключна бананамі і цукровым трысцём. Цішком ад мяне, як я даведаўся ад Ульсана, ён выпівае вялікую колькасць вады, хоць я яму кожны дзень паўтараю, каб ён не піў нічога іншага, акрамя гарачага або халоднага чаю.

Па вечарах Ульсан надакучае мне пастаяннымі расказами аб сваім мінулым жыцці. У некаторых людзей настойлівая патрэбнасць гаварыць, без балбатні ім жыць немагчыма. А мне іменна з такімі людзьмі і цяжка жыць.

Сёння раніцай мне ўдалося зрабіць даволі ўдалы партрэт Туя.

12 лістапада

Па начах тут значна больш шумна, чым днём. З поўдня да трох-чатырох гадзін, за выключэннем конікаў і зусім нямногіх птушак, не чуваць нікога; з заходам-жасонца пачынаецца самы рознагалосы канцэрт: крычаць жабы, цыкады, начныя птушкі; да іх далучаюцца галасы розных жывёлін, якіх мне яшчэ не ўдавалася бачыць. Амаль кожны вечар акампанеентам да гэтага канцэрта з'яўляюцца раскаты грому, які днём бывае рэдка. Ноччу і прыбой на рыфах чуваць яснай; да ўсяго гэтага яшчэ далучаецца назойлівы піск камароў, а часам здалёк далятае выццё папуасаў, якое замяняе ў іх песні. Не глядзячы на ўсю гэтую музыку, мне наогул спіцца добра.

Сёння цэлы дзень адчуваю стомленасць ва ўсім цэле пасля ўчарашняга параксізма.

Тутэйшыя туземцы абазначаюць паняцце «пісаць» і «рысаваць» адным і тым-жа словам, што зусім зразумела, паколькі да вынаходства пісьменнасці яны яшчэ не дайшлі. Калі я запісваю што-небудзь, яны гавораць: «Маклай негрэнгва». Калі я рысую каго-небудзь з іх, яны таксама гавораць: «негрэнгва». Паказваю ім друкаваную паперу — зноў: «негрэнгва». Тлумачачы адзін другому карысьць маленькага цвіка пры чарчэнні ўзора на бамбукавым футляры для вапны, яны зноў-такі ўжывалі слова «негрэнгва».

Зноў прыходзілі да мяне жыхары Бонгу са сваімі гасцямі з гор. Я стараўся дазнацца ў іх, як яны здабываюць агонь, але нічога не мог дабіцца, яшчэ недастаткова ведаючы мову.

Туземцы вельмі прыставалі да мяне, каб я пажаваў з імі бетэль¹. Я, аднак, не згадзіўся, успомніўшы, што раз паспрабаваў, але апаліў сабе язык нягашанай вапнай, якой я прымяшаў залішне многа.

15 лістапада

У час прыліву (каля чатырох гадзін) я і Ульсан узяліся за нялёгкую работу: неабходна выцягнуць на бераг чацвёрку, каб прасушыць яе і пафарбаваць. Шлюпка аказалася вельмі цяжкай для двух, але, не гледзячы на гэта, мы яе адолелі. Пасля больш чым гадзіннай працы мы, нарэшце, выцягнулі шлюпку на бераг на такое месца, куды вада ніколі не даходзіць нават пры самым высокім прыліве.

Стаміліся моцна.

16 лістапада

Пасля ранішняга чаю зноў узяліся за працу: трэба было ўстанавіць шлюпку для ачысткі і афарбоўкі. Прышлося папрацаваць з усіх сіл. Цяжкая праца гэта прадаўжалася, аднак, не больш гадзіны.

У другім месцы, дзе можна было-б лёгка знайсці памочнікаў, мы абодва аб'явілі-б нашу ўчарашнюю і сёнешнюю работу немагчымай і звярнуліся-б за чужой дапамогай. Тут-жа, дзе няма на каго спадзявацца, сам

¹ Паводле звычаю туземцаў, частаванне бетэлем мае і сімвалічны сэнс: прапанаваць свайму прыцелю бетэль, — значыць выказаць яму свае сяброўскія пачуцці.

бярэшся за ўсё і прабуеш такім чынам свае сілы. Такое поўнае напружанне ўсіх здольнасцей і ўсіх сіл пры нашай цывілізацыі магчыма толькі ў выключных выпадках, ды і то рэдка, — і чым далей, тым радзей яно будзе сустракацца. Наша цывілізацыя ўсё больш і больш развівае толькі некаторыя нашы здольнасці, спрыяе развіццю аднабаковаму, аднабаковай дыферэнцыроўцы. Я не збіраюся ўзводзіць на п'едэстал дзікага чалавека, для якога развіццё мускулатуры неабходна, не прапаведую зварот да часоў першабытных, але разам з тым я пераканаўся на ўласным вопыце, што для кожнага чалавека яго фізічнае развіццё павінна ісці паралельна развіццю разумоваму, а не адхіляцца перавагаю разумовага.

17 лістапада

Новага нічога няма. Усё па-ранейшаму. Раніцай я — заолаг-натураліст, затым, калі людзі хворыя, — повар, урач, аптэкар, маляр, кравец і нават прачка. Адным словам, на ўсе рукі, і ўсім рукам справы многа.

Хоць я цярпліва вучуся мове туземцаў, але ўсё яшчэ больш здагадваюся, што туземцы хочуць сказаць, чым разумею іх, а гавару яшчэ менш.

Папуасы суседніх вёсак пачынаюць, здаецца, менш пазбягаць мяне... Справа ідзе на лад; мая палітыка цярпення і неназойлівасці аказалася зусім правільнай. Не я да іх хаджу, а яны да мяне; не я ў іх прашу чаго-небудзь, а яны ў мяне, і нават пачынаюць дагаджаць мне. Яны становяцца ўсё больш і больш свойскімі: прыходзяць, сядзяць доўга, а не стараюцца, як раней, выprasць што-небудзь і затым уцячы хутчэй са сваёй здабычай.

Аднак прыкра, што я яшчэ так слаба ведаю іх мову. Веданне мовы, я ўпэўнен, — адзіны сродак для знішчэння недавер'я, якое ўсё яшчэ трымаецца, а таксама адзіны спосаб азнаёміцца са звычаямі туземцаў, вераемай за ўсё, вельмі цікавымі.

Вучыць мову мне больш зручна дома, чым наведваючы вёскі, дзе туземцы пры маім з'яўленні бываюць звычайна такія ўзрушаныя і неспакойныя, што цяжка прымусіць іх уседзець на месцы. У Гарагасі ўсе адзнакі нахабства ў іх знікаюць; яны цярпліва адказваюць на пытанні, дазваляюць разглядаць, мераць і рысаваць сябе. Да таго-ж у Гарагасі ў мяне ўсё пад рукой: і інструмен-

ты для антрапалагічных вымярэнняў і апараты для рысавання. Не лішнім з'яўляецца таксама і вялікі выбар падарункаў як узнагароды за цярдлівасць або для абмену на якія-небудзь забаўкі, упрыгожанні або наогул розную дробязь, якую папуасы ўсюдыносяць з сабой падпахай у асобых торбах.

Я не губляю выпадку, наведваючы горных жыхароў, вымяраць іх галовы, рабіць розныя антрапалагічныя назіранні і, між іншым, збіраць узоры для маёй калекцыі валасоў.

Як вядома, вывучэнне валасоў прадстаўнікоў розных рас адыгрывае вялікую ролю ў антрапалогіі; таму я ніколі не пагарджаю выпадкамі папоўніць сваю калекцыю новымі ўзорамі. Тут гэта збіранне было спачатку звязана з некаторымі цяжкасцямі. Забаўна было бачыць, з якім страхам адскочыў Туй пры відзе нажніц, якія я паднёс да яго валасоў. Ён гатовы быў уцякаць і не падыходзіў да мяне ўвесь час, пакуль я трымаў нажніцы. Адмовіцца ад збірання валасоў у гэтай мясцовасці я не мог, але як мне перамагчы баязлівасць Туя, які між усіх маіх новых знаёмых быў самым свойскім? Калі ўжо ён не згаджаецца на гэта, то чаго-ж чакаць ад другіх, больш дзікіх? Я падумаў, ці не возьме ён у абмен на свае валасы — мае, і, адрэзаўшы пасму сваіх валасоў, прапанаваў яму ўзяць іх, вядома ў абмен. Гэта ўдалося. Я выбраў некалькі завіткаў, адрэзаў іх і аддаў яму свае. Пакуль я закручваў узор валасоў у паперу і надпісваў род, прыбліжны ўзрост і тое месца на галаве, адкуль яны былі зрэзаны, Туй таксама старанна загарнуў мае валасы ў ліст, які ён сарваў непадалёку.

Такім чынам, гэта значыць шляхам абмену на ўласныя валасы, мая калекцыя з валасоў туземцаў значна павялічылася. Але аднойчы Ульсан сказаў мне, што я выстрыг сабе ўвесь левы бок галавы. Гэта здарылася таму, што, трымаючы нажніцы ў правай руцэ, мне лягчэй было рэзаць валасы на левым баку галавы. Тады я пачаў рэзаць валасы з другога боку.

Адзін раз, гуляючы па лесе, я зайшоў так далёка, што ледзь-ледзь не заблудзіўся; але, на шчасце, нарэшце, выбраўся на сцежку, якая прывяла мяне да мора, дзе я адразу-ж мог арыентавацца. Гэта здарылася каля вёскі Мале, куды я, аднак, не пайшоў, а накіраваўся ў Бонгу, па дарозе дадому. Але дайці да Бонгу мне не ўдалося.

Было ўжо амаль цёмна, калі я дабраўся да Гарэнду, дзе і рашыў значаваць, на вялікае здзіўленне туземцаў. Прышоўшы ў вёску на пляцоўку, я проста накіраваўся ў вялікую буамбраму¹ Туя, жадаючы як мага менш турбаваць туземцаў і ведаючы вельмі добра, што мой прыход устрывожыць усіх жыхароў вёскі. Сапраўды, пачуліся выкрыкі жанчын і плач дзяцей. Прышоўшаму Тую я растлумачыў, што хачу спаць у яго. Ён нешта многа мне гаварыў, здаецца, хацеў праводзіць мяне пры святле факела ў Гарагасі, гаварыў нешта пра жанчын і дзяцей. Я амаль што не зразумеў яго і, каб адвязацца, лёг на барлу — доўгія нары з вялікімі бамбукамі замест падушак, — і, заплюшчыўшы вочы, паўтараў: «Нявар, нявар» (спаць, спаць). Было яшчэ не позна, але стомлены доўгай прагулкай, я хутка задрамаў, а затым і заснуў.

Прачнуўся я, відавочна, ад холаду, бо спаў я нічым не накрыты, а начны вецер прадуваў навывлет — у гэтых хацін няма сцен спераду і ззаду.

Не еўшы нічога з адзінаццаці гадзін раніцы, я адчуваў вялікі апетыт. Я быў адзін у буамбрамы, дзе панаваў поўзмрок. Устаўшы, я накіраваўся на пляцоўку, да кастра, вакол якога сядзелі некалькі чалавек туземцаў. Сярод іх быў і Туі. Я звярнуўся да яго, паказваючы на рот і паўтараючы слова «яур» (есці), якое ён адразу ж зразумеў і прынёс мне невялікі табір (авальная неглыбокая талерка) з халодным таро і варанымі бананамі. Не глядзячы на недастачу солі, я з'еў некалькі кавалкаў таро са здавальненнем; бананы я таксама пакаштаваў, але яны здаліся мне нясмачнымі.

Я адчуваў сябе настолькі бадзёрым пасля поўгадзіннай дрымоты і падмацавання ежай, што прапанаваў двум маладым туземцам праводзіць мяне з факеламі да Гарагасі. У начной цемры трапіць дадому без святла было зусім немагчыма. Туземцы зразумелі маё жаданне і, здаецца, нават узрадаваліся, што я не застаюся начаваць. У момант дасталі яны некалькі факелаў з сухіх пальмавых лісцяў, звязаных асобым спосабам; узялі кожны па кап'ю, і мы пайшлі.

¹ Буамбрама — вялікая адкрытая хаціна, без пярэдняй і задняй сцяны. Паводле звычаяў туземцаў карыстацца буамбрамай маюць права толькі мужчыны. Яна служыць спальняй для маладых людзей; тут-жа начуюць госці з другіх вёсак.

Лес, асветлены яркім святлом палаючых сухіх лісцяў, быў куды прыгажэйшы і фантастычнейшы, чым удзень. Я любаваўся маімі спадарожнікамі, іх хуткімі і спрытнымі рухамі: яны трымалі факел над галавой, а кап'ём адхілялі галіны ліян, якія навіслі і месцамі перагароджвалі нам шлях. Адзін з туземцаў ішоў ззаду ў мяне: азірнуўшыся на яго, я мімаволі падумаў аб тым, як лёгка яму было-б ззаду праткнуць мяне кап'ём. Я быў без зброі, як звычайна, і туземцам гэтая акалічнасць была добра вядома.

Я дайшоў, аднак, цэлы і здаровы да Гарагасі, дзе быў сустрэты крайне ўстрыжжаным Ульсанам, які ўжо амаль страціў надзею ўбачыць мяне жывога.

22 лістапада

На днях я забіў голуба ля самай хаціны, і паколькі падобнага экзэмпляра я яшчэ ніколі не бачыў, то адпрэпараваў акуратна шкілет і павесіў яго сушыцца на дрэва даволі высока. Не прайшло і двух гадзін, як шкілет сярод белага дня знік з дрэва ў трох кроках ад дому. Седзячы на верандзе і нечым займаючыся, я мяльком бачыў сабаку, які шпарка знік у кустах, але не думаў, што ён панёс шкілет, над якім я працаваў каля гадзіны.

Сёння раніцай мне ўдалося забіць другога голуба, але ён упаў у мора. Не маючы ахвоты купацца і не жадаючы трывожыць Ульсана, які займаўся гатаваннем чаю, я стаў чакаць, каб наступаючы прыліў прыгнаў маю здабычу да берага. Седзячы за чаем на верандзе, я сачыў за павольным рухам забітай птушкі, якую хвалі надсоўвалі да берага. Аднак гэта прадаўжалася нядоўга: мільгануў адзін плаўнік, затым другі, і цела птушкі раптам схавалася ў вадзе, пакінуўшы пасля сябе толькі некалькі вадзяных кругоў. У некаторай адлегласці паказаліся на секунду плаўнікі: відаць, акулы там спрачаліся за здабычу.

Учора вечарам Туй хацеў выказаць мне сваё давер'е і папрасіў дазволу начаваць у мяне. Я згадзіўся. Адыходзячы ён сказаў, што прыдзе пазней. Палічыўшы, што ён не вернецца, я ўжо лёг на ложка, калі пачуў яго голас, які клікаў мяне. Я вышаў; сапраўды, гэта быў Туй. Выгляд яго пры святле месяца быў надзвычай характэрны і нават эфектны: цёмнае, але добра складзенае цела прыгожа выдзялялася на яшчэ больш цёмным фоне велені, адной рукой ён абапіраўся на кап'ё, у другой,

апушчанай, трымаў дагараўшае палена, якое асвятляла яго з аднаго боку чырванаватым водбліскам; плашч, або накідка з грубай тапы¹, спускалася з плеч да зямлі.

Ён спытаў, дзе яму легчы. Я паказаў на веранду і даў яму цыноўку і коўдру, чым ён застаўся

вельмі задаволены. Туй улёгся. Гэта было каля дзесяці гадзін.

А палавіне дванацатай я ўстаў, каб паглядзець на тэрмометр. Месяц яшчэ ярка свяціў; я зірнуў на веранду, але Туя там не было, а на яго месцы ляжалі толькі згорнутыя цыноўка і коўдра. Відаць, голыя нары яго хаціны яму больш да густу, чым мая веранда з цыноўкай і коўдрай.

23 лістапада

Застрэліў адну з птушчак, якія так крычаць на высокіх дрэвах каля дома. Туземнае імя яе «коко». Гэтае імя не што іншае, як гукаперайманне яе крыку «коконіукэй». Калі яна крычыць, гук «коко» вылучаецца вельмі ясна².

Сёння я зрабіў нечаканае, але вельмі непрыемнае адкрыццё: усе сабраныя мною матылі паедзены мурашкі; у скрыначцы засталіся толькі кавалачкі крылляў.

У Ульсана зноў ліхаманка; мне зноў давялося калоць дровы, варыць боб і гатаваць ваду для чаю.

Вечар іншым разам праводжу над вырабам завушніц, якія выразаю для туземцаў з бляшаных банак ад кансерваў. Я пераймаю форму чарапахавых завушніц, якіяносяць туземцы. Першую пару зрабіў я для жарту, і падараваў Тую, пасля чаго мноства туземцаў пабывалі ў мя-

¹ Тапа — нешта накшталт матэрыі з кары маладога хлебнага дрэва. Зняўшы з кары верхні слой, яе б'юць на гладкім камені паленам да таго часу, пакуль кара не стане мяккай і гнуткай.

² Гэтая птушачка адрозніваецца яшчэ і тым, што ў перыяд размнажэння будзе з прутчкаў і галінак «альтанкі», прыгожа аздобленыя кветкамі.

не, просячы зрабіць ім такія-ж. Завушніцы з бляхі шырока ўвайшлі ў моду і попыт на іх расце.

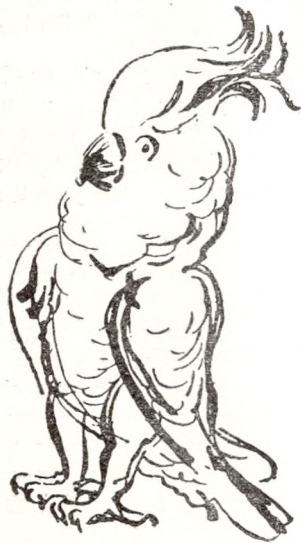
24 лістапада

Застрэліў белага какаду, які ўпаў з дрэва ў мора. Я толькі што перад гэтым устаў і збіраўся ісці да ручая мыцца; таму адразу-ж распрануўся і ўвайшоў у ваду, каб дастаць птушку і выкупацца. Адлівам яна была аднесена ад берага, але я накіраваўся да яе, не гледзячы на глыбіню, і быў ужо сажнях у двух, як раптам вялікая акула схапіла птушку. Блізкасць такіх суседзяў не асабліва прыемна пры купанні.

Ульсан ляжыць: у яго зноў ліхаманка, і нават мацнейшая, чым у мінулы раз. Вочы, губы і язык моцна апухлі, і я зноў вымушаны сам выконваць усе хатнія абавязкі.

25 лістапада

Не гледзячы на значны прыём хіны, Ульсан зноў хворы: мацнейшы параксізм з трызненнем і пухлінай не толькі твару, але і рук. Зноў мне прыходзіцца секчы дровы, варыць ежу, упрошваць і трымаць Ульсана, які раптам усклавае, хоча купацца і г. д. Асабліва дакучае мне варыць. Калі-б прыходзілася варыць самому кожны дзень, я згадзіўся-б лепш хадзіць у вёску і даручыў-бы туземцам варыць тара і ямс¹ за мяне.

Дні праходзяць, а маё вывучэнне туземнай мовы марудна пасоўваецца ўперад. Самыя пашыраныя словы застаюцца невядомымі, і я не магу прыдумаць, як-бы іх ведаць. Я нават не знаю, як па-папуаску: «так», «не», «дрэнна», «хачу», «халад-

¹ Ямс — або, па-туземнаму, «аян» — павойная расліна з клубнепадобным карнявішчам, якую туземцы ў вялікай колькасці разводзяць на сваіх плантацыях. Клубні ямса пад тропікамі — такая-ж пашыраная ежа, як у нас бульба.

на», «бацька», «маці»... Проста смешна, але што я не магу дабіцца свайго і ведаць гэтыя словы — застаецца фактам. Пачнеш пытаць, тлумачыць — не разумеюць або не хочуць разумець. Усё, на што нельга паказаць пальцам, застаецца для мяне невядомым, калі толькі не ўдасца даведацца пра тое ці іншае слова выпадкова. Так між другімі словамі, перанятымі ад Туя, які прышоў адпачыць у Гарагасі, я даведаўся зусім выпадкова пра назву зоркі: «ніры». Арыгінальна тое, што папуасы называюць часам сонца не проста «сінг», а «сінг-ніры», месяц — «каарам-ніры», гэта значыць — зорка-сонца, зорка-месяц.

27 лістапада

Ульсан аб'явіў мне раніцай, што, відавочна, больш не ўстане; павекі ў яго так напухлі, што ён ледзь мог расплюшчыць вочы; ён ледзь варушыць языком, які, ён гаворыць, стаў удвая таўсцей звычайнага. Аб размовах пра смерць я сказаў, што сорамна яму быць баязліўцам і што, напэўна, ён устане заўтра раніцай, пасля чаго і прымусяў яго праглынуць каля грама раствору хіны з кіслай вадкасцю, які ён запіў некалькімі глыткамі моцнага чаю.

Дозу гэтую я зноў паўтарыў гадзіны праз чатыры пасля першай. Хоць ён вельмі бурчэў, глытаючы непрыемнае лякарства, але параксізму сэння не было, і перад вечарам ён устаў, крыху глухі, але з моцным апетытам.

Затое ноччу быў параксізм у мяне, трэсла вельмі моцна, зубы ляскалі, і я не мог сагрэцца. Трохі прапацеўшы, я заснуў гадзіны са дзве. Раніцай устаў, ледзьледзь валочачы ногі, але ўсё-ж устаў і нават адправіўся ў лес, бо сухіх дроў у кухні амаль што не засталася.

Калі я прабіраўся праз гушчар, у адным месцы на мяне напалі восы. Я кінуўся бегчы, пакінуўшы дровы і нават сякеру. Боль ад укусаў быў вельмі моцны. Прыбегшы дадому, я адразу-ж намачыў уджалення месцы на руках, на грудзях і на твары нашатырным спіртам, і боль адразу прапаў.

Сэння поўня, і двое маладых людзей з Гарэнду, Асол і Вуанвум, толькі што (каля дзесяці гадзін вечара) заходзілі сюды, размаляваныя чырвонай і белай фарбай, убраныя зеленню і кветкамі, па дарозе ў Гумбу, дзе яны правядуць ноч.

У туземцаў, як я заўважыў, з поўняй звязаны асаблівыя сходкі: яны робяць адзін другому візіты, гэта значыць жыхары адной вёскі наведваюць жыхароў другой, ходзяць заўсёды больш упрыгожанымі, чым звычайна, і песні іх у форме прарэзлівага і працяжнага выцця далятаюць да Гарагасі.

Так здарылася і ў мінулую ноч. Я быў разбуджаны Ульсанам: ён пытаў, ці чуў я крыкі і ці зараджаны ў мяне ўсе стрэльбы. Я не паспеў адказаць, як з лесу, з боку Гарэнду, пачуўся гучны, прарэзлівы крык, у якім, аднак, можна было пазнаць чалавечы голас. Крык быў вельмі дзіўны: крычалі, відаць, многа галасоў.

Ульсан сказаў мне, што за апошнія пяць мінут ён чуў ужо некалькі падобных гукаў. Першы быў такі моцны і прарэзлівы і здаўся яму такім страшным, што ён рашыў разбудзіць мяне, лічачы, што, магчыма, гэта сігнал да нападу.

Я ўстаў і вышаў на пляцоўку. З многіх вёсак даляталі аднастайныя ўдары барума. Поўны месяц толькі што велічна паказаўся з-за дрэў, і я адразу-ж падумаў, што пачутыя крыкі гучэлі ў гонар усходу месяца: я ўжо заўважыў, што пры з'яўленні месяца туземцы заўсёды ўскрывалі неяк па-асобаму, нібы вітаючы яго ўсход. Такое тлумачэнне здалося мне зусім здавальняючым, і, параіўшы Ульсану не чакаць нападу, а проста спаць, я заснуў адразу.

30 лістапада

Сонца становіцца ў нас навіной, паказваецца толькі на хвілінку з-за хмар.

У маім жыцці ў гэтым самотным месцы ёсць адна вялікая выгада: усё можна пакінуць каля дому і быць упэўненым, што нічога не прападзе, — нічога, акрамя харчоў, бо за сабакамі дагледзець цяжка.

Туземцы пакуль што яшчэ нічога не кранулі. У цывілізаваным краі такая выгада немагчыма: там нават замкі і паліцыя часта аказваюцца слабымі.

СНЕЖАНЬ

3 снежня

Хадзіў у вёску Гарэнду за какосамі. Як звычайна, папярэдзіў аб тым, што я набліжаюся, гучным свістам, каб

даць час жанчынам схавацца. На мяне гэтая вёска заўсёды робіць прыемнае ўражанне: так у ёй усё чыста, зэлена, утульна Людзей мала; яны не крычаць і сустракаюць мяне цяпер без розных шумлівых дэманстрацый, як раней. Толькі птушкі, лятаючы з дрэва на дрэва або шпарка пралятаючы між імі, парушаюць добратворны спакой.

На высокіх барлах¹ важна сядзяць на кукішках двое ці трое туземцаў, зрэдку перакідваючыся словамі і моўчкі разжоўваючы какосавы арэх або абіраючы гарачы «дэгарголь» (салодкая бульба), адны заняты ў сваіх хацінах, другія каля хацін; многія, нічога не робячы, грэюцца на сонцы або вышчывваюць сабе валасы.

Прышоўшы ў Гарэнду, я таксама сеў на барлу і таксама прыняўся за свежаспечаны дэгарголь.

Неўзабаве чалавек восем сабраўся каля барлы, на якой я сядзеў, і па чарзе сталі выказваць свае жаданні: аднаму хацелася атрымаць вялікі цвік, другому — кавалак чырвонай матэры; у трэцяга балела нага, ён прасіў пластыр і чаравік.

Я слухаў моўчкі. Калі яны скончылі, я сказаў, што хачу некалькі зялёных какосаў. Два хлопчыкі, накінуўшы пятлю сабе на ногі, шпарка ўзлезлі на какосавую пальму і пачалі кідаць какосы ўніз. Я пальцамі паказаў, колькі какосаў хачу ўзяць, і прапанаваў аднесці іх «у таль Маклай», гэта значыць у дом Маклая, што і было выканана.

Задаволеныя маімі падарункамі, яны пайшлі праз поўгадзіны. З двух я паспеў зрабіць больш або менш удалы партрэты. Вечарам зноў дсждж, гром і маланка. Вецер шмат разоў тушыў лямпу.

Іншы раз прыходзіцца нехаця класціся спаць: вецер, няспынна гасячы лямпу, не дае пісаць дзённік і прыводзіць у парадак запісы. Шчылін, пораў і адтулін усякіх памераў у маім памяшканні так многа, што абараніцца ад скразняку нельга і думаць.

Сёння з васьмі ці дзевяці гадзін вечара ідзе дождж, які пачаўся пры захадзе сонца і будзе ісці, відавочна, гадзін да трох або чатырох раніцы.

¹ Барла — памост нахштальт стала або высокай лаўкі. Гэта месца для адпачынку і для яды мужчын; тут ім не перашкаджаюць абедаць ні сабакі, ні свінні. Гаспадар і госці сядзяцца на барлу і ставяць перад сабой драўляныя міскі са стравамі. Паеўшы і прыбраўшы пасуду, папуасы кладуцца на барле адпачыць.

У кастрычніку можна было яшчэ цярпець, але ў лістападзе дождж ішоў часцей. У снежні ён мае, здаецца, намер ісці кожны дзень. Дождж барабаніць па страсе; страху працякае ў многіх месцах, і вада цячэ нават на стол і на ложка; але паколькі паверх коўдры я накрыты яшчэ непрамакальным плашчом, то ноччу дождж мяне не турбуе. Я ўпэўнены, што мне жылося-б больш камфортабельна, калі-б я жыў зусім адзін, без слуг, якіх да гэтага часу я даглядаў больш, чым яны мяне. Пра Боя ўжо і гаварыць няма чаго: ён ляжыць, не ўстаючы, другі месяц, але і Ульсан хварэе ўтрая часцей за мяне; да таго-ж Ульсан, адчуваючы самае лёгкае недамаганне, гатоў ляжаць увесь дзень. Так, напрыклад, сёння ён праляжаў цэлы дзень, і вечарам я павінен быў гатаваць чай на нас траіх, не дазволіўшы яму выходзіць у сувязі з дажджом.

Гатаваць чай у Гарагасі ў такія цёмныя дажджлівыя ночы, як сёння, не так лёгка. Прышлося пры моцным дажджы пайсці ў шалаш, набраць там, па магчымасці, сухіх галін, пасекчы іх, запаліць патухшы на дажджы касцёр і доўга распальваць яго; пасля, паколькі ў чайніку аказалася мала вады, трэба было ў цемнаце і на дажджы ісці да ручая. Было так цёмна, што, ведаючы дарогу напамяць, я два разы ледзь не ўпаў, збіўшыся з дарогі; каб зноў трапіць на знаёмую сцежку, прыходзілася кожны раз чакаць маланкі (пры такім дажджы і парывах ветру браць з сабой ліхтар бескарысна).

Калі, вымакшы да касцей, я вярнуўся — маё маленькае памяшканне здалося мне вельмі ўтульным. Я паспяшыў пераапануцца і пішу гэтыя радкі, ласуючыся чаем, які іменна сёння здаецца мне вельмі смачным. Трэба адзначыць, што вось ужо другі месяц як у нас няма цукру і тыдняў пяць як былі выкінуты апошнія сухары, якія за нас з'елі чэрві. Мы доўга змагаліся з імі, стараліся высушыць сухары спачатку на сонцы, а потым на агні, але чэрві ўсё-ж перамаглі і засталіся жывымі.

Я замяняю сухары печанымі бананамі або, калі няма бананаў, скрылікамі печанага таро. Я сапраўды нікольні не адчуваю гэтай перамены, хоць Ульсан і нават Бой бурчэлі, што скончыўся ўвесь цукар. Астатняя наша ежата-ж, што і раней: вараны рыс з керы і боб з соллю. Але хопіць пра ежу. Яна нескладаная, і яе аднастайнасць нават падабаецца мне; апрача таго, усе гэтыя нязручнасці і

дробязі цалкам згладжваюцца сякімі-такімі навуковымі назіраннямі і прыродай, якая так чароўна тут... Ды, між іншым, яна чароўная ўсюды, умеі толькі знаходзіць у ёй асалоду.

Вось прыклад. Поўгадзіны таму назад, калі мне давялося накіравацца да ручая па ваду, я быў у самым паскудным настроі, стомлены дзесяцімінутным раздзьмуваннем кастра, дым якога да слёз раз'ядаў мне вочы. Калі агонь, нарэшце, разгарэўся, аказалася, што ў чайніку недастаткова вады. Іду да ручая. Зусім цёмна, мокра, ногі коўзаюцца, толькі і глядзі, каб не ўпасці; дождж, пранікшы праз дзве фланелевыя кашулі, цячэ па спіне, становіцца холадна; зноў спатыкаешся, хапаешся за куст, колешся. Раптам бліскае яркая маланка, асвятляе сваім блакітным бляскам і далёкі гарызонт, і белы прыбой, кроплі дажджу, увесь лес, кожны лісток, нават калючку, аб якую толькі што пакалоў руку; толькі адна секунда — і зноў усё чорнае, мокрае, непрыгляднае; але гэтай секунды дастаткова, каб хараством навакольнага вярнуць мне добры настрой, які рэдка пакідае мяне, калі я знаходжуся ў прыгожай мясцовасці і каля мяне няма дакучаючых мне людзей.

Аднак ужо дзевяць гадзін. Лямпа дагарае. Чай выпіты, ад капаючай усюды вады ў маёй келлі робіцца сыра, — трэба захутацца скарэй у коўдру і прадаўжаць сваё далейшае існаванне ў сне.

5 снежня

Пасля дажджу сабраў мноства насякомых і знайшоў вельмі прыгожы і дзіўны грыб.

Бой так аслабеў, што амаль не стаіць на нагах. Сёння небарака зваліўся, зыходзячы з лесвіцы. Ульсан ляжаў і вохкаў, нацягнуўшы коўдру на галаву. Калі я заўважыў ля лесвіцы ўпаўшага Боя, я так-сяк уцягнуў яго назад у пакой. Ён быў у нейкім забыцці і не пазнаваў мяне.

Сёння зноў пайшоў дождж з чатырох гадзін. Усюды мокра.

6 снежня

Бой вельмі пакутуе. Я не думаю, каб ён пражыў доўга. Другі інвалід сядзіць, таксама апусціўшы нос.

Прыходзіў Туй і, седзячы ў мяне на верандзе, між іншым, паведаміў з вельмі сур'ёзным выглядам, што Бой

хутка памрэ, што Віль (так тубыльцы называюць Ульсана) хворы і што Маклай застанецца адзін. Пры гэтым ён падняў палец, а потым, паказваючы ў абодва бакі, прадаўжаў:

— Прыдвнй людзі з Бонгу і Гумбу (ён паказаў на ўсе пальцы рук і ног, жадаючы растлумачыць, што прыдзе многа людзей) — прыдуць і заб'юць Маклая.

Тут ён нават паказваў, як мне праколюць кап'ём шыю, грудзі, жывот, і нараспеў сумна прыгаварваў: «О, Маклай! О, Маклай!»

Я зрабіў выгляд, што адношуся да гэтых слоў, як да жарту (сам-жа быў упэўнены ў магчымасці такой акалічнасці), і сказаў, што ні Бой, ні Віль, ні Маклай не памруць, на што Туй, пазіраючы на мяне неяк недаверліва, прадаўжаў самым жаласлівым голасам: «О, Маклай! О, Маклай!»

Гэтая размова, мне здаецца, тым больш цікавай, што, па-першае, гэта можа сапраўды здарыцца, а, па-другое, па ўсяму відаць, мае суседзі разважалі аб гэтым нядаўна, інакш Туй не ўзняў-бы цяпер ранейшага пытання аб маім зайстве.

Сумна ад таго, што вечна трэба быць насцярожаным: між іншым, гэта не перашкаджае мне спаць.

Прышлі чалавек восем туземцаў з Гарэнду і Мале. Я быў у добрым настроі і кожнаму госцю з Мале даў па падарунку, хоць самі яны нічога не прынеслі.

Туй і Лалі нечакана запыталі мяне:

— Ці прыдзе калі-небудзь карвет?

Вядома, пэўнага адказу я даць не мог. Сказаць-жа: «Прыдзе, але калі, не ведаю» — я не змог. Не ўмею я таксама назваць вялікую лічбу папапуаску. Думаючы, што знойшоў выпадак паглядзець, як мае суседзі лічаць, я ўзяў некалькі палосак паперы і стаў рэзаць іх упоперак. Нарэзаў, сам не ведаю колькі, і перадаў цэлыя прыгаршчы аднаму туземцу з Мале, сказаўшы, што кожная паперка азначае два дні. Увесь натоўп адразу-ж абступіў яго. Мой папуас пачаў лічыць на пальцах, але, як відаць, збіўся; ва ўсякім разе, папуасы рашылі, што ён не ўмее лічыць, і абрэзкі былі пераданы другому.

Той важна сеў, паклікаў на дапамогу яшчэ аднаго, і яны сталі лічыць. Першы, раскладваючы кавалачкі паперы на каленях, пры кожным абрэзку паўтараў: «нарэ, нарэ» (адзін); другі паўтараў слова «нарэ» і загінаў пры

гэтым адзін палец. Налічыўшы да дзесяці і сагнуўшы ўсе пальцы абодвух рук, туземец апусціў абодва кулакі на калені, прамовіўшы: «дзве рукі», а трэці папуас загнуў адзін палец. З другім дзесяткам было зроблена тое-самае, прычым трэці папуас загнуў другі палец; тое-ж самае з трэцім дзесяткам; паперкі, якія засталіся, не скла-лі чацвёртага і таму былі пакінуты ў баку. Усе, здаецца, былі задаволены. Аднак мне зноў прышлося збянтэжыць іх: узяўшы адзін абрэзак, я паказаў два пальцы, дадаўшы «бум, бум» (дзень, дзень). Зноў пайшлі меркаванні, але парашылі на тым, што загарнулі абрэзкі ў ліст хлебнага дрэва і старанна абвязалі яго, магчыма, для таго, каб пералічыць абрэзкі ў вёсцы.

Уся гэтая працэдура здалася мне вельмі забаўнай.

Недавер'е папуасаў і нейкая баязлівасць перада мной, зразумела, мне вельмі непрыемны. Пакуль яны не будуць давяраць мне, я нічога ад іх не даб'юся. Бой наўрад ці пражыве яшчэ многа дзён. Ульсан такі баязлівец, што пры ім туземцы могуць разграбіць і спаліць дом. Але як толькі вывучу больш мову туземцаў — перастану ся-дзець дома. Такія-сякія інструменты і пісьмовыя прыла-ды закапаю; думаю, што яны будуць у большай захаванасці ў зямлі, чым у доме, пад аховай аднаго Ульсана.

8 снежня

Учора вечарам каля майго мыска праязджалі дзве пірогі з агнём. Ноч была ціхая і вельмі цёмная. Мне пры-шла ў галаву фантазія запаліць фальшфеер¹. Эфект быў вельмі ўдалым і на маіх папуасаў зрабіў, відаць, моцнае ўражанне: усе факелы былі кінуты ў ваду, і калі праз поўмінуты фальшфеер патух, пірогаў і след прастыў.

Прыходзіў Лалай з Білі-Білі, чалавек з вельмі харак-тэрнай фізіяноміяй, з кручкаватым носам і вельмі слаба развітымі ікрамі ног. Было-б, аднак, няправільным на-даваць гэтай акалічнасці значэнне расавай прыкметы. У брата гэтага чалавека нос зусім не кручкаваты, зусім падобны да насоў іншых туземцаў; а што ногі ў Лалая такія хударлявыя — дык гэта не дзіва: жыве-ж ён на маленькім востраве, увесь час праводзіць у пірозе, у па-ездках па вёсках. Затое ў горных жыхароў, як я мог за-

¹ Фальшфеер — бенгальскі агонь, якім звычайна кары-стаюцца на судах для сігналізацыі, для папярэджання сутычак у цемнаце і інш.

ўважыць, назіраючы прыходзіўшых да мяне туземцаў-горцаў, ікры развіты вельмі добра.

Затым нечакана з'явіўся натоўп людзей з Бонгу з двума хлопчыкамі, гадоў сямі або васьмі. У гэтых хлопчыкаў вельмі ясна праяўляецца афрыканскі тып: шырокі нос, вялікі, які крыху выдаецца ўперад, рот з тоўстымі губамі, кучаравыя чорныя валасы. Жываты ў іх значна выпіраюць уперад і здаюцца туга набітымі. Паміж дзяцей такія негрападобныя асобіны сустракаюцца куды часцей, чым паміж дарослымі.

Бою вельмі дрэнна. Ульсан пачынае пагаварваць, што добра было-б выбрацца адсюль, а я адказваю, што я не прасіў яго ехаць са мною на Новую Гвінею і нават у дзень адыходу «Віцязя» прапанаваў яму вярнуцца на карвет. Ён кожную ноч чакае, што туземцы прыдуць і пераб'юць нас, і ненавідзіць Туя, якога лічыць за шпіёна.

Нядаўна, у пачатку ночы, гадзін у дванаццаць, я быў разбуджан мноствам галасоў, а затым яркім святлом ля самага спуску ад пляцоўкі да мора. Відаць, некалькі пірог набліжаліся або ўжо наблізіліся да нас.

Ульсан закрычаў:

— Ідуць, ідуць!

Я вышаў на бераг і быў сустрэты яркім святлом факелаў і шасцю туземцамі, якія былі ўзброены стрэламі і коп'ямі і ўвесь час клікалі мяне па імені. Я не кранаўся з месца, не разумеючы, чаго ім ад мяне трэба. Ульсан-жа, узброены стрэльбай, падышоўшы ззаду, падаваў мне дубальтоўку, прыгаварваючы: «Не пускайце іх ісці далей». Я разумеў, што стрэліўшы з аднаго ствала, зараджанага шротам, я прымушу ўцякаць вялікі натоўп туземцаў, не ведаючых яшчэ дзеяння агнястрэльнай зброі¹, і таму чакаў спакойна, тым больш, што мне здавалася, нібы я пазнаю знаёмыя галасы.

Сапраўды, калі пасля слова «гена» (ідзі сюды), якім я іх сустрэў, яны высыпалі на пляцоўку перад верандай, аказалася, што кожны з іх, прытрымліваючы левай рукой зброю і факел і выкрыкваючы: «Нікі, Нікі!» працягвае мне правую руку з некалькімі рыбкамі. Я даручыў крыху

¹ Я да гэтага часу не страляў з ружжа або з рэвальвера ў прысутнасці туземцаў. Гукі стрэлаў, якія разносяцца ў лесе, калі я забіваю птушак, яны не злучаюць з паняццем аб смертаноснай зброі. — *Заўвага Міклуха-Макляя.*

прысаромленаму Ульсану сабраць рыбу, якой яму ўжо даўно хацелася паспытаць.

Натоўп узброеных дзікуноў, асветленых яркімі факеламі, прымусіў мяне пашкадаваць, што я не мастак: такі ён быў маляўнічы. Спускаючыся да сваіх пірогаў, яны доўга крычалі мне на развітанне: «Э мэм, э мэм!», а затым хутка схаваліся за мыскам.

Рыба аказалася вельмі смачнай.

13 снежня

Не глядзячы на тое, што я вельмі стаміўся, хачу запісаць падзеі дня яшчэ сёння: апавяданне выйдзе больш рэальным, пакуль адчуванні яшчэ не згладзіліся некалькімі гадзінамі сну.

Цяпер роўна 11 гадзін 50 мінут вечара, я ёмка сяджу ў зялёным крэсле і апісваю пры няроўным святле лампы сённяшнія падзеі.

Устаўшы раніцай, я палічыў мэтазгодным, у сувязі з маім сучасным становішчам, падрыхтаваць усё, каб закапаць у зямлю, пры першай неабходнасці, мае паперы, — не толькі спісанья, гэта значыць дзённікі, метэаралагічны журнал, нататкі і рысункі, але і чыстую паперу на выпадак, калі я застануся жывым, а хаціна будзе разбурана або спалена туземцамі. Туй здаваўся мне сёння сапраўды падазроным. Паводзіны яго неяк паходзілі на шпіёнства. Ён абыходзіў нашу хаціну, уважліва пазіраючы навакол, заглядваў з вялікай цікаўнасцю ў пакой Ульсана, прычым некалькі разоў паўтараў: «О, Бой, о, Бой!» Затым, падышоўшы да мяне, ён прычапіўся, каб я адпусціў Боя ў Гумбу, чым мне так надакучыў, што я кінуў яго і пайшоў у хату і гэтым вымусіў яго пайсці прэч.

Незадоўга да поўдня я адчуў лёгкі параксізм ліхаманкі, які праявіўся ў нудным пазяханні, адчуванні холаду і паторгванні ва ўсім целе. Я заставаўся на нагах усю раніцу, рашыўшы, што буду класціся толькі ў выпадку самай крайняй неабходнасці.

Прыехалі трое туземцаў з Гарэнду. Адзін з іх, заглянуўшы ў пакой Ульсана і не чуючы стогнаў Боя, спытаў, ці жывы ён, на што я яму адказаў сцвярджальна. Туземцы пачалі зноў настойваць, каб забраць Боя з сабой. Навошта ён ім — не разумею; баяцца яго як праціўніка ім няма чаго; магчыма, жадаюць знайсці ў ім саюзніка? Цяпер позна ўжо.

Паабедаўшы спакойна, я паказаў Ульсану велізарны ствол, прынесены прылівам, які пагражаў нашай шлюпцы, і паслаў яго зрабіць што-небудзь, каб ствол не прыціснуў яе. Сам-жа я вярнуўся ў хаціну, маючы намер зняцца пісьмовай працай, але стогны Боя прымусілі мяне заглянуць у яго пакой. Няшчасны валяўся на падлозе, скурчыўшыся ад болю. Падышоўшы, я ўзяў яго на рукі, як дзіця, — так ён схуднеў за апошні тыдзень, — і паклаў на ложка. Халодныя, потныя, кашчавыя рукі, ахаліўшыя маю шыю, зусім халоднае дыханне, запаўшыя вочы і пабалеўшыя губы і нос пераканалі мяне, што нядоўга застаецца яму стагнаць. Боль у брушной поласці, які вельмі ўзмацніўся, пацвердзіў маё меркаванне, што да ўсіх іншых хвароб далучылася яшчэ запаленне брушыны...

Я вярнуўся да сваіх заняткаў.

Другі раз нешта звалілася на падлогу, і пачуліся стогны. Я зноў падняў Боя на пасцель; яго халодныя рукі трымалі мае: ён як быццам хацеў мне нешта сказаць, але не мог. Пульс быў слабы, часам перарываўся, і канечнасці прыкметна халадзелі.

Паклаўшы яго зноў, я падышоў да берага, дзе Ульсан корпаўся ля шлюпкі, і сказаў яму, што Бой памрэ гадзіны праз паўтары або дзве. Паведамленне моцна падзейнічала на Ульсана, хоць мы чакалі смерці Боя ўжо тыдні два і не раз гаварылі аб ёй. Мы разам увайшлі ў пакой. Бой кідаўся па падлозе, ломячы сабе рукі. Шкада было глядзець на яго, так ён пакутаваў. Я дастаў з аптэкі бутэчку з хлараформам і, наліўшы некалькі кропель на вату, паднёс яе да носа паміраючага.

Мінут праз пяць ён стаў супакойвацца і нават прамармытаў нешта; яму, відаць, было лепш. Я адняў вату.

Ульсан стаяў зусім разгублены і пытаў, што цяпер рабіць. Я коротка сказаў яму, што цела мы кінем сёння ноччу ў мора, а цяпер ён павінен набраць каменняў і пакласці іх у шлюпку, і чым больш, тым лепш, для таго каб цела адразу-ж пайшло на дно.

Ульсану гэта даручэнне не вельмі спадабалася, і мне давялося дадаць некалькі довадаў: што нам немагчыма няньчыцца з цела, бо гніенне ў гэтым клімаце пачнецца адразу-ж пасля смерці; што рабіць пахаванне днём, пры туземцах, я не маю намеру і што выкапаць глыбокую яму ў каралавым грунце вельмі цяжка, а магілу недастаткова глыбокую сабакі туземцаў знойдуць і раскапаюць. Апошнія два довады крыху падтрымалі ўпаўшы настрой Ульсана. Каб быць упэўненым, што ўсё будзе зроблена, а галоўнае, што камення будзе дастаткова, я накіраваўся да шлюпкі сам.

Падняўшыся затым у дом, я зайшоў да Боя паглядзець, у якім ён стане. У пакоі было зусім цёмна, стогнаў не было чуваць. Я вобмацкам дабраўся да рукі паміраючага. Пульса больш не было. Нагнуўшыся і прыклаўшы адну руку да сэрца, другую да рота, я не адчуў ні біцця, ні дыхання. Пакуль мы хадзілі да ручая за каменем, ён памёр так-жа маўкліва, як і ляжаў хворым.

Я запаліў свечку і паглядзеў на цела. Яно ляжала ў тым-жа стане, у якім Бой звычайна спаў і сядзеў: падкурчыўшы ногі і скрыжаваўшы рукі. Пры жыцці Боя Ульсан заўсёды лаяў яго і дрэнна адзваўся аб ім, цяпер-жа ён вельмі расчуліўся і стаў гаварыць пра бога і пра выкананне волі яго. Не маючы на тое ніякіх падстаў, мы абодва гаварылі вельмі ціха, як быццам баючыся разбудзіць памёршага.

Калі я выказаў Ульсану свой даўнішні намер, а імяна: распілаваць чэрап Боя і захаваць мозг для даследавання, Ульсан зусім асалавеў і лісліва ўпрошваў мяне не рабіць гэтага. На маю бяду выявілася, што ў мяне няма шкляннай банкі, дастатковай для цэлага мозгу.

Чакаючы кожную хвіліну, што могуць з'явіцца туземцы, і, бадай, з сур'ёзнымі намерамі, я адмовіўся, не без жалю, ад жадання захаваць мозг палінезійца.

Пара было накіраваць труп Боя ў яго вільготную магілу, але з вялікай асцярожнасцю і каб суседзі нашы нічога не ведалі.

Не буду апісваць падрабязна, як мы ўлажылі нябожчыка ў два вялікія мяшкі, як зашнуравалі іх, пакінуўшы адтуліну для камення; як у цемнаце неслі яго ўніз да шлюпкі; як, спускаючыся да мора, з прычыны той-жа цемнаты, Ульсан спатыкнуўся і ўпаў, нябожчык на яго, а за нябожчыкам і я; як мы не змаглі адразу адшукаць сваю ношу, бо яна скацілася больш удала, чым мы, проста на пясок. Знайшоўшы труп, мы апусцілі яго, нарэшце, у шлюпку і паклалі ў мяшок пуды два камення. Рабіць усё гэта ў цемнаце было вельмі нязручна: быў адліў, як на бяду. Нам каштавала вялікіх намаганняў, каб сцягнуць па каменнях цяжкую шлюпку ў ваду.

Не паспелі мы ўзяцца за вёслы, як перад намі, у чвэрці мілі, з-за мыса Габіна мільгануў адзін, затым другі, трэці... дзесяты агеньчык. Гэта былі адзінаццаць пірог, якія прасоўваліся ў наш бок. Туземцы абавязкова заедуць да нас або, убачыўшы шлюпку, пад'едуць блізка да яе. Іх ярка палаючыя факелы асветляць доўгі мяшок, які выкліча іх цікаўнасць. Адным словам, тое, чаго я не хацеў, гэта значыць, каб туземцы даведаліся аб смерці Боя, здавалася, зараз адбудзецца.

— Ці нельга Боя схаваць у лесе? — прапанаваў Ульсан. Але цяпер, з каменнямі і целам, мяшок быў вельмі цяжкім для таго, каб цягнуць яго паміж дрэвамі, і, апрача таго, туземцы неўзабаве будуць тут.

— Будзем веславаць мацней, — адказаў я, — магчыма ўцячэм.

Зрабілі два-тры моцныя ўзмахі вёсламі, але што гэта? Шлюпка не рухаецца: мы на рыфе або на мелі. Папуасы ўсё бліжэй.

Мы з усіх сіл пачалі адштурхоўвацца вёсламі, але беспаспяхова. Наша недарэчнае становішча было для мяне надзвычай прыкрым: не гледзячы нават на шматлікіх акул, я гатовы быў саскочыць у ваду, каб зрушыць шлюпку з мелі.

Нарэшце мне прышла ў галаву шчаслівая думка — агледзець наш борт; тады мая рука адразу наткнулася на перашкоду. Аказалася, што ў спешцы і ў цемнаце аддадзены, але не выбраны канец, якім шлюпка з кармы прымацоўвалася да берага, засеў паміж каменнямі і заблытаўся паміж ламаччам, якое валялася на беразе, і што іменна ён і не пускае нас. З вялікім задавальненнем схапіў я нож і, перарэзаўшы вяроўку, вызваліў шлюпку.

Мы зноў узяліся за вёслы і пачалі шпарка веславаць. Туземцы выехалі лавіць рыбу, як і ўчора; іх агні блішчэлі ўсё бліжэй і бліжэй. Ужо можна было пачуць галасы.

Я накіраваў шлюпку ўпоперак іх шляху, і мы стараліся як мага цішэй апускаць вёслы ў ваду, каб не прыцягнуць увагі туземцаў.

— Калі яны ўбачаць Боя, яны скажуць, што мы забілі яго, і, чаго добрага, заб'юць нас, — заўважыў Ульсан.

Я напалову падзяляў думку Ульсана і не асабліва жадаў сустрэцца ў гэтую хвіліну з туземцамі. Усіх туземцаў на пірогах было трыццаць тры: па тры чалавекі на пірозе. Яны былі добра ўзброены стрэламі і коп'ямі і, усведамляючы перавагу сваіх сіл, маглі добра выкарыстаць акалічнасці. Але і ў нас былі шансы: два рэвальверы маглі прымусяць уцякаць увесь натоўп.

Мы веславалі, і адсутнасць агню на шлюпцы была, відаць, прычынай таго, што нас не заўважылі, бо факелы на пірогах ярка асвятлялі толькі бліжэйшыя да іх прадметы. Туземцы былі цалкам заняты рыбнай лоўляй. Ноч была ціхая і вельмі цёмная. Ад агнёў на пірогах расцілаліся доўгія ступы святла на спакойнай паверхні мора. Пры кожным узмаху вяслом вада свяцілася тысячамі іскраў.

Калі мора спакойнае, паверхневая слая яго поўны багатым і рознастайным жыццём. Я пашкадаваў, што не было чым зачэрпаць вады, каб паглядзець заўтра, ці няма чаго новага паміж гэтымі жывёлінамі, і зусім забыў аб прысутнасці нябожчыка ў шлюпцы і аб неабходнасці пахаваць яго.

Любуючыся карцінай, я думаў аб тым, як хутка ў чалавеку адно пачуццё змяняецца другім.

Ульсан перарваў мае думкі, радасна заўважыўшы, што пірогі аддаляюцца і што ніхто нас не бачыў. Мы спакойна прадаўжалі шлях і, адышоўшы, нарэшце, прыблізна на мілю ад мыска Габіна, апусцілі мяшок з трупам за борт. Ён хутка пайшоў на дно, але я ўпэўнены, што дзесяткі акул знішчаць яго, напэўна, у гэтую-ж ноч.

Мы вярнуліся дадому, вяслюючы гэты раз вельмі павольна. З прычыны цемнаты і адліву давялося зноў доўга важдасца са шлюпкай. У кухоннай будцы знайшоўся агонь, і Ульсан пачаў гатаваць чай, які цяпер, здаецца, гатоў і які я з прыемнасцю вып'ю, дапісаўшы гэтае апошняе слова.

Устаўшы, я загадаў Ульсану пакінуць усё ў яго аддзяленні хаціны так, як было пры Бою, і ў выпадку прыходу туземцаў нават не заікацца аб яго смерці. Туй не прымуціў сябе доўга чакаць і з'явіўся з двума другімі, якіх я не ведаў; адзін з іх надумаў падняцца на першую ступеньку лесвіцы, але калі я яму ўказаў, што яго месца — пляцоўка перад домам, а не лесвіца, ён адразу-ж саскочыў з яе і сеў на пляцоўцы.

Туй зноў загаварыў пра Боя і з азартам пачаў тлумачыць, што калі я адпушчу Боя ў Гумбу, то чалавек, які з ім прышоў, абавязкова яго вылечыць. Я яму адказаў адмовай.

Қаб адцягнуць іх думкі ад Боя, я ўздумаў зрабіць дослед над іх уражлівасцю.

Я ўзяў сподачак з-пад шклянкі для чаю, выцер яго насуха, наліў туды крыху спірту, паставіў сподачак на веранду і паклікаў сваіх гасцей.

Узяўшы затым шклянку з вадой, я надпіў трохі сам, і даў паспытаць аднаму з туземцаў, які ўпэўніўся, што гэта была вада.

Прысутныя з велізарнай цікавасцю сачылі за кожным маім рухам.

Я даліў да спірту на сподачку некалькі кропель вады і запаліў спірт. Туземцы адкрылі рот і, са свістам уцягнуўшы паветра, паднялі бровы і адступілі крокі на два. Я пырснуў тады са сподачка палаючым спіртам на лесвіцу і на зямлю. Туземцы адскочылі, баючыся, што я і на іх пырсну агнём, і, здавалася, былі так уражаны, што ўцяклі неадкладна, быццам баючыся ўбачыць што-небудзь яшчэ больш страшнае.

Але мінут праз дзесяць яны з'явіліся зноў і гэты раз ужо цэлым натоўпам. Гэта былі жыхары Бонгу, Білі-Білі і вострава Қар-Қар. Натоўп быў вельмі цікавы, таму што быў прадстаўлены людзьмі ўсіх узростаў; на ўсіх было святочнае ўбранне і шматлікія ўпрыгожанні, зробленыя з таго або іншага матэрыялу, у залежнасці ад месца іх жыхарства. Так, мае суседзі, якія мала займаюцца рыбнай лоўляй, былі ўпрыгожаны пераважна кветкамі, лісцем і насеннем, між тым на жыхарах Білі-Білі і Қар-Қара, якія жывуць ля адкрытага мора і займаюцца лоўляй марскіх

жывёлін, былі начэ-
плены ўпрыгожанні
з ракавін, касцей
рыб, шчытоў чара-
пах і да т. п.

Жыхары Кар-Ка-
ра мелі яшчэ адну
асаблівасць: усё це-
ла іх, пераважна га-
лава, было вымаза-
на чорнай зямлёй
так грунтоўна, што
пры першым погля-
дзе можна было па-
лічыць, што колер іх
скуры сапраўды чор-
ны; аднак, пагля-
дзеўшы на тых, у ка-
го афарбавана адна
толькі галава, лёгка
можна пераканацца,
што і ў першых чор-
ны колер штучны і

што цела жыхароў вострава Как-Кар у сапраўднасці
толькі крыху цямней за цела жыхароў берага.

Жыхары Бонгу, быццам для кантрасту сваім чорным
госцам, вымазаны сёння чырвонай охрай; і ў валасах, і за
перав'язмі рук, і пад каленямі ў іх заткнуты чырвоныя
кветкі кітайскай ружы.

Усіх прышоўшых было не менш сарака чалавек, і тры-
чатыры паміж імі вылучаліся даволі прыгожымі тварамі.
Прычоска кожнага чым-небудзь адрознівалася ад прычо-
скі астатніх. Валасы былі афарбаваны самым розным чы-
нам, — то чорнай, то чырвонай фарбай, — і ў іх былі ўват-
кнуты грабяні, упрыгожаныя каляровымі пер'ямі розных
папугаяў, казуараў, галубоў і белых пеўняў. У многіх
гасцей з Кар-Кара мочка вуха была адцягнута ў выглядзе
вялікай пятлі, як на астравах Нова-Гебрыдскіх і Саламо-
навых.

Госці былі ў мяне больш двух гадзін. Прышоўшыя
ведалі ад Туя аб вадзе, якая гарыць, і ўсім хацелася ба-
чыць яе. Туй упрошваў мяне паказаць усім, «як вада га-
рыць».

Калі я выканаў яго просьбу, эфект атрымаўся невыказны: большасць кінулася ўцякаць, просячы мяне «не запаліць мора». Многія засталіся на месцы, такія збянтэжаныя і, здаецца, напалоханыя, што ногі, магчыма, здрадзілі-б ім, калі-б яны крануліся з месца. Яны стаялі, як укапаняны, азіраючыся вакол з выглядам гранічнага здзіўлення.

Адыходзячы, усе наперабой запрашалі мяне да сябе, — хто ў Кар-Кар, хто ў Сегу, у Рыо і ў Білі-Білі, і мы рассталіся сябрамі.

Не пайшлі толькі некалькі туземцаў з Кар-Кара і Білі-Білі; яны прасілі «гарэ» (скуру), каб пакрыць раны, гной ад якіх прыцягваў цэлую чараду мух; мухі ляталі за імі, вядома, дакучалі ім і мучылі іх, абляпляючы раны, як толькі пацыент пераставаў іх адганяць. Я не мог дапамагчы ім сур'ёзна, але ўсё-ж аблегчыў ім пакуты, абліўшы раны карболавай вадой, перавязаўшы і тым самым збавіўшы іх, хоць-бы часова, ад мух. З адной раны я выняў сотні лічынак і, зразумела, гэты туземец меў падставы быць мне вельмі ўдзячным. Я асабліва старанна абмыў і перавязаў раны на назе ў дзіцяці гадоў пяці, якое прынёс бацька. Бацька так расчуліўся, што, жадаючы выказаць мне сваю ўдзячнасць, зняў з шыі пацеркі з ракавін і хацеў абавязкова надзець іх мне.

15 снежня

Зноў хворыя з Білі-Білі. Адзін пакутуе цяжкай ліхаманкай. Я хацеў даць яму хіны, вядома, не ў час параксізму, і паказаў яму, што прыду пасля і дам выпіць «онім» (гэта значыць лякарства), але ён моцна замахаў галавой, прыгаварваючы, што памрэ ад майго лякарства. Прымаць што-небудзь унутр туземцы баяцца, хоць вельмі цэняць знадворныя сродкі.

Пасля Боя засталася бутэлька з якасавым маслам, настоеным на нейкіх пахучых травах. Адзін туземец з Білі-Білі вельмі скардзіўся на боль у спіне і плячах (відаць, рэўматызм). Я яму прапанаваў гэтыю бутэльку з маслам, растлумачыўшы, як трэба ім націрацца, чым ён адразу і заняўся. Спачатку ён націраў сябе маслам з відавочным задавальненнем, але раптам спыніўся, нібы ўспамінаючы нешта, а затым, вераемна, падумаўшы, што, ужываючы незнаёмы «онім», ён, магчыма, памрэ, моцна захвалываўся, кінуўся на свайго суседа і пачаў старанна церці

яму спіну, а потым, ускочыўшы на ногі, як звар'яцелы, стаў перабягаць ад аднаго да другога, стараючыся мазануць маслам і іх. Відаць ён рашыў, што калі з ім здарыцца што-небудзь нядобрае, дык няхай ужо тое-ж самае здарыцца і з другімі. Яго сябры, вельмі азадачаныя такімі паводзінамі, не ведалі, злавацца ім ці смяцца.

Сёння я пераканаўся, што дыялект Білі-Білі адрозніваецца ад тутэйшага дыялекту (Бонгу, Гарэнду і Гумбу), і нават запісаў некалькі слоў, зусім не сходных з дыялектам Бонгу.

Прыходзіў зноў бацька з дзецьмі, якія здаліся мне нецямней за жыхароў Самоа.

18 снежня

Туземцаў не відаць. Вельмі часта думаю, як добра я зрабіў, што пасяліўся так, каб не мець занадта блізкіх суседзяў.

Сёння я выпадкова звярнуў увагу на стан маёй бялізны, упакаванай у адной з карзін, якія служылі мне ложкам. Яна аказалася пакрытай у многіх месцах чорнымі плямамі, і месцы, дзе былі гэтыя плямы, можна лёгка праткнуць пальцам. Гэта, вядома, мая віна: я ні разу на працягу трох месяцаў не здагадаўся праверыць бялізну. Я даручыў Ульсану вывесіць усю на сонцы. Многая аказалася непригоднай.

Сёння туземцы пыталі мяне, дзе Бой. Я адказаў ім:

— Бой арэн (Боя няма).

— Дзе-ж ён? — было новае пытанне.

Не жадаючы гаварыць няпраўду, а таксама не жадаючы паказаць ні на зямлю, ні на мора, я проста махнуў рукою і адышоў.

Яны, напэўна, рашылі, што я ўказаў на гарызонт, дзе далёка-далёка знаходзіцца Расія. Яны пачалі разважаць і, здаецца, урэшце прышлі да заключэння, што Бой пальцеў у Расію. Але што яны сапраўды думаюць і што разумеюць пад словам «пальцеў», я не маю магчымасці запытаць, недастаткова ведаючы мову туземцаў.

Зрабіў сёння цікавы абмен: вымяняў некалькі касцяных інструментаў, якія туземцы ўжываюць пры ядзе, — нешта накшталт нажа і двух лыжак. Нож, называемы туземцамі «данган», вытачаны з заостранай косці свінні,

між тым як «шэлюпа» — з косці кенгуру. Яна абточана так, што адзін канец яе расшыраны і тонкі ¹.

20 снежня

Наша хаціна набыла жылы выгляд, і абстаноўка ў ёй зручная пры добрым надвор'і. Але калі лье дождж, страху ў розных месцах працякае.

Прыходзілі туземцы з Бонгу. Яны, відаць, сур'ёзна думаюць, што Бой адпраўлены мной у Расію і што я даў яму магчымасць пераляцець туды. Я пачынаю разумець, што туземцы лічаць мяне і ў некаторай ступені Ульсана нейкімі звышнатуральнымі істотамі.

25 снежня

Тры дні ліхаманка. Клаўся толькі на некалькі гадзін кожны дзень, калі ўжо зусім не мог стаяць на нагах. Папросту ем хіну; прыпадае па граму ў дзень. Сёння лепш, параксізму не было, але ўсё-ж адчуваю вялікую слабасць. Ногі нібы наліты свінцом і частыя галавакружэнні.

Ульсан вельмі сумуе. Для яго адзіноцтва асабліва адчувальна: ён любіць пагаварыць. Ён прыдумаў гаварыць сам з сабой, але гэтага яму здаецца мала.

Цікава, як адзінота па-рознаму дзейнічае на людзей. Я цалкам адпачываю і задаволены толькі тады, калі бываю адзін, і сярод гэтай цудоўнай прыроды адчуваю сябе зусім добра ва ўсіх адносінах, апроча тых дзён, калі ў мяне бывае ліхаманка. Шкадую толькі, калі натыкаюся на пытанні, на якія не магу знайсці адказу, бо ведаў у мяне недастаткова. Небарака Ульсан зусім збіты з панталыку: хандрыць і вохкае пастаянна; бурчыць, што тут няма людзей і што тут нічога не дастанеш. З чулага і вясялага ён стаў раздражальным і сварлівым; ён мала клапаціцца аб рабоце: спіць каля адзінаццаці гадзін ноччу, яшчэ гадзіну або паўтары пасля сьнедання і сцвярджае ўсё-ж, што тут «das Leben sehr miserabel». ²

У чым я пачынаю адчуваць, аднак, прыкметную нястачу, — гэта ў жывёльнай ежы. Вось ужо тры месяцы як мы харчваемся выключна расліннай ежай, і я заўважаю, што сілы мае слабеюць. Часткова, вядома, гэта адбываецца ад ліхаманкі, але галоўным чынам ад недахопу жы-

¹ Шэлюпа ўжываецца адначасова як нож і як лыжка.

² «Das Leben sehr miserabel», — скажоная нямецкая фраза: «Жыццё вельмі нікчэмнае».

вельнай ежы. Есці ўвесь час кансервы мне так абрыдла, што я і не думаю брацца за іх. Як толькі буду я ў лепшых адносінах з туземцамі, — займуся паляваннем, каб крыху рознастаіць стол. Свініну, якой я мог-бы мець тут уволю, я цяпечь не магу. Учора Туй прынёс мне і Ульсану па значнай порцыі свініны. Я, зразумела, аддаў сваю Ульсану, які ўзяўся за яе адразу-ж і з'еў абедзве порцыі, не ўстаючы з месца. Ён не толькі абабраў косці, але з'еў таксама і ўсю тоўстую скуру (свіння была старая). Гледзячы на яго і заўважаючы, з якім задавальненнем ён есць, я падумаў: памыліцца трудна, чалавек — жывёла драпежная.

Са шлюпкай шмат справы, бо якарнае месца тут вельмі дрэннае.

Пры рысаванні дробных аб'ектаў рукі мае, прывыкшыя ўжо да работы з сякерай, да напружання вялікіх сістэм мускулаў, кепска слухаюць, асабліва калі патрабуюцца ад іх рухі асобных мускулаў. Наогул пры маім цяперашнім жыцці, гэта значыць, калі прыходзіцца быць часта і дры-васекам, і поварам, і цесляром, а часам і прачкай і матросам, а не толькі панам, які займаецца прыродазнаўчымі навукамі, рукам маім вельмі многа дастаецца. Не толькі скура на іх загрубела, але нават самі рукі павялічыліся, асабліва правая. Зразумела, павялічыўся не шкілет рукі, а мускулатура яе, ад чаго пальцы зрабіліся таўсцейшымі і рука шырэйшай.

Рукі мае і раней не вызначаліся асаблівай далікатнасцю, а цяпер яны абсалютна пакрыты мазалямі, парэзамі і апёкамі: кожны дзень старыя загойваюцца, а новыя з'яўляюцца. Я заўважыў таксама, што ногці, якія былі заўсёды дастаткова моцнымі для маіх звычайных заняткаў, цяпер аказваюцца надта слабымі і надломваюцца. Гэтымі днямі я параўнаў іх з нагцямі маіх суседзяў-папуасаў, якім прыходзіцца працаваць рукамі куды больш, чым мне, паколькі ў іх няма рознастайных інструментаў. Аказалася, што ў іх ногці проста выдатныя: ва ўсякім разе, у тры разы таўсцейшыя за мае. (Я зрэзаў іх і мой ногаць для параўнання). Асабліва тоўстыя ў іх ногці вялікіх пальцаў, прычым сярэдня частка ногця таўсцейшая, чым па баках. У выніку гэтага па баках ногці лягчэй абломваюцца, чым у сярэдзіне, і нярэдка можна сустрэць у туземцаў ногці, зусім падобныя да кіпцюроў.

Пакуль туземцы разглядалі ў выпрашаных у мяне люстэрках свае фізіяноміі і вышчыввалі сабе лішнія, на іх думку, валасы, я разглядаў змесціва адной з торб (гун), што вісяць у іх пад пахай. Мужчыныносяць іх на перавязі праз левае плячо.

Я знайшоў у торбе шмат цікавага. Апрача двух вялікіх данганаў¹, тут былі косці, заостраныя з аднаго канца, якія служаць рычагом ці нажом; у невялікім бамбукавым футляры знаходзіліся чатыры заостраныя косткі, відаць, інструменты, здольныя замяняць ланцэт, іголку або шыла; затым ярур — ракавіна, якая мае зубчаты ніжні край і служаць туземцам для выскаблівання какосаў.

Быў тут таксама прадаўгаваты кавалак шкарлупы маладога какосавага арэха, які замяняў лыжку; нарэшце, дадзены мной некалі вялікі цвік быў старанна заостраны на камені і загорнуты вельмі акуратна ў кару; у такім выглядзе ён мог служаць зручным шылам. Усе гэтыя інструменты былі вельмі добра прыстасаваны для сваіх мэт.

Туземцы ўмела плятуць розныя ўпрыгожванні, як, напрыклад, браслеты (сагю) або павязкі (дзю) з розных раслінных валокнаў для прытрымлівання валасоў. Але цікава — яны не плятуць цыновак, матэрыял для якіх (лісце пандануса) ёсць у дастатку. Я не ведаю, чым гэта тлумачыцца: ці адсутнасцю патрэбы ў цыноўках, ці недахопам цярплівасці.

Карзіны, сплеченыя з какосавага лісця, надзвычай падобны да палінезійскіх. Туземцы іх вельмі берагуць; і сапраўды-ж, пры наяўнасці адных толькі прымітыўных інструментаў з каменяў і касцей кожная работа даецца нялёгка; так, напрыклад, над дрэўцам сантыметраў чатырнаццаці ў дыяметры двум папуасам, калі яны жадаюць секчы дрэва акуратна, прыходзіцца папрацаваць сваімі каменнымі сякерамі не менш поўгадзіны. Усе ўпрыгожванні ім прыходзіцца рабіць каменем, абточаным у выглядзе сякеры, або касцямі, таксама абточанымі пры дапамозе асколкаў ракавін або крэмя, і можна толькі здзіўляцца, як такімі першабытнымі інструментамі яны будуюць да-

¹ Данган — вострая костка казуара або чалавечая костка, заостраная, як кінжал; часам — плоская костка свінні або сабакі, заостраная, як долата. Туземцы спрытна рэжуць данганам сырыя і вараныя плады.

волі вялікія хаціны і пірогі, не пазбаўленыя часам дастаткова прыгожага арнаменту.

Заўважыўшы арыгінальнасць і рознастайнасць арнаменту, я рашыў скапіраваць усе віды яго, якія сустракаюцца на туземных вырабах.

28 снежня

Я спыніў праходзячую пірогу з Гарэнду, пазнаўшы стаяўшага на платформе Банема, старэйшага сына Туя. Ён быў асабліва ўпрыгожаны ў гэтую раніцу. У вялікую капку ўзбітых валасоў было ўваткнута мноства пёраў і пунсовых кветак кітайскай ружы.

Стоячы на пляцоўцы пірогі з вялікім лукам і стрэламі ў руках, гатовы кожную мінуту нацягнуць цеціву і пусціць стралу, уважліва сочачы за рыбай і грацыёзна балансіруючы пры рухах маленькай пірогі, ён быў сапраўды вельмі прыгожы. Доўгія зялёныя і чырвоныя лісты, заткнутыя за браслеты на руках і ля каленяў, а таксама па баках за пояс (пояс быў сёння зусім новы, афарбаваны нанавы і таму яркачырвоны), надавалі Банему асабліва святочны выгляд.

Туземцы з яўным задавальненнем прынялі маё запрашэнне, зробленае мною з мэтай не прапусціць выпадку, каб замалываць прыгожую прычоску маладога папуаса. Яна складалася з гірлянды або поўвянка з пунсовых кветак кітайскай ружы; спераду тры невялікія грабяні, кожны з пяром, падтрымлівалі гірлянды і старанна пачэрненыя валасы; чацвёрты, вялікі грэбень, таксама з двума кветкамі кітайскай ружы, прытрымліваў доўгае белае пяро пеўня, якое загіналася кручком назад. Каб другія два туземцы не перашкаджалі мне, я даў ім тытуню і адаслаў іх курыць на кухню, у будку, і калі скончыў рысунак, згадзіўся выканаць іх просьбу — даць ім люстэрка — пасля чаго кожны па чарзе пачаў папраўляць прычоску.

Банем выцягнуў усе грабяні і ўсе кветкі з валасоў і пачаў узбіваць іх вялікім грэбнем у тых месцах, дзе яны зляжаліся, як лямец. Пасля гэтага

валасяная шапка яго павялічылася разы ў тры ў параўнанні з ранейшай; ён паторгаў завіткі на патыліцы (гатэсі), якія таксама сталі даўжэйшымі. Затым зноў уваткнуў кветкі і грабяні ў свой чорны «парык», паглядзеў у люстэрка, усміхнуўся ад задавальнення і перадаў люстэрка суседу, які, у сваю чаргу, прыняўся за сваю куафюру. (Я расказваю пра гэтыя дробязі таму, што яны даюць тлумачэнне, пасля якіх маніпуляцый валасы папуасаў атрымліваюць той выгляд, які прымусяў падарожнікаў, заглядваўшых у розныя мясцовасці Новай Гвінеі на вельмі кароткі тэрмін, сваімі паведамленнямі даць повад для

значнай рознагалосіцы, якая сустракаецца ў розных падручніках па антрапалогіі.) Шчыльна прылягаючая да галавы дробнакучаравая куафюра туземцаў ператварылася праз мінут пяць раскубання і ўзбівання ў эластычную шапку валасоў, якую так часта апісвалі падарожнікі, бачыўшыя ў ёй нешта характэрнае для некаторых «рознавіднасцей» папуаскай расы.

Налюбаваўшыся на свае фізіяноміі і прычоскі, мае госці вярнуліся ў пірогу, пракрычаўшы мне «э мэм». (Я ўсё яшчэ не ведаю, што азначае гэтае слова.)

У Ульсана сёння ліхаманка. Не паспею крыху ачунаць я сам, як захворвае ён.

29 снежня

Заходзіў у Гарэнду напаміць туземцам, што яны ўжо даўно не прыносілі мне свежых какосаў.

— Не прыносілі таму, — хорам адказалі папуасы, — што тамо рус (рускія людзі, матросы «Віцязя») ссеклі шмат какосавых дрэў і цяпер мала засталася арэхаў.

Думаючы, што яны перабольшваюць і што калі гэта і здарылася, то ў выглядзе толькі выключэння, я прапанаваў паказаць мне, дзе ссечаны дрэвы. Туземцы паўскаквалі і пабеглі да ссечаных ствалоў какосавых палым, якія ляжалі каля самай вёскі. Указваючы на ствалы, яны гаварылі:

— Какосы есці можна, але секчы дрэвы нядобра.

Яны гаварылі праўду, і я павінен быў замоўкнуць.

1872 ГОД, СТУДЗЕНЬ

1 студзеня

Ноччу была моцная навальніца. Праліўны дождж ішоў некалькі разоў ноччу і днём. Вецер быў таксама моцны. Ліяны, падсечаныя ля кораня пры расчыстцы пляцоўкі і вісеўшыя ва многіх месцах над страхой, падалі; і адна з іх, упаўшы з вялікім шумам, прабіла страху і разбіла тэрмометр, якім я вымяраў тэмпературу вады.

2 студзеня

Ноччу звалілася з шумам вялікае, падсечанае ля кораня дрэва і лягло ўпоперак ручая. Спатрэбілася патраціць шмат працы, каб ачысціць ручай ад ламачча і лісця.

3 студзеня

Туй, вяртаючыся з плантацыі, прынёс мне сённа маленькае парася: сабака загрыз яго, але не ўправіўся з'есці. Недахоп жывёльнай ежы і пастаяннае хныканне Ульсана па кавалку мяса былі прычынай таго, што я прыняў падарунак Туя.

Маленькая худая жывёліна аказалася для мяне цікавай; гэта была новая паласатая рознавіднасць свінні. Цёмнабурыя палосы перамешваліся са светларудымі; грудзі, бруха і ногі былі белыя.

Я адпрэпараваў галаву, зрабіў эскіз, а затым перадаў парася Ульсану, які прыняўся чысціць яго, скрэбці і варыць.

Гледзячы на Ульсана, занятага прыгатаваннем мяса, а потым ядой, можна было бачыць, наколькі людзі — жывёлы драпежныя. Так, кавалак мяса — важная рэч!

Два-тры дні таму назад, разглядаючы маю калекцыю валасоў папуасаў, я канстатаваў некалькі цікавых фактаў. Незвычайнае размеркаванне валасоў на галаве лічыцца спецыяльнай асаблівасцю папуаскай пароды людзей. Ужо даўно мне здавалася невераежным сцвярджэнне, нібы валасы на цэле папуасаў растуць пучкамі або групамі. Але велізарны «парык» маіх суседзяў не дазваляў мне пераканацца на ўласныя вочы, як іменна валасы размеркаваны. Прыглядаючыся, як размеркаваны валасы на скронях, патыліцы і верхняй частцы шыі ў дарослых, я ўжо мог заўважыць, што асаблівай групіроўкі валасоў пучкамі не існуе, але коротка пастрыжаную галаву туземца мне бачыць не ўдавалася да гэтага часу.

Пасля сьнедання, лежачы ў сваім гамаку, я хутка заснуў. Свежы вецер калыхаў маю пасцель. Праз сон пачуў я голас, які клікаў мяне, і, убачыўшы таго, хто клікаў, я адразу-ж ускочыў. Гэта быў Коле з Бонгу з Сыроем, хлопчыкам гадоў дзевяці, вельмі коротка астрыжаным.

З вялікай цікавасцю і ўвагай агледзеў я галаву хлопчыка і нават замаляваў тое, што мне здавалася найбольш важным. Я так доўга і ўважліва вывучаў размяшчэнне валасоў на галаве ў Сыроя, што маім папуасам зрабілася жудасна, і яны паспяшылі аб'явіць мне, што павінны ісці.

Валасы растуць у папуасаў, як я пераканаўся, не групамі або пучкамі, а зусім так, як і ў нас. Гэтае, на думку многіх, магчыма, вельмі нязначнае назіранне разагнала мой сон і прывяло мяне ў прыемны душэўны стан.

Некалькі чалавек, якія прышлі з Гарэнду, зноў далі мне павод для назіранняў. Лялу папрасіў у мяне люстэрка і, атрымаўшы яго, пачаў вышчыпваць сабе валасы з вусоў, — тыя што раслі блізка ля губ, — а таксама ўсе валасы на бровах; ён найбольш старанна вышчыпваў сівыя валасы.

Жадаючы папоўніць сваю калекцыю, я прынёс шчыпцы і прапанаваў яму свае паслугі, на што ён адразу-ж згадзіўся.

Я пачаў вышчыпваць па аднаму валаску, каб бачыць іх карані. Заўважу тут, што валасы папуасаў значна танчэй за валасы еўрапейцаў і з вельмі маленькімі каранямі.

Апошнія два тыдні дзьмулі даволі моцныя вятры, пераважна ад дзесяці раніцы да пяці гадзін дня. Тут яны з'яўляюцца рэдкасцю ў кастрычніку і лістападзе, і таму днём цяпер значна свяжэй.

Ульсан угаварыў мяне ехаць вудзіць рыбу, але, як я і чакаў, мы нічога не злавілі. Жыхары Гарэнду і Бонгу таксама займаліся рыбнай лоўляй. Я накіраваў шлюпку да трох бліжэйшых агенчыкаў паглядзець, як яны гэта робяць. Пад'ехаўшы даволі блізка, я аклікнуў іх; на пірогах узняўся перапалох. Агні адразу-ж патухлі, і пірогі зніклі ў цемнаце ў напрамку да берага.

Прычынай уцёкаў туземцаў і наступлення раптоўнай цемнаты была прысутнасць на пірогах жанчын, якіх пры маім набліжэнні спешна высадзілі на бераг. Я аб гэтым даведаўся па жаночых галасах, якія даляцелі да мяне.

Пірогі, аднак, вярнуліся. Мінуты праз дзве шлюпка была акружана дзесяткамі пірог, і амаль што кожны з туземцаў даў мне па адной або па дзве рыбкі. Затым яны ад'ехалі і прадаўжалі лоўлю.

На платформе кожнай пірогі ляжала цэлая куча звязанай у пучкі доўгай сухой травы. Туземец, які стаяў на носе пірогі, запальваў адзін за другім гэтыя пучкі і асвятляў паверхню вады. На платформе стаяў другі туземец з юрам (астрогай), фугаў восем або дзевяць даўжыні, які ён пускаў у ваду і амаль кожны раз скідаў нагой з юра дзве або тры рыбкі. Часта яму прыходзілася выпускаць юр з рук, і тады пірога пад'язджала да юра, які плаваў стоячы, пагружаны ў ваду толькі на чвэрць. (Юр зроблены так, што, пагрузіўшыся ў ваду і захапіўшы здабычу, падымаецца з вады сам і плавае, стоячы ў вадзе амаль перпендыкулярна, а рыбкі застаюцца паміж зубцамі.)

Нарэшце, трэці папуас кіраваў пірогай, седзячы на карме.

Цэлы дзень ліў дождж і было холадна. У мяне зноў пачынаецца прыступ ліхаманкі, ужо другі за гэты дзень. Кожныя пяць мінут дрыготка становіцца часцей. Не гле-

дзячы на тое, што адзеты я вельмі цёпла (на мне дзве фланелевыя кашулі, дзве пары фланелевых штаноў, а зверху каленяў і вакол плеч коўдра) мне холадна, і становіцца халадней з кожнай гадзінай, і вельмі кружыць галава. Толькі моцна сціскаючы лоб левай рукой, я магу пісаць.

Цэлы дзень учора і да шостаі гадзіны папоўдні сёння я быў ні да чаго не здольны; мне заставалася толькі ляжаць з жудасным галаўным болем і спакойна чакаць, пакуль прыступ скончыцца. Каля шасці гадзін мне зрабілася лепш, але цяпер, яшчэ праз поўгадзіны, я адчуваю сімптомы новага прыступу. За трыццаць чатыры гадзіны, на працягу якіх перанёс тры параксізмы ліхаманкі, я праглынуў 4 граны хініну (0,5 на дозу). На справе не туземцы, не трапічная гарачыня і не густы лес — сапраўдныя вартавыя Новай Гвінеі. Магутнай саюзніцай туземнага насельніцтва ў ахове ад чужаземных захопнікаў з'яўляецца бледная, халодная дрыготка, а затым пякучая ліхаманка. Яна падпільноўвае новых прышэльдаў у першых праменнях сонца і ў агнявой спякоце поўдня; яна падпільноўвае неасцярожнага ў апошніх ценях дня; халодныя навальнічныя ночы, таксама як і ціхія месячныя вечары — для яе не перашкода. Нават самы асцярожны наўрад ці пазбегне яе. Спачатку ён не адчуе яе прысутнасці, але хутка акажацца, што ногі ў яго наліты свінцом, думкі перарваны галавакружэннем, халодная дрыготка прабягае па руках і нагах, вочы становяцца адчувальнымі да святла, а павекі бездапаможна апускаюцца. Здані, нейкія велізарныя пачвары, павольныя і сумныя, праплывуць у яго перад вачамі. Паступова халодная дрыготка пераходзіць у гарачку, у сухую бясконцую гарачку, а здані пускаюцца ў фантастычныя скокі.

Галава мая празмерна цяжкая, і рука залішне дрыжыць, пісаць далей немагчыма. Цяпер усяго 9 гадзін, але я адчуваю, што лепшае, на што я здольны, — гэта легчы ў пасцель.

Ліхаманка.

8 студзеня

Ліхаманка.

9 студзеня

Ліхаманка.

10 студзеня

Цэлых пяць дзён запар дакучала мне ліхаманка. Учора і сёння было ўжо ўсяго па аднаму прыступу ў дзень, і сённяшні ранішні прыступ быў лёгкі. Я адчуваю сябе куды лепш, але калені ўсё яшчэ дрыжаць. Не буду падрабязна апісваць свой стан, але гэта карысна ведаць тым, хто падумае забрацца сюды. Скажу толькі, што ўвесь гэты час галава ў мяне балела нясцерпна, і я адчуваў поўную агіду да ежы, або, дакладней гаворачы, агіду да той ежы, якую мог-бы я адведаць. Я нічога не еў (за выключэннем чаю і халоднага таро, замяняючага мне хлеб) і вельмі аслабеў ад голаду, але тым не менш, не жадаючы клікаць Ульсана, сам асцярожна спускаўся з пасцелі на падлогу. Калі-б я выпраміўся, стаў на ногі, я абавязкова ўпаў-бы. Толькі пусціўшы ў ход абедзве рукі, я мог выпіўзаць на веранду, каб тройчы ў дзень запісваць метэаралагічныя назіранні.

Усе гэтыя дні я, відаць, знаходзіўся ў нейкім забыцці і прымаў хіну нясвоечасова. Гэта было галоўнай прычынай таго, што ліхаманка так зацягнулася.

Для таго, каб прымаючы лякарства, данесці ўдачна лыжку да рота, мне даводзілася адной рукой падтрымліваць другую — так страшэнна трэсліся ў мяне рукі. Учора галава ў мяне так кружыла, што я не мог сядзець у крэсле, а вочы і лоб у час параксізму прыкметна апухлі. Сёння я ўжо магу рухацца, а пухліна на ілбе каля вачэй сямтам знікла.

Шмат разоў на працягу гэтых дзён да мяне прыходзілі туземцы. Не жадаючы, каб яны ведалі аб маёй хваробе, я ўсё-ж з'яўляўся ў дзвярах, але, каб скараціць іх наведванні, рабіў сур'ёзны твар і кідаў ім крыху тытуню.

На працягу гэтых дзён мяне вельмі раздражнялі хныканні Ульсана з поваду нашага гаротнага становішча. Ён без канца дакучаў мне пытаннем, што будзе з намі, калі хвароба мая акажацца працяглай? Калі я хварэю, Ульсан мне не прыносіць ніякай карысці. Я і сам не люблю, калі са мной няньчацца, і лічу за лепшае, каб у час хваробы мяне пакідалі аднаго. Але Ульсан у гэтых адносінах заходзіць ужо занадта далёка. За апошнія пяць дзён ён ні

разу не запытаў мяне, ці не хачу я есці, і мне самому да-
вялося загадаць яму скіпяціць для мяне чай¹.

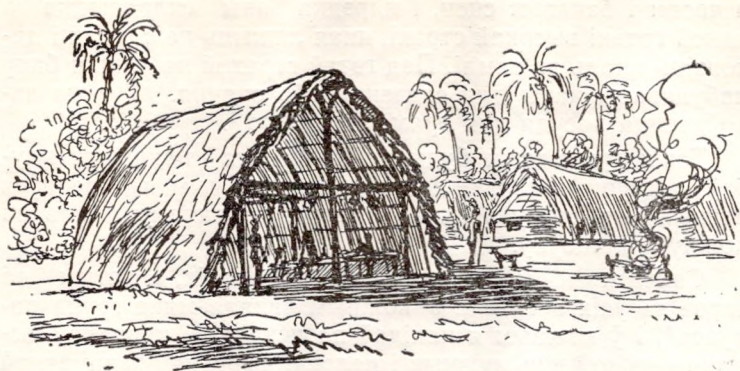
Каля дванаццаці гадзін з'явіліся некалькі чалавек з
Бонгу з запрашэннем прыйсці да іх. Адзін з наведвальні-
каў сказаў мне, што вельмі хоча есці. Я яму аддаў той
самы какос, які ён прынёс мне ў падарунак.

Спачатку сякерай, а пасля данганам ён аддзяліў зялё-
ную шкарлупу арэха і папрасіў у мяне табір (драўляную
міску). Табіра ў мяне няма, і я прынёс яму глыбокую та-
лерку. Трымаючы какос у левай руцэ, ён ударыў па ім ка-
менем, пасля чаго арэх трэснуў якраз пасярэдзіне. Пры-
трымліваючы арэх над талеркай, ён разламаў яго на дзве
амаль роўныя часткі, і вада вылілася ў талерку. Да яго
падсеў другі, і абодва, дастаўшы з сваіх торбачак па
яруру (па ракавіне), сталі выскрабаць імі свежае ядро
арэха і апускаць гэтую масу, якая цягнулася доўгімі стру-
жачкамі, у какосавую ваду. Хутка ўся талерка напоўні-
лася белай кашай; начыста выскабленыя палавінкі шкар-
лупы ператварыліся ў кубкі, а тыя-ж яруры — у лыжкі.
Страва гэтая была прыгатавана так ахайна, і інструменты
былі такія простыя і зручныя, што я павінен аддаць пера-
вагу гэтаму спосабу ачысткі і прыгатавання какосавага
арэха перад усімі другімі, бачанымі мною. Туземцы назы-
ваюць гэтую страву «мункі-ля», і яна адыгрывае значную
ролю пры частаванні.

Не гледзячы на тое, што накрапваў дождж, я прыняў
запрашэнне туземцаў Бонгу прыйсці да іх. Я разлічваў
агледзець вёску больш грунтоўна, спадзеючыся, што мае
веды ў мове ўжо рушылі наперад так, што я змагу зразу-
мець тлумачэнне многіх рэчаў, якія мне яшчэ невядомы.

Я рашыў накіравацца ў Бонгу ў шлюпцы. Бераг каля
Бонгу зусім адкрыты, і пры значным прыбоі было рызы-
коўна пакідаць шлюпку не выцягнутаі з вады, таму што
быў прыліў і яе адразу-б выкінула на бераг. Знайшлося,

¹ Запісы, зробленыя Маклаем пад датамі 7, 8, 9, 10 студзеня і частка запісаў за 11 студзеня, упершыню апублікаваны на рускай мове ў 1947 годзе. Гэтыя старонкі, прапушчаныя па невядомай прычыне самім Маклаем з асноўнага тэксту дзённіка, былі выяўлены англійскім біёграфам Маклая Ф. Грынапам у бібліятэцы Кара-леўскага гістарычнага таварыства Аўстраліі і апублікаваны ім у кнізе «Той, хто падарожнічае адзін» («Сідней», 1944). Можна меркаваць, што Міклуха-Маклай, рыхтуючы I том сваіх запісаў да друку, выключыў гэтыя старонкі з прычыны ўласцівай яму сціпласці — не жадаючы падрабязна апісваць пра свае пакуты ў час хва-робы.

аднак, вялікае, звісаўшае над вадой дрэва, называемае туземцамі «субары», да якога мы прымацавалі шлюпку. Падплываючы да дрэва, я кінуў з кармы вялікі камень, які замяняў якар; затым, прывязаўшы нос шлюпкі да дрэва і, такім чынам, пакінуўшы яе ў поўнай бяспецы, я мог спакойна пайсці ў вёску.

Некалькі туземцаў, якія стаялі па пояс у вадзе, чакалі мяне ля барта, каб перанесці на бераг. Калі я сабраўся ісці ў вёску, адзін з хлапчукоў пабег туды папярэдзіць, што я набліжаюся. За мной ішлі чалавек дваццаць пяць туземцаў. Ад пясчанага берага ішла даволі добра ўтапаная сцежка да вёскі, якой з мора не было відаць. Крокаў за пяць да першых хацін прыкмет жылога месца яшчэ не было відаць і чуваць, і толькі ля крутога павароту я ўбачыў страху першай хаціны, якая стаяла каля самай сцежкі. Мінуўшы яе, я вышаў на пляцоўку, акружаную дзесяткам хацін.

У пачатку дзённіка я ўжо апісаў у агульных рысах хаціны папуасаў. Яны цалкам складаюцца з адной страхі, у іх вельмі нізкія сцены і невялікія дзверы. Паколькі вокнаў у іх няма, унутры цёмна. Адзінай іх мэбляй з'яўляюцца нары. Але, апрача жылых прыватных хацін, у якіх жывуць асобныя сем'і, у вёсках сустракаюцца яшчэ і іншыя будынкі — для грамадскіх мэт. Гэта вялікія, падобныя на павеці будынкі, значна большыя і вышэйшыя, чым астатнія¹. У іх звычайна няма пярэдняй і задняй сцяны,

¹ Так званыя буамбрамры.

а часам і бакавых сцен, і нярэдка яны складаюцца з адной толькі высокай страхі, якая ляжыць на слупах і даходзіць амаль да зямлі. Пад гэтай страхой на адным баку пабудаваны нары для сядзення або спання. Тут-жа захоўваецца пасуда для грамадскіх свят¹.

Такіх грамадскіх будынкаў, — нешта накшталт клубаў, даступных толькі для мужчын, аб чым я даведаўся пазней, — у Бонгу пяць або шэсць, па аднаму амаль на кожную пляцоўку.

Спачатку мяне павялі да першага з іх, а затым па чарзе да ўсіх астатніх. У кожным чакала мяне група папуасаў, і ў кожным я пакідаў па некалькі кавалкаў тытуню і цвікоў для мужчын і палоскі чырвонай баваўнянай матэрыі для жанчын, якіх нават і сёння туземцы недзе схавалі: ва ўсякім разе, я не бачыў ні адной.

Вёска Бонгу буйней, чым Гарэнду; разы ў тры, прынамсі, большая за тую. Як у Гарэнду, так і тут хаціны стаяць пад какасавымі пальмамі і бананамі і размешчаны вакол невялікіх пляцовак, злучаных адна з другой кароткімі сцежкамі.

Абышоўшы, нарэшце, усю вёску і раздаўшы ўсе мае падарункі, я сеў на нарах вялікай барлы², вакол мяне сабралася каля сарака чалавек туземцаў. Страху ўсяго на адзін фут не даходзіць да зямлі і падтрымліваецца пасярэдзіне трыма моцнымі слупамі. Па баках таксама ўкапаны слупы, да якіх прымацавана страху і на якія абапіраюцца кроквы. Страху крыху выгнута знадворку і зроблена капітальна, уяўляючы сабой знутры шчыльную, старанна звязаную рашотку. Можна быць упэўненым, што яна ўстоіць супроць любога ліўня і пратрымаецца гадоў дзесяць. Над нарамі падвешана рознага роду зброя; пасуда, гліняная і драўляная, стаіць на палічках; старыя какасавыя арэхі складзены ў кучу пад нарамі. Усё здаецца салідным і зручным.

Адпачыўшы крыху, агледзеўшы ўсё навакол і распытаўшы, наколькі мог, аб тым, чаго не разумеў, я накіра-

¹ У буамбрамах захоўваюцца таксама і музычныя інструменты «ай»; уздоўж сцен развешаны сківіцы свіней і чарапы рыб на ўспамін аб тым святочным баляванні, калі гэтыя свінні і рыбы былі з'едзены.

² Тут аўтар ужывае гэтае слова, якое звычайна абазначае «памост», у значэнні слова «хаціна».

ваўся далей, каб пашукаць, ці не знайду чаго-небудзь цікавага.

Я пакінуў Ульсана і аднаго з папуасаў прымаць за мяне падарункі туземцаў, якія яны ў адказ на мае паступова зносілі з сваіх хацін у барлу і перадавалі Ульсану. Гэта былі: салодкая бульба, бананы, какосы, печаная і вэнджаная рыба, цукровае трысцё і г. д.

Ля адной барлы верхняя частка задняй сценкі, зробленая з нейкай кары, была размалявана белай, чорнай і чырвонай фарбай. На няшчасце, ішоў дождж, і я не мог зрысаваць гэтых першабытных малюнкаў рыб, сонца, зорак, — здаецца, і людзей.

У адной барле я знайшоў, нарэшце, тое, чаго шукаў ужо даўно, а іменна — некалькі фігур, выразаных з дрэва: самая вялікая з іх (звыш двух метраў) стаяла пасярэдзіне барлы, каля нар, другая (метра паўтара) — каля ўваходу, трэцяя, як вельмі старая, непрыгодная, валялася на зямлі. Я распачаў рысаваць і зрабіў копіі з усіх трох, размаўляючы з туземцамі, якія пыталі, ці ёсць такія «тэлумы»¹ ў Расіі і як іх там называюць.

У другой барле вісела бярвяно, выразанае ў выглядзе шэрагу чалавекападобных фігур. Яно было прымацавана даволі высока, і таму я не мог яго разгледзець. Гэтая барла была такая-ж, як і іншыя, і, апрача тэлумаў, у ёй не было нічога такога, што давала-б падставу лічыць гэтую пабудову за храм.

Мне захацелася набыць адзін з бачаных тэлумаў. Я выняў нож і паказаў, што дам іх два або тры за невялікі тэлум. Мне адразу-ж прынеслі нейкі абгарэлы і зламаны, якога я, аднак, не ўзяў, чакаючы, што атрымаю лепшы.

Сонца ўжо было нізка, калі я накіраваўся да шлюпкі, абменьваючыся поціскам рукі пад гучныя воклічы «Э мэм».

¹ Тэлум — выразаная з дрэва або вылепленая з гліны фігура чалавека. Міклуха-Маклай сабраў і прывёз у дар Акадэміі навук вялікую калекцыю нова-гвінейскіх тэлумаў. «Значэння гэтых драўляных статуяў я не мог поўнасьцю высветліць, — пісаў ён у адной з сваіх навуковых работ. — Відавочна, яны знаходзяцца ў некаторай сувязі з рэлігійнымі ўяўленнямі папуасаў». Падарожнік меркаваў, што тэлумы — гэта папуаскія ідалы. Ён памыляўся, хоць і быў не далёка ад праўды: тэлумы, як устаноўлена сучаснай навукай, паказваюць не багоў, а памершых членаў роду; але культ продкаў сапраўды адыгрывае ў рэлігіі папуасаў вялікую ролю.

Калі мы вярнуліся дадому і вы-
бралі са шлюпкі ўсе падарункі, ака-
залася, што Ульсан вельмі расчара-
ваны паездкай.

— Мала даюць: какосы старыя,
рыба цвёрдая, як дрэва, бананы зя-
лёныя, ды і ні адной жанчыны яшчэ
не бачылі, — мармытаў ён, накіроў-
ваючыся ў кухню даварваць боб на
абед.

15 студзеня

Ноччу была навальніца і поўднё-
ва-заходні вецер, парывісты і вель-
мі моцны. Лес навакол стагнаў пад
яго напорам; часам чуўся трэск па-
даючых дрэваў, і я разы два думаў,
што наша страху зляціць у мора.
Такімі начамі спіцца асабліва добра:
амаль няма камароў, і адчуваецца
халадок.

Каля першай гадзіны я быў раз-
буджаны страшэнным трэскам і
цяжкім падзеннем, пасля якога нешта пасыпалася на на-
шу страху. Я выглянуў за дзверы, але цемната была та-
кая, што абсалютна нельга было нічога разгледзець; я
лёг зноў і хутка заснуў. Аднак шум моцнага прыбою рана
разбудзіў мяне.

Было пяць гадзін. Пачынала толькі што світаць, і ў
поўзмроку я разгледзеў, што пляцоўка перад ганкам па-
крыта чорнай масай вышэй чалавечага росту: аказалася,
вецер зламаў ноччу вялікае дрэва, і яно ўпала перад са-
май хацінай. Калі тут падае дрэва, яно не валіцца адно,
а цягне за сабой шмат ліян і іншых паразітных раслін,
ломіць часам бліжэйшыя дрэвы або, у крайнім выпадку,
галлё іх, пераблытанае ліянамі ўпаўшага дрэва. Каб
прабрацца да ручая, неабходна было сякерай расчысціць
сабе шлях праз зелень.

Увесь дзень прайшоў у пустых, але патрэбных рабо-
тах: у Ульсана была ліхаманка, і ён не мог падняцца.
Прышлося мне самому ісці за вадой, раскласці касцёр і
згатаваць чай, потым крыху ачысціць пляцоўку ад палама-
ных галін, каб можна было свабодна хадзіць каля дома.

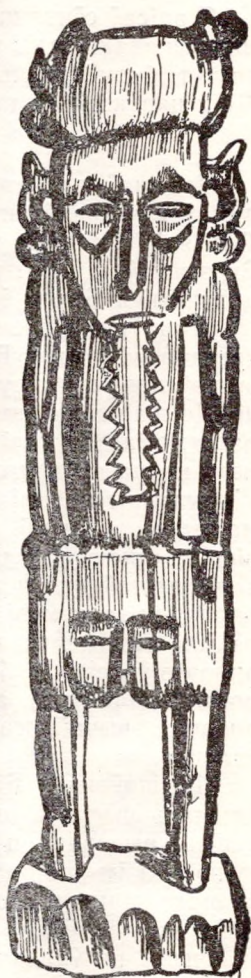
Запісаўшы метэаралагічныя назіранні і даўшы лекарства Ульсану, я стаў свабодным гадзіны на дзве і мог узяцца за сякія-такія анатамічныя работы. У дзесяць гадзін я вымушан быў, аднак, спыніць іх, успомніўшы, што няма дроў для прыгатавання сьнеданьня і абеду.

Нарыхтаваўшы дастаткова дроў, я накіраваўся да ручая памыць рыс, які затым зварыў, і спёк у той-жа час у прысаку салодкую бульбу.

Пасля сьнеданьня я прылёг адпачыць, але мая сьіста¹ была перарвана прыходам некалькіх туземцаў, якія дакучалі мне да трох гадзін. Адзін з іх паказаў мне на глыбока асеўшую шлюпку; у ёй было поўна вады — дождж заліў яе. Пакінуць яе да наступнага дня ў гэтым становішчы нельга, бо ноччу можа зноў пайсці дождж і тады шлюпка патоне. Я нехаця напалову распрануўся, дабраўся да шлюпкі і вычарпаў не менш дваццаці трох вэдзер вады — работа з непрывычкі вельмі цяжкая.

Скінуўшы мокрае адзенне, я паглядзеў на гадзіннік. Было каля пяці гадзін. Давялося зноў ісці на кухню і гатаваць абед; варыць боб, вядома, і не падумаў, бо на яго варку патрабуецца каля чатырох гадзін. Прыгатаваў зноў рыс і кэры, спёк бульбы і зрабіў чай. Праваждаўся з гэтым гатаваннем, якое наводзіць на мяне сум, да шасці гадзін. Паабедаў, ды і то не спакойна: давялося ісці зняць бялізну, якая сушылася, бо пачаў крапаць дождж, падрыхтаваць лямпу і г. д.

Нават піццё чаю не абыходзіцца без работы; цукру няма ўжо некалькі месяцаў, а без яго мне чай не падабаецца; я прыдумаў піць яго з цу-

¹ Сіеста — адпачынак (іспанск.).

кровым трысцём. Узброіўшыся нажом, я абіраю кару трысця, рэжу яго на дробныя пласцінкі, кусаю іх і паступова высасваю салодкі сок, запіваючы чаем.

Каля васьмі гадзін я ўзяўся за дзённік. У дзевяць запішу тэмпературу паветра, схаджу да мора, запішу тэмпературу вады ручая і мора, пагляджу на вышыню прыліву, адзначу напрамак ветру, запішу ўсё гэта ў журнал і з прыемнасцю засну.

Я апісаў сённяшні дзень, як прыклад многіх іншых, на той выпадак, калі, забыўшы падрабязнасці свайго жыцця тут, буду думаць з прыкрасцю на сябе, што мала зрабіў у навуковых адносінах на Новай Гвінеі.

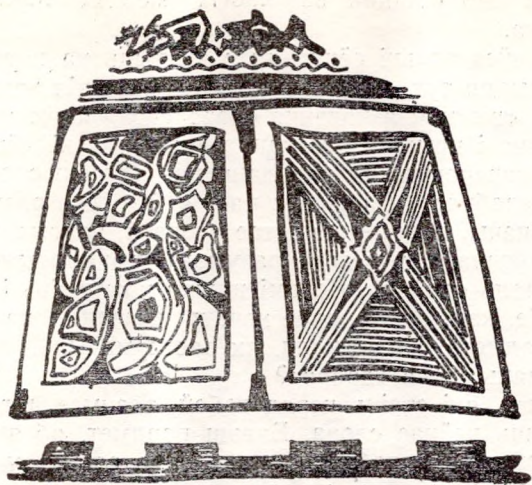
17 студзеня

Надумаў адправіцца ў Бонгу дакончыць рысункі тэ-лумаў і размалёвак на сцяне адной барлы. Сустрэўшы Туя, які ішоў да мяне, я прапанаваў яму ісці са мной. Ён згадзіўся. Калі мы праходзілі праз Гарэнду, да нас далучыліся Банем і Дзігу.

Вышаўшы з лесу да мора, мы пайшлі па адхоннаму пясчанаму берагу. Быў прыліў, і хвалі набягалі на бераг вышэй лініі прыліву, дзе лес утварыў густую сцяну зелены. Не жадаючы замачыць абутак, я павінен быў выбіраць моманты, калі хвалі аддаляліся, і перабягаць з аднаго месца на другое.

Туземцы вельмі ўзрадаваліся выпадку пабегаць або, магчыма, захацелі даведацца, ці ўмею бегаць я, і кінуліся за мною наўздагон. Жадаючы сам параўнаць нашы сілы, я стаў побач з імі, і мы пусціліся бегчы. Туземцы адразу-ж зразумелі, у чым справа, і мала адставалі, але, на маё здзіўленне, мае ногі аказаліся мацнейшыя, — я апярэдзіў усіх. Іх было чалавек пяць, усе яны былі здаровыя, маладыя і, апрача пояса, зусім голяыя; на мне-ж, апрача звычайнага адзення, былі надзеты чаравікі і галошы.

Прышоўшы ў Бонгу, я накіраваўся проста да барлы здымаць рысункі, якія знаходзіліся на франтоне яе. Скончыўшы рысаваць, я раздаў туземцам некалькі кускаў тытуню, які ім усё больш і больш падабаецца, і накіраваўся пахадзіць па вёсцы. Хоць мая прысутнасць была вядома ўсім у вёсцы, але на гэты раз (здаецца, першы) жанчыны не ўцякалі ў лес, а толькі хаваліся ў хаціны пры маім набліжэнні. Твараў іх я не мог разгледзець,

фігуры-ж іх падобны да мужчынскіх. Вопратка адрозніваецца ад вопраткі мужчыны тым, што замест пояса спераду і ззаду на іх матляюцца нейкія фартухі.

Калі я сабраўся адыходзіць, мне прынеслі некалькі банаў і два кавалкі мяса, верагодна, спечаныя на вугаллях і акуратна зашчэпленыя паміж расшчэпленымі палачкамі, адзін з гэтых кавалкаў, прызначаны для мяне, быў свінінай, а другі—сабачым мясам, якое прасілі перадаць Ульсану.

Вярнуўшыся дадому і адчуўшы добры апетыт, я перадаў свініну Ульсану, а сам прыняўся за сабачае мяса, пакінуўшы яму палавіну; яно аказалася вельмі цёмным, валакністым, але прыгодным для ежы. Ульсан спачатку жахнуўся, калі я прапанаваў яму сабачыны, але скончыў тым, што з'еў і яе. Новагвінейскі сабака, відаць, не такі смачны, як палінезійскі, аб якім Кук сведчыць, што яго мяса лепш за свіное.

25 студзеня

Дзён шэсць я пакутаваў ад ліхаманкі; адзін параксізм змяняўся другім. Шмат разоў ішоў дождж.

Я накіраваўся ў Гарэнду за цукровым трысцем. Пакуль туземцы хадзілі за ім на плантацыі, я зрабіў некалькі рысункаў хацін і першы раз убачыў, якім чынам туземцы захоўваюць вадку: аказалася, што ў вялікіх бам-

буках, як гэта робіцца ва многіх месцах Малайскага архіпелага.

Даведаўся толькі сёння, гэта значыць на пяты месяц свайго жыцця тут, пра папуаскія словы, якія азначаюць: «раніца», «вечар»; азначэння слова «ноч» яшчэ не дабіўся. Смешна і прыкра прызнацца, што толькі сёння мне ўдалося даведацца, як перадаць па-папуаску слова «добра» або «добрае». Да гэтага часу я ўжо два разы памыляўся, лічачы, што ведаю гэтае слова, і, вядома, ужываў яго. Відавочна, папуасы не разумелі, што я гэтым словам хачу сказаць «добра». Вельмі цяжка прымусіць іх зразумець цябе, калі слова, якое хочаш сказаць, не проста назва прадмета. Напрыклад, як растлумачыць, што жадаеш ведаць слова «добра»?

Туземец, які стаіць перад табой, разумее, што ты хочаш ведаць нейкае слова. Бярэш прадмет, аб якім табе вядома, што ён падабаецца туземцу, а затым у другую руку бярэш другі, які, на тваю думку, не мае для яго ніякай цаны; затым паказваеш яму першы прадмет і гаворыш «добра», стараючыся пры гэтым зрабіць задаволеную фізіяномію. Туземец ведае, што, пачуўшы рускае слова, ён павінен сказаць сваё, і гаворыць якое-небудзь. Потым паказваеш другі прадмет, робіш кіслую фізіяномію і зняважліва кідаеш яго. На слова «дрэнна» туземец таксама адказвае сваім словам. Прабуеш некалькі разоў з рознымі туземцамі—словы атрымліваюцца розныя.

Нарэшце, пасля многіх спроб і сумненняў я натрапіў на туземца, які, наколькі я быў упэўнены, мяне зразумеў. Аказалася, што слова «добра» па-папуаску—«казь». Я яго запісаў, завучыў і ўжываў месяцы два, называючы што-небудзь «казь», і меў прыемнасць бачыць, як, пачуўшы гэтае слова, туземцы рабілі задаволеную фізіяномію і паўтаралі: «казь, казь».

Аднак я заўважыў, што нібы не ўсе разумеюць, калі я хачу сказаць «добра». Гэта здарылася толькі на трэці месяц. Тады я пачаў шукаць выпадку праверыць гэтае слова. Я сустрэў у Бонгу, як мне здалося, вельмі кемлівага чалавека, які паведаміў мне ўжо шмат мудрых слоў. Перад намі, каля хаціны, стаяў добры гаршчок, і воддаль валяліся чарапкі другога. Я ўзяў гаршчок і чарапкі і паўтарыў усю апісаную вышэй працэдуру. Туземец, здаецца, зразумеў мяне, ён падумаў крыху і сказаў два словы. Я пачаў правяраць, паказваючы на розныя

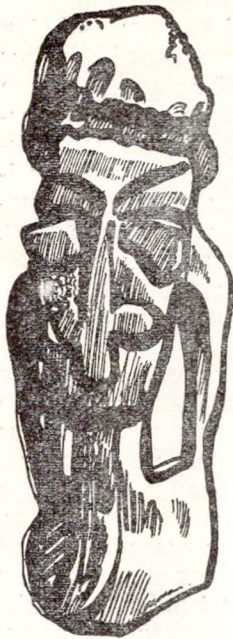
прадметы: на цэлы і разадраны чаравік, на плод, прыгодны для ежы, і на другі, непрыгодны, і пытаю: «Ваб?» (слова, якое ён мне сказаў). Ён паўтараў «ваб» кожны раз. Нарэшце, думаю, даведаўся. Зноў ужываў слова «ваб» з месяц і зноў заўважыў, што гэтае слова непрыгодна, і нават адкрыў, што «казь» — туземная назва тытуню, а «ваб» азначае вялікі гаршчок... Да таго-ж у дзікуноў наогул прывычка паўтараць вашы словы. Вы, напрыклад, гаворыце, паказваючы на добры прадмет, «казь» — туземец паўтарае за вамі: «казь». І вы думаеце, што ён зразумеў вас, а папуасы, у сваю чаргу, думаюць, што вы гаворыце на сваёй мове і стараюцца запамінаць, што вы гэтую рэч называеце «казь».

Знойдзенае цяпер, здаецца канчаткова, слова для «добра» — «ауе» — я набыў вакольнымі шляхамі, на што патраціў роўна дзесяць дзён. Убачыўшы, што першы спосаб не мае асновы, я пачаў прыслухоўвацца да размовы папуасаў паміж сабой і, каб даведацца пра слова «добра», стаў дабівацца значэння «дрэнна», ведаючы, што чалавек мае схільнасць часцей ужываць слова «дрэнна», чым «добра». Мне гэта ўдалося, але ўсё-ж я не быў цалкам упэўнены ў сваёй удачы і пайшоў на хітрасць, якая і дапамагла: я стаў даваць туземцам каштаваць розныя салёныя, горкія, кіслыя вяшчэствы, прыслухоўваючыся да таго, што гавораць паспытаўшыя сваім сябрам. Такім спосабам я даведаўся, што «дрэнна», «кепска», — адным словам «нядобра», выражаецца словам «борле». З дапамогай слова «борле», якое аказалася зразумелым для ўсіх, я даведаўся ад Туя значэнне процілеглага, гэта значыць «ауе».

Яшчэ больш смехатворнай была гісторыя слова «кірынга». Туземцы ў размове са мной ужывалі яго вельмі часта, і я лічыў, што яно азначае «жанчына». Толькі гэтымі днямі, гэта значыць праз чатыры месяцы, я ўстанавіў, што гэтае слова не папуаскае, а Туй і іншыя туземцы пераканаліся, што яно не рускае, за якое яны яго лічылі. Як яно з'явілася і якім чынам адбылося гэтае непаразуменне — я не ведаю.

Вось чаму мой лексікон папуаскіх слоў так цяжка папаўняецца і наўрад ці акажацца калі-небудзь значным.

Зубы пачынаюць балець ад жавання і сасання цукровага трысця, а без яго чай нясмачны. Дзіўна: адчуваю часам нейкую патрэбу з'есці што-небудзь салодкае.

Па ўгавору зайшоў да мяне Туй гадзін у шэсць, каб разам ісці ў Бонгу. Туй рашыў сёння з'есці талерку варанага рысу, і мы пайшлі.

Ад Гарэнду ў Бонгу трэба ісці ля самага берага, і ў час прыліву, як я ўжо ўпамінаў, вада абдае ногі.

У Бонгу я выявіў яшчэ адзін вялікі тэлум, які адразу-ж і зарысаваў. У левай руцэ вялікі трымаў маленькага, зробленага з гліны і вельмі няўмелай работы. Я набыў яго за тры кавалкі тытуню.

Я дамагаўся, каб мне прынеслі чарапы, але туземцы запэўнівалі мяне, што рускія забралі ўсё, паказваючы розны хлам, які яны атрымалі ў абмен. Адзін з туземцаў паказаў мне, нарэшце, куст, пад якім павінен быў знаходзіцца чэрап. Але ні ён

і ніхто з іншых туземцаў не пажадалі дастаць яго. Тады я сам накіраваўся да куста і адшукаў чэрап, які ляжаў на зямлі разам з касцямі сабак і свіней. Туземцы адступілі на некалькі крокаў, кажучы, што гэта нядобра і каб я выкінуў яго. Гэты выпадак, як і тая акалічнасць, што туземцы за розныя дробязі гатовы расстацца з чарапамі сваіх землякоў, паказалі мне, што чарапы ў іх не ўасаблівай пашане. Я падумаў, што набыты мной чэрап належыць якому-небудзь ворагу, і таму яго так мала шануюць, але, спытаўшы аб гэтым туземцаў, са здзіўленнем пачуў у адказ, што гэта чэрап «тамо Бонгу»¹.

Затым я прыступіў да закупкі харчовых прыпасаў. Рыбы дастаў шмат, потым выменяў галінку даспяваючых бананаў, якую ўзваліў сабе на плечы. Нарэшце з абодвума тэлуамі ў кішэнях і з чэрапам у руках я накіраваўся дадому. Ад цяжару і хуткай хадзьбы мне ста-ла вельмі горача, але затым, калі высокая вада стала

¹ Тамо Бонгу — чалавек з вёскі Бонгу.

абдаваць ногі, ужо і раней зусім мокрыя, я адчуў моцны холад, дрыготку і галавакружэнне.

У Гарэнду я прапанаваў Дзігу аднесці да мяне ў хаціну бананы і некалькі какосаў.

Ледзь паспеў я дабрацца дадому і скінуць мокрае адзенне, як вымушаны быў легчы, бо параксізм сённа быў вельмі моцны. Сківіцы ў мяне так калаціліся, зубы так стукалі, што мне немагчыма было сказаць некалькі слоў Ульсану, які да таго напалохаўся, уявіўшы, быццам я паміраю, што паваліўся на ложка і заплакаў, гаруючы аб сваім лёсе ў выпадку маёй смерці. Не памятаю я падобнага параксізму і такой высокай тэмпературы, якая не паніжалася на працягу амаль шасці гадзін.

Пры гэтым я быў нямала здзіўлены незвычайным адчуваннем: пры пераходзе ад холаду да гарачкі я адчуў раптам вельмі дзіўны падман пачуццяў. Я проста адчуваў, нібы маё цела расце, галава павялічваецца ўсё больш і больш, дасягае амаль да столі, рукі робяцца велізарнымі, пальцы на руках становяцца тоўстымі і вялікімі, як рукі, і г. д. Я адчуваў велізарны цяжар свайго цела, якое нібы разраслося. Дзіўна, што пры гэтым я не спаў; гэта не было трызненне, а яснае адчуванне, якое прадаўжалася каля гадзіны часу і вельмі стаміла мяне. Параксізм быў такі моцны і адчуванні такія недарэчныя, што я доўга не забуду іх.

Тое, што я замачыў ногі і азяб у час ранішняй прагулкі, не прайшло для мяне дарэмна.

8 лютага

Я прыняў 0,8 грама хіны ноччу і такую-ж дозу перад сьнеданнем, і хоць у вушах страшэнна звінела і я аглух на ўвесь дзень, параксізму не было.

Сённа надвор'е асабліва прыемнае; крыху пахмурна, цёпла (29°Ц), абсалютны штыль. Поўная цішыня перарывалася крыкам птушак і амаль бесперапыннай песняй цыкад. Часам праглядваў прамень сонца. Асвежаная начным дажджом зелень у такія мінуты блішчэла і ажыўляла сцены майго палаца. Далёкія горы здаваліся больш блакітнымі, і серабрыстае мора заманліва блішчэла паміж зялёнымі рамамі. Потым зноў мала-памалу ўсё цмянела і супакойвалася. Вочы адпачывалі. Адным словам, было спакойна, прыемна.

Крыклівыя людзі таксама не перашкаджалі сённа:

ніхто не прыходзіў. Я думаў аб тым, што ў стане вялікага спакою (праўда, цяжка дасягальнага) чалавек можа адчуваць сябе зусім шчаслівым. Тое-ж самае, відавочна, думаюць мільёны людзей, хоць мільёны другіх шукаюць шчасця ў процілеглым.

Я так задаволены сваёй адзінотай! Сустрэча з людзьмі — не цяжкасць, але для мяне людзі амаль што лішнія; нават таварыства Ульсана (калі гэта можна назваць таварыствам!) мне часта надакучае, і я адхіліў яго ад сумеснай яды. Кожны з нас есць на сваёй палавіне. Мне здаецца, што калі-б не хвароба, я не супроць быў-бы застацца тут назаўсёды, гэта значыць не вяртацца ніколі ў Еўропу.

У той час, калі я прагульваўся між кустоў, увага мая была звернута на адно дрэва, амаль усё лісце якога было з'едзена насякомымі і пакрыта рознымі грыбамі. У краінах з сярэднім кліматам я ніколі не сустракаў лісцяў такіх розных форм на адным і тым-жа дрэве. Разглядаючы іх, цяжка паверыць, што ўсе яны выраслі на адной галіне.

Тутэйшая расліннасць адрозніваецца ад расліннасці сярэдніх зон велізарнай рознастайнасцю паразітных раслін і ліян, якія аблытваюць ствалы і галіны дрэў; калі знішчыць усіх гэтых паразітаў, дрэвы страцяць свой раскошны выгляд і будуць здавацца вельмі мізэрнымі. Але гэта толькі ў лесе. Тыя дрэвы, якія растуць свабодна, асобна, як, напрыклад, дрэвы ля берага мора, прадстаўляюць надзвычайныя ўзоры расліннага свету.

Я кожны дзень назіраю за рухам лісцяў, сапраўды цудоўным. У адной расліны з сямейства лілій лісце горда падымаецца раніцай і пасля кожнага дажджу, а ў гарачыя сонечныя дні яно сумна апускаецца ўздоўж ствала, дакранаючыся да зямлі.

Шкадуеш, што нехапае вачэй, каб усё заўважыць і бачыць навакол, і што мозг недастаткова моцны, каб усё разумець...

9 лютага

Зайшоў раніцай даволі далёка. Вышаў з лесу па сцежцы; яна прывяла мяне да агарожы, за якой я ўбачыў галовы некалькіх знаёмых жыхароў Гарэнду. Паміж імі былі і жанчыны. Яны працавалі, скінуўшы лішнія адзенне: замест доўгіх фартухоў з махроў спераду і зза-

ду, на їх, як і на мужчынах, быў надзеты толькі пояс, але больш вузкі, чым у мужчын; перавязь яго праходзіла паміж нагамі. Як толькі я паказаўся, яны адразу-ж схаваліся за стваламі цукровага трысця і не паказваліся, пакуль я быў на плантацыі.

Плантацыя—нядаўняга паходжання. Агарожа ў рост чалавека, зусім новая, зроблена вельмі моцна. Яна складаецца з палак, блізка адна каля другой уваткнутых у зямлю, — уласна кажучы, са ствалоў цукровага трысця: яны сядзяць у два рады, на адлегласці дваццаці сантыметраў адзін ад другога. Гэты прамежак запоўнен абрэзкамі ствалоў, галін, кавалкамі расколатага дрэва; прытрымліваюць усю гэтую масу хворасту трысціны, якія стаяць адна супроць другой моцна звязаныя. Агарожы надае трываласць галоўным чынам тая акалічнасць, што трысціны пускаюць карэнне, растуць і з кожным месяцам і годам становяцца ўсё мацнейшымі.

Фортка або вароты заменены выразам у агарожы, і таму даводзіцца пераступаць парог футы ў два вышынёй. Гэтая мера перасцярогі супроць дзікіх свіней, якія маглі-б забрацца на плантацыю.

Некалькі скрыжаваных сцежак дзеляць вялікую агароджаную плошчу на ўчасткі, на якіх узвышаюцца даволі высокія, поўкруглыя клумбы. Зямля старанна здробнена. У кожнай клумбе пасаджаны розныя расліны: салодкая бульба, цукровае трысцё, тытунь і шмат іншай зелені, мне незнаёмай.

Выдатная апрацоўка зямлі прымусіла мяне звярнуць увагу на прылады, якія служылі для гэтай мэты; але, апрача простых доўгіх калоў і вузкіх кароткіх лапатак, я нічога не мог знайсці. Ля агарожы дыміўся невялікі касцёр, які служыў туземцам галоўным чынам для запальвання цыгарак.

Да гэтага часу я не мог адкрыць, якім спосабам папуасы здабываюць агонь; я заўсёды бачу, што яныносяць агонь з сабой і, прышоўшы на месца, раскладваюць невялікі касцёр для таго, каб агонь не патух.

Вечарам я даведаўся ад Туя шмат слоў, але не мог дабіцца слова: «гаварыць».

Туй, здаецца, пачынае цікавіцца геаграфіяй: ён паўтараў за мной імёны частак свету і краін, якія я яму паказваў на карце. Відавочна, аднак, ён лічыць, што Расія трохі большая за Бонгу або за Білі-Білі.

Сёння для мяне шчаслівы дзень. Здабыў шэсць цэлых чарапоў папуасаў, якія добра захаваліся, і вось якім чынам. Пачуўшы выпадкова, што ў Гумбу шмат чарапоў, я накіраваўся туды і пачаў адразу-ж зрысоўваць тэлумы, што, аднак, аказалася нязручным, бо ў хаціне было цёмна. У другіх хацінах, між іншым, таксама знайшліся тэлумы, якія былі вынесены на пляцоўку, дзе я іх і зарысаваў. Затым, раскрыўшы скрутак з падарункамі, — цвікамі, тытунём і палоскамі чырвонай матэрыі, — я аб'явіў, што жадаю «тамо гатэ»¹.

Пачуліся галасы, што чарапоў больш няма, што рускія забралі ўсе. Я настойваў на сваім і паказаў яшчэ раз на кавалак тытуню, тры вялікія цвікі і доўгую палоску чырвонага паркалю: гэта была назначаная мною плата за кожны чэрап.

Неўзабаве прынеслі адзін чэрап, крыху пачакаўшы яшчэ два, затым яшчэ тры. З вялікім задавальненнем я раздаў туземцам абяцанае ды яшчэ даў кожнаму замест адной дзве палоскі чырвонай матэрыі. Я звязаў здабытыя чарапы, прымацаваўшы іх да палкі, і, не глядзячы на безліч мурашак, узваліў здабычу на плечы.

Я вельмі шкадую, што ні адзін чэрап не меў ніжняй сківіцы; туземцы захоўваюць яе ў сябе і неахвотна з ёю расстаюцца.

Яна застаецца ім як памяць аб памёршым.

14 лютага

Сёння першы раз Туй прынёс мне печанае таро. Толькі што я пачаў рысаваць пяты чэрап, з'явіліся госці з далёкай горнай вёскі. Ні фізіяноміяй, ні колерам скуры, ні ўпрыгожаннемі яны не адрозніваліся ад маіх суседзяў.

Калі я ім паказаў іх фізіяноміі ў люстэрку, трэба было бачыць іх дурнавата-здзіўленыя і збянтэжаныя твары. Некаторыя адварочваліся, а потым зноў аспярожна заглядвалі ў люстэрка, але пад канец заморская штука ім так спадабалася, што яны амаль вырывалі яе адзін у другога з рук.

На некалькі жалезных забавак я выменяў у аднаго з гасцей футляр для хавання вапны з вельмі арыгінальным арнамантам.

¹ Тамо гатэ — чалавечы чэрап.

Пасля адыходу гасцей Ульсан заўважыў, што з нашай кухні прапаў нож, і сказаў, што ён падазрае аднаго з прыходзіўшых жыхароў Гарэнду. Гэта—першая пакража, зробленая туземцамі, і іменна таму я не мог пакінуць яе без увагі і павінен быў прыняць меры супроць паўтарэння падобных учынкаў.

Сёння, аднак, я не мог пайсці ў вёску для выкрыцця злодзея. Прышлося заняцца шлюпкай, якая пачала вельмі працякаць: многія месцы аказаліся праточаны чарвямі. Я надумаў, ачысціўшы ніз шлюпкі, пакрыць яго тонкім слоём смалы; для гэтага неабходна было шлюпку перакуліць або паставіць на бок, што для двух было даволі цяжкай работай. Мы, аднак, справіліся з ёю.

16 лютага

Я быў заняты каля шлюпкі, калі прышоў засопшыся адзін з жыхароў Гарэнду і паведаміў, што пасланы Туем, на якога звалілася дрэва. Туй сек дрэва, і, падаючы, яно моцна параніла яго ў галаву, і цяпер ён ляжыць і памірае.

Сабраўшы ўсё неабходнае для перавязкі, я паспяшыў у вёску; ранены поўляжаў на цыноўцы і быў, здаецца, вельмі ўзрадаваны маім прыходам. Бачачы, што я прынес з сабой розныя рэчы для перавязкі, ён ахвотна зняў тую, што была ў яго на галаве і складалася з траў і лісця. Рана была крыху вышэй скроні, з даволі доўгімі раздранымі краямі.

Я забыўся ўзяць з сабой крывыя нажніцы, якія аказаліся неабходнымі, каб абрэзаць валасы каля раны; вялікімі-ж, што былі са мной, я толькі раздражняў рану. Дробнакучаравыя валасы, злепленыя крывёю, ператварыліся ў шчыльную кару.

Зрабіўшы, што мог, я расказаў Тую і старому Бау, які прышоў паглядзець на перавязку, аб учарашняй пакражы і сказаў, што падазраю аднаго з жыхароў Гарэнду. Абодва загаварылі з запалам, падкрэсліваючы, што гэта дрэнна, але што западазроны аддасць нож.

Вярнуўшыся паснедаць у Гарагасі і на гэты раз захапіўшы нажніцы, корпію і г. д., я вярнуўся ў Гарэнду. Каля мяне і Туя, якому я абмываў рану, сабраўся цэлы натоўп. Тут быў таксама і западазроны злодзей. Скончыўшы перавязку, я проста звярнуўся да гэтага чалавека і сказаў:

— Прынясі мне мой нож.

Ён вельмі спакойна, нібы нічога не здарылася выцягнуў нож і падаў яго мне. Я даведаўся пазней, што ўсё гэта адбылося з патрабавання ўсіх жыхароў Гарэнду.

Тую я растлумачыў, каб ён ляжаў, не хадзіў па сонцу і не здымаў павязку. Бледнасць была прыкметнай, не глядзячы на цёмны колер твару; яна выяўлялася ў больш халодным тоне колеру скуры.

Калі я адыходзіў, Туй паказаў мне на вялікі скрутак ауся¹ і цукровага трысця, падрыхтаваных для мяне: гэта быў, здаецца, ганарар за лячэнне. Туй не пажадаў узяць тытуню ў абмен на свой скрутак, а я ўсё-ж пакінуў яму тытунь, не жадаючы, каб ён падумаў, быццам я дапамог яму, разлічваючы на ганарар.

Многія жыхары Гарэнду, якія прыходзілі да мяне вечарам, указвалі на дрэвы вакол майго дома, пагражаючыя падзеннем, і дадавалі, што страху дрэнная, што яна працякае. Яны прапанавалі перасяліцца да іх у Гарэнду, запэўніўшы, што ўсе людзі Гарэнду вельмі хутка пабудуюць мне дом.

Што страху дрэнная — гэта праўда: у двух месцах я магу бачыць месяц, які прасвечвае праз лісце.

17 лютага

Быў у Гарэнду; хацеў перавязаць рану Туя, але на ўсёй вёсцы не знайшоў нікога, за выключэннем трох або чатырох сабак: усе людзі былі на рабоце або ў лесе. Туй, адчуваючы сябе, відаць, лепш, таксама пайшоў.

18 лютага

Раніцай, прышоўшы ў Гарэнду, я знайшоў Туя ў значна горшым стане, чым тры дні назад: рана вельмі

¹ Аусь — трысцевая расліна, якая высыявае на плантацыях туземцаў у студзені і лютым. Суквецце гэтага трысця («мяцёлку») туземцы ядуць у тушаным або печаным выглядзе, як гародніну, а салодкае сцябло жуць сырым.

гнаілася, і над вокам і нават пад ім узнікла вялікая пухліна. Палаяўшы хворага за яго лёгкадумную ўчарашнюю пагулянку, я перавязаў рану, сказаўшы, што ён памрэ, калі будзе хадзіць па сонцу, і дадаў, што ўбачу яго вечарам.

Толькі сеў абедаць, як прыбег Лялай, малодшы сын Туя, з запрашэннем ад бацькі прыйсці абедаць у Гарэнду; ён сказаў, што для мяне прыгатавана рыба, таро, аусь, какосы і цукровае трысцё.

Я паабедаў, аднак, дома, а затым накіраваўся з Лялай і Лялу ў вёску. Перайшоўшы ручай, я пачуў раптам крык Лялу. Азірнуўшыся і запытаўшыся, што здарылася, я даведаўся, што Лялу наступіў на змяю, вельмі «борле» (нядобраю), ад укусу якой чалавек памірае.

Я вярнуўся, і Лялу паказаў мне на зямлю, якая спакойна ляжала ўпоперак сцежкі. Убачыўшы, што я набліжаюся да змяі, абодва туземцы ўзнялі крык:

— Борле, борле, ака, Маклай моен! (Дрэнна, дрэнна, нядобра, Маклай памрэ!)

Каб узяць жывёліну, мне прышлося амаль што аддзяліць галаву нажом. Потым, падняўшы змяю за хвост, я паклікаў Ульсана і адправіў маю здабычу дадому, а сам шпаркім крокам (сонца ўжо заходзіла) накіраваўся ў вёску.

Як звычайна, свістам я папярэдзіў жыхароў Гарэнду аб маім набліжэнні. Я свіснуў, каб жанчыны мелі час схавацца: суседзі-ж мае не жадаюць паказваць іх мне. Я шмат разоў заўважаў, што туземцам мае паводзіны падабаюцца. Яны пераконваюцца, што я паступаю з імі адкрыта і не хачу бачыць больш, чым яны самі жадаюць мне паказаць. Як толькі я свісну, усе жанчыны, ад малой да старой, заўсёды хаваюцца ў кусты або хаціны. Сёння было тое-ж самае.

Карыстаючыся апошнімі праменьнямі сонца, я перавязаў рану Туя і размясціўся каля хворага, вакол якога сабралася ўжо вялікая група суседзяў, а таксама і жыхароў Бонгу і Гумбу.

Туй сказаў, што пры маім «кін-кан-кан» (назву такую ён прыдумаў для майго свістка і вымаўляў яе ў нос) усе «нангелі» (жанчыны) паўцякалі, і што гэта вельмі нядобра, таму што Маклай «тамо білен» (чалавек добры). Пры гэтым я пачуў за сабой жаночы голас і, азірнуўшыся, убачыў старую жанчыну, якая добрадушна ўсміхалася,—

гэта была жонка Туя, старая, вельмі непрыгожая жанчына, з адвіслымі, плоскімі, доўгімі грудзямі, маршчыністым целам, адзетая ў спадніцу з нейкіх брудных жоўта-шэрых валокнаў, якая закрывала яе ад пояса да калянаў. Валасы яе віселі намасленымі пасмамі вакол галавы, спускаючыся на лоб. Яна ўсміхалася так лагодна, што я падышоў да яе і паціснуў ёй руку; ёй і ўсім прысутным гэта вельмі спадабалася. З-за хацін і кустоў з'явіліся жанчыны розных узростаў і дзяўчынкі. Кожны мужчына знаёміў мяне з сваёй жонкай, а яна падавала мне руку. Толькі маладыя дзяўчаты, у вельмі кароткім адзенні, хіхікалі, штурхаліся і хаваліся адна за другую. Кожная жанчына прынесла мне цукровага трысця і па пучку аўся. Усе, здаецца, былі задаволены знаёмствам, а магчыма і тым, што пазбавіліся, нарэшце, ад неабходнасці хаваць сваіх жонак пры маім прыходзе.

Мужчыны сядзелі вакол ляжачага Туя, курылі і размаўлялі, бесперапынна звяртаючыся да мяне (я цяпер ужо многае разумею, хоць мала яшчэ гавару). Жанчыны размясціліся на некаторай адлегласці ад нас, каля жонкі Туя, якая абірала таро. Многія з маладых жанчын, як, напрыклад, жонка старэйшага сына Туя, Банема, былі даволі прыгожыя.

У дзяўчат доўгія спадніцы з махроў заменены двума фартухамі, з якіх адзін закрывае заднюю, а другі — пярэдняю частку цела. Па баках верхнія часткі ног ад пояса застаюцца адкрытымі. Пярэдні фартух карацей задняга. У дзяўчынак маладзей дванаццаці год фартухі маюць выгляд кутасікаў, з якіх задні даўжэй пярэдняга і падобны да хвосціка.

Падарункаў ад жанчын было так многа, што два туземцы павінны былі аднесці іх у Гарагасі, куды я паспяшыў, бо цемната ўжо надыходзіла. Не паспеў я дайсці дадому, як мяне захапіў лівень.

19 лютага

Знайшоў рану Туя ў горшым стане таму, што ён не можа ўседзець на адным месцы і шмат ходзіць па сонцу.

Ён хацеў пачаставаць мяне таро, але касцёр у яго хаціне патух. Лялай быў пасланы за агнём, але, вярнуўшыся мінут праз дзесяць, аб'явіў бацьку, што агню нідзе няма. Паколькі ў вёсцы нікога, апрача нас трох, не было

і ўсе хаціны былі шчыльна заложаны бамбукам, то Туй загадаў сыну агледзець усе хаціны самому, — ці не знойдзе ён дзе-небудзь агню.

Прыбеглі некалькі дзяўчынак і разам з Лялаем пачалі аглядаць хаціны, але агню нідзе не аказалася. Тую было вельмі прыкра, што не ўдалося згатаваць таро, а таксама і пакурыць. Ён супакоіў сябе, гаворачы, што людзі, якія вяртаюцца з поля, хутка прынясуць агонь. Я пераканаўся, такім чынам, што ў маіх суседзяў пакуль што яшчэ няма сродкаў здабываць агонь.

Прышоўшыя жанчыны размясціліся каля нас і з вялікай цікаўнасцю аглядалі мяне і мой гарнітур. Такая цікаўнасць была зусім натуральнай, бо да гэтага часу яны ніколі не бачылі мяне зблізку. Я і сам аглядаў іх уважліва. У некаторых дзяўчынак валасы зусім астрыжаны, у многіх змазаны попелам або вапнай: попелам — для знішчэння насякомых, вапнай — каб зрабіць валасы светлымі. Старыя жанчыны носяць доўгія валасы: іх «гатэсі» (завіткі на патыліцы), густа змазаныя чорнай зямлёй, вісяць вакол усёй галавы. Прышоўшыя з плантацыі жанчыны і дзяўчынкі неслі на спінах вялікія мяхі, перавязь ад якіх ахоплівала верхнюю частку ілба. Калі мех быў поўны і цяжкі, яны вельмі нагіналіся, каб захаваць роўнавагу.

Як і ў мужчын, насавая перагародка ў жанчын прадзіраўлена. У вушах, акрамя звычайнай адтуліны для вялікіх завушніц, ёсць і другія, наверху. Праз верхнюю адтуліну прапускаецца шнурок, сярэдняя частка якога абкручвае галаву якраз ад аднаго вуха да другога, а на абодвух свабодных канцах, якія звісаюць да плеч, намізаны папарна клькі сабак.

Пад страхой, над уваходам у адну хаціну, я заўважыў вялікага жука, які энергічна стараўся вызваліцца з пятлі, што сціскала яго ўпоперак. Лялай, сямігадовы сын Туя, заявіў, што гэта яго жук, якога ён прынёс, каб з'есці; але калі я хачу, то магу ўзяць яго. Жук аказаўся новым відам і зусім цэлым, таму я і прыняў прапанову хлопчыка.

Пакуль я адвязаў жука, Туй паказаў мне вялікага павука і дадаў, што жыхары Гарэнду, Бонгу і Гумбу ядуць таксама і «кобум» (гэта значыць павукоў). Такім чынам, да мясной ежы папуасаў трэба прылічыць жукоў, павукоў, лічынак матылёў і г. д.

Падыходзячы раніцай да хаціны Туя, я здалёк убачыў цэлую сходку мужчын і жанчын. Прысутнасць жанчын асабліва здзівіла мяне, бо звычайна да гэтага часу ўсе жанчыны працуюць на плантацыях.

Наблізіўшыся да Туя, я здагадаўся, у чым справа: увесь лоб, шчокі і верхняя частка шыі ўтварылі суцэльную падушку; павекі так распухлі, што ён ледзь мог расплюшчваць вочы. Туй ледзь гаварыў. Туземцы мітусіліся каля яго, думаючы, што ён, відаць, памрэ.

Агледзеўшы хворага і ўстанавіўшы, што ўся маса флюктуіравала¹, я рашыў схадзіць у Гарагасі за ўсім неабходным, каб рабіць прыпаркі.

Захапіўшы з сабой ланцэт, я вярнуўся ў Гарэнду, дзе быў сустрэты ўсімі з відавочнай радасцю. Падрыхтаваўшы прыпаркі з ільнянога насення, я пачаў старанна прыкладваць іх да пухліны, і таму хутка, без надрэзу, значная колькасць вадкасці выцякла праз ранку на скроні. Я рабіў прыпаркі некалькі гадзін, змяняючы іх вельмі добрасумленна. Вялікі натоўп акружыў нас на некаторай адлегласці: усе расселіся і разлягліся ў самых рознастайных позах, апісваць якія пры ўсім жаданні было-б вельмі нялёгка ды і ўсёроўна гэта не дало-б аб іх яснага ўяўлення.

Я раздаў сёння жанчынам палоскі чырвонай тканіны і бісер, які я мерыў чайнай лыжкай, даючы кожнай па дзве лыжкі. Раздача падарункаў жанчынам праходзіла куды спакайней, чым раздача мужчынам. Кожная атрымлівала сваё і адыходзіла, не просячы дабаўкі, і толькі ўсмешкай і хіхіканнем выказвала сваё задавальненне. Тытунь, здаецца, спадабаўся жанчынам больш, чым усё астатняе.

Туй хворы, і таму яго жонка і жонка яго сына гатавалі вячэру для сям'і і для мяне². Сочачы ўважліва за прыгатаваннем, размеркаваннем і паяданнем ежы, я здзівіўся, як многа туземцы ядуць. Аднак не прагнасць, а неабходнасць прымушае людзей есці так шмат у краінах

¹ Гэта значыць, вагалася, зыбалася. Флюктуацыя служыць для медыка, які даследуе пухліну, дакладнай прыметай таго, што пад скурай існуе поласць, напоўненая вадкасцю.

² Калі папуасы прымаюць гасцей, ежу ім звычайна гатуюць мужчыны, а не жанчыны.

з недастатковай жывёльнай ежай. Туземцы, асабліва дзеці, наядаюцца так, што ім нават цяжка паварушыцца.

21 лютага

Я адчуваў сябе вельмі кепска, але трывога за здароўе Туя прымусіла мяне накіравацца ў Гарэнду. Дзякуючы ўчарашнім прыпаркам пухліна зрабілася меншай і яшчэ больш паменшылася, калі я паціснуў яе пальцамі, прычым з раны выцякла вялікая колькасць вадкасці.

Сёння, калі я прышоў у Гарэнду, жанчын не было. Пераканаўшыся, што Туя лепш, яны пайшлі працаваць на плантацыі, куды ідуць звычайна на цэлы дзень.

Для дзікуноў жанчыны больш неабходны, чым у нашым цывілізаваным свеце. У дзікуноў жанчыны працуюць на мужчын, у нас — наадварот; вось чаму паміж дзікунамі няма незамужніх жанчын. Тут кожная дзяўчына ведае, што будзе мець мужа і таму адносна мала дбае пра свой знешні выгляд.

Вярнуўшыся дадому, я вымушан быў праляжаць увесь дзень.

22 лютага

Сёння я зрабіў цікавае адкрыццё. Праходзячы каля хаціны аднаго туземца, я звярнуў увагу на тое, чым ён займаецца. Перад ім стаялі міскі з вялікага какосавага арэха; дно адной міскі, з адтулінай пасярэдзіне, было пакрыта слоём тонкай травы.

Паставіўшы другую міску — з адтулінай — на першую, туземец наліў у яе з трэцяй міскі нейкай цёмназялёнай густой вадкасці, якая праз траву прафільтравалася ў ніжнюю міску. Калі я запытаў, што гэта такое, ён мне адказаў, падаючы кусок кораня: «Кеу!» — і паказаў, што выпіўшы гэтую вадкасць, ён засне.

Хоць я і не бачыў лісцяў гэтага «кеу»¹, але я думаю, што гэта не што іншае, як палінезійская «кава». Наколькі

¹ Кеу — ап'яняючы напітак, прыгатаваны з лісцяў, сцябла і кораня адной перачнай расліны. Пазней Міклуха-Маклай устанавіў, што папуасы вырабляюць кеу так: размольваюць корань каменнямі, разжоўваюць яго зубамі (часта запрашаючы для жавання юнакоў, якім ужыванне кеу яшчэ забаронена); затым прапускаюць разжаваную масу праз фільтр, разбаўляюць яе вадой і п'юць. У кожнага дарослага туземца захоўваецца асобы размаляваны разьбой кубак спецыяльна для кеу. Яго ніколі не мыюць, і таму ў сярэдзіне ён пакрыты зеленавата-шэрым налётам.

я ведаю, ужыванне кавы туземцамі Новай Гвінеі да гэтага часу было невядома.

24 лютага

Не знайшоўшы Туя ў Гарэнду, я накіраваўся на плантацыі, думаючы сустрэць яго там, — і не памыліўся. Ён сядзеў, не гледзячы на пякучае сонца, каля працуючых членаў сям'і.

Адаслаўшы яго ў вёску, я застаўся на некаторы час на плантацыі паглядзець на спосаб апрацоўкі зямлі.

Я ўжо гаварыў, што плантацыі папуасаў вельмі добра апрацаваны і што круглыя высокія клумбы робяцца з зямлі старанна раздробненай. Усё гэта дасягаецца, як я ўбачыў, вельмі проста, але з вялікай цяжкасцю, з дапамогай двух самых прымітыўных прылад: простага завостранага кала, звыш двух метраў даўжыні, называемага туземцамі «удзя», і вузкай рыдлёўкі ў адзін метр даўжыні.

Вось у чым заключаецца працэс апрацоўкі: двое, трое ці больш мужчын становяцца ў рад і разам адначасова ўтыкаюць свае калы, як мага глыбей, у зямлю; потым, таксама разам, падымаюць прадаўгаватую глыбу зямлі; затым ідуць далей і выварачваюць цэлыя рады такіх глыб. Некалькі чалавек, таксама з дапамогай калоў, разбіваюць гэтыя глыбы на больш дробныя; за імі ідуць жанчыны, узброеныя вузкімі рыдлёўкамі «удзясаб», разбіваюць вялікія камкі зямлі, робяць клумбы і нават расціраюць зямлю рукамі.

26 лютага

Дастаў у Гумбу яшчэ адзін чэрап, і на гэты раз з ніжняй сківіцай.

Бачыў некалькіх жыхароў Коліку-Мана, якія запрашалі мяне прыйсці да іх; з імі была маладая жанчына, параўнальна з іншымі вельмі прыгожая.

27 лютага

Устаў на досвітку. Узяў запас харчоў — варанага бобу і таро — на цэлы дзень і накіраваўся ў Гарэнду, дзе па дамоўленасці я павінен быў сустрэць Банема і Дзігу, якія згадзіліся суправаджаць мяне.

Перавязаўшы рану Туя, якому значна лепш, я спытаў пра Банема. Адказ — «пайшоў у Тэньгум-Мана».

— Дзе Дзігу?

— Пайшоў з Банемам.

— Тамо борле, — сказаў я.

Мне было тым больш прыкра, што я не ведаў дарогі ў Коліку-Мана. Напрамак я ведаў па кампасу, але сцежкі тут такія капрызныя, што, жадаючы трапіць на поўдзень часам ідзеш на поўнач, і толькі пасля, ідучы звiлінамі то на захад, то на ўсход, знаходзіш, нарэшце, сапраўдны напрамак. Здараюцца таксама такія аказіі: сцежка нечакана скончылася, перад табой адкрыўся вузкі, але глыбокі яр, унізе ручай — на другім баку суцэльная сцяна зелены. Куды ісці, каб натрапіць на дарогу? Сцежка добра пратапанана, шмат людзей прайшло па ёй, але тут ёй канец. Што-ж аказваецца? Ухапіўшыся за навіслае над ярам дрэва, трэба спусціцца да ручая, там знайсці другое дрэва, узлезці на адзін сук, амаль што схаваны ў зелены, перайсці яшчэ на адно дрэва і затым, мінуўшы вядомы паварот, саскочыць на пень, ужо на другі бок яру, дзе сцежка прадаўжаецца. Бывае, што трэба падняцца або спусціцца па цяжэнню ручая, ідучы ў вадзе крокаў сто або дзвесце, каб выйсці зноў на сцежку. Падобныя загадкі, якія сустракаюцца на дарогах, прымусілі мяне яшчэ больш злаваць на здраднікаў.

Не жадаючы, аднак, паказаць, што мяне можна вадзіць за нос, я аб'явіў, што сам знайду дарогу, і выняў кампас. Туземцы адступілі крокі на два, але ўсё-ж маглі заўважыць рухомую стрэлку. Я паглядзеў на кампас больш для эфекту, вельмі самаўпэўнена выбраў шлях, на вялікае здзіўленне папуасаў, і накіраваўся. Я надумаў ісці ў Бонгу і там адшукаць сабе спадарожніка.

Прайшоўшы ўжо з поўдарогі, я пачуў за сабой знаёмыя галасы, якія клікалі мяне. Жыхары Гарэнду адумаліся, пабаяліся раззлаваць мяне і прыслалі двух чалавек. Але гэтыя людзі прышлі больш для таго, каб угаварыць мяне не ісці ў Коліку-Мана, чым для таго, каб паказаць дарогу. Пасля доўгіх размоў яны вярнуліся ў Гарэнду, а я пайшоў уперад.

Зноў пачуліся крокі. Гэта быў Лако, узброены кап'ём і сякерай; ён сказаў мне, што пойдзе са мной у Коліку-Мана.

Больш я нічога не жадаў і весела накіраваўся па сцежцы. Часта зварочваў я ў бок. Лако, які ішоў за мной (папуасы такія недаверлівыя, што не дапускаюць, каб я

ішоў ззаду іх) паказваў мне сапраўдную сцежку. Қалі-б я быў адзін, я ўжо не раз збіўся-б з дарогі.

З лесу вышлі мы, нарэшце, да абрывістага марскога берага. Унізе, футаў на трыццаць або на сорок ніжэй, была добрая бухтачка. Трэба было сыйсці ўніз. Қалі-б я ішоў адзін, гэтая бухтачка з'явілася-б для мяне задачай, падобнай да вышэйапісаных. Сцежка, падышоўшы да абрыву, зварочвала і ішла на поўдзень, у глыб лесу, а мне трэба было ісці на поўднёвы захад.

Лако падышоў да дрэва і махнуў рукой, каб я ішоў за ім. Қалі я наблізіўся, ён указаў мне напрамак і сам шпарка, але асцярожна пачаў спускацца па карэннях дрэва да марскога берага. Я рушыў за ім па гэтай паветранай лесвіцы, якая хоць і здавалася галаваломнай, але ў сапраўднасці была не асабліва цяжкай. Давялося, зразумела, трымацца на руках і, павіснуўшы ў паветры, шукаць нагамі наступную апору; калі-б я сарваўся, я, верагодна, раздрабіў-бы сабе чэрап.

Унізе, прайшоўшы мінут пяць па беразе, мы зноў увайшлі ў лес. Здалёку зноў пачуўся крык. Гэта былі тыя-ж людзі з Гарэнду. Мы пачакалі крыху, пакуль яны далучыліся да нас, заявіўшы, што пойдучь са мной у Ко-ліку-Мана.

Сцежка вяла ўсё ўгару і амаль увесь час лесам. Ля апошняга дрэва Лако паказаў мне першыя хаціны Ко-ліку-Мана. Рад адкрытых узгоркаў цягнуўся да галоўнага хрыбта. Па іх у некаторых месцах можна было ўбачыць чорную лінію сцежкі, якая вяла вышэй і вышэй. Сцежка аказалася крутой і слізкай ад нядаўніх дажджоў. Сонца моцна прыпякала, але віды з абодвух бакоў былі вельмі цудоўныя.

Мы прайшлі ўздоўж агарожы вялізнай плантацыі, раскінутай на схіле ўзгорка. Можна было падзвіцца прадпрыемльнасці і працавітасці туземцаў, стараннай апрацоўцы зямлі.

Қаля агарожы расло цукровае трысцё, і маім спадарожнікам захацелася пазабаўляцца. Мы спыніліся. Суправаджаўшыя мяне туземцы пракрычалі нешта; ім адказаў жаночы голас, які хутка набліжаўся. Тады мае спадарожнікі сталі перада мной на ўзвышаным краі сцежкі і зусім закрылі мяне.

З-за трысця я хутка ўбачыў падыходзіўшую маладую жанчыну. Қалі яна падышла да агарожы, туземцы адра-

зу расступіліся, і перад ёю стаяў я. Невыказны жах з'явіўся на твары папуаскі, ніколі яшчэ не бачыўшай белага. Поўадкрыты рот выдаў працяглае ўздыханне, вочы шырока расплюшчыліся і пасля рэзка і канвульсіўна заморгалі, рукі сударгава ўхапіліся за трысцё, а ногі адмаўляліся служыць. Спадарожнікі мае, задаволеныя эфектам ад свайго жарту, пачалі тлумачыць ёй, хто я. Кінуўшы ёй кавалак чырвонай матэрыі, я накіраваўся далей.

Сцежка становілася ўсё круцейшай. Нарэшце паказалася першая какосавая пальма, а затым страху туземнай хаціны. Мінуты праз дзве я быў на пляцоўцы, акружанай шасцю або сямю хацінамі. Мяне прынялі двое мужчын і хлопчык, да якога далучылася старая, вельмі непрыгожая жанчына. Мае спадарожнікі вельмі стараліся, каб жыхары Коліку-Мана атрымалі добрае ўражанне ад мяне. Наколькі я мог зразумець, яны расхвальвалі мае якасці: гаварылі аб вылячэнні Туя, аб розных дзівосных рэчах у маім «таль» і г. д.

Адпачыўшы і раздаўшы мужчынам тытунь, а жанчынам кавалкі тканіны, я пачаў разглядваць акружающую мясцовасць і хаціны.

Пляцоўка, на якой мы размясціліся, з'яўлялася вяршыняй аднаго з узвышшаў хрыбта і была акружана густой расліннасцю і дзесяткам какосавых пальм, і таму толькі ў двух або трох месцах можна было бачыць навакольную мясцовасць.

Хаціны па свайму характару не асабліва адрозніваліся ад хацін берагавых вёсак; яны былі, аднак, меншыя, — відаць, з той прычыны, што месца на вяршыні мала ды і пераносіць сюды будаўнічы матэрыял нялёгка.

Туземцы, якія сабраліся вакол мяне, не адрозніваліся ад берагавога насельніцтва; па знешняму выглядзе яны адрозніваліся тым, што насілі значна менш упрыгожаняў.

Усе туземцы былі вельмі ўважлівымі, і калі я сабраўся ісці, гаспадыні вынеслі з кожнай хаціны па некалькі «аян», якія былі пакладзены каля маіх ног.

Адыходзячы, я запрасіў туземцаў у Гарагасі.

28 лютага

Накіраваўся ў Гумбу, спадзеючыся знайсці там яшчэ некалькі чарапоў. Я не спяшаўся, адчуваючы яшчэ некакую стомленасць ад учарашняй прагулкі.

Дабраўшыся да сцэжкі, якая вяла ў вёску, я прысеў адпачыць і палюбавацца морам. Мой роздум быў парушаны з'яўленнем туземца, які бег па беразе. Трымаючы над галавой у левай руцэ лук і стрэлы, з каменнай сякерай, вісеўшай на плячы, ён бег вельмі хутка і часам рабіў нейкія знакі правай рукой. Вышаўшыя мне насустрач жыхары вёскі жвава загаварылі аб нечым, калі ўбачылі бегшага чалавека і яшчэ больш усхваляваліся, калі за першым паказаўся другі, а затым трэці, чацвёрты. Усе беглі шпарка, роўна і, здавалася, з важнымі весткамі. Цяжка было не залюбавацца імі: так лёгка, свабодна яны рухаліся.

Я сядзеў на сваім месцы; першы, не спыняючыся, прабег міма нас, проста ў вёску. Хоць ён і не спыніўся, але выразнай мімікай паспеў паведаміць нам навіну, якую нёс. Параўнаўшыся з намі, ён ударыў правай рукой сябе ў грудзі, адкінуў на боқ галаву, высунуў крыху язык (жэст, якім папуасы выказваюць звычайна смерць, забойства або што-небудзь падобнае), і крыкнуў:

— Марагум — Гарэнду!

Другі пабег за ім.

Акружаўшыя мяне туземцы таксама пабеглі ў вёску; туды-ж накіраваўся і я сам.

Не дайшоўшы да першых хацін, мы пачулі паскораныя ўдары барума; гэтыя ўдары былі іншага тэмпу, чым звычайна¹.

З хацін была вынесена вялікая колькасць рознага роду зброі.

Не разумеючы, у чым справа, але бачачы агульную разгубленасць, я амаль сілай спыніў аднаго з бегшых у Гумбу туземцаў і даведаўся ад яго пра такую навіну: людзі

¹ Ударамі рознага тэмпу адна папуаская вёска апавяшчае другую аб якой-небудзь важнай падзеі: аб нападзе непрыяцеля, або аб чыёй небудзь смерці, або аб пачатку святочнай урачыстасці.

Марагум напалі на Гарэнду, забілі некалькіх, у тым ліку і Банема, затым накіраваліся на Бонгу, але прыдуць, відавочна, і ў Гумбу, і ў «таль Маклай».

Марагум-Мана — вялікая вёска, з якой суседзі ўжо даўно ў непрыязных адносінах. Я ўспомніў, што ў Гарэнду ўжо некалькі тыдняў каля хацін пастаянна ляжала нападгатове куча стрэл і коп'яў, бо жыхары чакалі нападу горцаў.

На Гумбу напаў агульны перапалох, які мімаволі падзейнічаў і на мяне. Мужчыны гучна размаўлялі з вялікім запалам, другія рыхтавалі зброю; жанчыны, дзеці і сабакі крычалі і вылі.

Я накіраваўся хуткім крокам дадому, пра сябе лаючы трывогу і дурных людзей, якія перашкаджаюць майму спакойнаму жыццю. Некалькі слоў аб здарэнні, сказаных Ульсану, вельмі напалохалі яго. Ён папрасіў падрыхтаваць шлюпку на выпадак, калі-б Марагум-Манатамо аказаліся вельмі шматлікімі, і дадаў, што калі нам не ўдасца адстаяць хаціну, мы можам перабрацца ў Білі-Білі.

Каб супакоіць яго, я згадзіўся, але сказаў, што пераносіць рэчы ў шлюпку яшчэ занадта рана: першы стрэл так азадачыць туземцаў, што наўрад ці сунуцца яны блізка, каб паспрабаваць дзеянне шроту.

Я, аднак, зарадзіў свае стрэльбы і рашыў чакаць прыходу туземцаў, спакойна разлэгшыся на ложку. Хутка я заснуў, добра ведаючы, што моцна ўзрушаны Ульсан не праспіць прыходу гасцей. Заснуў я вельмі моцна і спаў добра. Разбудзілі мяне крыкі і шум у лесе. Пры гэтым я пачуў голас Ульсана:

— Вось яны! Няхай пан цяпер загадвае, я ўсё буду рабіць, што ён скажа, а то я не буду ведаць, што рабіць, — гаварыў ён на сваёй ламанай шведска-нямецкай мове.

Я загадаў яму загадзіць скрынямі дзверы, самому-ж заставацца ў доме і зараджаць стрэльбы і рэвальверы, якія я буду яму перадаваць па меры патрэбы, — потым пастарацца, каб рукі ў яго не так дрыжэлі.

Пакуль мы прыводзілі ўсё ў аснаднае становішча, кржкі і шум у лесе набліжаліся. Я вышаў на веранду, палажыўшы перад сабою два рэвальверы і ружжо-рэвальвер. Дубальтоўку, зараджаную дробным шротам, я трымаў у руках. Паміж дрэвамі, за ручаём, паказаліся галовы.

Але што гэта? Замест коп'яў і стрэл я бачу какосы і

бананы ў руках падыходзячых. Гэта не могуць быць людзі з Марагума.

Сапраўды, то былі жыхары з Бонгу, якія прышлі мне сказаць, каб я не турбаваўся наконт Марагум-тамо, і расказалі мне аб прычыне трывогі. Сёння раніцай жанчыны Бонгу, якія вышлі на працу далёка ў поле, заўважылі на ўзгорках некалькіх незнаёмых узброеных людзей. Ім здалося, што гэтыя людзі стараюцца акружыць іх, і некаторым з жанчын здалося, быццам узброеныя людзі накіроўваюцца ў іх бок. Яны з крыкам кінуліся ўцякаць; тыя, што былі ўперадзе, пачуўшы за сабой крокі ўцякаўшых, падумалі, што за імі гоняцца, сталі яшчэ больш крычаць і накіраваліся да плантацыі, дзе працавалі мужчыны. Мужчыны, убачыўшы, аднак, што ўсё гэта была памылковая трывога, пачалі біць сваіх жонак, каб прымусіць іх замоўкнуць, але дасягнулі адваротнага. Жонкі і дачкі ўзнялі такі гвалт, што людзі Гумбу, якія праходзілі ўводдалі, не маглі больш сумнявацца: людзі Марагум-Мана б'юць і забіваюць жыхароў Гарэнду! Таму яны кінуліся бегчы ў Гумбу, дзе і расказалі чутую ўжо мною вестку аб нападзе на Гарэнду, смерці Банема і г. д. Туземцы, аднак, дадалі, што людзі, якіх бачылі жанчыны Бонгу, маглі быць сапраўды жыхарамі Марагум-Мана, і таму яны ўсё-ж асцерагаюцца нападу.

Маім суседзям вельмі спадабалася, што і я падрыхтаваўся сустрэць ворага як след, і яны прасілі ў мяне дазволу прыслаць сваіх жанчын пад маю абарону, калі будуць чакаць нападу горцаў. Я падумаў, што гэта зручны момант пазнаёміць іх з агнястрэльнай зброяй. Да апошняга часу я гэтага не рабіў, не жадаючы яшчэ больш узбуджаць падазронасць і недавер'е туземцаў; цяпер-жа я мог ім паказаць, што маю магчымасць сапраўды абараніць сябе і тых, каго вазьму пад сваё заступніцтва.

Я загадаў Ульсану прынесці стрэльбу і выстраліў. Туземцы схапіліся за вушы, аглушаныя стрэлам, кінуліся былі ўцякаць, але спыніліся, просячы хутчэй схаваць стрэльбу ў дом і страляць толькі тады, калі прыдуць Марагум-тамо.

Стрэльбу туземцы назвалі сёння «табу» з прычыны таго, здаецца, што з першага дня майго знаходжання тут усё недазволенае, усё, да чаго я не хацеў, каб туземцы дакраналіся, я называў «табу», ужываючы палінезійскае слова, якое такім чынам пачало бытаваць і тут.

Прыходзілі людзі з Гумбу прасіць мяне ісці з імі і жыхарамі Гарэнду і Бонгу на Марагум, заяўляючы, што будуць рабіць усё, што я загадаю. «Пачуўшы аб набліжэнні Маклая, — гаварылі яны, — жыхары вёскі Марагум паўцякаюць у горы».

Прышлі таксама людзі з Коліку-Мана, а з імі Туй і Лялу. Усе гаварылі пра Марагум і хорам дадалі, што цяпер, калі Маклай будзе з імі, Марагум-тамо будзе дрэнна.

Высокая думка аб маёй магутнасці, якая пашырылася сярод туземцаў, для мяне вельмі непрыемная. Чаго добрага, прыдзецца ўмяшацца ў чужыя справы; апрача ўсяго, такія справы парушаюць маё спакойнае жыццё лішнім шумам і трывогай.

Дождж, які пайшоў вечарам, прымусіў мяне зноў адлажыць паездку ў Білі-Білі.

Сядзячы ў шалашы ля кастра, я пёк на вугалях аусь і бананы сабе на вячэру і любаваўся цішынёй ночы, як раптам мой слых быў патрывожаны моцнымі і частымі ўдарамі барума ў Гарэнду. Адна і тая-ж думка мільганула ў галаве ў мяне і ў Ульсана: «Людзі Марагум нападаюць на жыхароў Бонгу і Гарэнду». Аднак неўзабаве адтуль пачалі даносіцца працяглыя, нястройныя гукі нейкіх інструментаў. Падумаўшы, што бяссонніцай справе не дапаможаш, я лёг спакойна спаць і не прыслухоўваўся больш да фантастычных гукаў, далятаўшых з вёскі.

2 сакавіка

Ноччу праз сон некалькі разоў чуў гукі барума, гукі іншых музычных інструментаў і завыванне туземцаў. Каля паловы пятай гадзіны раніцы пачуў праз сон, што нехта кліча мяне. Я вышаў на веранду і разгледзеў у поўзмроку Бангума з Гарэнду, які прышоў паклікаць мяне ад імя ўсіх туземцаў, жыхароў Гарэнду і Гумбу, на іх начное свята. Я, вядома, згадзіўся, адзеўся на скорую руку, і мы пайшлі, часта спатыкаючыся ў цемнаце аб карэнне і ліяны.

На першай пляцоўцы Гарэнду я быў сустрэты Туем, вельмі бледным ад бяссоннай ночы. Ён папрасіў пера-

вязаць яму рану, якая ўсё яшчэ моцна непакоіла яго. Калі я скончыў, ён паказаў на сцежку, якая ішла паміж дрэў да мора, і дадаў:

— Выпі кеу і паспрабуй аяна і буам¹.

Па сцежцы дайшоў я да пляцоўкі, акружанай векавымі дрэвамі, на якой размясціліся чалавек пяцьдзесят туземцаў.

Карціна, якая адкрылася перад маімі вачамі, была не толькі характэрнай для гэтай краіны і жыхароў, але і ў вышэйшай ступені эфектнай. Было, як я сказаў, каля пяці гадзін раніцы. Пачынала світаць, але лес яшчэ быў у густым змроку. Пляцоўка была з трох бакоў акружана лесам, а спераду абрываўся да марскога берага; але і з боку мора была не зусім адкрытай. Ствалы двух велізарных дрэў вырысоўваліся на светлай паверхні мора. Дробная расліннасць і ніжчія сукі дрэў былі ссечаны, таму прагаліны паміж імі здаваліся трыма вялікімі вокнамі велізарнейшай зялёнай альтанкі сярод лесу.

На першым плане, каля раду кастроў, вакол вялікіх табіраў, размясціліся на цыноўках і на голай зямлі туземцы ў самых рознастайных позах. Некаторыя, закінуўшы галаву назад, стоячы дапівалі з невялікіх кубкаў апошнія кроплі кеу; другія, ужо атуманеныя, але яшчэ не зусім ап'янелыя, сядзелі і поўляжалі з вылупленымі, нерухомымі і мутнымі вачыма і глыталі зялёны напітак; трэція ўжо спалі ў рознастайнейшых позах—на жываце, на спіне з раскінутымі рукамі і нагамі або поўседзячы і нізка схіліўшы галаву на грудзі. Іншых ужо зусім перамагла бяссонная ноч і кеу; другія, седзячы вакол табіраў з аянам і буамам, яшчэ весела балбаталі. Былі і такія, што завіхаліся каля вялікіх гаршкоў, у якіх варылася страва. Некалькі заўзятых аматараў папуаскай музыкі, узяўшы высока над галавой або прыхіліўшы да дрэў свае бамбукавыя трубы, больш чым у два метры даўжыні, пасылалі працяжныя, з завываннем гукі; другія дзэмулі ў прадаўгаваты, пракручаны зверху і збоку арэх і вытваралі рэзкі свіст. Навокал да ствалоў дрэў былі прыстаўлены коп'і; лукі і стрэлы тырчэлі з-за кустоў.

¹ Буам — страва, прыгатаваная з асяродка сагавай пальмы. Паколькі сагавая пальма на Новай Гвінеі расце не ў дастатку, буам падаецца толькі на банкетах у якасці далікатнай стравы.

Карціна была ў вышэйшай ступені своеасаблівай, паказваючай сцэну з жыцця дзікуноў ва ўсёй яго першабытнасці, — адну з тых сцэн, якія ўзнагароджваюць падарожніка за многія цяжкасці і нягоды. Але і для мастака карціна гэтая магла-б быць вельмі цікавай: так рознастайнымі былі позы і выражэнні твараў туземцаў, так незвычайным было спалучэнне святла першых праменняў сонца, якія ўжо залацілі верхнія галіны зялёных шатаў, з чырвоным водбліскам кастроў.

Узмоцненыя завыванні бамбукавых труб апавясцілі, што снаданне гатова, прычым я адчуў усю непрыемнасць гэтых рэжучых вуха гукаў.

Хутка сабраліся жыхары трох вёсак — Бонгу, Гарэнду і Гумбу. Яны накінуліся на стравы, прынесеныя ў табірах надзвычай вялікага памеру. З аднаго табіра мне было паложана ў свежаадколатую палавіну какосавай шкарлупы крыху жаўтавата-белай масы, пададзенай са словамі, што гэта вельмі смачна. Гэта быў буам (саго) з наскобленым какосавым арэхам. Гэтая папуаская ежа мела сапраўды прыемны смак. Затым мяне пачаставалі добра звараным аянам, які сёння трэба было есці, дадаючы так званы арлан, але гэты кіслы соус меў такі востры

пах, што я адмовіўся ад яго¹. Абрусам служылі бананавыя лісты, пасудай, гэта значыць талеркамі і кубкамі, — шкарлупа какосавых арэхаў, відэльцамі — абточаныя бамбукавыя палачкі і заостраныя косці; многія-ж пускалі ў ход і свае грабяні (на папуаскай мове відэлец і грэбень — сінонімы); лыжкамі служылі яруры (ракавіны). Было цікава бачыць рознастайнасць інструментаў, ужываемых тут у час яды.

Ужо зусім развіднела, і, разглядаючы людзей, я ўсюды сустракаў знаёмыя твары з суседніх вёсак. Калі я сабраўся ісці дадому, мне быў дадзены цэлы скрутак вара-нага аяна і пачуліся запрашэнні прыйсці абедаць.

Адыходзячы, я павінен быў збочыць, каб даць дарогу працэсіі, якая несла прыпасы для прадаўжэння святкавання. Туй з Банемам прынеслі на палцы вялікі скрутак буама, старанна загорнутага ў лісці; за імі некалькі туземцаў неслі какосы, а другія, таксама на палцы, якая ляжала на плячах двух насільшчыкаў, — вялікі кош аяна; за ім другі і трэці. Далей шэсць туземцаў неслі трох свіней, моцна прывязаных да палак, канцы якіх ляжалі ў іх на плячах.

Працэсія пасоўвалася з некаторай урачыстасцю; прыпасы раскладаліся ў парадку на пэўных месцах пляцоўкі. Госці з другіх вёсак аглядалі і лічылі прынесенае, робячы свае заўвагі. Усё гэта павінна было быць з'едзена за абедам, якім канчаўся пачастунак, распачаты яшчэ ўчора вечарам.

Жанчыны не прымаюць непасрэднага ўдзелу ў гэтых папуаскіх баляваннях: яны ядуць асобна і толькі прыслугоўваюць мужчынам, ачышчаючы харчовыя прыпасы; для іх, як і для дзяцей, доступ на пляцоўку забаронены. Так было і ў Гарэнду. Мужчыны балявалі ў лесе, а жанчыны і дзеці засталіся ў вёсцы і абіралі аян.

Калі я вярнуўся на абед, сцэна на пляцоўцы была вельмі ажыўленай і мела іншы характар, чым раніцай. На адным баку на цыноўках ляжалі кавалкі распластаных свіней: туземцы рэзалі мяса стальнымі нажамі, вымененымі ў мяне, або сваімі бамбукавымі ці касцянымі данганамі, а затым вельмі ўмела рвалі яго рукамі.

¹ З мякаці пладоў арлана, — паведамляе Міклуха-Маклай у навуковым артыкуле, — таксама як і з ядзер расколатых арэхаў, у выніку гніення і браджэння атрымліваецца кіслая вадкасць з непрыемным пахам, якая лічыцца ў папуасаў вялікім далікатэсам.

На другім баку пляцоўкі ў два паралельныя рады былі пакладзены бярвенні; на іх стаялі вялікія гаршкі фуга паўтара ў дыяметры; такіх гаршкоў я налічыў трыццаць дзевяць; далей стаялі, таксама на двух бярвеннях, пяць гаршкоў, яшчэ большага памеру, у якіх гатаваўся буам. У цэнтры пляцоўкі абіралі буам ад лісця і броду і скраблі какосы. Жыхары Гарэнду, як гаспадары, разнісілі ваду ў вялікіх бамбуках і складалі дровы каля гаршкоў. Я вярнуўся якраз у той час, калі дзялілі мяса; яно ляжала порцыямі, пааддзіранае рукамі ад касцей або нарэзанае нажамі.

Туй гучна выклікаў кожнага госця, вымаўляючы яго імя, дадаючы «тамо» (чалавек) такой-та вёскі. Выкліканы падыходзіў, атрымліваў сваю порцыю і накіроўваўся да свайго гаршка (для кожнага госця ежа варылася ў асобным гаршку).

Не ўправіўся я сесці каля адной групы, як пачуўся голас Туя: «Маклай, тамо рус!» Я падышоў да яго і атрымаў на зялёным лісце некалькі кавалкаў мяса.

Услужлівы знаёмы з Бонгу паказаў мне, дзе стаяў прызначаны для мяне гаршчок, і паколькі я спыніўся ў роздуме, не асабліва задаволены перспектывай заняцца гатаваннем сваёй порцыі, — як гэта рабілі ўсе госці, — мой знаёмы, здагадаўшыся, што ў мяне няма ахвоты варыць мяса самому, аб'явіў, што ён зробіць гэта для мяне, і адразу-ж узяўся за справу. Ён сарваў з суседняга дрэва два вялікія лісты і палажыў іх накрыж на дно гаршка; затым выняў з вялікага кошыка некалькі кавалкаў абабра-нага аяна і палажыў знізу, а зверху кавалкі свініны. Яго змянілі два іншыя туземцы, якія па чарзе, як мага шчыльнай, нападунялі ўсе гаршкі аянам; адзін стаяў з поўным кошыкам з аднаго боку раду гаршкоў, другі — з другога. Калі гаршкі ўсіх гасцей былі такім чынам падрыхтаваны, жыхары Гарэнду, якія, як гаспадары, прыслугоўвалі гасцям, узброіліся вялікімі бамбукамі, напоўненымі марскоў і прэснай вадой, і пачалі наліваць ваду ў кожны гаршчок, прычым марскоў вады яны лілі прыблізна трэць, даліваючы дзве трэці прэснай.

Кожны гаршчок быў прыкрыты спачатку лістом хлебнага дрэва, а затым «гамбай»¹. Гэта зноў было зроблена адным маладым чалавекам з Бонгу, які затым пачаў рас-

¹ Г а м б а — шкарлупа какосавага арэха.

кладваць агонь пад гаршкамі. Усё рабілася ў вялікім парадку, нібы паводле ўстаноўленых правіл; тое-ж самае адбывалася і пры раскладанні велізарнага агню, на якім павінна была варыцца стравя. Касцёр меў не менш восемнаццаці метраў даўжыні і аднаго метра шырыні. Паліва было так добра размешчана пад бяровеннямі, на якіх стаялі гаршкі, што яно хутка ўспыхнула.

Непадалёку ад адной групы туземцаў ляжалі музыкальныя інструменты: усе без адрознення яны называюцца папуасамі «ай».

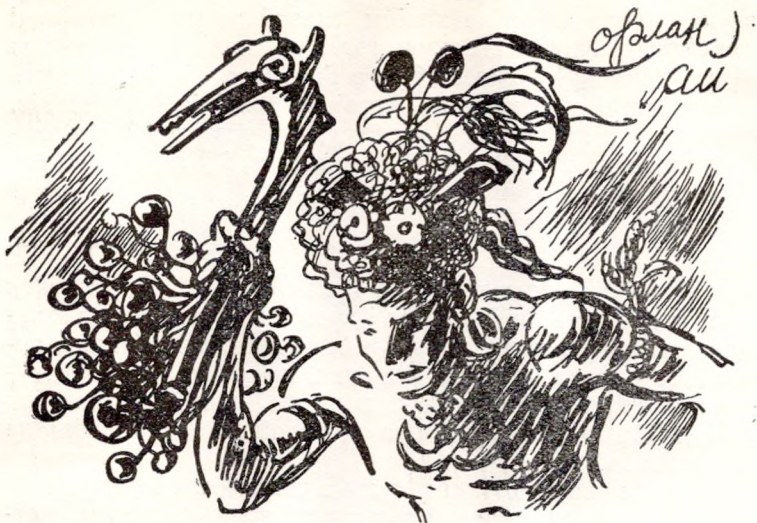
Галоўны інструмент складаецца з бамбука, метры два і больш даўжыні; бамбук добра ачышчаны, і перагародкі ў сярэдзіне яго знішчаны; адзін канец гэтых доўгіх труб папуасы бяруць у рот, моцна расцягваючы губы. Дзьмухаючы ці, дакладней, крычаўшы, ў бамбук, яны пасылаюць прарэзлівыя працяглыя гукі, крыху падобныя да выцця сабак; гук гэтых труб можна чуць за поўмілі¹.

Другі інструмент, называемы «арлан-ай», складаецца з шнуркоў, з нанізанымі на іх шкарлупінамі арлана, прымацаваных да ручкі. Трымаючы ручку і трасучы інструментам, туземцы ўтвараюць такі гук, быццам нехта сутрасае вялікімі драўлянымі пацеркамі. Затым—«мункі-ай», пустая шкарлупіна какосавага арэха з адтулінамі наверху і збоку, якія папераменна закрываюцца пальцам. Прыклаўшы да губ верхнюю адтуліну і дзьмухаючы ў яе, туземцы атрымліваюць рэзкі гук, які вар'іруе, калі адкрываюць і закрываюць бакавую адтуліну, а таксама залежыць ад велічыні какосавага арэха.

Удзельнікі папуаскага банкету, адрываючыся часам ад работы, бралі які-небудзь інструмент і стараліся паказаць сваё майстэрства, па магчымасці больш аглушальна, каб перасіліць, калі можна, усе ранейшыя гукі, якія раздзіралі вушы.

Я накіраваўся ў вёску паглядзец, што робіцца там. Жанчыны ўсё яшчэ абіралі аян, час-ад-часу абламваючы ўнутраныя слаі бамбукавай пласцінкі, якая служыла ім замест нажа; такім чынам, бераг пласцінкі зноў рабіўся больш вострым. Што гэтыя туземныя нажы рэжуць вельмі добра, я нядаўна пераканаўся сам, выразаўшы сабе, зусім таго не жадаючы, з пальца кавалак мяса.

¹ Пазней падарожнік даведаўся, што інструмент гэты папапуаску называецца «ай кобрай» («кобрай» — азначае «папугай»).

Некалькі разоў на працягу дня я заўважаў, што туземцы, звяртаючыся да мяне, завуць мяне — Туй, а Туя — Маклай. На маю заўвагу, што я Маклай, а не Туй, адзін туземец растлумачыў мне, што я клапаціўся аб Тую ў час яго хваробы, што я вылечыў яго і што з гэтай прычыны Туй гатоў рабіць для мяне абсалютна ўсё; мы цяпер такія сябры, што Туй завецца Маклай, а Маклай — Туй.

Значыць, і тут, на Новай Гвінеі, існуе звычай абменьвання імёнамі, як і ў Палінезіі.

Ад спякоты, а асабліва ад аглушальнай музыкі ў мяне разбалелася галава, і я паведаміў Тую, што пайду дадому. Але ежа ў маім гаршку якраз згатавалася, і мяне не захацелі адпусціць, не даўшы мне яго з сабой. Яго палажылі ў карзіну, абкладзеную ў сярэдзіне свежымі лісьцямі хлебнага дрэва. Мая порцыя аказалася такой вялікай, што я ледзь мог трымаць яе. Я пашкадаваў тых, каму належала набіць свае страўнікі нават палавінай таго, што я аднёс дадому.

З сакавіка.

Заўважыўшы каля маёй кухні пустую карзіну, у якой учора я прынёс сваю порцыю з Гарэнду, Туй прывязаў

яе да галіны дрэва ля хаціны, сказаўшы мне, што калі хто-небудзь запытае, адкуль гэта, я павінен адказаць: «Буль (свініна) і аян ад Туя з Гарэнду». Такім чынам я даведаўся, што азначаюць карзіны, вялікія і маленькія, развешаныя на дрэвах у вёсках. Я не раз пытаў у туземцаў, навошта гэтыя карзіны там вісяць, і ў адказ мне называлі імя якой-небудзь вёскі.

4 сакавіка

Зачыніўшы пры дапамозе палак, цвікоў і вяровак абедзве дзверы маёй хаціны і прымацаваўшы перад кожнай пальмавую галінку, — адным словам, зачыніўшы іх зусім а la rarioa, гэта значыць так, як робяць папуасы, — я падняў каля дванаццаці гадзін ночы якар і накіраваўся ў Білі-Білі — астравок, што знаходзіцца адсюль міль за пятнаццаць.

Я разлічваў дабрацца туды з дапамогай берагавога ветру і вярнуцца, карыстаючыся поўночна-заходнім ветрам, да вечара сённяшняга дня. Берагавы ветрык сапраўды пацягнуў нас уперад, хоць і павольна; дарэчы, спяшацца не было куды: перад намі была яшчэ амаль уся ноч. На досвітку ветрык пасвяжэў, і мы пайшлі хутчэй.

Нам прышлося веславаць, што было даволі цяжка пасля ночы, праведзенай без сну. Нарэшце мы наблізіліся да поўднёва-ўсходняга берага астраўка, які ўтварыўся з узнятага каралавага рыфа, аб які біўся прыбой. Высыпаўшыя нам насустрач туземцы пазналі мяне і весела беглі па беразе, паказваючы мне, дзе трэба абагнуць востраў. Хутка адкрылася і вёска.

На пясчаны бераг былі выцягнуты вялікія пірогі, і так высока, што, здавалася, яны стаялі ў самай вёсцы. Між імі ўзвышаліся стрэхі хацін; за хацінамі ўзвышаліся рады какасовых пальм, светлая зелень якіх ярка вылучалася на цёмназялёным фоне астатняга лесу.

Калі мы падышлі бліжэй да пясчанага берага, шлюпка мая была ў момант падхоплена дзесяткамі рук і адразу выцягнута на пакаты бераг.

Пакінуўшы Ульсана ў шлюпцы пры рэчах, я накіраваўся ў вёску ў суправаджэнні амаль усяго мужчынскага насельніцтва.

Не бачачы жанчын і жадаючы пазнаёміцца з імі, а гадоўнае, пазбавіць іх ад неабходнасці хавацца пры маім

набліжэнні, я настояў, каб яны самі вышлі атрымаць падарункі, якія я хацеў ім раздаць.

Каін (уплывовая асоба ў вёсцы), які ўжо не адзін раз быў у Гарагасі і гаварыў на дыялекце Бонгу, калі пачуў ад мяне, што жанчыны Гумбу, Гарэнду, Бонгу і іншых вёсак больш ад мяне не хаваюцца, угаварыў і жыхароў Білі-Білі згадзіцца на маю прапанову. Тады па выкліку мужчын вылезлі з хацін некалькі старых жанчын, амаль зусім голых, непрыгожых істот. Мне растлумачылі, што большасць жанчын — на плантацыях, на мацерыку,¹ але што яны хутка вернуцца.

Раздаўшы мужчынам тытунь, а жанчынам тканіну і пацеркі, я пажадаў паглядзець на тэлумы. Мяне павялі да адной хаціны, але ў ёй было так цёмна, што прышлося ўгаварыць туземцаў вынесці тэлум на двор. Гэта быў першы тэлум, які нагадваў жаночую фігуру. Замаляваўшы яго, я накіраваўся ў даволі прасторную буамбраму, якая стаяла ў цэнтры вёскі. Чатыры вуглавяя слупы былі выразаны ў выглядзе тэлумаў. Зрысаваўшы і іх у свой альбом, я абышоў усю вёску. Вышаў таксама на процілеглы бераг вострава. Від адтуль вельмі прыгожы, але, на жаль, усе вяршыні гор былі пакрыты клубамі воблакаў.

Калі я вярнуўся ў вёску, мяне акружылі жанчыны і дзяўчаты, якія толькі што вярнуліся з плантацый. Усе яны галосна выпрошвалі пацеркі і палоскі чырвонай тканіны, якія яны ўбачылі ў старых, атрымаўшых ад мяне падарункі раніцай.

У жанчын упрыгожанняў з ракавін і сабачых зубоў значна больш, чым у вёсках на мацерыку, але затое вопратка іх больш кароткая і лёгкая. У дзяўчынак маладзей трынаццаці год яна абмяжоўваецца зусім невялікім кутасікам спераду і крыху даўжэйшым ззаду. Да пояса, што прытрымлівае кутасікі, з абодвух бакоў прывешаны ўпрыгожання з ракавін і вялікіх чорных і чырвоных зерняў. Вушы прадзіраўлены ў многіх месцах.

Жанчыны на астраўку Білі-Білі вельмі актыўныя; на іх абавязку ляжыць выраб гаршкоў, якія іх бацькі і мужы развозяць і выменьваюць у берагавых вёсках.

¹ Маклай, знаходзячыся на маленькім астраўку, называе Новую Гвінею мацерыком, што і не здзіўна: Новая Гвінея па велічыні з'яўляецца буйнейшым у свеце населеным востравам (790 000 кв. кіламетраў).

Перад ад'ездам я захацеў напіцца і папрасіў какосавых арэхаў. Мне прынеслі іх некалькі, называючы іх «нуі».

Я запісаў слоў пятнаццаць або дваццаць з дыялекту Білі-Білі, які значна адрозніваецца ад мовы маіх суседзяў, хоць сустракаюцца і аднолькавыя словы. Многія жыхары Білі-Білі ведаюць, аднак, дыялект Бонгу.

Жартам я сказаў, што, магчыма, пераеду жыць у Білі-Білі. Гэтыя словы былі падхоплены, і жыхары астраўка з захапленнем (хутчэй фальшывым, чым праўдзівым) сталі паўтараць, што Маклай будзе жыць у Білі-Білі, што людзі Білі-Білі лепшыя, чым людзі Бонгу, і г. д. Калі я сабраўся ад'язджаць, пайшоў моцны дождж, і я рашыў застацца начаваць у Білі-Білі, па ўсяму відаць, к задавальненню жыхароў.

Пры захадзе сонца я зрабіў зноў прагулку вакол астраўка. Я ўжо адчуваў сябе ў Білі-Білі як дома і пазнаёміўся з многімі сцежкамі і закуткамі астраўка. Увесь востраў пакрыты лесам, у якім звяртаюць на сябе ўвагу некалькі прыгожых старых дрэў і маляўнічыя групы пальм. Самы край берага, адлогі і пясчаны ля вёскі, тут абрывісты і складзены з прыўзнятага каралавага вапняку; у некаторых месцах — глыбокія пячоры, куды з шумам уліваецца вада.

Від на высокія горы, адкрытае мора, прыгожыя дрэвы навокал і нават аднастайны, супакойваючы гул прыбою мне так спадабаліся, што думка перасяліцца сюды, якую я выказаў туземцам жартам, здалася мне зусім падыходзячай. Я нават адшукаў два куткі, дзе мог-бы паставіць сваю хаціну, і не ведаў, якому з іх аддаць перавагу.

Адна акалічнасць, аднак, перашкаджае: астравок малы, а людзей шмат, — бадай што будзе цесна. Калі я адправіўся гуляць, мне спадабалася, што ніхто з туземцаў не пабег за мной паглядзець, куды я пайду; ніхто не запытаў, куды і чаго я іду. Усе былі заняты сваёй справай. Мае суседзі больш цікаўныя або, магчыма, больш падазронныя. Тут затое людзі больш гаваркія або дапытлівыя. Месцажыхарства туземцаў — на невялікім астраўку — аказала значны ўплыў на іх заняткі і характар. Не маючы дастаткова месца на востраве для земляробства, яны атрымліваюць усе галоўныя харчовыя прыпасы з суседніх берагавых вёсак, самі-ж займаюцца рамёствамі:

вырабам гаршкоў, драўлянай пасуды, пабудовай пірог і г. д.

Вяртаючыся ў вёску, я быў спынены ля адной хаціны: гаспадар пажадаў паднесці мне падарунак і, схпіўшы нейкага няшчаснага сабаку за заднія ногі, ударыў ім з усяго размаху галавой аб дрэва. Раздрабіўшы яму такім чынам чэрап, ён паклаў яго ля маіх ног. Ён зрабіў гэта так хутка, што я не паспеў яго спыніць. Не жадаючы пакрыўдзіць гаспадара, я прыняў падарунак, але папрасіў, каб гаспадар сам прыгатаваў, зварыў або засмажыў сабаку. Калі мне падалі цэлы табір з кавалкамі варанай сабачыны, я раздаў абступіўшым мяне туземцам па кавалачку, пакінуўшы вялікую порцыю Каіну, невялікую Ульсану і маленькую сабе.

Перад тым як пачало цямнець, усё насельніцтва астраўка, мужчынскае і жаночае, было ў наяўнасці. Было таксама шмат дзяцей, многім з якіх бацькі хацелі даць імя Маклай, з чым, аднак, я не згадзіўся.

5 сакавіка

У чаканні ветру я заняўся складаннем слоўніка дыялекту Білі-Білі. На фізіяноміях туземцаў я мог заўважыць жаданне, каб я адпраўляўся хутчэй, — жаданне якое яны добра хавалі пад маскай ветлівасці. Пачуццё гэтае я палічыў зусім натуральным, магчыма, у выніку таго, што сам адчуваў яго нярэдка. Гэтыя людзі прывыклі быць адны; усякае наведванне, асабліва такога чужаземнага звера, як я, было для іх хоць спачатку і цікавым, але потым стамляючым, і жаданне пазбавіцца ад яго, адпачыць — зусім натуральным.

Таму, як толькі падзьмуў слабы ветрык, я зрабіў знак, і чалавек трыццаць у момант сцягнулі маю шлюпку ў ваду. Я падняў флаг, які жыхарам вельмі спадабаўся, што яны і выказалі гучным: «Ай!», і павольна пачаў пасоўвацца дадому, суправаджаемы развітальнымі крыкамі жыхароў і абяцаннямі хутка наведаць мяне. Справа тут у тым, што дзіця з Кар-Кара, з вялікімі ранамаі на нагах, бацьку якога я даў свінцовую мазь, паздаравела; мноства хворых з Білі-Білі прысталі да мяне, просячы дапамагчы і ім, але, не ўзяўшы з сабой ніякіх лякарстваў, я аб'явіў, каб яны прыехалі ў Гарагасі.

Да двух гадзін пасля поўдня мы ўжо бачылі мыс Гарагасі, і я нецярпліва і не без цікаўнасці падняўся ў сваю

хаціну, якую першы раз пакінуў без нагляду. Усё, аднак, аказалася цэлым, і не паспеў я разблытаць вяроўкі ля дзвярэй, як адзін за другім з'явілася чалавек дваццаць ці больш, якія са здзіўленымі фізіяноміямі пыталі, дзе я быў, і на мой адказ: «у Білі-Білі», казалі, што думалі, ці не накіраваўся я ў Расію.

Пасля абеду мы выгрузілі падарункі з Білі-Білі; аказалася каля пяцідзсяці какосаў, чатыры галіны добрых банаў і фунтаў дваццаць саго, — тытунь і цвікі акупіліся.

6 сакавіка

Вышаўшы раніцай на веранду, я ўбачыў на сваім сталым змяю, якая павольна і прыгожа выкручвалася. Улавіўшы момант, я схапіў яе за шыю, ля самай галавы, і, апусціўшы ў банку са спіртам, трымаў да таго часу, пакуль яна, наглытаўшыся спірту, не ўпала ў бяссілли на дно банкі.

З'явіўся Туй, і я меў з ім доўгую гутарку аб Білі-Білі, Кар-Кары, Марагум-Мана і г. д. Між іншым, ён паведаміў мне некалькі назваў прадметаў на дыялектах дзевяці бліжэйшых вёсак.

Паміж какосамі з Білі-Білі было шмат такіх, якія пусцілі ўжо парасткі. Выбраўшы некалькі з іх, я пасадзіў іх перад домам. З гэтага выпадку я запытаў Туя аб какосавых пальмах у Гарэнду: належаць пальмы ўсёй вёсцы ці асобным жыхарам? Туй сказаў мне, што ў Гарэнду адны какосавыя пальмы належаць асобным жыхарам, а другія — усёй вёсцы. Таксама і вялікія хаціны: ёсць буамбрамры, якія належаць асобным уласнікам, і другія, што належаць усёй вёсцы¹.

Вечар быў вельмі цёмны і ціхі. Я доўга заставаўся ля берага, седзячы на ствале вялікага, павіснуўшага над вадой дрэва. Паверхня мора была вельмі спакойнай, і, сочачы за рухам тысяч свецячыхся жывёлін, можна было бачыць, што яны рухаюцца самастойна і з рознай хуткасцю. Іншая справа, калі глядзіш на мора ноччу з судна;

¹ Сучаснай навуцы вядома, што асноўнай адзінкай грамадскай арганізацыі ў папуасаў быў род; насельніцтва кожнай вёскі складалася з членаў аднаго і таго-ж роду. Іменна род быў уласнікам плантацый, какосавых пальм, грамадскіх хацін. Аднак плантацыі і дрэвы былі ўжо падзелены паміж асобнымі групамі блізкіх сваякоў, якія вялі агульную гаспадарку.

судна рухаецца, і прычынай, па якой розныя марскія жывёліны свецяць, можа быць раздражненне, якое выклікаецца рухам судна.

7 сакавіка

Зноў гаспадарчыя заняткі. Белы боб пачынае псавацца. Прышлося сушыць яго на сонцы, прычым сотні тоўстых чарвей выпаўзлі на падкладзенае палатно. Ульсану прышлося адбіраць сапсаваны боб, што прадаўжалася каля двух гадзін.

Вечарам я накіраваўся ў Гарэнду за аянам і застаў Туя зноў у ляжачым стане: не гледзячы на маю забарону, ён шмат хадзіў па сонцы, у выніку чаго ў яго ўзнік за вухам нарыў, які прыносіў яму моцны боль. Прышлося вярнуцца за ланцэтам і ўскрыць нарыў, адкуль выцякла шмат гною. Туй вельмі хутка даў мне зразумець, што адчувае вялікае палягчэнне.

Вяртацца прышлося ў цемнаце, але я даволі добра прабраўся па снежцы, дзе і днём часта спатыкаешся аб ліяны і карэнні.

Ператвараюся пакрыху ў папуаса; сёння раніцай, напрыклад, калі ў час прагулкі я адчуў голад, — я злавіў вялікага краба і з'еў яго сырым; справядлівей, з'еў тое, што можна было ў ім з'есці.

14 сакавіка

Устаў з вельмі моцным галаўным болем; нязначны шум быў для мяне нязначным. Раптам на вялікім дрэве, да якога прытулілася мая хаціна, пачуўся гучны, рэзкі, непрыемны крык чорнага какаду, гэтай спецыяльна новагвінейскай птушкі. Я пачакаў некалькі хвілін, спадзеючыся, што ён паляціць. Нарэшце не вытрымаў і вышаў са стрэльбай з хаціны.

Птушка сядзела амаль над самай маёй галавой, на вышыні каля ста футаў.

Стрэльба была зараджана дробным шротам, пры такой вышыні і густой зелены вакол я сумняваўся, што пападу, але ўсё-ж стрэліў, каб, ва ўсякім выпадку, напалохаць птушку і пазбавіцца ад яе нязноснага крыку. Стреляў я, амаль не цэлячыся, тым не менш птушка з прарэзлівым крыкам, зрабіўшы некалькі кругоў, звалілася ля самага ствала дрэва. Нечаканая рэдкая здабыча прымусіла мяне на час забыцца пра галаўны боль і ўзяцца за прэпаратанне какаду. Адлегласць паміж канцамі расцягнутых крылляў была звыш метра.

Да дванаццаці гадзін галаўны боль так змучыў мяне, што я вымушан быў кінуць работу і праляжаў амаль нерухама, без яды, да наступнай раніцы. Адпрэпарываў мозг птушкі і пакінуў мой першы экзэмпляр чорнага какаду для міялагічных¹ даследаванняў.

15 сакавіка

Вечарам зайшоў у Гарэнду і бачыў на туземцах вынікі пачастунку, які адбываўся ў Бонгу. Туземцы так наеліся, і жываты іх, занадта выпуклыя і нацягнутыя, так нагружаны, што ім цяжка хадзіць. Не глядзячы на гэта, кожны нес на спіне або ў руках значную порцыю ежы, з якою яны мелі намер расправіцца сёння. Поўны страўнік перашкаджаў ім нават гаварыць і, чакаючы прыгатавання вячэры, — што на гэты раз было даручана моладзі, — мужчыны ляжалі, расцягнуўшыся ля кастроў. Я доўга не забуду гэтага відовішча.

16 сакавіка

Людзі з Коліку-Мана прынеслі мне ў падарунак парася, за што атрымалі ўстаноўленую ўжо плату — невялікае люстэрка ў драўлянай рамцы. Паколькі іх прышло чалавек дзесяць, трэба было кожнаму даць што-небудзь; я даў ім па невялікім пачку тытуню, які тут пачаў вельмі разыходзіцца, — пры кожнай сустрэчы ўсе пастаянна прыстаюць да мяне: «Тытунь, тытунь».

Размовы аб нападзе з боку Марагум-Мана-тамо прадаўжаюцца. Яны так мне надакучылі, што я проста жадаю, каб людзі гэтыя, нарэшце, сапраўды прышлі.

¹ Міялогія—навука аб мышцах; той раздзел анатоміі, які прысвечаны вивучэнню мышачнай сістэмы.

Туземцы настолькі прывыклі да мяне і так упэўнены, што я не зраблю ім зла, што я перастаў асцерагацца адносна ўжывання агнястрэльнай зброі. Цяпер я хаджу амаль кожную раніцу ў лес за свежай правізіяй. Я не грэбую пры гэтым нават мясам папугаяў, какаду і іншых. Спрабаваў гэтымі днямі мяса шэрага гругана, шкілет якога быў мною адпрэпараваны.

Туземцы, аднак, вельмі баяцца стрэлаў; некалькі разоў яны прасілі мяне не страляць блізка каля вёсак, але разам з тым вельмі задаволены, калі я ім дару пер'е забітых птушак: яны ўпрыгожваюць гэтым пер'ем свае грабяні.

Падрыхтаваў шкілеты шэрага гругана і чырвонага папугая. Скончыўшы работу, я з абрэзкаў мускулаў зрабіў сабе катлетку, якую сам сасмажыў, бо Ульсан быў заняты мыццём бялізны. Катлетка аказалася вельмі смачнай.

Надвор'е такое-ж добрае, як і ўчора: у цяні не больш 31° Ц, што тут наогул бывае не часта. Калі сцягнула, туземцы з Гарэнду прыехалі лавіць рыбу перад маёй хацінай, на што яны спачатку прышлі папрасіць дазволу. Туй і Бугай засталіся пасядзець і пакурыць каля мяне, выправіўшы моладзь лавіць рыбу. Па іх просьбе Ульсан праспяваў ім шведскую песню, якая ім вельмі спадабалася.

Лоўля рыбы з агнём вельмі маляўнічая, і я доўга любавалася асвятленнем і сцэнай лоўлі. Усе чатыры канечнасці лаўца пры гэтым заняты: у левай руцэ ён трымае факел, якім размахвае ў паветры, як толькі агонь пачынае гаснуць; правай трымае і кідае юр; на правай назе ён стаіць, а левай час-ад-часу здымае рыбак з юра.

Калі лоўля скончылася, мне прынеслі некалькі рыбак.

КРАСАВІК

Каля трох гадзін адчуў сябе кепска — настаў параксізм, — і я павінен быў праляжаць увесь вечар з прычыны мацнейшага галаўнога болю.

Ноччу была надзвычай маляўнічая навалыніца. Амаль бесперапынная маланка ярка асвятляла дрэвы, мора і хмары. Навалыніца абдымала вельмі вялікую прастору; амаль адначасова чуліся раскаты грому ўдалечыні і грукат яго амаль што над галавой. Частыя маланкі проста асляплялі, і таму самы далёкі гарызонт быў такі ясны, як днём. Мяне калаціла моцная ліхаманка; я адчуваў холад ва ўсім целе. Апрача таго, холад і сырасць, якія ўрываўліся разам з ветрам у дзверы і шчыліны, вельмі раздражнялі мяне.

Якраз над маёй галавой страху трохі працякала і не паспяваў я крыху супакоіцца, як тонкі струмень або буйная кропля дажджу падала на твар. Кожны парыв ветру мог сарваць тоўстыя сухія ліяны, якія ўсё яшчэ віселі над страхой, і тады абавязкова рухнулі-б цяжкія скрыні, якія ляжалі на гары, нада мною.

Маючы патрэбу ў некалькіх гадзінах сну і не спадзеючыся заснуць пры ўсіх гэтых умовах, я прыняў невялікую дозу морфію і хутка заснуў.

7 красавіка

Тэньгум-Мана, горная вёска, што знаходзіцца за ракой Габенеу, асабліва цікавіць мяне, як адна з самых высокіх вёсак гэтага горнага хрыбта, які мае агульную назву Мана-Боро-Боро. Хоць многіх жыхароў горных вёсак я не раз ужо бачыў у Гарагасі, мне хацелася паглядзець, як яны жывуць дома.

Пакінуўшы Ульсана ў Гарагасі, я ўскінуў на плечы невялікі ранец, з якім, яшчэ будучы студэнтам у Гейдэльбергу і Іене, я абышоў многія часткі Германіі і Швейцарыі.

Захапіўшы з сабой лёгкую коўдру, я накіраваўся ў Бонгу. Па дарозе, аднак, ноша мая аказалася занадта цяжкай; у Гарэнду я адлажыў некаторыя рэчы, скруціў іх у пакет і перадаў Дзігу, які ахвотна згадзіўся несці іх. Прыліў быў яшчэ высокі; прышлося разуцца і ісці па беразе нярэдка па калена ў вадзе.

Сонца заходзіла, калі я ўвайшоў у Бонгу. Жыхары сабраліся на рыбную лоўлю, але з выпадку майго прыходу многія засталіся, каб прыгатаваць мне вячэру. У Бонгу былі госці з Білі-Білі, і мы разам павячэралі.

Зусім сцямнела, але папуасы і не думалі раскладаць другіх кастроў, апрача тых, якія былі неабходны для га-

тавання вячэры, ды і гэтыя не гарэлі, а дагаралі. Людзі сядзелі, елі і хадзілі амаль у поўнай цемнаце. Гэта хоць і здалося мне арыгінальным, але не зусім зручным. Магчыма, недахоп асвятлення тлумачыцца недахопам сухога лесу і тым, што цяжка сеч свежы лес каменнымі сякерамі. Калі трэба было крыху больш святла, папуасы запальвалі пук сухога какосавага лісця, які ярка асвятляў акружаючыя прадметы на мінуту або на дзве.

Туземцы маюць добрую прывычку не гаварыць шмат, асабліва пры ядзе, — працэс, які адбываецца моўчка.

Мне надакучыла сядзець упоцёмках, і я накіраваўся да мора паглядзець на рыбную лоўлю. Адзін з туземцаў запаліў пук какосавых лісцяў, і пры святле гэтага факела мы прышлі на бераг, дзе з тузін яркіх агнёў палаў на пірогах, і водбліскі іх, рухаючыся па вадзе, месцамі асвятлялі пену прыбою.

Увесь поўначны гарызонт быў пакрыты цёмнымі хмарамі. Над Кар-Қарам бесперастанку бліскала маланка, і часам чуўся далёкі гром. Я далучыўся да папуасаў, якія сядзелі на беразе на ствале выкінутага прыбоем вялікага дрэва. Пірогі адна за другой пачалі падыходзіць да берага, і рыбакі прыступілі да разборкі здабычы. Хлопчыкі гадоў па восем або дзесяць стаялі ля платформ пірог, трымаючы факелы, між тым як дарослыя раскладалі ў кучкі злоўленую рыбу.

Пры рэзкім асвятленні профіль хлопчыкаў мне здаўся тыповым — больш тыповым, чым профіль дарослых; вусы, бароды і вялікія шавялюры, у кожнага на свой манер, надаюць дарослым індывідуальны адбітак. Хлопчыкі-ж, дзякуючы безвалосай ніжняй частцы твару і выбрытай амаль ва ўсіх галаве, вельмі тыповыя.

Тры асаблівасці кінуліся мне ў вочы: высокі, завостраны назад чэрап з пакатым ілбом; выступаючая ўперад сківіца (прычым верхняя губа больш выдаецца ўперад, чым канец носа) і, па-трэцяе, тонкасць шыі, асабліва верхняй часткі, пад падбародкам.

Кожны рыбалоў прынёс мне па некалькі рыбак, і адзін з іх, калі мы вярнуліся ў вёску, спёк іх для мяне на вуглях. Калі я накіраваўся ў буамбраму, дзе павінен быў правесці ноч, мяне суправаджалі чалавек пяць туземцаў, якім было цікава паглядзець, як я лягу спаць.

Лако, гаспадар хаціны, сядзеў ля ярка палаючага кастра і займаўся смажаннем злоўленай рыбы. У сярэдзіне

хаціна была даволі прасторнай і пры яркім святле рабіла дзіўнае ўражанне сваёй пустатой. У цэнтры быў раскладзен касцёр, ля правай сцяны стаялі доўгія нары; шырокая палічка цягнулася ўздоўж левай сцяны, на ёй ляжала некалькі какосаў; над нарамі віселі два-тры кап'і, лук і стрэлы. Ад канька страхі спускалася вярхоўка, якая мела чатыры канцы, прымацаваныя да чатырох вуглоў невялікай вісячай бамбукавай карзіны, у якой, загорнутыя ў зялёныя лісці, ляжалі вараныя харчовыя прыпасы. Вось і ўсё, што знаходзілася ў хаціне.

Некалькі какосавых арэхаў, трохі печанага аяна і рыбы, два-тры кап'і, лук і стрэлы, некалькі табіраў, тры або чатыры мал' ¹ складалі адзіную рухомую ўласнасць Лако, як і большасці папуасаў. Хоць ён яшчэ і не жанаты, але хаціна ў яго ўжо ёсць, між тым як у большасці нежанатых туземцаў хаціны няма.

Я падрыхтаваў сабе пасцель, разаслаў коўдру на доўгіх нарах, падлажыў пад галаву ранец і, на вялікае здзіўленне туземцаў, надзьмуў каучукавую падушку, скінуў чаравікі і лёг, укрыўшыся палавінай коўдры, між тым як другую палавіну падаслаў пад сябе. Чалавек шэсць туземцаў сачылі моўчкі, але, відаць, з вялікай цікавасцю, за кожным маім рухам. Калі я заплюшчыў вочы, яны прыселі ля агню і пачалі гаварыць шэптам, каб не перашкаджаць мне. Я вельмі хутка заснуў.

8 красавіка

Прачнуўся ноччу, разбуджаны рухам нараў. Лако, які спаў на супрацьлеглым канцы, саскочыў з іх, каб паправіць агонь, які патухаў; на голае цела яго, відаць, непрыемна дзейнічаў начны ветрык, які пранікаў праз шматлікія шчыліны хаціны. Лако не задаволіўся тым, што раздзьмуў агонь і падлажыў дроў: ён расклаў яшчэ другі пад нарамі, пад тым месцам, дзе ляжаў, так што цёплы дым, праходзячы паміж расколатым бамбукам, саграваў адзін бок яго непрыкрытага цела. Я сам ведаў, што мая лямцавая коўдра была не лішняй патрэбай: ноч была сапраўды халодная. Некалькі разоў праз сон я чуў, як Лако ўставаў, каб паправіць агонь. Часам будзіў мяне таксама плач дзяцей, які даносіўся з бліжэйшых хацін.

¹ Мал' — набедраная павязка мужчыны або фартух жанчыны; фартух гэты складаецца з пояса і махроў, якія доўгімі пасамі звісаюць да каленяў. Мал' фарбуюць яркачырвонай фарбай.

Крык пеўня і голас Лако, які размаўляў з суседам, канчаткова разбудзілі мяне, таму я ўстаў і апрануўся. Не знайшоўшы ні ў гаспадара, ні ў суседзяў дастаткова вады, каб памыцца, я накіраваўся да ручая. Было яшчэ зусім цёмна, і я з запаленай галавешкай у руках вымушаны быў шукаць дарогу да берага мора, куды ўпадаў ручай.

Над Кар-Карам ляжалі цёмныя масы воблакаў, з якіх бліскала частая маланка; усходні гарызонт толькі што пачынаў блекнуць.

Памыўшыся ля ручая і напоўніўшы прынесены бамбук вадой, я вярнуўся ў вёску і заняўся гатаваннем чаю. Працэс гэты вельмі здзівіў Лако і прышоўшых з ранішнім візітам папуасаў; усе яны пачалі смяцца, убачыўшы, што я п'ю гарачую ваду і што яна можа быць «інгі» (ежа, яда) для Маклая.

Скончыўшы з чаем і вышаўшы з хаціны, я быў непрыемна здзіўлены тым, што яшчэ цёмна, хоць я ўжо каля гадзіны на нагах. Не маючы з сабою гадзінніка, я вырашыў зноў легчы і дачакацца дня. Гэты раз я прачнуўся, калі ўжо зусім світала, і пачаў збірацца ў дарогу. Узнікла перашкода. Людзі Бонгу не жадалі начаваць у Тэньгум-Мана, між тым як я хацеў правесці там ноч. Я рашыў адпусціць людзей Бонгу пасля прыходу ў вёску сёння-ж і вярнуцца заўтра з людзьмі Тэньгум-Мана. Справа ўладзілася, і замест двух са мной накіраваліся сем чалавек.

Перайшоўшы праз берагавы хрыбет (каля чатырохсот футаў), мы спуціліся да ракі Габенеу. Спуск быў вельмі круты; сцяжынка ішла без усякіх зігзагаў, проста ўніз. Я спуціўся паспяхова толькі дзякуючы кап'ю, якое ўзяў у аднаго падарожніка. Наш караван спыніўся ля берага ракі; мутныя воды яе шумна імчаліся, стукаючы каменнямі, што каціліся па дне. Я распрануўся, застаўся толькі ў адной кашулі, у чаравіках і ў капелюшы; размеркаваўшы знятыя рэчы паміж спадарожнікамі, я даў адзін канец ліня туземцу і сказаў другому, даўшы яму другі канец, каб ён пераходзіў праз раку. Плынь значна падштурхоўвала яго наўскасяк, і ён не дасягнуў яшчэ супроцьлеглага берага, калі выявілася, што мой дваццаціпяцісажнёвы лінь недастаткова доўгі. Тады я загадаў першаму туземцу зайсці ў ваду далей, каб вярнуць хвіліка да супроцьлеглага берага. Такім чынам, лінь быў расцяг-

нуты ўпоперак той часткі рукава, дзе плынь была асабліва імклівай.

Я ўвайшоў у раку, трымаючыся адной рукой за лінь. Вада здалася мне халоднай, хоць тэрмометр паказваў 22° Ц; яна была мне вышэй грудзей, а ў адным месцы даходзіла да плеч. Каменні бамбардыравалі ногі, але плынь магла несці толькі невялікую гальку, якая не магла збіць чалавека з ног. Я пераканаўся, што і без лinya можна было перайсці раку, прасоўваючыся наўскасяк, што я і зрабіў пры пераходзе праз наступныя тры рукавы. Галоўная нязручнасць заключалася ў няроўным, камяністым дне і ў каламутнасці вады, якая не дазваляла разгледзець дно.

Перайшоўшы на другі бераг, я ўжо хацеў апрануцца, калі мне сказалі, што нам прыдзецца перайсці яшчэ цераз адзін рукаў. Я застаўся ў сваім лёгкім, хоць і не зусім зручным гарнітуры. Сонца вельмі пякло мае голыя і мокрыя ногі. Замест таго каб узабрацца на правы бераг, мы пайшлі ўверх па рэчышчу ракі, вада якой была ў многіх месцах вышэй пояса.

Мы ішлі такім чынам каля двух гадзін пад пякучым сонцам, і, каб папярэдзіць магчымасць параксізму ліхаманкі, я прыняў хіну.

Абодва берагі ракі высокія, пакрытыя лесам і ў некаторых месцах абрывістыя, прычым можна разгледзець залягаючыя пласты шэра-чорнага гліністага сланца.

Ля вялікага ствала сагавай пальмы, прынесенага сюды, відаць, у апошнюю «высокую ваду», Лако сказаў мне, што тут я магу апрануцца, таму што больш па вадзе не прыдзецца ісці. Пакуль я апранаўся, туземцы курылі, жавалі бетэль і разглядалі мае чаравікі, шкарпэткі, капялюш, прычым рабілі насмешлівыя заўвагі.

На пні, дзе мы сядзелі, я заўважыў некалькі фігур, высечаных сякерай і падобных да тых, якія я бачыў у час апошняй экскурсіі да ракі.

Калі мы падышлі да правага берага, мне паказалі там, дзе я менш за ўсё чакаў, вузкую сцяжынку ўверх, — толькі з дапамогаю карэнняў і галін можна было дабрацца да пляцоўкі, адкуль сцяжынка рабілася шырэйшай і больш адлогай. Не буду апісваць наш шлях уверх; скажу толькі, што дарога была вельмі дрэнная і крутая, і я некалькі разоў вымушаны быў адпачываць, не маючы сіл ісці без перапынку пад гару.

Акалічнасць гэтая пагаршалася тым, што я ішоў напе-

радзе і за мною рухаўся цэлы караван, і таму я не мог спыняцца так часта, як калі-б я быў адзін. Ніхто з туземцаў не адважваўся або не хацеў ісці наперадзе мяне.

Нарэшце, прайшоўшы вялікую плантацыю цукровага трысця і бананаў, мы дасягнулі вяршыні. Я думаў, што зараз пакажацца вёска, але памыліўся, — прышлося ісці далей.

У адказ на крык маіх спадарожнікаў пачуліся галасы, а затым, крыху пазней, паказаліся і самі жыхары вёскі; некаторыя, аднак, кінуліся назад, убачыўшы мяне.

Шмат слоў і крыку каштавала маім спадарожнікам вярнуць іх. Баязліва набліжаліся яны зноў, але калі я працягнуў аднаму з іх руку, ён стрымгалоў кінуўся ў кусты. Было смешна бачыць, як гэтыя здаравенныя людзі дрыжэлі, падаючы мне руку, і хутка адступалі назад, не адважваючыся глянуць на мяне і гледзячы ўбок.

Пасля гэтай цырымоніі мы накіраваліся ў вёску: я наперадзе, а за мною адзін за адным чалавек дваццаць пяць. Маё з'яўленне ў вёсцы таксама выклікала панічны страх: мужчыны ўцякалі, жанчыны хутка хаваліся ў хаціну, зачыняючы за сабою дзверы, дзеці крычалі, а сабакі, падтуліўшы хвасты і адскочыўшы ўбок, пачыналі выць.

Не звяртаючы ўвагі на ўвесь гэты перапалох, я прысеў, і праз кароткі час амаль усе, хто ўцякаў, зноў пачалі паказвацца адзін за другім з-за вуглоў хацін.

Маё знаёмства з дыялектам Бонгу тут не спатрэбілася, і толькі пры дапамозе перакладчыка я мог растлумачыць што я маю намер застацца начаваць у вёсцы і каб мне паказалі хаціну, дзе я мог-бы правесці ноч; я дадаў, што жадаў-бы дастаць, у абмен на нажы, па аднаму экзэмпляру кускуса¹ і казуара².

Пасля некаторых спрэчак мяне прывялі ў прасторную хаціну, і, пакінуўшы там рэчы, я накіраваўся, у суправаджэнні натоўпу туземцаў, агледзець вёску.

¹ Кускус, або, па-туземнаму, «маб», — жывёла з сямейства сумчатых, якая лазіць па дрэвах; пашырана ў Аўстраліі і на астравах, што ляжаць паблізу. У кускуса густая футра, доўгі чэпкі хвост; жыве ён у лесе, на дрэвах, і добра лазіць; днём ён спіць, а ноччу палюе на дробных жывёлін, паядае лісце і інш.

² Казуар — буйная наземная птушка з ярка афарбаванай высокай голай шыяй; на галаве ў яе рагавы нарост, які мае выгляд шлема; крылі развіты слаба, затое ногі — моцныя і доўгія. Казуары жывуць у лясных гншчарах: яны шпарка бегаюць, высока скачуць і, у выпадку патрэбы, добра плаваюць.

Яна была размешчана на самым хрыбце. Пасярэдзіне цягнулася даволі шырокая вуліца; з абодвух бакоў я стаялі хаціны, за якімі спускаліся ўніз крутыя схілы, пакрытыя густой зеленню. Паміж хацінамі і ззаду іх узнімаліся шматлікія какосавыя пальмы; па схілу ніжэй былі пасаджаны арэкавыя пальмы, якія растуць тут у дастатку, на вялікую зайздрасць усім суседнім вёскам.

Большасць хацін была значна меншых памераў, чым у прыбрэжных вёсках. Усе яны пабудаваны на адзін лад: у іх авальная аснова, і складаюцца яны амаль з адной толькі страхі: сцен па баках амаль не відаць. Перад маленькімі дзвярыма поўкруглая пляцоўка пад такой-жа страхой, якая абапіраецца на дзве падпоркі. На гэтай пляцоўцы сядзелі, елі і працавалі жанчыны, закрытыя страхой ад сонца.

Пакулу я зрысоўваў тэлумы, для нас, гэта значыць для гасцей, гатавалася інгі. Прыбеглі два хлапчুকі з паведамленнем, што інгі гатова. За імі ішла працэсія: чатыры туземцы, кожны з табірам: у першым—наструганы какосавы арэх, змочаны какосавай вадой, у трох апошніх—вараны бау. Усе чатыры былі пастаўлены ля маіх ног.

Узяўшы па невялікай порцыі «мункі-ля» і варанага таро, я аддаў усё астатняе маім спадарожнікам, якія прагна пачалі есці.

Крыху далей размясціліся жыхары Тэньгум-Мана, і я меў зручны выпадак разгледзець іх фізіяноміі, паколькі яны былі заняты ажыўленымі размовамі з людзьмі Бонгу. Між імі было некалькі такіх фізіяномій, якія цалкам адпавядалі ўяўленню аб дзікунах. Наўрад ці самая ўзнёслая фантазія таленавітага мастака магла-б прыдумаць што-небудзь больш трапнае!

Мне прынеслі некалькі паламаных чарапоў маба, але ні аднаго чэрапа казуара. Па ўсяму было відаць, што тутэйшыя жыхары не займаюцца правільным паляваннем, а забіваюць гэтых жывёл пры выпадку. Мае спадарожнікі між тым нагаварылі так многа страшнага пра мяне — быццам я магу паліць вадуду, забіваць агнём, быццам людзі могуць захварэць ад майго позірку і г. д., што, здаецца, жыхарам Тэньгум-Мана зрабілася страшна заставацца ў вёсцы, пакуль я там знаходжуся. Яны сур'ёзна пыталіся ў людзей Бонгу, ці не лепш ім пайсці, пакуль я ў іх у гасцях. Я вельмі абураўся на маіх спадарожнікаў за такое застрашванне горных жыхароў мною, не здагадваючыся тады, што гэта было зроблена з мэтай устанавіць маю рэпутацыю як вельмі небяспечнага або вельмі магутнага чалавека. Я зразумеў потым, што яны расказвалі аб маёй магутнасці для сваёй жа карысці і выставілі мяне сваім прыцелем і апекуном.

Мне так надакучылі пытанні, ці застануся я ў Тэньгум-Мана, ці вярнуся дадому, што я паўтарыў сваё рашэнне — застацца, лёг на нары пад поўкруглым навесам хаціны і заснуў. Мая сіеста працягвалася больш гадзіны. Праз сон я чуў развітванне туземцаў Бонгу з жыхарамі Тэньгум-Мана.

Адпачыўшы пасля ранішняй хадзьбы, я пайшоў прагуляцца па аколіцах вёскі, зразумела, у суправаджэнні цэлай світы туземцаў. Пяць мінут хадзьбы па сцяжынцы прывялі нас да ўзвышша, адкуль чуліся галасы. Узбіраючыся туды, я ўбачыў стрэхі, акружаныя какосавымі пальмамі. Гэта была другая пляцоўка; вышэй яе быў яшчэ трэці, самы высокі пункт у Тэньгум-Мана.

Від адтуль павінен быў быць вельмі шырокі, але яго значна закрывала расліннасць. На поўночны ўсход удалечыні расцілалася мора; на ўсходзе, адзеленая глыбокай далінай, узвышалася Энглам-Мана; на захадзе, за шэрагам узгоркаў, віднелася камяністае рэчышча ракі Колі; на поўднёвым захадзе цягнуўся лабірынт гор.

Распытаўшы пра горы, я пераканаўся, што толькі Энглам-Мана заселеная, што ўсе астатнія горы, якія відаць былі адсюль, нікім не заселеныя і што туды ніхто не ходзіць і там нідзе няма сцяжынак.

Вяртаючыся, я звярнуў увагу на хаціны. Перад уваходам у многія з іх віселі косці, пер'і, зламаныя чарапы сабак, кускусаў, у некаторых нават чалавечыя чарапы, але без ніжняй сківіцы. У адным месцы, упоперак пляцоўкі, на нацягнутай паміж двума дрэвамі вярхоўцы, віселі пустыя карзіны, якія сведчылі аб падарунках з другіх вёсак.

Энглам-Мана мае шмат арэкавых пальмаў і кеу. Калі я паставіў столік, сеў на складаную лаўку, дастаў партфель з паперамі і камеру-луцыду¹, туземцы, якія акружалі мяне, спачатку адступіліся, а затым уцяклі. Не ведаючы іх дыялекту, я не імкнуўся гаварыць з імі і моўчкі ўзяўся рысаваць адну з хацін. Не бачачы і не чуючы нічога дзіўнага, туземцы зноў наблізіліся і зусім супакоіліся, — так што мне ўдалося зрабіць два партрэты: адзін з іх — партрэт таго суб'екта, аб якім я сказаў, што знешні выгляд яго асабліва адмавляе нашаму ўяўленню аб дзікуне. Але паколькі дзікасць заключаецца не ў рысах твару, а ў выразе, у шпаркай змене аднаго выразу другім і ў рухомасці мускулаў твару, то, перанёшы на паперу лініі профіля, я атрымаў вельмі нездавальняючую копію арыгінала. Другі туземец меў больш прыемны выгляд: у яго не было такіх вып'раўшых наперад сківіц.

Абед і вячэра, якія мне падалі, складаліся зноў з варагнага бау, банаў і наскрэбенага какосавага арэха. Адзін з туземцаў, які крыху ведаў дыялект Бонгу, узяўся быць маім чычэроне (правадніком) і ўвесь час не адыхадзіў ад мяне. Заўважыўшы, што прынесены бау такі га-

¹ Камера-луцыда — прыбор, які аблягчае зрысоўванне прадметаў і зарысоўку людзей і жывёл. Пры дапамозе невялікага люстэрка камера-луцыда дазваляе бачыць спраектаваным на ліст паперы той прадмет або той твар, які мы малюем, і адначасова ўласную руку з алоўкам. Застаецца абвесці алоўкам контуры гэтага твару або гэтага прадмета.

рачы, што я не магу яго есці, ён палічыў сваім абавязкам не асабліва чыстымі рукамі браць кожны кавалак таро і дзьмухаць на яго; таму я паспяшыў узяць табір з-пад яго апекі і прапанаваў яму з'есці тыя кавалкі бау, якія ён падрыхтоўваў для мяне. Гэта, аднак, не перашкодзіла яму сачыць уважліва за ўсімі маімі рухамі. Заўважыўшы валасок на кавалку бау, які я падносіў да рота, туземец паспешліва палез рукой мне пад нос, зняў валасок і, з урачыстасцю паказаўшы яго мне, кінуў.

Чыстатою тутэйшых папуасы, параўнальна з берагавымі, не могуць пахваліцца. Гэта часткова тлумачыцца недахопам вады, якую ім прыходзіцца прыносіць з ракі па нязручнай горнай лясной сцяжынцы.

Калі я папрасіў вады, мне пасля доўгай нарады налілі з бамбука такую брудную бурду, што я адмовіўся нават пакаштаваць яе.

Каля шасці гадзін воблакі апусціліся і закрылі заходзячае сонца; стала сыра і холадна, і хутка зусім сямнела. Як і ўчора ў Бонгу, мы засталіся ў цемнаце; пры тлеючым вуголлі можна было ледзь-ледзь разгледзець туземцаў, якія сядзелі ў двух кроках. Я папрасіў агню. Мой чычэронэ зразумеў, відаць, што я не жадаю сядзець у цемнаце, і, прынёсшы цэлую кучу сухіх пальмавых лісцяў, запаліў іх. Яркае полымя асвяціла групу мужчын, якія сядзелі супроць мяне і моўчкі курылі і жавалі бетэль. Сярод іх, ля агню, сядзеў туземец, якога я ўжо раней заўважыў; ён крычаў і камандаваў больш за ўсіх, і яго слухалі; ён-жа пераважна вёў размову з жыхарамі Бонгу і завіхаўся каля ежы. Хоць ніякімі знешнімі ўпрыгожаньнямі ён не адрозніваўся ад астатніх, але манера яго камандаваць і крычаць прымусіла мяне меркаваць, што ён — галоўная

асоба ў Тэньгум-Мана, і я не памыліўся. Такія суб'екты, нешта накшталт начальніка (якія, між іншым, наколькі мне вядома, не маюць асобнай назвы), сустракаюцца ва ўсіх вёсках; ім часта належаць вялікія буамбрамры, і каля іх звычайна групіруюцца пэўная колькасць туземцаў, якія выконваюць іх загады¹.

Мне захачелася паслухаць туземныя спевы, каб параўнаць іх са спевамі берагавых жыхароў, але ніхто не адважыўся заспяваць «мун»² Тэньгум-Мана, і я палічыў таму самым рацыянальным легчы спаць.

9 красавіка

Натоўп перад хацінай, у якой я ляжаў, яшчэ доўга не разыходзіўся; туземцы доўга аб чымсьці разважалі. Асабліва многа гаварыў Мінем, якога я прыняў за начальніка. Толькі што я пачаў засынаць, як крык свінні разбудзіў мяне. Запаленыя бамбукі асвятлялі туземцаў, якія прывязвалі да доўгай палкі даволі вялікую свінню, прызначаю мне ў падарунак.

Ноччу моцны кашаль у бліжэйшай хаціне часта будзіў мяне; двое туземцаў, якія спалі на другіх нарах, часта праўлялі касцёр, раскладзены пасярод хаціны, і падкладвалі вугалі пад свае нары.

З першымі праменьнямі сонца я ўстаў і абышоў зноў усю вёску для збору чарапоў кускуса і ўсяго цікавага, што магло мне трапіцца. Набыў, аднак, толькі два чалавечыя чарапы без ніжніх сківіц і тэлум, які туземцы называлі «Карыя». Чэрап я атрымаў толькі пасля доўгіх размоў, крыка Мінема і абяцання з майго боку, акрамя цвікоў, прыслаць некалькі бутэлек.

¹ Гэтая заўвага даследчыка мае для навукі асаблівую каштоўнасць. Буржуазныя вучоныя маюць схільнасць прыпісваць людзям каменнага веку феадальнае або буржуазнае ўпарадкаванне грамадства; даследуючы першабытныя плямёны, яны ўсюды знаходзяць «князёў», «каралёў» і інш. Між тым Міклуха-Маклай пісаў: «На беразе Маклая, на новай Гвінеі, няма, уласна кажучы, ні родавых, ні выбарных начальнікаў; усім дарослым належыць аднолькавае права голасу; але між імі знаходзяцца больш уплывовыя, якія адзначаюцца розумам і спрытам, якіх людзі слухаюць, прымаючы ад іх парады».

Гэтае назіранне цалкам пацвярджае характарыстыку першабытна-камуністычнага грамадства, зробленую Марксам і Энгельсам.

² Мун — песня, асаблівая для кожнай вёскі, якую выконваюць туземцы ў час традыцыйных свят. Часамі і самае свята, і святочны танец Маклай таксама называе «мун».

Пасля снадання, якое складалася зноў з варанага таро і какоса, я даў несці свае рэчы траім туземцам і вышаў з-пад страхі хаціны. На пляцоўцы стаялі і сядзелі ўсе жыхары вёскі, утвараючы поўкруг; пасярэдзіне два туземцы трымалі на плячах доўгі бамбук з прывешанай да яго свіннёй. Як толькі я вышаў, Мінем, трымаючы ў руках зялёную галінку, урачыста падышоў да свінні і сказаў пры агульным маўчанні прамову, з якой я зразумеў, што гэтая свіння даецца жыхарамі Тэньгум-Мана ў падарунак Маклаю, што людзі гэтай вёскі занясуць яе ў дом Маклая, што там Маклай яе заколе кап'ём, што свіння будзе крычаць, а потым памрэ, што Маклай развязае яе, асмаліць валасы, разрэжа і з'есць.

Скончыўшы прамову, Мінем заткнуў зялёную галінку за ліяны, якімі свіння была прывязана да палкі. Усе захоўвалі цішыню і чагосьці чакалі. Я зразумеў, што чакаюць майго адказу.

Я падышоў тады да свінні і, сабраўшы ўсе свае веды з дыялекту Бонгу, адказаў Мінему, прычым меў задавальненне бачыць, што мяне разумеюць і задаволены маімі словамі. Я сказаў, што прышоў у Тэньгум-Мана не за свіннёй, а каб бачыць людзей, іх хаціны і горы Тэньгум-Мана; што хачу дастаць аднаго маба і аднаго дзюга, за якіх я гатоў даць па добраму нажу (агульнае адабрэнне з прыбаўленнем слова «эсі»); што за свінню я таксама дам у Гарагасі тое, што і другім даваў, гэта значыць «гануй» — люстэрка (агульнае адабрэнне); што калі буду есці свінню, то скажу, што людзі Тэньгум-Мана — добрыя людзі; што калі хто з людзей Тэньгум-Мана прыдзе ў таль Маклай, то атрымае тытунь, маль, цвікі і бутэлькі; што калі людзі Тэньгум-Мана добрыя, то і Маклай будзе добры (агульнае задавальненне і крыкі: «Маклай добры і тамо Тэньгум-Мана добрыя»). Пасля пацісканняў рук і крыкаў «э мэм» я паспяшыў выйсці з вёскі, таму што сонца паднялося ўжо высока.

Праходзячы міма апошняй хаціны, я ўбачыў дзяўчынку, якая круціла ў руках звязаны канцамі шнурок. Спыніўшыся, я паглядзеў, што яна робіць. Яна з самазадаволенай усмешкай паўтарыла свае фокусы са шнурком; яны аказаліся такімі-ж, як і тыя, якімі займаюцца дзеці ў Еўропе.

У адным месцы, каля плантацыі, уздоўж сцяжынкі ляжаў тоўсты ствол упаўшага дрэва, па крайняй меры адзін метр у дыяметры. На баку, звернутым да вёскі, было высечана некалькі іерагліфічных фігур, падобных да тых, якія я бачыў у рэчышчы ракі на сагавым ствале, але значна старэйшых за тыя.

Фігуры на дрэвах, як і малюнкі ў Бонгу і на пірогах Білі-Білі, заслугоўваюць увагі, таму што яны ўяўляюць сабой не што іншае, як пачаткі пісьменнасці, першыя крокі ў вынаходніцтве так званага ідэаграфічнага пісьма¹. Чалавек, які рысаваў вугалем або фарбай ці высякаў фігуры сякерай, хацеў выказаць пэўную думку, адлюстравашь які-небудзь факт. Гэтыя фігуры не з'яўляюцца ўжо простым арнамантам, а маюць абстрактны сэнс. Так, напрыклад, у Білі-Білі малюнак святочнай працэсіі быў зроблены на памяць аб сканчэнні будовы пірогі. Знакі на дрэвах маюць вельмі грубыя формы, складаюцца ўсяго з некалькіх ліній; іх значэнне, відаць, зразумела толькі для таго, хто высякае іх і для тых, каму ён растлумачыў сэнс сваіх іерагліфаў.

Я сышоў да ракі, распрануўся, як учора, і мы накіраваліся ўніз па яе рэчышчы. Сонца моцна пякло, і каменне, па якім прышлося ісці, параніла мне ногі да крыві. Дзве сцэны ажывілі нашу пераправу. Туземец, заўважыўшы яшчарку, якая грэлася на сонцы, і ведаючы, што я збіраю розных жывёлін, падкраўся да яе, затым з крыкам кінуўся на яе, але яна ўцякла. Тады чалавек дзесяць пусціліся за ёю; яна кідалася паміж каменнямі, туземцы праследавалі яе з дзіўным спрытам, не гледзячы на ўсе перашкоды, паклажу і зброю.

Нарэшце яшчарка схавалася паміж каменнямі, пад чаротам, але і тут туземцы знайшлі яе. У момант вока чарот быў вырваны, каменне раскідана і зямля хутка рас-

¹ Ідэаграфічнае пісьмо — адна з першапачатковых стадыяў развіцця пісьменнасці. Першабытны чалавек выказваў значкамі — часцей за ўсё малюнкамі — цэлыя паняцці, а не лаасобныя гукі мовы.

капана рукамі. Адзін туземец схапіў яшчарку за шыю і падаў яе мне. Акрамя хустачкі, у мяне не знайшлося нічога, каб схаваць яе; пакуль яе завязвалі, яна паспела ўкусіць аднаго туземца так, што паказалася кроў, але ўцячы не змагла.

Пры пераходзе праз рукаў ракі туземцы заўважылі мноства маленькіх рыбаў, якія шпарка снавалі паміж каменнямі; мае спадарожнікі схапілі каменні і ў адзін момант дзесяткі іх паляцелі ў ваду, часта пападаючы ў цэль. Забітыя рыбка былі сабраны, загорнуты ў лісце і схаваны на вячэру.

10 красавіка

Ноччу я адчуў боль у назе, і, калі ўстаў раніцай, яна аказалася моцна апухшай. з трыма ранкамі, напоўненымі вадкасцю. Гэта быў вынік учарашняга пераходу праз раку. Немагчымасць абуть чаравікі і боль пры руху прымусілі мяне сядзець дома. Я даручыў жыхарам Бонгу прывязаць на свой лад прынесеную ўчора свінню, таму што мне не хацелася закалоць яе адразу-ж.

12 красавіка

Два дні, на працягу якіх я сядзеў дома, амаль вылечылі маю нагу; я змог сам аднесці порцыю свінога мяса ў паларунак жыхарам Гарэнду: свіння з Тэньгум-Мана была, нарэшце, сёння зарэзана Ульсанам. Яна вельмі вялікая для дваіх, і, не жадаючы вазіцца з саленнем і следуючы мясцоваму звычаю, я рашыў аддаць палову знаёмым у Гарэнду і Бонгу.

Прынесеныя кавалкі мяса зрабілі ў Бонгу вялікі эффект, і хоць я прынёс свініну толькі траім з жыхароў, але зараз-жа былі скліканы жанчыны з усіх трох пляцовак, каб ачысціць мяса і гатаваць аян і бау.

Адпачываючы ў халаднаватай буамбрамры, я заўважыў стары тэлум, у якога цела было чалавечае, а галава кракадзілава. Затым я звярнуў увагу на прыгатаванне папуаскай ежы «кале», якую бачыў упершыню. Яна складалася з наскрэбенага і крыху падсмажанага какосавага арэха, расцёртага з бао або аянам, з чаго выходзіць даволі смачнае цеста.

Дзяцей тут рана прывучаюць дапамагаць у гаспадарцы. Смешна было бачыць, як дзіця паўтара або двух гадоў

цягне да кастра вялікае палена, затым бяжыць да маці пасмактаць грудзі.

Сёння я зноў меў выпадак грунтоўна разгледзець працэдуру прыгатавання кеу. Бачыў таксама, што і жанчыны п'юць гэты напітак.

14 красавіка

Некалькі чалавек з'явіліся з Бонгу за лякарствам; адзін прышоў з хворымі нагамі, другі прынёс мне трубу, якую я яму даўно загазаў, астатнія з'явіліся з какосавымі арэхамі.

Перадаючы мне даўгі бамбук, туземец сказаў, каб я не паказваў «ай» жанчынам і дзецям, што гэта для іх можа быць дрэнна. Туземцы хаваюць усе свае музыкальныя інструменты ў тайне ад жанчын і дзяцей і займаюцца музыкай заўсёды па-за вёскай. Чаму жанчыны адхілены ад музыкі і спеваў, мне і да гэтага часу невядома¹.

16 красавіка

Прышоўшы раніцай у Гарэнду, я сустрэў там двух жанчын з другой вёскі, якія прышлі ў госці да жонак Туя і Бугая. Вялікія мяшкі з падарункамі (бау і аян) віселі ў іх за плячыма, між тым як вяроўкі гэтых мяшкоў абвівалі ім ілбы. Мяшкі былі такія цяжкія, што жанчыны не маглі ісці або стаяць інакш, як поўсагнуўшыся. Яны былі вельмі ветліва сустрэты жанчынамі Гарэнду, якія паціскалі ім рукі і гладзілі па плячы. Жанчыны, вітаючыся між сабой, падаюць адна другой рукі або два-тры пальцы.

У гэтых жанчын на плячах і грудзях, апускаючыся да сярэдняй лініі цела, быў выпален шэраг плям, якія адрозніваліся сваім больш светлым колерам ад астатняй скуры. Між іншым і гэты род татуіроўкі сустракаецца далёка не ва ўсіх жанчын.

¹ Сучаснай навуцы вядома, з чым звязана гэтая забарона. Справа ў тым, што, па звычаю папуасаў, усе хлопчыкі паміж дваццаццю і чатырнаццаццю гадамі павінны прайсці праз некаторыя абрады — так званыя абрады «ініцыяцыі», толькі пасля выканання якіх яны робяцца поўнапраўнымі членамі грамадства: атрымліваюць права насіць зброю, прымаць удзел у паляванні, жаніцца і інш. «Ай», апісаны Маклаем ніжэй, — гэта адно з абрадавых свят, але Маклай не падазваваў аб гэтым. Усё, што звязана з абрадам «ініцыяцыі», праводзіцца ў самай строгай тайне ад дзяцей і жанчын, а паколькі ігра на музыкальных інструментах — частка гэтага абраду, то дзецям і жанчынам, пад страхам смерці, забаронена бачыць музыкальныя інструменты.

Зайшоўшы ў Гарэнду, я сядзеў і чакаў вячэры на барле. Ад бяздзейнасці ўзяў у рукі стралу, якая ляжала на зямлі, і, заўважыўшы абламаны канец, дастаў нож, каб завастрыць стралу, таму што для туземцаў гэтая аперацыя не вельмі лёгкая і забірае шмат часу: яны робяць яе крэменем. Вангум, які стаяў каля мяне, растлумачыў, што страла зламалася, калі была пушчана ў маба. На маё пытанне, ці забіты маб, ён адказаў, што не, што маб у суседняй хаціне. Я накіраваўся або, дакладней, улез у хаціну (настолькі высокія парогі і настолькі малыя дзверы), і ў поўзмроку ўбачыў пад столлю нешта белае—гэта быў маб. Хаціна была ў два паверхі, і жывёла вісела галавой уніз, моцна прывязаная за хвост.

Жадаючы разгледзець маба бліжэй, я сказаў, каб яго вынеслі з хаціны. Вангум ракавінай перарэзаў ліяну, прывязаную да хваста маба; тады той ухаліўся пярэднімі лапамі за бамбук з такой сілай, што Вангум, трымаючы яго за хвост абодвума рукамі, не мог сцягнуць яго з месца; маб усадзіў свае моцныя вострыя кіпцюры ў дрэва.

Вангум з сілай ударыў тоўстай палкай па пярэдніх нагах маба; ад болю жывёла вымушана была ўступіць, і яе нарэшце, сцягнулі ўніз. Трымаючы маба за хвост, каб не быць укушаным, Вангум выкінуў яго з хаціны вон. Я пайшоў за ім. Раненая жывёла сярдзіта разяўляла рот і пры кожным маім руху паказвала свае доўгія ніжнія разцы і

шэра-чырванаваты язык, але ўцячы не спрабавала. Маб быў пяцідзесяці сантыметраў даўжыні, шэравата-белага колеру. Футра ў яго мяккая і густая, але шэрсьць не доўгая. Тлустае

цела не магло трымацца на кароткіх нагах, надзеленых доўгімі сагнутымі кіпцюрамі.

Калі, сабраўшыся з сламі, маб уздумаў уцякаць, то на роўнай зямлі гэта яму не ўдалося. Ён зрабіў некалькі нязграбных рухаў, спыніўся і прылёг; магчыма, ён не прышоў яшчэ ў сябе ад моцнага ўдару палкай па пярэдніх нагах або ад раны стралой.

Жадаючы набыць маба, я спытаўся, чый ён, і зараз-жа прапанаваў у абмен нож. Аказалася, што сапраўднага гаспадара ў маба няма, таму што злоўлены ён наступным чынам. Раніцай два туземцы ў адзін і той-жа час заўважылі звера, які спускаўся з дрэва амаль ля самай вёскі. Калі яны кінуліся лавіць яго, напалоханы маб, не бачачы другога выратавання, хутка ўзлез на асобна стаяўшую пальму, пасля чаго ў лоўлі прыняло ўдзел поўвёскі: адзін выстраліў з лука, злёгка параніўшы маба ў шыю, другі ўзлез на дрэва і скінуў яго, астатнія злавілі яго ўжо ўнізе. Было вырашана з'есці яго агулам, і ўжо прыгатавалі касцёр, каб асмаліць яго густую шэрсьць.

Мая прапанова вельмі азадачыла туземцаў. Кожнаму хацелася атрымаць нож, але ніхто не адважыўся сказаць: «маб мой». Мне адказвалі, што дзеці ў Гарэнду будуць плакаць, калі ім не дадуць паесці мяса маба. Я вельмі добра ведаў, што калі я вазьму жывёлу і занясу яе дадому, ніхто з жыхароў Гарэнду не адважыцца супраціўляцца гэтаму. Але мне не хацелася быць несправядлівым і сілаю завалодаць чужою ўласнасцю.

Таму я аб'явіў туземцам, якія стаялі ў чаканні майго рашэння, што няхай людзі Гарэнду з'ядуць маба, але што галаву яго я бяру сабе. Узрадаваны такім паваротам справы, некалькі чалавек кінуліся дапамагаць мне. Тупым нажом, паколькі не было другога, пераплаваў я шыю няшчаснай жывёліне, якая ў час варварскай аперацыі не падала ніводнага гуку.

Калі я мыў пакрытыя крывёй рукі, я ўспомніў, што належала адрэзаць пярэдняю і заднюю ногі, але маб быў

ужо на кастры, і я павінен быў задаволіцца напоўабвугленымі канечнасцямі. Я паспеў vyrатаваць яшчэ частку чэпакага голага хваста, які вельмі падобны да доўгага пальца і пакрыты ў розных месцах рагавымі бародаўкамі.

21 красавіка

Зрысаваў морду, ногі і хвост маба і адпрэпараваў чэрап, які аказаўся адрозным ад чарапоў, атрыманых у Тэньгум-Мана; футра ў той рознавіднасці таксама была іншая—чорная з жаўтаватымі плямамі. Дастаў мозг, зрысаваў яго і зрабіў некалькі разрэзаў.

Калі я займаўся гэтым, пачуўся лёгкі шоргат. Вялікая яшчарка, ва ўсякім разе, метра паўтара даўжынёй, збірала пад верандай абрэзкі мускулаў маба, якія я выкінуў, прэпаруючы чэрап.

Пакуль я схапіў заражанае ружжо, яшчарка, шпарка перабегшы пляцоўку перад домам, схавалася ў лесе, я зрабіў некалькі крокаў і быў спынены дзіўным гукам над галавой.

Высока ў зелені я заўважыў прыгожы грэбень чорнага какаду. Ён, відаць, убачыўшы мяне, з крыкам паляцеў у лес.

У той-жа час я пачуў падзенне арэха кенгара. Абышоўшы дрэва, я ўбачыў другога какаду, які сядзеў яшчэ вышэй і раскусаў цвёрдую шкарлупіну арэха. Я рызыкнуў выстраліць, і вялікая птушка, махаючы адным крылом (другое было прастрэлена), упала ўніз. Некалькі шрацінак прабіла чэрап, вока было наліта крывёю. Какаду біўся здаровым крылом і рыў дзюбай зямлю. Бамбукавая палка ў тры сантыметры ў дыяметры, схопленая дзюбай, была згрызена ў шчэпкі.

Птушка ўпала, нарэшце, на спіну, шырока адкрыла дзюбу і моцна дыхала. Надыхаўшыся, яна магла закрыць мясістым языком усю адтуліну рота, хоць дзюба была раскрытай. Язык, прыціснуты да нёба, як добра прыладжаны клапан, зусім затыкае рот. Здольнасць закрываць рот пры адкрытай дзюбе сустракаецца, відаць, і ў іншых птушак і, несумненна, мае значэнне пры палёце.

Какаду не доўга прымусіў сябе чакаць, і я хутка мог пачаць прэпараваць яго шкілет. Я змерыў адлегласць паміж канцамі крылляў, асцярожна адпрэпараваў прыгожы чуб і вырваў з хваста вялікія пер'і, якімі туземцы

ўпрыгожваюць свае грабяні. Яны сапраўды прыгожыя — чорна-матавага колеру з блакітным пералівам.

Не гледзячы на параксізм ліхаманкі, я добра адпрэпарываў шкілет, прычым вага зрэзаных мускулаў была прыблізна роўная двум фунтам; вага-ж усёй птушкі была каля чатырох з палавінай фунтаў. Мускулы какаду далі нам па місцы (зробленай з какосавай шкарлупы) добрага бульёну.

Пасуда наша пакрыху замянілася больш прымітыўнай, якая не так б'ецца, як фарфор або фаянс. Я нарабіў з дзесятка місак са шкарлупы какосавых арэхаў, і яны занялі паступова месца разбітых талерак і сподкаў.

26 красавіка

Учора ў Бонгу прышла пірога з Білі-Білі. Сёння з раніцы натоўп маіх знаёмых размясціўся перад хацінай; паміж прышоўшымі былі таксама чатыры чалавекі з вёскі Рай. Гэтая вёска ляжыць на поўднёва-ўсходнім баку заліва, за ракой, і я ўпершыню ўбачыў перад сабой жыхароў з таго берага. Знешнасцю і ўпрыгожаннем яны не адрозніваюцца ад тутэйшых.

Каін прасіў навастрыць яму маленькую сякеру. Я яму неяк раней даў абломак жалеза ад зломленай скрынкі. Ён вельмі акуратна зрабіў ручку сякеры па ўзору звычайных ручак каменных сякер, але замест каменя ўлажыў кавалак жалеза, які я яму даў, і прымацаваў яго да ручкі зусім так, як туземцы прымацоўваюць камень. Ён спрабаваў абвастрыць жалеза на камені, але гэта яму не ўдалося, таму ён і прынёс сваю новую сякеру ў Гарагасі.

Гэты і многія іншыя падобныя прыклады даказваюць, што туземцы з радасцю прымуць і будуць ужываць еўрапейскія прылады пры першым зручным выпадку.

Мае госці сядзелі доўга, і, нарэшце, перад адыходам людзі Білі-Білі, якія шмат чулі ў Бонгу і Гарэнду аб маіх «табу», што забіваюць птушак на высокіх дрэвах, а таксама могуць забіваць і людзей, папрасілі мяне паказаць ім «табу» і выстраліць. Людзі з Рай-Мана вельмі баяліся і прасілі не страляць. Другія, аднак, прысаромілі іх, так што ўсе пачалі ўпрошваць мяне задаволіць іх цікаўнасць, і я згадзіўся.

Калі я вынес ружжо, мае папуасы цесна прыціснуліся адзін да другога. Многія абхапілі суседзяў рукой у чаканні страшнага здарэння

Калі грывнуў стрэл, яны ўсе разам, як снапы, паваліліся на зямлю; ногі ў іх так дрыжэлі, што яны нават не маглі ўседзець на кукішках.

Я ўжо даўно апусціў ружжо і разглядаў ляжачых, калі некаторыя асмеліліся, нарэшце, глянуць у мой бок, прыпадымаючы галаву і адымаючы рукі ад вушэй (вушы яны заткнулі, як толькі грывнуў стрэл). Было цікава назіраць выраз страху на іх тварах; раты поўадкрытыя, язык не можа выразна сказаць слова, вочы таксама расплюшчаны больш звычайнага. Дрыжачымі рукамі многія рабілі мне знак, каб я схаваў страшную зброю.

Вышаўшы зноў з хаціны, я застаў туземцаў у ажыўленай размове. Яны перадавалі адзін другому свае ўражанні і, відаць, імкнуліся хутчэй пайсці. Я заспакоіў іх, кажучы, што ружжо маё можа быць небяспечным толькі для небяспечных людзей, а для добрых, такіх як яны, у мяне ёсць тытунь, цвікі і г. д. Калі-б я не бачыў сам, то з цяжкасцю мог бы сабе ўявіць, што моцныя, здаровыя, дарослыя людзі так спалохаюцца ружэйнага стрэлу. У той-жа час я заўважыў, што страх туземцаў не працяглы.

Калі яны пайшлі, я накіраваўся з ружжом у лес, дзе наткнуўся на трох туземцаў. Адзін іграў на папуаскай флейце, якая складалася з простай бамбукавай трубкай, закрытай з двух канцоў, але з двума адтулінамі па баках — унізе і ўверсе; два другіх былі заняты каля тоўстага гнілога пня, які яны старанна секлі каменнымі сякерамі; рыхлае гніллё так і ляцела ў розныя бакі. З гэтай масы вывальваліся белыя тлустыя лічынкі; яны сотнямі прадзіраўлівалі ляжачы ствол.

Пасекшы некаторы час, папуасы пакідалі сякеры і з вялікім апетытам жавалі і глыталі тоўстыя лічынкі, часам абодвума рукамі кладучы іх у рот. Паеўшы даволі, папуасы зноў прымаліся за флейту і сякеры. Яны мелі вельмі вясёлы выгляд, то ласуючыся, то зноў прымаючыся за музыку.

Я заўважыў, што ў розныя перыяды года ў туземцаў у хаду розныя музычныя інструменты і што гэта звязана з характарам ужываемай ежы. Так, напрыклад, «цюмбін»¹ яны ўжываюць, калі ядуць бау, пры аяне ён ляжыць у іх

¹ Цюмбін — бамбукавая флейта.

без ужытку; калі-ж ядуць свінню, дык трубяць у вялікія бамбукавыя трубы, б'юць у барум і г. д.

Падыходзячы да Бонгу, я ўбачыў выцягнутую на бераг вялікую пірогу, зусім падобную на тыя, якія будуюцца ў Білі-Білі. Яна належала жыхарам Гада-Гада.

Прыезджыя папрасілі мяне пасядзець разам з імі, і хоць яны мяне бачылі ўпершыню, але ўсе ведалі маё імя вельмі цвёрда.

Між імі і жыхарамі Міцебог я сустрэў людзей з вельмі сімпатычнымі фізіяноміямі. Выраз твару некаторых маладых папуасаў быў такі мілы і мяккі, што падобныя фізіяноміі, акрамя колеру скуры, уяўлялі-б выключэнне нават паміж так званымі цывілізаванымі расамі. Мае суседзі маюць выгляд значна больш суровы, і адносіны іх не такія ветлівыя; наогул яны складаюць пераход паміж астраўлянамі і жыхарамі горных вёсак.

Пакуль у вёсцы для мяне прыгатаўлялі вячэру, я звярнуў увагу на выраб вялікага бамбукавага грэбеня; адзінай прыладай служыла пры гэтым простая ракавіна. Нельга было надзівіцца цярпенню і майстэрству таго, хто працаваў.

Калі госці з астравоў Гада-Гада і Міцебог сабраліся ў дарогу, я заўважыў, што паміж падарункамі вёскі Бонгу, якія складаліся з вялікай колькасці таро ў карзінах, знаходзіліся таксама адна пустая бутэлька і тры цвікі, як вялікія каштоўнасці. Такім чынам, рэчы еўрапейскага паходжання могуць падарожнічаць далёка ад таго месца, куды яны былі завезены непасрэдна, і даваць даследчыкам повед да няправільных меркаванняў.

М А Й

2 мая

Насенне гарбузоў, дадзенае мною туземцам і пасянае месяцы два ці тры таму назад, прынесла першыя плады. Туй і Лялу ранічай з'явіліся ў Гарагасі запрасіць мяне прыйсці да іх вечарам «паесці гарбузоў». Я быў здзіўлены, што яны запамнілі гэтае слова, і зрабіў вывад, што яно ўвайшло ў агульнае карыстанне.

Туй запрасіў мяне, аказваецца, для таго, каб я паказаў ім, як трэба есці гарбуз: гэта быў першы, які ім давялося бачыць. Я разрэзаў гарбуз і палажыў у гаршчок

з вадой, дзе ён хутка зварыўся. Туземцы абступілі мяне, жадаючы паглядзець, як я яго буду есці. Хоць я не люблю гарбузоў, але рашыў паказаць, што ем яго з апетытам, каб і туземцы паспрабавалі яго без прадудзятасці. Аднак, новая ежа ўсё-такі паказалася ім чымсьці асаблівым; яны нарэшце рашылі есці яго разам з наскрэбеным какосавым арэхам і ў гэтым выглядзе хутка знішчылі ўвесь гарбуз.

4 мая

Удары барума ў Бонгу, якія пачаліся вечарам, прадаўжаліся час-ад-часу ўсю ноч. Каля поўдня прышлі туземцы з запрашэннем ісці з імі паесці свініны і паслухаць іх спяванне. Не жадаючы парушаць добрых адносін з туземцамі, я пайшоў.

У вёсцы не было ніводнага мужчыны — адны жанчыны і дзеці; затое на пляцоўцы, у лесе, я быў сустрэты працяглым завываннем з усіх бакоў, пасля чаго ўсе разам сталі клікаць мяне прысесці да іх. Я выбраў месца крыху ў баку, каб лепш бачыць тое, што адбывалася.

Чалавек дзесяць былі заняты прыгатаваннем ежы; іншыя ўзмоцнена жавалі і працэджвалі кеу, дзеянне якога ўжо відаць было на многіх фізіяноміях; трэція сядзелі, нічога не робячы, і вялі ажыўленую гутарку, прычым я часта чуў імя «Анут» і «тамо Анут». Пра іх мае суседзі расказвалі, быццам яны хочуць напасці на маю хаціну, ведаючы, што ў мяне шмат нажоў, сякер і чырвоных маль, а што нас усяго двое: я і Ульсан. Перакананы, што гэта сапраўды можа здарыцца (і не без згоды маіх знаёмых з Бонгу або Гумбу, якія не будуць мець нічога супроць, каб падзяліць з тымі людзьмі здабычу), я палічыў патрэбным звярнуць усё гэта на жарт і дадаў, што не мне будзе дрэнна, а тым, хто з'явіцца ў Гарагасі, а потым перамяніў размову, спытаўшыся, ці не пойдзе хто-небудзь са мною ў Энглам-Мана. Мне адказалі, што Бонгу з Энглам-Мана не ў добрых адносінах, што калі яны пойдучь туды, то будуць забітымі, але што жыхарам Гумбу ісці туды можна.

Калі ежа была гатовая і раскладзена па порцыях, адзін з туземцаў пабег у вёску, і мы хутка пачулі ўдары барума. Тады адны закрычалі з усіх сіл, другія пачалі трубіць. Шум быў аглушальны і яўна рабіў прыемнае задавальненне туземцам.

На некаторых дзеянне кеу было ўжо вельмі прыкметным. Язык не слухаўся іх, яны дрэнна стаялі на нагах, а рукі дрыжэлі.

З выпадку банкету галовы і твары туземцаў былі размаляваны; у аднаго ўся галава намазана чорнай, у другога — чырвонай фарбай; у трэцяга галава чырвоная з чорным бардзюрам, у іншых — чорная з чырвоным бардзюрам; толькі ў старых ні твары, ні галовы не былі расфарбаваны. Наогул старыя ўжываюць адну толькі чорную фарбу для валасоў і твару і амаль не носяць ніякіх упрыгожанняў на шыі.

6 мая

Вечарам быў у Гарэнду. Інго нарысаваў мне ў запісную кнігу фігуры розных жывёл і людзей. Я здзівіўся прамізне ліній і цвёрдасці рукі пры ўжыванні такога зусім новага для яго інструмента, як аловак.

Толькі сёння, гэта значыць у канцы восьмага месяца, я мог даведацца словы «бацька», «маці», «сын» на дыялекце Бонгу.

Я скарыстаў прыход чацвярых туземцаў, каб падняць шлюпку на бераг яшчэ вышэй, чым раней; для гэтага трэба было знесці ўніз тоўстае бервяно і падкласці пад кіль. Я і Ульсан з вялікім намаганнем пранеслі яго крокаў дваццаць, а потым, данёшы бервяно да берага, я сказаў, што цяпер яго можна каціць па пяску, але туземцы, вельмі здзіўленыя нашай сілай, хацелі паказаць сваю: усе чацвёрта ўзяліся за бервяно, паднялі яго з вялікімі цяжкасцямі і, з крыкам і стогнам, амаль бягом данеслі да шлюпкі. Так робяць яны пры кожным выпадку, дзе патрабуецца моцнае напружанне: бяруцца за справу з крыкам і азартам, натхняючы адзін другога воклічамі, і сапраўды паспяваюць зрабіць тое, што наўрад ці здолелі б зрабіць, дзейнічаючы моўчкі і павольна.

Шмат наведвальнікаў: з Энглам-Мана чалавек пятнаццаць або дваццаць, з Ямбомбы, Туці, Білі-Білі і інш.

14 мая

Нага вельмі баліць. Маленькія ранкі, атрыманыя пры экскурсіі ў Энглам-Мана, зліліся з-за няўважлівага догляду ў некалькі вялікіх, так што я не магу хадзіць.

З Гарэнду прынеслі мне багатую вчэру: варанае таро,

печаны плод хлебнага дрэва, саго з нацёртым какосавым арэхам.

22 мая

Нарывы на назе яшчэ не прайшлі; я не мог з імі няньчыцца, таму што вымушан штодзённа хадзіць на паяванне, каб не галадаць. Сёння ў Гарэнду туземцы сур'ёзна папрасілі мяне спыніць дождж. На мой адказ, што зрабіць гэтага я не магу, яны ўсе хорам заявілі, што я магу, але не хачу.

23 мая

Туй расказаў мне, што ён толькі што вярнуўся з Багаці, дзе сабраўся многія жыхары навакольных вёсак з выпадку смерці аднаго з іх. Вось чаму, растлумачыў мне Туй, мы чулі многа разоў на працягу ўчарашняга дня ўдары барума. Гэта робіцца, працягваў ён, калі памірае мужчына; калі памірае жанчына, у барум не б'юць.

Буа прынёс мне экзэмпляр маба, і я набыў яго ў абмен на нож. Прэпаруючы шкілет, я аддаў абрэзкі мяса Ульсану, які пасек іх для супу, таму што варанае і печанае мяса маба, араматычнае і прытарнае, мне не падабаецца.

25 мая

Пры ўзыходзе сонца пачуўся ў Гарэнду барум, але не такі моцны і працяглы, як звычайна. Туй сказаў мне, што барум быў чуваць з выпадку смерці аднаго з жыхароў Гумбу і што жыхары Гарэнду і Бонгу накіроўваюцца ў Гумбу. Я паспяшыў выпіць каву, каб ісці туды-ж.

Па дарозе я сустрэў цэлую чараду туземцаў, узброеных коп'ямі, лукамі і стрэламі. Калі яны даведаліся, што і я іду ў Гумбу, было прыкметна, што яны адразу не маглі вырашыць: адгаварваць мяне ці не. Пасля агульнай нарады яны палічылі за лепшае маўчаць.

Вышаўшы да мора, мы дагналі цэлы натоўп жанчын; многія ішлі з груднымі дзецьмі ў мяшках або на плячах, гледзячы па ўзросту. Ля ўваходу ў вёску наша група спынілася: мне казалі, што жанчыны павінны пайсці наперад; мы прапусцілі іх і хутка пачулі іх плач і выцё, вельмі падобнае на выцё тутэйшых сабак.

Калі я падышоў да першых хацін, адзін са спадарожнікаў сказаў мне, каб я асперагаўся, таму што ў мяне можа трапіць страла або кап'ё. Не разумеючы, у чым справа, я накіраваўся далей. З плячоўкі, абкружанай

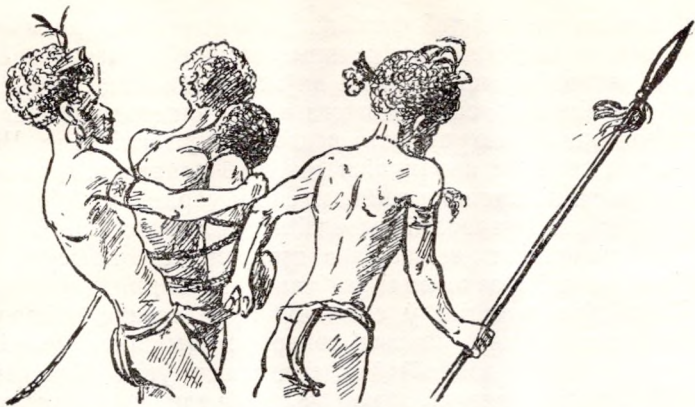
хацінамі, ляцелі крыкі, а часам і гучныя словы. Прышоўшыя разам са мною туземцы, трымаючы ў левай руцэ лук і стрэлы, а кап'ё напярэвес у правай, беглым крокам паспяшылі на пляцоўку і выстраіліся ў рад супроць першай групы, якая ўжо была там.

Я спыніўся ў такім месцы, адкуль мог бачыць усё тое, што адбывалася, і быць у той-жа час заслоненым ад стрэл.

Паміж абодвума шарэнгамі нападаючых і абараняючыхся, якія стаялі адна супроць другой, выступіў адзін з жыхароў Гумбу, здаецца, сваяк памёршага. Ён аратарстваваў вельмі гучна, падмацоўваючы свае словы энергічнымі рухамі, кідаючыся ў розныя бакі і пагражаючы наступаўшым сваім кап'ём. Час-ад-часу з другога боку з'яўляўся праціўнік і таксама дзейнічаў больш гартанню і языком, чым лукам і кап'ём. Некаторыя, праўда, пускалі стрэлы, але яўна стараючыся не закрануць нікога. Крык, бегатня і мітусня былі празмернымі.

Туземцы выступалі не разам, а па чарзе; насустрач выходзіў таксама толькі адзін праціўнік. Гледзячы на гэтую ваенную гульню, я не мог не любаватца тым, як прыгожа складзены папуасы і як грацыёзна рухаюцца іх гнуткія целы...

На мяне воіны аглядваліся са здзіўленнем; я быў няпрошаным госцем. Нарэшце, набегаўшыся і накрычаўшыся, яны ўселіся ў некалькі радоў на пляцоўцы; за імі размясціліся жанчыны з дзецьмі. Усе сталі курыць і не так гучна, як звычайна, размаўляць. Некалькі чалавек

заняліся прыгатаваннем «папуаскай труны»: былі прынесены адрэзкі пальмавых лісцяў і сшыты ліянамі так, што ўтварыліся два доўгія кавалкі. Гэтыя кавалкі былі паложаны на крыж і зноў змацаваны пасярэдзіне; затым канцы загнуты так, што двайная сярэдняя частка ўтварала дно вялікай скрынкі, а загнутыя канцы — сценкі. Каб сценкі не распадаліся, скрынка была абвязана ў некалькіх месцах ліянамі.

Туземцы не спяшаліся, курылі і размаўлялі ў поўголаса. Выццё ў хаціне памёршага то ўзмацнялася, то сціхала. Крыху ў баку варыўся ў агульным гаршку бау; зусім яшчэ гарачы ён быў паложаны на лісце, звязаны ў пакунак і павешаны на сук дрэва пры хаціне, ля дзвярэй якой вісеў забіты сабака. Мне растлумачылі, што яго потым будучь есці госці, якія прысутнічаюць пры пахаванні.

Некалькі чалавек увайшлі ў хату памёршага і хутка паказаліся ў дзвярах, несучы пакойніка, які быў ужо ў сядзячым стане, так што падбародак яго кранаўся кален; твар глядзеў уніз; рук не было відаць: яны знаходзіліся паміж тулавам і сагнутымі нагамі. Усё цела было абвязана поясам пакойніка, каб утрымаць члены ў патрэбным палажэнні.

Тры туземцы неслі памёршага: два прытрымлівалі яго па баках, а трэці, абхапіўшы тулава і ногі рукамі, нес яго. Жанчыны, з якіх адна была маці памёршага, а другая — жонка, заканчвалі працэсію, прытрымліваючы канцы пояса, які ахопліваў цела памёршага. Абедзве яны

былі вымазаныя чорнай фарбай, вельмі няўважліва, плямамі. На іх не было ніякіх упрыгожанняў, і нават звычайная, даволі прыстойная па даўжыні спадніца іх была заменена сёння поясам, ад якога віселі наперадзе і ззаду абрыўкі чорных махроў, якія ледзь прыкрывалі цела. Відаць, яны свядома апануліся так, каб паказаць, што не мелі ні часу, ні жадання заняцца сваім убраннем. Абедрэ яны плаксівымі галасамі выводзілі сумную песню.

Калі пакойніка вынеслі з дзвярэй, усе прысутныя змоўклі, усталі і захоўвалі маўчанне да канца.

Пакойніка апусцілі ў скрынку, якая стаяла пасярод пляцоўкі; галаву яго пакрылі тэльрунам (мяшком, у якім жанчыны носяць дзяцей) і потым, прыгнуўшы бакавыя сценкі каробкі, звязалі іх над галавой так, што скрынка набыла форму трохграннай піраміды; затым яе старанна абвязалі ліянамі і прывязалі верхні канец да тоўстай жэрдкі.

У час гэтай аперацыі некалькі туземцаў выступілі з радоў і палажылі каля скрынкі з целама некалькі сухіх какосавых арэхаў і новы, нядаўна пафарбаваны пояс. Затым два туземцы ўзялі канцы жэрдкі, да якой быў прывязаны скрутак з пакойнікам, на плечы і панеслі зноў у хаціну; трэці ўзяў какосы і пояс і пайшоў за імі.

На гэтым цырымонія скончылася. Прысутныя разабралі сваю зброю і сталі разыходзіцца. Я пайшоў у хаціну паглядзець, куды паложыць цела: закапаюць ці пакінуць проста ў хаціне.

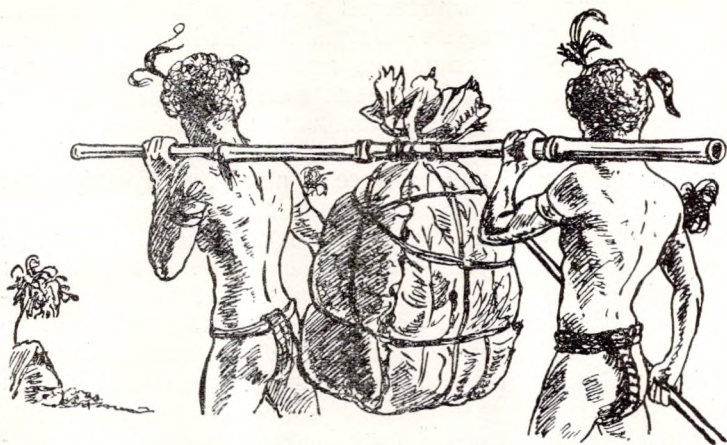
Апошняе меркаванне апраўдалася. Жэрдка была ўзнята на верхнія перакладзіны пад страхой, і пірамідальная скрынка загайдалася пасярод апусцелай хаціны.

Вяртаючыся дадому, я дагнаў туземцаў; чалавек сорак зайшлі да мяне ў Гарагасі пагаварыць аб пакойніку, пакурыць, папрасіць пер'яў і бітага шкла для брыцця.

29 мая

Не глядзячы на боль галавы і галавакружэнне, я рашыў не адкладваць сваёй экскурсіі і ісці вечарам у Гумбу, а адтуль у наступную раніцу ў Энглам-Мана. Прыняўшы на ўсякі выпадак хіну, я накіраваўся ў Гумбу; тром хлопчыкам з гэтай вёскі, якія суправаджаюць мяне, я даў несці патрэбныя для экскурсіі рэчы.

Паколькі ўжо цямнела, я пайшоў уздоўж марскога берага і такім чынам дабраўся да вёскі, пры ўваходзе ў

якую чакала мяне моладзь Гумбу. З крыкамі: «Маклай гена!» (Маклай ідзе), «Э мэм!» яны выхапілі мае рэчы ў хлапчукоў і праводзілі мяне да пляцоўкі, дзе я ўбачыў цэлае зборышча, занятае вячэрай. Тамо (дарослыя мужчыны) сядзелі на барле, маласі (моладзь) — на зямлі каля хаціны. Як я даведаўся, сёння была вячэра ў гонар або ў памяць аб памёршым; з гэтага выпадку елі свінню, але елі адны толькі тамо; маласі-ж задавольваліся адным бау. Як «тамо бору» (вялікаму чалавеку) і як госцю, перада мной паставілі вялікі табір з таро і з вялікім кавалкам свініны.

Крыху ў баку, на цыноўцы каля кастра, ляжаў Кум. Ён скардзіўся на моцны боль у баку і ў жываце і прасіў дапамагчы яму. Я даў яму некалькі кропель опія, і на другі дзень Кум праслаўляў мае лякарства.

Пасля вячэры каля мяне сабралася ўся вёска. Мы сядзелі ў абсалютнай цемры. Кастра не было, а месяц узыходзіў позна. Мяне распыталі аб Расіі, аб дамах, свіннях, дрэвах і г. д. Перайшлі потым да месяца, які, відаць, змешвалі з паняццем Расіі, хацелі ведаць, ці ёсць на месяцы жанчыны, колькі ў мяне там жонак; пыталіся аб зорках і дапытваліся, на якіх іменна я быў, і г. д. Кожнае мае слова выслухоўвалася з вялікай увагай.

Зрабілася холадна і сыра, і я захацеў ісці спаць. Некалькі чалавек праводзілі мяне ў прасторную буамбрамру, якая належала Алуму, аднаму з туземцаў, які заўтра павінен быў ісці са мной.

Больш паловы буамбрамры ў даўжыню было занята шырокімі нарамі, другая —двума вялікімі барумамі, так што для праходу заставалася мала месца. Я змёрз, сядзячы на пляцоўцы, і быў задаволены, што магу напіцца чаю, бо ўзяў з сабою ўсё неабходнае для піцця чаю.

На палаючым пасярод хаціны кастры хутка закіпела вада. Хоць агонь кастра весела палаў, у буамбрамры было недастаткова святла, і я запаліў стэарынавую свечку. Затым я знайшоў чыстую дошку і, пакрыўшы яе сурвэткай, расклаў усе рэчы, неабходныя для піцця чаю: невялікі чайнік, бляшанку з цукрам, бляшанку з бісквітамі, шклянку і лыжку. Усе гэтыя прыгатаванні да вячэры да таго здзіўлялі туземцаў, што яны нават не гаварылі, а моўчкі, з напружанай увагай, сачылі за кожным маім рухам.

Я ўжо так прызвычаіўся не бянтэжыцца перад дзесяткамі вачэй, накіраваных на мяне ва ўпор, што нічуць не сароміўся і паспяшыў выпіць чаю, каб хутчэй легчы адпачыць.

Я паслаў на барлу коўдру, чырвоны колер і мяккасць якой выклікалі выбух здзіўлення, і, зняўшы чаравікі, улёгся на нары. Чалавек пяць ці шэсць засталіся ў хаціне і прадаўжалі балбатаць, але аднаго жэсту з майго боку было дастаткова, каб выслаць іх усіх вон.

Хутка ў вёсцы ўсё сціхла, і я заснуў.

Мяне разбудзіў шоргат — як быццам-бы ў самой хаціне. Было, аднак, так цёмна, што нельга было нічога разабраць. Я павярнуўся і зноў задрамаў. У сне я адчуў лёгкае сутрасенне нар, нібы нехта лёг на іх. Здзіўлены смеласцю прышэльца, я, не разумеючы, працягнуў руку, каб пераканацца, ці сапраўды хто-небудзь лёг побач са мною. Я не памыліўся; але як толькі я дакрануўся цела туземца, рука яго схпіла маю і я ўжо не мог сумнявацца, што побач са мною ляжала жанчына. Перакананы, што гэтая аказія была справай многіх і што тут замешаны таткі і браткі, я рашыў зараз-жа пазбавіцца ад няпрошанай госці, якая ўсё яшчэ не выпускала маёй рукі. Я хутка саскочыў з барлы і сказаў: «Ні гле, Маклай нангелі авар арэн» («Ты ідзі, Маклаю жанчын не трэба»).

Пачакаўшы, пакуль мая начная наведвальніца выслізнула з хаціны, я зноў заняў месца на барле. Спрасоння чуў я шоргат, шапанне, ціхую размову

знадворку; у гэтых штуках, відаць, удзельнічала не адна толькі незнаёмка, але і яе сваякі і іншыя. Было так цёмна, што, зразумела, твару жанчыны я не бачыў.

У наступную раніцу я не палічыў патрэбным збіраць даведкі аб начным эпізодзе — такія дробязі не маглі цікавіць чалавека з месяца¹. Я мог, аднак, заўважыць, што многім вядома начная падзея і яе вынікі. Туземцы, здавалася, былі так здзіўлены, што не ведалі, што і думаць.

Хоць я ўстаў у гадзін пяць, мы сабраліся ў дарогу не раней сямі, калі сонца ўзнялося ўжо даволі высока. Свой багаж я падзяліў паміж двума туземцамі, і, не глядзячы на тое, што кожны нёс не больш восемнаццаці фунтаў, або нават менш, абодва скардзіліся на цяжкасць паклажы.

Мы размясціліся адпачыць каля рэчкі. Я ўзяў з сабой рэшткі ўчарашняй вячэры, каб было чым закусіць у дарозе, і прапанаваў частку маім спадарожнікам, але яны ўсе адмовіліся, заявіўшы, што разам з гэтым таро варылася свіння, якую елі адны толькі тамо; маласі не могуць дакранацца да ежы, якая варылася разам з мясам, а калі дакрануцца — захварэюць. Гэта было сказана зусім сур'ёзна, з поўнай верай у тое, што гэта так, і я зноў пераканаўся, ўжо не першы раз, што паняцце «табу»² існуе тут, як і ў Палінезіі.

¹ Міклуха-Маклай меркаваў, што папуасы называюць яго «каарам тамо» — «чалавек з месяца». Совецкі вучоны Н. А. Буцінаў выказаў нядаўна меркаванне, што гэта — памылка, што ў сапраўднасці папуасы называлі Маклая не «каарам тамо», а «гаро тамо» — «чалавек у абалонцы», «чалавек, апрануты з ног да галавы», што яны не маглі называць яго «чалавекам з месяца», таму што, паводле іх уяўленняў, месяц — жывая істота, невялікая, здольная змясціцца ў іх у хаціне.

² «Звычай табу», — пісаў Маклай у адным з сваіх артыкулаў, — заключаецца ў забароне, якая накладваецца на пэўныя прадметы. Так, напрыклад, многія прадметы зусім забаронены жанчынам, дзецям і юнакам. На пэўныя балі маюць доступ толькі дарослыя мужчынскага полу; нават да страў, прыгатаваных на месцы балю, юнакі, жанчыны і дзеці не маюць права дакранацца; ім забаронена не толькі ўжываць музычныя інструменты, але нават бачыць іх; пры гуках гэтых інструментаў яны павінны ўцякаць; ужыванне кеу таксама дазволена адным дарослым мужчынам; пэўныя хаціны, дзе збіраюцца мужчыны, пэўныя зборныя месцы ў лесе, прызначаныя для пагулянак, недаступны для жанчын і дзяцей. Для мужчын таксама існуе забарона на розныя прадметы: упрыгожанні, стравы і г. д.

Адсюль пачалася самая цяжкая частка дарогі: амаль увесь час пад гару і большую частку ўздоўж адкрытых схілаў, на якіх рос высокі унан¹, што калоў і рэзаў мне твар і шыю сваімі верхавінамі. Туземцы, каб ахаваць сваё не зусім далікатнае цела ад драпін, трымалі перад сабой галінкі ў выглядзе шчытоў.

Сцяжынкі не было відаць. Адны ногі адчувалі яе, не сустракаючы перашкод пры перамяшчэнні. Прапусціўшы чалавека, унан зноў замыкаў сцяжынку.

Пакуль я запісваў і рысываў бачанае, мае спадарожнікі старанна крычалі, каб выклікаць каго-небудзь з плантацыі. Нарэшце ў адказ на іх кліч пачуліся жаночыя галасы. Мае спадарожнікі абступілі мяне, так што сабраўшымся жанчынам мяне не было відаць. Калі-ж тыя падышлі бліжэй, спадарожнікі мае расступіліся, і жанчыны, якія раней ніколі не бачылі белага, спыніліся перада мной, як укапанія. Яны не маглі ні гаварыць, ні крычаць; нарэшце, апамятаўшыся, з крыкам стрымгалоў кінуліся ўніз пад страшэнны смех маіх праваднікоў.

Малодшая, якая захацела аглянуцца, аступілася і ўпала. Мае спадарожнікі сказалі ёй нешта ўслед, ад чаго яна піснула, хутка ўскочыла і пабегла за астатнімі.

Мы падняліся да невялікага ляска. Тут, перакінуўшыся з туземцамі некалькімі словамі, Обар зламаў галінку, прашаптаў нешта над ёй і, заходзячы за спіну кожнага з нас, папляваў і ўдарыў разы два галінкай па спіне; затым, паламаўшы галінку на дробныя кавалачкі, ён схваў іх у лесе паміж ламаччам і сухімі лісьцямі.

Не ўмеючы здабываць агонь, туземцы бяруць з сабой з дому, як я не раз ўжо казаў, запаленыя галавешкі, асабліва накіроўваючыся ў далёкія экскурсіі. Так было і сёння; двое з маіх спадарожнікаў запасліся агнём, але, даведаўшыся, што я магу здабыць яго, як толькі яны гэтага пажадаюць, вельмі ўзрадаваліся і кінулі лішнюю паклажу. На вялікае задавальненне туземцаў, якія суправаджалі мяне, мне ўжо і раней здаралася запальваць запалкі і даваць ім магчымасць разводзіць маленькі агеньчык, каб высушыць тытунь і зялёны ліст, у які яны яго загортваюць. Тут я даставіў ім трэці раз задавальненне паглядзець як успыхвае запалка і пакурыць.

¹ Унан — жорсткая густая трава вышэй чалавечага росту.

Крыкі маіх праваднікоў былі пачуты жыхарамі Энглам-Мана, якія, убачыўшы мяне, адразу-ж зменшылі хуткасць крокаў і не без страху падышлі да нас. Пасля звычайных прывітанняў, жавання бетэля і курэння мы рушылі далей.

Сцяжынка зрабілася лесвіцай, якая складалася з каменняў і карэнняў; месцамі яна была такой крутою, што нават туземцы палічылі патрэбным забіць паміж каменнямі калы, каб даць назе магчымасць знайсці апору. У месцах, дзе зусім нельга было прайсці, былі пабудаваны з бамбуку вузкія мосцікі. Узбіраючыся ўздоўж абрывістай сцяны, трэба было перастаўляць адну нагу за другой, каб не зваліцца. Разбурыўшы нямногія штучныя прыстасаванні, вёску з гэтага боку можна за поўгадзіны зрабіць цяжкапрыступнай.

Я быў рады дабрацца, нарэшце, да вёскі. Ногі адчувалі дзесяцігадзінную хадзьбу. Прышоўшы ў вёску, я адразу патрабаваў малады какосавы арэх, каб прагнаць смагу. На маё няшчасце, там аказаліся толькі старыя арэхі, ваду з якіх піць нельга. Затое мяне старанна частавалі бетэлем, прапанавалі зрабіць кеу і г. д.

Адпачыўшы крыху, я накіраваўся ў суправаджэнні цэлай працэсіі па вёсцы ці па кварталах яе, якіх аказалася тры. Хаціны тут былі таксама малыя, як у Тэньгум і Коліку-Мана, і вёска гэтая, як і іншыя горныя, бруднейшая за прыбярэжныя. Ведаючы, што я цікаўлюся тэлу-мамі, мяне запрашалі ў многія хаціны, і я здзіўляўся мноству тэлумаў, параўнаўча з лікам іх у прыбярэжных вёсках. Некаторыя я зрысаваў. Усюды, дзе толькі я спыняўся, мне прыносілі арэхі арэкавай пальмы, якіх

у дастатку ў Тэньгум і Энглам-Мана. Вярнуўшыся да хачіны, у якой я пакінуў рэчы, я ўбачыў, што для мяне гатуюць вячэру.

Сонца ўжо заходзіла. Я выбраў месца паблізу агню і ўзяўся за вячэру. Хутка ўсё мужчынскае насельніцтва Энглам-Мана сабралася каля мяне і маіх спадарожнікаў. Спадарожнікі мае шмат расказвалі людзям Энглам-Мана пра мяне; расказвалі нават такія пустыя дробязі, пра якія я сам даўно забыў і прыпомніў толькі цяпер, слухаючы туземцаў. Зразумела, усё было вельмі перайначана, пераўвядлічана, прайшоўшы цэлы шэраг расказчыкаў і пераказчыкаў. Слухаючы, што пра мяне гаварылі туземцы (упамінанні і аб месяцы, і аб вадзе, якую я мог прымушаць гарэць, і аб выстралах, і аб птушках, якіх я забіваю ў лесе), я пераканаўся, што тут мяне лічаць істотай зусім незвычайнай.

31 мая

Пасрэдна праспаўшы ноч, я прачнуўся рана, яшчэ перад світаннем, і стаў прыдумваць, як-бы зрабіць патрэбныя назіранні, не напалохаўшы туземцаў.

Устаючы, я пачаў крахтаць і паціраць сабе нагу і, калі туземцы спыталіся ў мяне, што са мною, я адказаў, што нага вельмі баліць. Мае ўчарашнія спадарожнікі пачалі таксама охаць і паўтараць: «самба борле» (нага баліць). Я пасядзеў, як-бы нешта абдумваючы; затым устаў, кажучы: «У Маклая ёсць добрая вада: пацерці нагу — усё пройдзе».

Туземцы падняліся з нар паглядзець, што будзе.

Я дастаў свой гіпсатэрмометр¹, наліў з прынесенай шклянкой вады, запаліў лямпачку, прыладзіў на пэўнай вышыні тэрмометр, зрабіў неабходнае назіранне і запісаў тэмпературу. Затым я аб'явіў, што мне трэба яшчэ вады, зрабіў зноў назіранне і, зноў запісаўшы тэмпера-

¹ Гіпсатэрмометр — прыбор для вымярэння вышыні месца над узроўнем мора, які складаецца са спіртовай гарэлкі, пасудзіны з дыстыляванай вадой і тэрмометра. Дзеянне прыбора заснавана на тым, што пругкасць пары кіпячай вады роўна знешняму ціску паветра. Вызначыўшы тэмпературу вады, знаходзяць па спецыяльных табліцах пругкасць пары пры гэтай тэмпературы і тым самым ціск паветра і адпаведную яму вышыню месца.

туру, зліў рэшту вады ў банку і ўлажыў увесь апарат у мяшок. Бачачы, што публікі сабралася вельмі многа, я зняў шкарпэтку і старанна пачаў націраць сабе нагу, паліваючы яе вадой; затым я зноў улёгся, аб'явіўшы, што хутка боль у назе пройдзе. Усе прыселі, каб паглядзець на цуда вылячэння, і ціха сталі гаварыць аб ім.

Мінут праз дзесяць я пачаў варушыць нагой, паспрабаваў ступіць на яе і, спачатку кульгаючы, улажыў рэчы, а затым вышаў з хаціны ўжо зусім здаровы, на вялікае здзіўленне туземцаў, якія ўбачылі цуда і накіраваліся расказваць аб ім па вёсцы. Гэта хутка прывяло да мяне розных хворых, якія чакалі хуткага выздараўлення ад маёй вады. Я паказаў ім пустую банку і сказаў, што вады больш няма, але што ў Гарагасі я магу знайсці для іх лякарства.

Прыгатаванне чаю, новыя рэчы і нябачаная працэдура адцягнулі ўвагу натоўпу. Я мог спакойна зрысаваць своеасаблівую хаціну, у якой правёў ноч. Яна стаяла ззаду другіх на невялікім узвышшы, на голай скале, не адрозніваючыся па архітэктуры ад іншых. Страха па баках спускалася да самай зямлі. Сваімі памерамі хаціна была нават меншая за многія іншыя; затое па абодвух баках вузкіх і нізкіх дзвярэй, падобных больш на акно, стаялі тэлумы. Некаторыя з іх былі ў рост чалавека.

Над дзвярамі віселі косці казуара, чарапах, сабак, свіней, пер'і птушак, скура яшчарак, зубы розных жывёл і да т. п. Усё гэта разам з тэлумамі, разам з шэрай, старой страхой, абросшай травой, надавала хаціне своеасаблівы характар.

Паміж чатырма тэлумамі адзін звяртаў на сябе асаблівую ўвагу: ён быў самы вялікі; і хоць фізіяноміяй ён мала адрозніваўся ад астатніх, але трымаў абодвума рукамі перад грудзмі доўгую дошку, пакрытую няправільнымі нарэзамі, падобнымі на нейкія іерогліфы, якія амаль страцілі, між іншым, ад старасці выразнасць абрысаў.

Унутры над нарамі быў зроблены насціл з расшчэпленнага бамбуку; там хаваліся розныя музычныя інструменты, якія выкарыстоўваліся толькі ў час «ай». З таямнічасцю, гаворачы шэптам, мне паказалі драўляную маску з выразанымі адтулінамі для вачэй і рота, якая надзявалася ў час спецыяльных баляванняў; яе назва тут «аін», і гэта была першая, якую мне давалося бачыць.

Задні бок хаціны быў заняты трыма вялікімі бару-мамі; вялікія гаршкі і агромністыя табіры¹ стаялі на паліцах ля сцен, побач з трыма тэлумамі; пад страхой віселі нанізаныя радамі, пачарнелыя ад дыму косці чарапах, птушак, рыб, сківіцы кускаса, свінні і да т. п.; усё гэта былі ўспаміны аб частаваннях, якія адбываліся ў гэтай хаціне.

Не паспеў я скончыць эскіз хаціны і напіцца чаю, як пайшоў дождж, які паступова так узмацніўся, што ісці сёння дадому аказалася немагчыма. Прышлося вярнуцца пад страху. Часу было дастаткова, і я зрабіў з-дапамогай камеры-луцыды партрэт аднаго з туземцаў з вельмі тыповай фізіяноміяй.

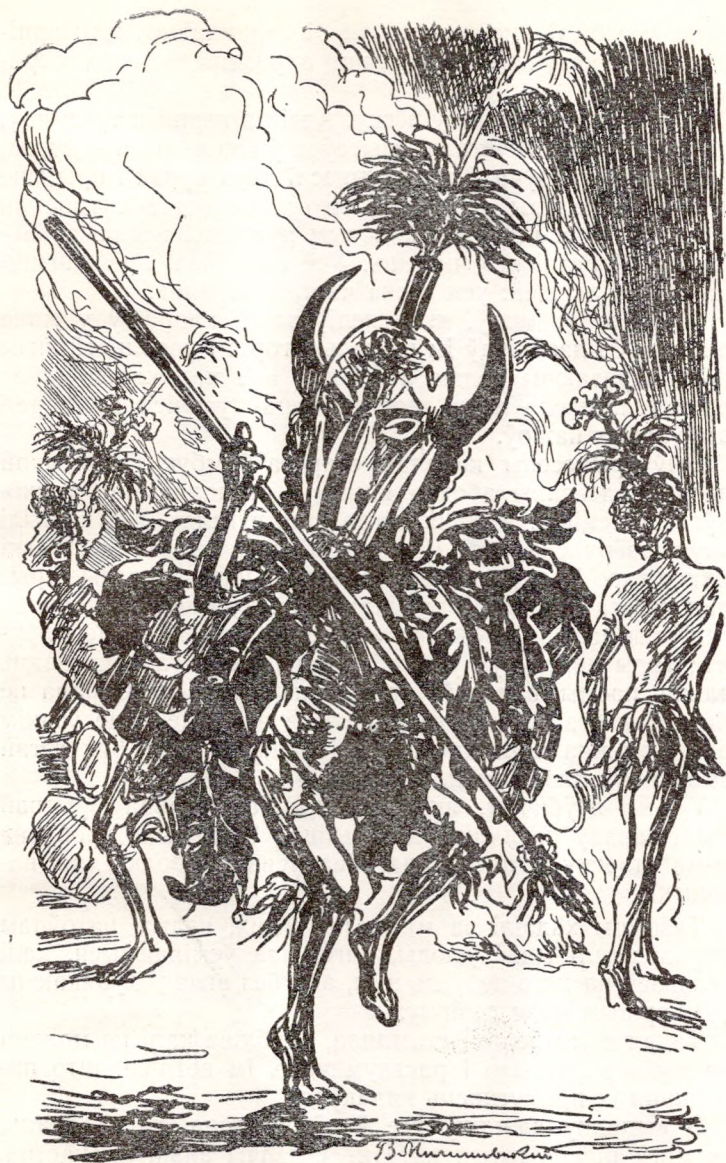
Жыхары аказаліся тут вельмі рознага росту, колерам святлейшыя за прыбярэжных, але затое паміж імі часцей сустракаюцца непрыгожыя твары, чым сярод берагавых папуасаў. Аб жанчынах і гаварыць няма чаго: адразу-ж пасля першага дзіцяці яны тут усё робяцца аднолькава непрыгожымі. Затое паміж дзяўчынкамі чатырнаццаці-пятнаццаці гадоў сустракаюцца некаторыя з прыемнымі тварамі.

Я даведаўся, што жыхары суседняй вёскі, якая называецца Самбуль-Мана, атрымаўшы вестку аб маім прыходзе сюды, прыдуць пазнаёміцца са мною.

Сапраўды, калі дождж перастаў, на пляцоўцы паявіліся людзі з Самбуль-Мана. Я вышаў да іх, паціснуў ім рукі і паказаў кожнаму месца ля сябе. Калі я прыглядаўся да каго-небудзь, той хутка адварочваўся і глядзеў у бок да таго часу, пакуль я не пераводзіў вачэй на другі твар або на другі прадмет. Тады ён, у сваю чаргу, пачынаў разглядаць мяне, аглядваючы з ног да галавы.

Дыялект Энглам-Мана крыху адрозніваецца ад дыялекту Самбуль і Тэньгум-Мана. Я запісаў некаторыя словы ўсіх трох дыялектаў. Пасля кароткай сіесты я зрабіў прагулку ў лес; пераканаўся, што сцяжынкі ў горшым выглядзе, чым учора, заўважыў некалькі новых для мяне птушак, якія не сустракаюцца на ўзбярэжжы. Пасля дажджу ў лесе чуваць было нямала птушыных галасоў;

¹ Табіры складаюць галоўнае багацце ў хатняй гаспадарцы папуасаў, высока цэняцца пры абмене і пераходзяць у спадчыну ад пакалення да пакалення. Унутры і знадворку яны афарбаваны ў чорны колер, а па краях упрыгожаны разьбой. На прыгатаванне аднаго табіра патрабуецца некалькі гадоў.

амаль усе былі мне незнаёмыя. Я перакананы, што арні-талагічная фауна¹ гор значна адрозніваецца ад берагавой.

Голад вярнуў мяне ў вёску. Адзін з першых туземцаў, які трапіў мне насустрач, спытаўся ў мяне, ці ем я курэй. Я адказаў станоўча. Тады прынеслі двух курэй і пры мне разбілі ім галовы аб дрэва; затым замест абскубвання абсмалілі ці спалілі пер'е; потым прынеслі некалькі звязак таро і сталі яго чысціць. Усё гэта былі прынашэнні паасобных людзей: уся вёска частавала мяне.

Адзін з туземцаў, які чысціў таро, папрасіў у мяне нож, але ён дзейнічаў ім не толькі горш і павольней, чым сваім, заразаючы вельмі глыбока, але пад канец нават парэзаўся, пасля чаго двое туземцаў узяліся за выраб бамбукавых нажоў.

Быў прынесены кавалак старога бамбуку, каменнай сякерай адсечаны абодва канцы і расколаты на тонкія доўгія пласцінкі. Калі іх нагрэлі на вугалях, яны набылі такую цвёрдасць, што імі можна было рэзаць не толькі мяккае таро і ямс, але таксама мяса і нават валасы. Прыклад гэтага я ўбачыў тут-жа: адзін туземец, выпадкова трапіўшы нагою ў лужыну, апырскаў гразёю валасы другога; тады першы ўзяў бамбукавы нож і стаў адрэзваць вялікія пасмы валасоў, апырсканыя гразёю. Справа не абышлася без грывас таго, што сядзеў, але-ж не ўсякім нажом можна адрэзаць столькі валасоў зараз, як гэтай бамбукавай пласцінкай.

Тут-жа я ўбачыў, як такой-жа бамбукавай брытвай брылі галаву невялікай дзяўчынцы. Гэта было зроблена па-майстэрску і паспяхова, без усякага болю для пацыенткі.

Туземцы хадзілі за мною па пятах, цэлым натоўпам суправаджалі мяне ўсюды, дагодліва ўсміхаючыся, калі я глядзеў на каго-небудзь з іх, або без аглядакі ўцякаючы пры першым маім позірку.

Такая світа вельмі стамляла, асабліва калі не можаш гаварыць з людзьмі і растлумачыць ім ветліва, што пастаянная іх прысутнасць надакучае.

З выпадку дажджу ўсе ў вёсцы рана ляглі спаць, і я магу пісаць гэтыя нататкі, седзячы адзін ля кастра.

¹ Арніталагія — навука, якая вывучае птушак; арніталагічная фауна — птушкі, якія жывуць у данай мясцовасці.

ЧЭРВЕНЬ

1 чэрвеня

Устаўшы на досвітку, я адзін накіраваўся хадзіць па вёсцы і яе акаліцах, каб знайсці зручнае месца з шырокім відам на горы навакол. Высокія ланцугі іх, адзін вышэй за другі, пакрытыя зеленню да вяршынь, вабілі мяне да сябе. Калі-б там былі вёскі, я хутка накіраваўся-б туды, пераходзячы з адной у другую, усё вышэй і вышэй. Але высокія горы не населеныя, я спачатку не верыў гэтаму, а сёння пераканаўся, што гэта сапраўды так: нідзе ў гарах вышэй Энглам-Мана няма і адзнак жылля.

Паснедаўшы, я пачаў прыспешваць туземцаў ісці назад. Чалавек дванаццаць пажадалі ісці са мною: адны, каб несці мае рэчы, другія — свінню, падарунак туземцаў, трэція — для прагулкі. Адзін з іх, стары гадоў пад шэсцьдзесят, старанна абмахваў сабе шыю, спіну і ногі зялёнай галінкай, няспынна нешта нашэптваючы. На мае пытанне: для чаго ён гэта робіць, ён мне растлумачыў, што дарога будзе доўгая, што для яе патрэбны моцныя ногі, і, каб ногі былі моцныя, ён і робіць усё гэта. Адаўшы галінку аднаму з маіх спадарожнікаў, ён сказаў яму некалькі слоў, пасля чаго і той пачаў рабіць тое-ж самае.

Прынеслі гаршчок з вараным таро. Калі яно было раскладзена ў табіры для маіх праваднікоў з Гумбу і маіх новых спадарожнікаў з Энглам-Мана, адзін з іх узяў галавешку, якая тлела, і, патрымаўшы яе над кожнай міскай, сказаў кароткую прамову, выказаўшы пажаданне, каб мы шчасліва вярнуліся дадому і каб з намі не здарылася якога-небудзь няшчасця.

З-за дажджу дарога стала вельмі нязручнай, аднак спускацца было ўсё-ж лягчэй, чым падымацца. Мы часта спыняліся, каб жанчыны Гумбу, якія вяртаюцца разам з намі з Энглам-Мана, маглі паспець за намі. Акрамя груднога дзіцяці, амаль у кожнай на спіне ляжаў вялікі мяшок з харчамі — падарунак жыхароў Энглам-Мана, мужы-ж іх неслі адну толькі зброю.

Я вярнуўся ў Гарагасі не раней пяці гадзін, пасля больш чым васьмігадзіннай хадзьбы.

Стары Бугай з Гарэнду прышоў у Гарагасі з людзьмі Марагум-Мана, з якімі Гарэнду і суседнія вёскі заключылі мір. Бугай з жывасцю расказваў чатыром прышоў-

шым аб магутнасці маёй страшэннай зброі, празванай туземцамі «табу», і аб тым, як людзі Гарэнду ўжо мелі выпадак упэўніцца ў яе дзеянні.

Пакуль мы гутарылі, ціха прыляцеў вялікі чорны какаду і стаў ласавацца арэхамі кенгара якраз над маёй хацінай. Прагучэў стрэл, птушка звалілася, а мае туземцы пачалі ўцякаць. Трыумфуючы Бугай, і сам нямала напалохаўшыся, вярнуў гасцей, запэўніўшы, што Маклай чалавек добры і ім нічога дрэннага не зробіць.

Какаду паказаўся мне вельмі вялікім; калі я памераў адлегласць паміж канцамі яго крылляў, аказалася 1027 міліметраў. Туземцы, якія вярнуліся, папрасілі схаваць «табу» ў дом, падышлі да птушкі, заахкалі і пачалі вельмі смешна прыцмокваць языкамі.

Я падараваў ім пер'і з хваста какаду, якімі яны засталіся вельмі задаволеныя, і некалькі вялікіх цвікоў; з цвікамі яны не ведалі што рабіць, круцячы іх у руках, стукаючы адзін аб другі і прыслухоўваючыся да гуку, пакуль Бугай не расказаў ім аб той шматбаковай карысці, якую туземцы ўжо навучыліся мець ад жалезных інструментаў. Пасля гэтых тлумачэнняў Марагум-Мана-тамо загарнулі цвікі ў стары маль.

Прыслухоўваючыся да іх размовы, я не мог нічога зразумець. Дыялект адрозніваўся ад мовы Самбуль і Энглам-Мана.

Я рашыў запрасіць жыхароў Гарэнду да сябе паласавацца свінінай: у Энглам-Мана мне падаравалі свінню. Пакуль мы іх чакалі, Ульсан пачаў прыгатаўляць суп і, накіраваўшыся за вадою, пакінуў на кухні некалькі кавалкаў мяса. Я заўважыў вялікую яшчарку, якая прабіралася з кухоннага шалаша з вялікім кавалкам мяса. Нязначны шорах прымусіў яе кінуць здабычу і схавацца.

Госці прышлі і прасядзелі да пяці гадзін. Яны нават прынеслі з сабою кеу: адным словам, распараджаліся ў мяне ў Гарагасі, як у сябе дома. Мы развіталіся вялікімі сябрамі.

13 чэрвеня

Невялікі кускус, які я набыў некалькі тыдняў таму назад, жыве і расце ў мяне вельмі добра. Есць усё: рыс, аян, бау, какосавыя арэхі, салодкую бульбу і вельмі любіць бананы. На працягу дня ён звычайна спіць, скур-

чыўшыся, але ўсё-такі есць, калі яму дадуць; ноччу-ж неміласэрна грызе дрэва скрынкі, куды я яго саджаю.

14 чэрвеня

Прыходзілі туземцы з просьбай паказаць ім месца, дзе знаходзяцца тры іх вялікія неніры — карзіны для рыбнай лоўлі, якія знесены ў мора, не гледзячы на якары. Яны былі надзвычай расчараваны, пачуўшы, што я не ведаю, дзе іх карзіны.

Зайшоўшы ў Гарэнду, я быў абкружаны жанчынамі, якія прасілі мяне даць імя дзяўчынцы, якая нарадзілася дзень ці два таму назад. Я назваў некалькі еўрапейскіх імён, паміж якімі імя Марыя ім спадабалася больш за ўсё. Усе паўтаралі яго, і мне была паказана маленькая ўласніца гэтага імя.

Вельмі светлы колер скуры здзівіў мяне; валасы таксама яшчэ не кучаравыя.

18 чэрвеня

Сустрэкаючыся з туземцамі або праходзячы праз вёску, я пастаянна павінен адказваць на пытанні: «Куды ідзеш?», «Што сёння забіў?» і да т. п. Вяртаючыся назад, зноў прыходзіцца адказваць на пытанні: «Дзе быў?», «Што еў?», «У каго?», «Што нясеш?» і г. д. Гэтую цікаўнасць нельга, аднак, лічыць характэрнай для чорнага племені; яна не менш развітая і сярод адукаваных еўрапейцаў, толькі пытанні задаюцца іншага роду.

Ульсан заўсёды скардзіцца на здароўе. Работа яго абмяжоўваецца варкай бобу, бау і ядой. Такія суб'екты, як ён, наганяюць сум. Яму сёння нездаровілася. Ён запэўніваў, што адчувае набліжэнне моцнага параксізму. Мне прышлося гатаваць самому, але я лічыў за патрэбнае есці амаль сыры боб і недавараны бау, чым глядзець за агнём і раздзьмухваць яго.

20 чэрвеня

Туземцы пачынаюць збіраць арэхі кенгара. Яны залазяць на дрэва — некалькі чалавек адразу — і складаюць адтуль галінкі з мноствам арэхаў, папярэдне ачысціўшы месца пад дрэвам ад дробных кустоў. Жанчыны і дзеці збіраюць скінутыя арэхі.

Чорныя какаду харчуюцца ў гэты час выключна кенгарам — і вось ужо месяцы тры-чатыры я часцяком чую

крыкі папуасаў, якія штодзень прыходзяць пад дрэвы страшыць какаду. Гэтыя рэзкія, нястройныя крыкі часта апошні час парушаюць цішыню лесу.

Устаў з галаўным болем і, не гледзячы на гэта, накіраваўся на паляванне. Параксізм захапіў мяне ў дарозе, і мне прышлося легчы ў лесе, таму што я не быў у стане заставацца на нагах з-за галавакружэння і моцнага галаўнога болю.

Некалькі гадзін праляжаў я ў лесе і, як толькі мне зрабілася крыху лепш, ледзь-ледзь дабраўся дадому. Прышлося легчы, і вельмі моцны галаўны боль прамучыў мяне далёка за поўнач.

26 чэрвеня

Апошнія дні мне няма чаго хадзіць на паляванне: вялікія дрэвы кенгара, якія растуць ля самага дома, пакрыты спелымі арэхамі, розныя віды галубоў прылятаюць з раніцы — вось і правізія для сьнедання ці абеду.

Гэтымі днямі прыходзіў да мяне некалькі разоў Кады-Баро, брат таго туземца, якога адзін з афіцэраў «Віцязя» празваў дзікім, падобным да чорта. Кады-Баро прыходзіў з настойлівым запрашэннем пераехаць у Багаці, запэўніваючы, што там усяго многа, прапануючы, падобна жыхарам Білі-Білі, пабудаваць мне хаціну. Ён дадаў, што людзі Багаці дадуць мне двух ці трох жонак, што жанчын там значна больш, чым у Бонгу, і г. д. Ён неяк недаверліва паглядзеў на мяне, калі яго прапановы не зрабілі жаданага эфекту.

30 чэрвеня

Забіўшы голуба і какаду на маім дрэве, я дазволіў Дзігу ўзлезці на дрэва за арэхамі.

На высокі, гладкі, тоўсты ствол Дзігу ўзлез таксама, як туземцы ўзлазяць на какосавыя пальмы, гэта значыць пры дапамозе звязанай вяроўкі, якую надзяваюць на ногі.

Дзігу ўзбраўся на самы верх і пачаў кідаць адтуль арэхі. Я, Ульсан і васьмігадовая дачка Буа падбіралі іх. Аказалася, што маленькая дзяўчынка сабрала больш, чым мы абодва разам: настолькі зоркія былі яе вочы і так спрытна, не гледзячы на голае цела, яна пралазіла ўсюды, нават паміж самымі калючымі ліянамі і хмызняком.

У туземцаў ёсць характэрная рыса: яны вельмі любяць павучаць другіх. Калі вы робіце што-небудзь не так, як яны, — туземцы зараз-жа спыняць вас і пакажуць, як трэба рабіць. Гэтая рыса прыкметна нават у дзеях; многа разоў маленькія дзеці, гадоў шасці або сямі, паказвалі мне, як яны робяць тое ці другое. Вынікае гэта з таго, што бацькі вельмі рана прывучаюць дзяцей да практычнага жыцця. Дзеці яшчэ зусім маленькія, а ўжо прыгледзеліся і нават навучыліся больш ці менш усім рамёствам і дзеянням дарослых, нават і такім, якія зусім не падыходзяць да іх узросту.

Дзеці мала гуляюць. Гульня хлапчукоў заключаецца ў кіданні палак нахштальт коп'яў, у стральбе з лука, і як толькі яны робяць невялікія поспехі, дык адразу-ж прымяняюць іх да практычнага жыцця. Я бачыў хлапчукоў, вельмі невялікіх, якія праводзяць цэлыя гадзіны каля мора, імкнучыся папасці з лука ў якую-небудзь рыбу. Тое-ж самае бывае і з дзяўчынкамі, і нават у большай меры, таму што яны раней пачынаюць займацца гаспадаркай і робяцца памочніцамі мацярок.

Надвор'е цудоўнае. Купаюся ў моры некалькі разоў на дзень. Па вечарах не хочацца ісці ў хаціну. Тэмпература, аднак, не перавышае 31°.

ЛІПЕНЬ

1 ліпеня

Паміж шматлікімі птушкамі самым прыкметным пасля чорнага какаду з'яўляецца «нарэнг»¹ не толькі па велічыні і вялікай загнутай дзюбе, але па шуму палёту, які чуваць ужо здалёк. Гэтыя птушкі лятаюць вельмі высока, звычайна папарна, садзяцца на вяршыні самых высокіх дрэў і пры нязначным шуме злятаюць. Не гледзячы на ўсе спробы, мне не ўдалося пакуль што застрэліць ніводнага.

Сёння на працягу амаль трох гадзін я правазіўся з адным з іх. Выстраліўшы ў яго дробным шротам і па-

¹ Нарэнг — птушка-«насарог» — названа так за моцную і крута загнутую дзюбу. Жывуць «птушкі-насарогі» на дрэвах, але кормяцца на зямлі — чарапахамі, карэннямі раслін. Лятаюць яны цяжка, павольна і шумна; шум іх крылляў здалёк напамінае работу паравой машыны. Крык нарэнга — рэзкі і прарэзлівы — падобны на крык асла, а часамі на гудок цягніка.

раніўшы яго, відаць, нязначна, я прасачыў яго далей у лесе. Зноў выстраліў і, відавочна, зноў папаў, таму што нарэнг не паляцеў, а толькі пераляцеў на суседняе, больш высокае дрэва. Заўважыўшы гэтае месца, я вярнуўся паснедаць і зноў пайшоў туды, дзе пакінуў птушку.

Прабіраючыся па лесе, я зайшоў у такі гушчар, што сам быў не рады. Дзесяткі тонкіх ліян, гнуткія калючыя хвасты паўзучай пальмы, якія чапляліся за вопратку і драпалі твар, скідвалі капялюш, затрымалі мяне мінут на дзесяць. Гэта было тым больш прыкра, што птушка аказалася ўсё яшчэ на дрэве.

Выбраўшыся, нарэшце, з гушчару, я наблізіўся да дрэва, так што нарэнг убачыў мяне. Ён застаўся на месцы, але пачаў крычаць вельмі гучна, быццам пратэстуючы супроць праследавання, і біць адным крылом; другое вісела без руху. Затым ён паспрабаваў, прадаўжаючы крычаць, узлезці вышэй. Густое лісце схавала яго, але я мог чуць часам яго голас.

Паявіўся другі нарэнг і з крыкам пачаў лятаць, апісваючы вялікія кругі над дрэвам, дзе сядзеў яго ранены таварыш.

Паколатыя ногі, сонца, асабліва-ж мурашкі ператварылі маё прабыванне пад дрэвам у добраахвотную пакуту. Дрэва было высокае, і, для таго каб сачыць за рухамі птушкі, прыходзілася няспынна глядзець уверх.

Праз поўгадзіны шыйныя мускулы вельмі стаміліся; вочы, якім прыходзілася дрэнна ад сонца і асветленых лісцяў, амаль адказваліся служыць; але я ўсё-ж такі сядзеў і чакаў.

Нарэнг не паказваўся, але адгукваўся на пастаянны крык таварыша, які на адлегласці ста крокаў ад нас пералятаў з дрэва на дрэва. Галавакружэнне і галаўны боль прымусілі мяне, нарэшце, вярнуцца дадому. Праспаўшы каля гадзіны, я вярнуўся зноў. Ранены ўсё яшчэ знаходзіўся там, але таварыш яго паляцеў пры маім набліжэнні.

4 ліпеня

Надвор'е стаіць непаўторна выдатнае. Я займаўся мікраскапічным даследаваннем валасоў папуасаў. Знайшоў вялікую рознастайнасць у таўшчыні і контурах папярочнага разрэзу валасоў, зрэзаных з розных частак

цела аднаго і таго-ж чалавека. У белай расы не толькі таўшчыня, але і колер валасоў, якія растуць на розных частках цела, розныя.

Праходзячы недалёка ад таго месца, дзе два дні таму назад я пакінуў двух птушак — адну раненую, што сядзела высока на дрэве, а другую — якая лятала паблізу, я, на маё здзіўленне, убачыў абодвух у тым-жа становішчы, што і сорок во сем гадзін таму назад.

10 ліпеня

У Гарэнду Туй будзе новую хаціну, з дапамогай людзей Гарэнду, Гумбу, Бонгу, за што частуе іх па вечарах. З выпадку пабудовы некалькі разоў чуўся барум.

11 ліпеня

Каля чатырох гадзін быў даволі моцны шквал з дажджом, затым пасвятлела, вечер прайшоў, і я сядзеў на верандзе, рысуючы сёе-тое. Раптам мне здалося, быццам-бы вялікае дрэва насупроць злёгка пахіснулася. Наступная думка была, што я, відавочна, драмлю і бачу гэта ў сне.

Не паспеў я падумаць, хутчэй, чым я гэта зараз дапісваю, вялікае дрэва спачатку павольна, затым шпарчэй, шпарчэй схілілася, рухнула і лягло не больш як у кроках двух ад хаціны, перпендыкулярна да яе фасада або веранды.

Дрэва было зусім зялёнае і здавалася абсалютна здаровым, толькі метрах у двух ад зямлі, на месцы пералому, яно праедзена лічынкамі розных жукоў. Вышыня дрэва аказалася дваццаць шэсць футаў, і калі б яно звалілася на хаціну, то праламала-б страху, магло-б пераламаць многа рэчаў і, магчыма, раніць аднаго з нас. Сёння я паверыў перасцярозе туземцаў: дрэвы ў Гарэгасі сапраўды могуць забіць мяне. Дзіўна, што, калі гэта здарылася, ветру амаль не было.

За апошні час туземцы часта гаварылі мне: «Заўтра будуць паліць унан; шмат будзе там дзікіх свіней і іншых жывёл. Маклай пойдзе біць свіней са сваім «табу», мы-ж прыдзем са сваімі коп'ямі, лукамі і стрэламі». Але гэтае «заўтра» ўсё адкладвалася, а сёння ў вёсцы мяне зноў запэўнівалі, што заўтра абавязкова будуць паліць унан, і некаторыя заявілі, што прыдуць за мною каля поўдня. Паглядзім.

Не было яшчэ адзінаццаці гадзін, я і не думаў збірацца на новае для мяне паляванне, як раптам пачуў набліжэнне галасоў і затым хутка з'явіліся жыхары Бонгу ў поўным воінскім убранны, з туга нацягнутымі лукамі і мноствам нанова завостраных стрэл рознага роду. У кожнага было па два кап'і, канцы якіх былі нацёрты чырвонай фарбай, як-бы ўжо пакрытыя крывёй; акрамя пер'яў, якія развяваліся на галаве, у валасах у туземцаў красаваліся чырвоныя кветкі кітайскай ружы; за «сагію» былі заткнутыя галіны з чырвона-жаўтаватымі лісьцямі розных відаў калеуса. Пры кожным руху ўсе гэтыя ўпрыгожванні развяваліся і рабілі бліскучы своеасаблівы эфект.

Туземцы аб'явілі, што унан ужо гарыць і што трэба ісці безадкладна. Накінуўшы на сябе паляўнічую зброю і захапіўшы сёе-тое на сьнеданне, я пайшоў у суправаджэнні стракатай світы.

Падыходзячы да ўзлесся, я пачуў шум, падобны на плеск вадапада, маса вады якога то павялічваецца, то памяншаецца. Вышаўшы з лесу, я ўбачыў на адлегласці сотні крокаў, ля самай зямлі, стужку агню, якая аддалялася ад нас, пакідаючы пасля сябе чорныя абгарэлыя сцяблы унана і кучкі лёгкага попелу. Слупы дыму ўзнімаліся каля Гарэнду, каля Бонгу і з другога боку, у Гумбу, каля берага ракі Габенеу.

Пажар толькі яшчэ пачынаўся, і мы размясціліся ў цяньку, ля самага лесу. Я пачаў сьнедаць, туземцы — курыць і жаваць бетэль. Праз тры чвэрці гадзіны агонь адсунуўся ад лесу прыблізна на поўмілі з-за поўночна-заходняга ветру, які гнаў дым у бок, супроцьлеглы нам. Мы пайшлі па выпаленай паляне. Яна аказалася далёка

не такой роўнай, як я сабе яе ўяўляў: уся яна, на колькі я мог акінуць яе вокам, была пакрытая купінамі футаў каля пяці вышынёй і прыблізна футаў дзесяці або дваццаці ў дыяметры ля асновы. Гэтыя купіны былі няроўнай велічыні і складаліся з зямлі і дробных каменяў. Паходжаннем сваім яны, відавочна, абавязаны земляным збудаванням Maleo¹. У лесе — такія-ж купіны, але рэдка.

Мы падышлі крокаў на дзесяць да лініі агню, і кожны з нас выбраў сабе купіну для назірання. Такім чынам, паралельна агнявой лініі ўтварыўся ланцуг палюнічых, якія сачылі за рухам полымя, гатовых напасці на здабычу.

Пажар то павялічваўся, то змяншаўся; часамі цэлая сцяна бура-белага дыму ўзнімалася да неба, і полымя вялікімі языкамі ляцела з ветрам; часамі-ж полымя амаль патухала, заслона дыму разрывалася, адкрываючы від на далёкія горы і бліжэйшы лес. Раптам нечакана дым зноў узнікаўся слупом, варушыўся, клаўся, і полымя тонкімі змейкамі вілося над пачарнелай зямлёй.

Туземцы стаялі ў ваяўнічых позах; кожны трымаў лук і стрэлы ў левай руцэ, а ў сагнутай правай — кап'ё, над плячом наперавес, астрыём наперад, і ўважліва сачыў за рухам полымя; кожны хацеў першым выявіць непрыяцеля.

Некалькі хлапчукоў, гадоў дзесяці-адзінаццаці, з мінітурнымі лукамі і коп'ямі, таксама стаялі крыху водаль ад бацькоў і служылі жывым прыкладам таго, як навука папуаскага жыцця перадаецца з пакалення ў пакаленне.

Сухі унан трашчаў, успыхваў, падаў; часамі парыў ветру гнаў масы дыму проста на нас; лёгкі попел травы залятаў нам у нос і ў рот, прымушаючы чхаць і кашляць. Часамі агонь, нібы разгубіўшыся, кідаўся ў розныя бакі, вяртаўся назад і дадаваў духаты да гарачыні і без таго паліўшага сонца.

Вельмі стаміўшыся, я проста заснуў-бы стоячы, калі-б

¹ Maleo — лацінская назва «вяліканогай куры» — наземнай птушкі з моцна развітымі грабучымі нагамі. Перш чым пачаць несіся, птушка выкопае ў рыхлай зямлі яму; адклаўшы яйкі на дне, яна для цяпла прыкрывае іх выкінутай зямлёй або кучамі ляснога смецця. Гэта і ёсць яе «земляныя збудаванні».

голос суседняга вартавога не напамніў мне па меры аддалення агню, што трэба ісці наперад.

Пасля цяжкіх двух гадзін мы дайшлі да процілеглага боку. Наша лінія сышлася з сустрэчнай лініяй.

Позіркі туземцаў, уважліва даследуючы пачарнелую паляну, не знаходзілі нічога, і, калі апошнія сцяблы ўспыхнулі і потым дробным дажджом попелу разляцеліся ў паветры, я пачуў ад бліжэйшага паляўнічага несуцяшальнае «буль арэн» (свінні няма).

Мы сышлі са сваіх купін. Некалькі жыхароў Гумбу, якія ўтварылі процілеглую лінію, таксама заявілі, што нічога не бачылі.

Я спыніў аднаго з іх, за спіною якога, прывязаная да кап'я, вісела жывёліна, падобная да вялікага пацука. Жывёліна гэтая была новай для мяне, і я пачаў яе разглядаць. Валасы цікавыя тым, што падобны да плоскіх іголак. Яны былі часткова абпалены, таксама, як і ногі, і морда, а высунуты язык крыху абвуглены. Жывёла, відавочна, задыхнулася ад дыму. Я разглядаў яе вострыя зубы, калі крык адышоўшых у бок туземцаў: «буль, буль!» — прымусіў мяне азірнуцца.

За сотню крокаў ад мяне, лавіруючы паміж шматлікімі коп'ямі, якія з усіх бакоў упіваліся ў зямлю, бегла вялікая свіння. Я выхапіў двухствольнае ружжо з рук туземца, які трымаў яго, пакуль я разглядаў пацука, вісеўшага ў яго на кап'і.

Падпусціўшы свінню крокаў на дваццаць, я выстраліў. Куля прабіла ёй грудзі, але ніжэй сэрца. Свіння пахіснулася, аднак кінулася ўбок і прабегла міма мяне. Я зноў прыцэліўся і перабіў ёй заднюю нагу. Свіння спынілася на некалькі секунд, але, бачачы, што я набліжаюся, зноў адбегла на некалькі крокаў.

Дастаўшы рэвальвер, я пачаў падыходзіць. Свіння, падымаючы верхнюю губу і паказваючы вялізныя іклы, глуха рохкала.

З кожным стрэлам я падыходзіў бліжэй і спыніўся кроках у шасці ад свінні, якая звалілася на бок, але часам усё яшчэ падымалася і паказвала іклы.

Туземцы, якія падбеглі, не далі мне часу выстраліць: адзін кап'ём прабіў ёй бок; другое кап'ё праляцела побач, а з трох стрэл адна ўпілася ў шыю свінні. У яе хапіла сілы некалькімі рухамі вызваліцца ад кап'я і стралы, канец якой застаўся ў ране.

Жадаючы пакончыць з ёю, я падышоў да яе з процілеглага боку, хоць паляўнічыя і крычалі мне, каб я не падыходзіў так блізка. Выбраўшы момант, я ўсадзіў свой доўгі нож па ручку ёй у бок, крыху ззаду пярэдняй канечнасці. Струмень цёплай крыві пакрыў мне руку і свіння звалілася канчаткова. Туземцы, якія нас акружылі, адзінагалосна, аб'явілі свінню маёю і пачалі расхвальваць маё «табу» і мяне самога.

Далёкія крыкі далі знаць, аб тым, што можна разлічваць на новую здабычу. Я зноў зарадзіў ружжо. Паляўнічыя адзін за другім адышлі, раздражненыя першай няўдачай. Я-ж, знайшоўшы зручную купіну, сеў і пачаў чакаць. Здалёк чуліся крыкі: «Буль, буль, буль!» Галасы здалёк клікалі мяне.

Туземцы вярнуліся і расказалі мне, што там былі яшчэ дзве свінні, але ўцяклі, таму што не было мяне і майго «табу».

Група людзей Бонгу прышла аб'явіць, што яны забілі адну свінню, але што пры гэтым Саул, якога яна паваліла, так згрызены ёю, што бок, рука, галава і вока яго былі ўсе ў крыві, калі яго адводзілі ў Бонгу. Мае спадарожнікі, у сваю чаргу, расказалі пра нашыя прыгоды, пра «табу» і пра вялікі «буль» Маклая.

Мы накіраваліся да забітай свінні, і на пытанне, куды яе несці, я сказаў, што бяру галаву і заднюю нагу сабе, а астатняе аддаю людзям Бонгу, што, пакінуўшы ружжо дома, я пайду ў Бонгу перавязаць раненага Саула, а пакуль што запрашаю ўсіх да мяне пакурыць майго тытуно. Усе былі задаволены, і мы рушылі наперад доўгай працэсіяй.

Туземцаў было чалавек сорок. Калі яны, закурыўшы, расселіся на пляцоўцы ў Гарагасі, я ўбачыў, акрамя жывёліны, падобнай да пацука і называемай туземцамі «габенеу», яшчэ нейкую мыш і вялікага серабрыста-белага маба. Набыўшы маба, а таксама некалькі экзэмпляраў другіх жывёлін для калекцыі, я паспяшыў у Бонгу да раненага.

Мяне сустрэлі заплакаўшыя жанчыны і сын Саула. Акрамя мноства дробных ран, у яго аказаліся дзве глыбокія — на руцэ і на шыі, але ўсё-ж гэта былі толькі драпіны. Запечаная кроў з попелам і гразцю надавалі жаласны выгляд раненаму. Размахваючы здаровай рукой, ён расказваў акружаючым, як ён усадзіў кап'ё ў цела

смяртэльна раненай свінні, як тая раптоўным рухам пераламала кап'ё і збіла яго самога з ног, як, параніўшы яго, свіння спрабавала ўцякаць, але здохла. Таварышы Саула, думаючы, што ён справіцца з гэтай свіннёй адзін (яна ўжо была моцна параненая), заняліся другой свіннёй і не бачылі няшчасця, якое з ім здарылася.

Я патрабаваў вады, нагрэў яе, абмыў раны, затым змазаў іх карболавым маслам і перавязаў. Усе, хто прысутнічаў, уважліва сачылі за маімі рухамі, паўтараючы, што я добры чалавек.

Сонца было нізка, калі я прышоў у Гарэнду, дзе, між тым, вепруку ўжо асмалілі шчаціну і чакалі мяне, каб я ўзяў сваю частку.

Я адрэзаў галаву і заднюю нагу і, не гледзячы на запрашэнне начаваць або, дакладней, правесці з туземцамі бюссонную ноч, узваліў на плячо здабычу сённяшняга дня і накіраваўся дадому. Паклажа была, аднак, такой цяжкай, што мне прышлося адпачываць разы два. У восьмай гадзіне я сеў спакойна ў сваё крэсла абедаць, вельмі галодны, таму што цэлы дзень быў на нагах і мала еў. Удары барума ў Гарэнду паведамлілі суседнім вёскам аб пачатку «ай», які павінен быў прадаўжацца ўсю ноч і ўвесь заўтрашні дзень. Месячная ноч была ціхая, і гукі труб і іншых інструментаў даляталі вельмі ясна.

Адпачыўшы дзве гадзіны, я не мог заснуць і таму рашыў накіравацца зноў у Гарэнду, жадаючы грунтоўна пазнаёміцца з папуаскім «ай» і паглядзець, што яны робяць па начах у час гэтых баляванняў. Я ўзяў з сабою Ульсана, якому вельмі хацелася пабыць у час «ай» у вёсцы. Узброіўшыся ліхтаром, таму што на месяц нельга было спадзявацца (яго часта закрывалі цёмныя хмары), мы рушылі. Прышлося ісці вельмі павольна, таму што Ульсан, які не прывык да тутэйшых сцежак, спатыкаўся і падаў некалькі разоў.

Падыходзячы да вёскі, я закрыў святло ліхтара і ціха наблізіўся да пляцоўкі.

На пляцоўцы палаў касцёр, над якім была зроблена вялікая жароўня, дзе пякліся кавалкі свініны. Сядзячы, лежачы, стоячы вакол жароўні, туземцы займаліся музыкай. Кожны звычайна стараўся заглушыць астатніх сваім інструментам. Некаторыя спалі. Тлушч, якога многа

капала з жароўні, павялічваў часамі полымя, асвятляўшае ўсю карціну.

Гук майго свістка, які раздаўся раптоўна, прымусіў на некалькі секунд змоўкнуць нястройную музыку, потым пачуліся воклічы: «О, Маклай, гена! Андзі гена!»¹ і да т. п. Я знайшоў сабе зручнае месца на цыноўцы, але праседзеў там нядоўга, таму што музыка, якая на трохі замоўкла, узнавілася з новай сілай.

16 ліпеня

Туземцы навакольных вёсак зноў заняты выпальваннем травы і паляваннем, ад якога я сёння адмовіўся.

Хацеў нарысаваць партрэт Налая, але ён і іншыя туземцы, што стаялі каля яго, заявілі, што калі я гэта зраблю, ён хутка памрэ. Дзіўная рэч, — у Еўропе таксама існуе падобнае павер'е.

17 ліпеня

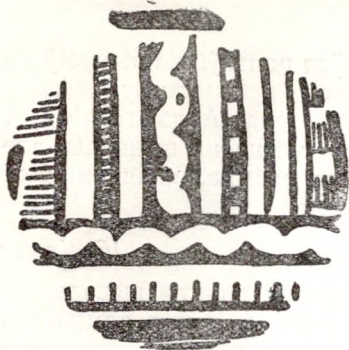
Прыбіраў і чысціў рэчы ў хаціне. Калі-б я часамі не займаўся прыбіраннем, у маю келлю з сямі квадратных футаў цяжка было-б увайсці. Хадзіў зноў у Бонгу да ранага. Каля нас сабралася цэлая грамада, але кожны быў чым-небудзь заняты: адзін канчаў новую «удзя-саб»² і скроб яе ракавінай, другі такой-жа ракавінай заострываў наканечнікі свайго юра, трэці нажом, атрыманым ад мяне, стругаў канец кап'я, зламанага ў час апошняга палявання. Жанчыны шукалі вошай у галовах у мужчын, падросці былі заняты тым-жа. Дзве жанчыны перанеслі свае паслугі і на сабак і лавілі ў іх блох, пры гэтым сабакі паслухмяна ляжалі ў іх на каленях.

Калі я сабраўся ісці, Бугай, адзін з жыхароў Гарэнду, таксама падняўся, каб ісці са мною. Ля берага мора Бугай падышоў да тлеўшага тоўстага ствала, прыбітага даўным-даўно прылівам. На маё здзіўленне, ён стаў з вялікім апетытам глытаць цэлыя жмені попелу.

Не разумеючы, што гэта за асаблівае дрэва, я таксама паспрабаваў попелу, і ён аказаўся прыемнага салёнага смаку. Гэты ствол, які доўга насілі хвалі, паточаны марскімі жывёламі, уабраў у сябе такую колькасць солі, што попел яго часткова можа замяніць звычайную соль. Бугай

¹ «Андзі гена!» — «Ідзі сюды, садзіся!»

² Удзя-саб — невялікая вузкая лапатка для разрыхлення зямлі.

сказаў мне, што попел гэты многія ядуць з бау, аянам і іншымі стравамі. Для мяне гэта вельмі карыснае адкрыццё: мая соль ужо скоро канчаецца, і я ем усё без солі, за выключэннем мяса.

Я звярнуў увагу на данган, заткнуты за браслет Бугая: ён зроблены з косці жывёлы, якую я яшчэ не бачыў. Яна называецца туземцамі «тыболь»¹ і жыве ў лясах, але сустракаецца таксама і на палянах. Паводле слоў туземцаў, у тыболя доўгі хвост і ён высока скача.

31 ліпеня

Некалькі туземцаў прыехалі ў Гарагасі на сваіх пірогах. Некаторыя, паводле звычаяў, уселіся ля самай лесвіцы, якая вяла да маёй веранды. Гаварылі аб паляванні, прасілі пер'яў і г. д. Раптам адзін з іх, як укушаны, у два скачкі зляцеў з лесвіцы з крыкамі:

— Маклай, гена, гена! (Маклай, хадзі, хадзі сюды!)

Астатнія паследавалі яго прыкладу.

Я спытаў туземцаў, у чым справа, але не паспеў атрымаць адказу, як над галавой пачуўся моцны ўдар па страсе і слуп пылу асляпіў мяне. Дождж сукоў рознай таўшчыні падаў на зямлю ля самай веранды. Некаторыя з іх былі дастаткова тоўстыя, каб упаўшы з вышыні сямідзесяці-васьмідзесяці футаў, сур'ёзна параніць чалавека.

Аказалася, што Буа, які саскочыў першым, пачуў над галавой лёгкі трэск і, ведаючы, што ён мог азначаць, узняў трывогу. Туземцы вельмі баяцца падзення дрэў і сухіх сукоў: падаючы, дрэвы могуць забіць або сур'ёзна параніць. Даўно ўжо туземцы знаходзяць стан маёй хаціны ў Гарагасі небяспечным і вельмі часта прапануюць мне перасяліцца ў Гарэнду або Бонгу, ці пабудаваць новую

¹ Гл. запіс за 15 жніўня.

хаціну ў другім месцы. Яны маюць рацыю, але клопаты, звязаныя з пабудовай і перасяленнем, настолькі цяжкія для мяне, што, спадзеючыся на выпадак, я прадаўжаю жыць тут. У Бонгу, куды я хаджу кожны дзень перавязваць раны Саула, я далучыўся да групы туземцаў, якія курылі, жавалі бетэль і размаўлялі паміж сабою, спадзеючыся даведацца што-небудзь новае з размовы з імі. Я завёў гутарку аб назвах розных народнасцей і месц, жадаючы даведацца, ці маюць жыхары гэтага берага агульную назву; такой, аднак, не аказалася, хоць туземцы добра разумелі, што я хачу ведаць. Яны называлі людзей, дадаючы да слова «тамо» назву вёскі. Туземцы расказвалі, што жыхары вёсак у гарах на поўночны ўсход — «тамо дзева» — пракручваюць сабе ноздры і ўстаўляюць у іх пер'і. Потым гутарка зайшла аб маёй хаціне, аб падзенні сухіх галін і г. д. Мне зноў прапанавалі пабудаваць новую хаціну.

Частаванне ішло сваім звычайным парадкам: спачатку выпілі кеу, потым, плюючыся і робячы розныя грымасы, выкліканыя горкім напіткам, узяліся за наскобленыя какос, затым за гурбы варанага бау, аяна і кайнды¹; у якасці дэсерту ішло жаванне бетэля, а затым курэнне. Гэта звычайны парадак туземных частаванняў.

Я не прымаў удзелу ні ў першай, ні ў двух апошніх частках вячэры, таму накіраваўся раней другіх у зваротны шлях. Каля адной хаціны я спыніўся, каб прапусціць цэлую чараду жанчын. Сярод іх многа было гасцей з іншых вёсак. Калі я спыніўся, каля мяне сабралася група мужчын. Жанчыны, выходзячы з лесу і заўважыўшы нашу групу, адразу-ж вельмі прыкметна мянялі паходку і, параўняўшыся з намі, апускалі вочы або глядзелі ў бок, прычым паходка іх рабілася яшчэ больш віхлявай, а спадніцы яшчэ энергічнай рухаліся з боку на бок.

Я так спазніўся і было так цёмна, што мне прышлося начаваць у Гарэнду. Нары аказаліся значна лепшыя і мякчэйшыя за мой ложак, і, закрыўшыся новымі цыноўкамі, я спаў нядрэнна, хоць некалькі разоў прачынаўся ад жорсткасці тоўстага бамбуку, які замяняў мне падушку. Калі ляжыш на спіне, бамбук — даволі добрая падушка, але яна робіцца нязручнай, як толькі ляжаш на бок; трэба ўхітрацца спаць на спіне і не варочацца.

¹ К а і н д а — каранеплод, адзін з рознавіднасцей ямса (гл. заўвагу да стар. 86).

ЖНІВЕНЬ

1 жніўня

Разглядаючы свой метэаралагічны журнал за дзесяць месяцаў, можна здзіўляцца выдатнаму пастаянству тэмпературы: рэдка бывае ў цяні 32°C, большай часткай 29 або 30°; ноччу на 7—8, вельмі рэдка на 10° халадней дзённага максімуму. Прытым тут няма, уласна, дажджлівай пары года; дождж размеркаваны даволі роўнамерна на кожны месяц.

Не глядзячы на ​​прыемны клімат, адно непрыемна — ліхаманка.

7 жніўня

Амаль кожны дзень ліхаманка. Трымаюся на нагах да апошняй магчымасці. Хіны застаецца мала.

Учора цэлы дзень чуліся ў лесе ўдары сякеры. Пайшоў паглядзець, што там робіцца. Значная прастора лесу была ачышчана ад кустоў і ліян, у вялікіх дрэў ссечаны галіны, пакінуты толькі самыя тоўстыя сукі; некалькі вялікіх дрэў павалена, — і ўсё гэта за два дні. Я мог толькі здзіўляцца рабоце, зробленай такой прымітыўнай прыладай, як каменная сякера.

Мурашкі жоўтыя, чорныя, карычневыя, белыя, вялікія, малыя, — патрывожаныя або пазбаўленыя свайго жылля, прымусілі мяне вярнуцца.

9 жніўня

Прыходзілі людзі Бонгу з гасцямі з Білі-Білі. Адзін з прыбыўшых прасіў дазволу паслухаць гармонік Ульсана.

Калі Ульсан пайшоў за гармонікам, туземцы паспяшылі ахутаць галаву пяцігадовага хлопчыка, які прышоў з імі, сваімі маль, каб ён не бачыў «ай». Калі Ульсан скончыў іграць і пайшоў, дзіця вызвалілі.

13 жніўня

Сядзеў дома і пісаў антрапалагічныя нататкі аб туземцах, якія маю намер паслаць акадэміку Бэру.

Прышлі жыхары навакольных вёсак, адны толькі «тамо баро» (дарослыя, асабліва паважаныя мужчыны) з вельмі дзіўнай просьбай: яны жадаюць, каб я назаўсёды

застаўся з імі, узяў адну, двух, трох, або колькі пажадаю, жонак і не думаў зноў ехаць у Расію або куды-небудзь у другое месца.

Яны гаварылі так сур'ёзна, па чарзе адзін за другім паўтараючы тое-ж самае, што відаць было, што яны з'явіліся з гэтай прапановай пасля доўгіх агульных нарад. Я ім адказаў, што калі я і паеду (у чым я нікольні не быў, аднак, упэўнены), то вярнуся зноў і што жонак мне не патрэбна, таму што жанчыны вельмі многа гавораць і наогул шумлівыя, а гэтага Маклай не любіць.

Мой адказ не вельмі задаволіў іх, але яны засталіся ва ўсякім разе задаволены тытунём, які я раздаў членам дэпутацыі.

Вось ужо месяцаў шэсць, як Ульсан і я кожны вечар кладзем на касцёр вялікае бярвяно, каб падтрымаць агонь да наступнай раніцы, таму што прыходзіцца быць эканомным з запалкамі і не дайці да неабходнасці бегаць у Гарэнду, калі касцёр пагасне. Часамі мы замяняем звычайнае дрэва абрубкам, які доўга праляжаў у марскоў вадзе, і зусім *à la rarioù* збіраем белы попел, які і ўжываем, як соль. Каб выпарваць марскую ваду на агні, трэба вельмі шмат паліва, а для здабывання солі пры дапамозе выпарэння на сонцы ў мяне не знойдзецца дастаткова вялікай і плоскай пасудзіны.

Я, між іншым, лёгка і хутка адвык ад солі і не заўважаю ніякай шкоды ад яе недахопу.

15 жніўня

Раніцаю на паляванні, калі я ішоў па сцяжынцы каля плантацыі, шоргат у сухім лісці прымусіў мяне спыніцца. Прыслухоўваючыся да шуму, я заўважыў кроках у дваццаці паміж дрэвамі, каля сухога пня, невялікую жывёлу. Гэта быў маленькі кенгуру, рыжавата-шэрага колеру, якога туземцы называюць «тыболь».

Я выстраліў і раніў кенгуру, так што яго не цяжка было злавіць. Узрадаваны сваёй здабычай, я безадкладна вярнуўся дадому, забыўшы, што не застрэліў нічога на сьнеданне або абед, але мне было не да гэтага.

Вось ужо каля года, як я тут, і гэта першы экзэмпляр тыболя, які мне ўдалося здабыць.

20 жніўня

Я сядзеў у Гарэнду, куды прышоў за аянам, і гутарыў з туземцамі, як раптам пачуліся прарэзлівыя ўсхліпванні

і прычытанні, зусім падобныя да тых, якія я чуў у Гумбу пры пахаванні Бато. Голас быў жаночы, і хутка паказалася сама плакаўшая: абодвума рукамі яна закрывала вочы ці выцірала слёзы, павольна ішла і крыкліва галасіла нараспеў; крыху воддаль за ёй ішлі жанчыны і дзеці, таксама апусціўшы галовы, але моўчкі. Я спытаўся:

— Чаго гэта плача і крычыць Калоль?

Аказалася, што ў яе ноччу здохла вялікая свіння, якая хацела прабрацца паміж каламі плоту ў агарод.

Калоль накіравалася ў сваю хаціну і прадаўжала галасіць, як па нябожчыку.

Такая прывязанасць жанчын да свіней можа быць часткова растлумачана тым, што ў гэтых краінах некаторыя жанчыны кормяць парасят грудзмі. Так было і ў гэтым выпадку. Калі я, смеючыся, заўважыў, што свіней многа, яна адказала, паказваючы на грудзі, што гэтую яна ўскарміла сама.

Такія сцэны здараюцца тут у вёсках нярэдка. Пры кожнай няўдачы, страце, смерці абавязак жанчын — крычаць, выць, плакаць. Мужчыны ходзяць моўчкі, насупіўшыся, а жанчыны выюць.

Два туземцы прынеслі здохшую свінню. Гэта была свіння Аселя, ён рашыў адправіць яе ў падарунак людзям Бонгу. Туды яе і панеслі.

Такія ўзаемныя падарункі, ад адной вёскі другой, тут агульнае правіла.

У Гарэнду пры адпраўцы свінні ўдарылі ў барум. Каля поўгадзіны пачакаўшы пачуўся барум у Бонгу, які азначаў атрыманне свінні і пачатак «ай».

22 жніўня

Учора вечарам я сабраўся ў Білі-Білі, завязаўшы абедзве дзверы не вяроўкай, а белаў ніткай, якой аблытаў іх, як павуцінай.

Ноччу вецер быў слабы; зыб, аднак, значная; на золаку, пасля невялікага шквалу з дажджом, настаў штэль.

Праз гадзіну веславання, вельмі стамляючага з-за штэлю і сонечнай спякоты, мы падышлі бліжэй да Білі-Білі.

Туземцы натоўпамі ішлі ўздоўж берага, распяваючы песні, у якія часта ўпляталі маё імя. Некалькі пірог выехала да нас насустрач, і жыхары Білі-Білі, стараючыся размаўляць на дыялекце Бонгу, які я разумею, наперабой запэўнівалі мяне, што яны вельмі рады майму прыезду.

Прыгожы астравок з густой расліннасцю, натоўп туземцаў, упрыгожаных кветкамі і лісцямі, пірогі вакол шлюпкі, песні, гучная размова, жарты і крыкі туземцаў, — усё гэта яскрава нагадвала мне апісанне астраўлян Ціхага акіяна, зробленае першымі мораплаўцамі.

Выбраўшы месца каля берага, я накіраваў туды сваю шлюпку. Калі яна стукнулася ў пясок, дзесяткі рук пацягнулі яе вышэй на палогі бераг. Была ўжо дзесятая гадзіна, і, выпіўшы вады какосавага арэха, я адчуў моцнае жаданне заснуць, таму што ноччу мне спаць не прышлося. Гэтае жаданне не цяжка было здзейсніць, і я разлёгся, як і ў першы прыезд, у адной з указаных мне туземцамі пірогаў.

Адпачыўшы, я ўзяўся за рысаванне. Рысаваў, што прыходзілася: і хаціны, і пірогі, рабіў партрэты, здымаў факсімілье з розных папуаскіх арнаментаў, выдрапаных на бамбуку. Абыходзячы вёску, я спыняўся каля многіх хацін.

Каля адной з іх некалькі туземцаў працавалі над вялікім вяслом, прычым можна было бачыць, як жалеза лёгка выціскае з ужытку ў якасці прылад ракавіны і камень. Невялікі абламаны цвік, добра абточаны на камені ў выглядзе долата, у руках спрытнага туземца аказаўся выдатным інструментам для вырэзвання прасталінейных арнаментаў. Работа была марудная, але ўсё-ж лягчэй і прасцей, чым разьба каменем ці ракавінай.

Каля многіх хацін віселі шчыты, нанавы пафарбаваныя белай і чорнай фарбай. Такія шчыты не сустракаюцца ў маіх суседзяў, але ў вялікім карыстанні ў жыхароў другіх астраўкоў. Яны круглыя і зроблены з аднаго кавалка дрэва; на пярэднім баку, каля краю, выразаны два канцэнтрычныя кругі; фігуры, зробленыя пасярэдзіне, вельмі рознастайныя.

Жадаючы паказаць мне сваю спрытнасць, туземцы схпілі коп'і, узялі шчыт на левую руку так, што сярэдзіна яго прыходзілася амаль ля самага пляча, і пачалі рабіць розныя ваяўнічыя рухі, прычым шчыт закрываў галаву і

грудзі і мог у некаторай ступені абараніць іх ад стрэл і коп'яў.

24 жніўня

Вецер усё яшчэ моцны; туземцы просяць пачакаць. Мне ўсёроўна, таму што ўсюды і заўсёды работа ў мяне пад рукой, толькі глядзі, пазнавай, рысуй і запісвай; матэрыял невычэрпны.

З раніцы амаль уся мужчынская моладзь накіравалася на чатырох пірогах на надзвычайны баль, або дакладней, банкет у Багаці (туды ім вецер падарожны). Фізіяноміі маладых людзей, якіх я ведаў добра, былі так размаляваны, што я павінен быў уважліва ўглядацца ў знаёмыя твары, каб распазнаць іх, да такой ступені звычайны выраз і рысы твару змяняліся некалькімі каляровымі ўзорамі. «Сары» розных форм і невялікія барабаны, якімі карыстаюцца ў час танцаў, не былі забытыя.

Адпраўляючыся, зусім гатовыя, да сваіх пірогаў, туземцы, ва ўгоду мне, на плоскім сырм пясчаным беразе, зрабілі рэпетыцыю танца, які яны павінны будуць выконваць вечарам у Багаці. Пры гэтым яны трымалі ў зубах свае сары, якія ўяўлялі сабой языкі, кур'ёзна ўпрыгожаныя белымі ракавінамі. У левай руцэ ў іх было па невялікаму барабану, у які яны білі правай рукой. У час танца, які складаўся з плаўных рухаў, яны не толькі спявалі (прычым з-за таго, што ў зубах яны трымалі сары, спяванне іх мела дзіўны гук), але і білі ў барабан, які то апускалі да зямлі, то ўзнімалі над галавой. Танец быў у вышэйшай ступені арыгінальны.

25 жніўня

Прачнуўшыся ноччу і бачачы, што надвор'е добрае, я апрануўся, запаліў ліхтар і накіраваўся будзіць Каіна і Гада, з якімі павінен быў накіравацца на астравок Ціару. Пасля некалькіх адгаворак Каін разбудзіў Гада. Яны дасталі парус і вёслы. Я перанёс у невялікую пірогу розныя рэчы для абмену і для падарункаў і стаў чакаць ля берага сваіх спадарожнікаў. Размахваючы запаленымі палкамі, яны прынеслі мачту, парус і свае падарункі. Накіроўваючыся ў госці, туземцы заўсёды бяруць з сабой падарункі, а таксама і рэчы для абмену, скарыстоўваючы тое, у чым самі маюць лішак.

Месяц вышаў з-за хмар і таямніча праглядваў паміж пальмамі, асвятляючы вёску, спакойнае мора і людзей,

якія працавалі ля пірогі. Я размясціўся на платформе, або на «кабум-барле», на адным баку мачты са сваімі рэчамі; на другім баку гарэў агонь у разбітым вялікім гаршку. На насу і на карме, у спецыяльна прыгатаваных месцах, па-стаўлены былі коп'і, лукі і стрэлы абодвух туземцаў. Адзін з іх размясціўся наперадзе платформы, другі — на карме, каб веславаць і, акрамя таго, кіраваць парусам і рулём.

Каля трох гадзін раніцы ўсё было гатова, і пірога — на дыялекце Білі-Білі «кабум» — была спушчана ў мора. Ускочыўшы ў яе, Каін і Гад узяліся веславаць, таму што ля берагоў вецер быў слабы.

Я рашыў, што рацыянальней за ўсё для мяне прадаўжаць перарваны сон, таму што гэты бераг я ўбачу

днём, а ноч вельмі цёмная, і ўсёроўна нельга разгледзець нічога, акрамя сілуэтаў дрэў, якія выступаюць над агульным узроўнем лесу. Пругкі бамбукавы насціл платформы аказаўся даволі добрым ложкам, і я выдатна праспаў больш гадзіны.

Мяне разбудзіў Гад, папераджаючы, што я спялю сабе чаравік, таму што, пацягнуўшыся ў сне, я палажыў адну нагу амаль што на самы касцёр. Туземцы папрасілі ў мяне тытуню, закурылі свае цыгаркі і пачалі распытваць у мяне пра Расію, пра людзей, якія жывуць не толькі ў Расіі, але і на месяцах, і на зорках. Між іншым, я даведаўся, што планету Венеру яны называюць «Бой», сузор'е пояса Арыёна — «Даманг», Плеяды — «Барэсі».

Калі мы мінулі астравок Ямбамбу, мне паказалася, што бераг утварае ў гэтым месцы заліў. На досвітку, аднак, стала ясна, што мяркуемы заліў канчаецца пралівам, і мы хутка апынуліся ў праліве.

Сонца паказалася на небасхіле і асвяціла архіпелаг, спакойную паверхню бухты і далёкія горы. Мы абагнулі тры невялікія астравы; на адным раслі какосавыя пальмы і былі размешчаны плантацыі жыхароў Гада-Гада; пяць або шэсць другіх — не заселены.

Прадаўжаючы плысці далей, мы абагнулі сярэдні з трох ненаселеных астравоў і ўбачылі, нарэшце, мэту нашай экскурсіі — востраў Ціару. Група какосавых палым і выцягнутыя на бераг пірогі азначалі, што тут прыстань.

Мае спадарожнікі агледзелі сябе, апранулі новыя паясы, узбілі вялікімі грабянямі валасы і ўзяліся старанна веславаць. Ужо можна было адрозніць натоўп сабраўшыхся тырцаў, якія, убачыўшы пірогу з Білі-Білі, прышлі на бераг. Многія гучна клікалі мяне па імені.

Як толькі пірога падышла да пясчанага берага, яна была тут-жа высока выцягнута на пясок цэлым натоўпам туземцаў. Я сышоў з платформы і, раздаўшы жыхарам свае рэчы, накіраваўся ў вёску, дзе нам паказалі вялікую хаціну, у якой былі пастаўлены прывезеныя мною столік і раскладная лаўка.

Сярод абступіўшых мяне туземцаў я пазнаў траіх, якія былі ў Гарагасі месяцы два таму назад. Імёны іх занесены ў маю запісную кніжку. Дастаўшы яе з кішэні, я знайшоў старонку і гучна прачытаў іх імёны. Вельмі здзіўленыя і разам з тым узрадаваныя, яны, адзін за другім, па меры таго як я называў іх імёны, падыходзілі да мяне і па майму знаку садзіліся ля маіх ног; потым цэлы дзень яны амаль не адыходзілі ад мяне, стараючыся ўслужыць мне, чым і як маглі. Каін і Гад таксама амаль не пакідалі мяне. Увесь натоўп жыхароў Ціары ўтварыў вялікі поўкруг, моўчкі гледзячы на мяне і на прывезеныя рэчы; я мог падрабязна разгледзець іх фізіяноміі.

Тут, як і ў іншых месцах, паміж зусім плоскім і моцна выступаўшым носам меліся дзесяткі пераходаў. Выбраўшы з цэлай вёскі дзве процілегласці, можна, зразумела, уявіць фізіяноміі двух вельмі рознастайных тыпаў. Але ў сапраўднасці гэтыя адрозненні — чыста індывідуальныя, у чым можна пераканацца, разгледзеўшы фізіяноміі астатніх, якія ўяўляюць сабою рознастайныя пераходы ад аднаго тыпу да другога. Я зусім не знаходжу падстаў меркаваць, што на астравах жыве асобная раса, змешаная ці непадобная да жыхароў мацерыка.

Я раздаў каля поўфунта тытуню, нарэзанага невялікімі кавалкамі; яго хапіла толькі для пажылых — з маладых тытунь атрымалі толькі нямногія, пераважна тыя, у каго фізіяномія больш прыгожая. Пакуль яны курылі, я рысваў хаціны, якія, як і ў Білі-Білі, пабудаваны на слупах больш аднаго метра ў вышыню, але, як і наогул усе папу-

аскія хаціны, складаюцца з адных толькі стрэхаў. Затым я абышоў усю вёску; яна была не маленькая, але не вызначалася такой чыстатой і ўтульнасцю, як вёскі маіх суседзяў.

Вярнуўшыся на ранейшае месца, я застаў туземцаў за прыгатаваннем для нас абеду.

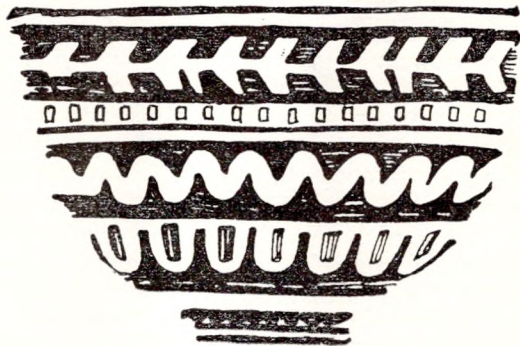
За раздадзены тытунь жыхары Ціары прынеслі мне кожны па страле, ад якіх я не адмовіўся, таму што яны былі выразаны вельмі прыгожа.

Наш «кабум» быў ужо наладкаваны і падрыхтаваны ў зваротны шлях. Усё насельніцтва вёскі высыпала на бераг паглядзець на наш ад'езд. Наша пірога аказалася цяжка наладкаванай падарункамі рознага роду — падарункамі ад ціарцаў маім спадарожнікам.

Калі мы вышлі з праліва ў мора, пірогу нашу пачало моцна гайдаць: было значнае хваляванне.

26 жніўня

Раніцай, калі я збіраўся ў дарогу, вярнулася пірога з моладдзю з Багаці. Ва ўсіх быў вельмі стомлены выгляд. Жадаючы падараваць туземцам што-небудзь на развітанне і не маючы ўжо ні кавалачка тытуню, я прыдумаў вельмі просты сродак: даць кожнаму што-небудзь карыснае. Я разбіў прывезеную з халодным чаем бутэльку на кавалачкі велічынёю з сярэбраны чацвяртак: такіх кавалачкаў з адной бутэлькі было некалькі соцень. Шкло служыць туземцам для брыцця, для шліфавання дрэва і вырэзвання арнаменту. Яно прынесла ім вялікае задавальненне. Уся вёска — нават жанчыны і дзеці — сабраліся каля шлюпкі, працягваючы рукі.

Дома знайшоў усё ў парадку, хоць, па розных меркаваннях, я ўпэўнены, што нямала туземцаў бабывала ў Гарагасі за час маёй адсутнасці; але яны не маглі задаволіць сваёй цікаўнасці, убачыўшы дзверы, перавязаныя вяроўкай і ніткай. Відавочна, яны думаюць, што варта ім толькі дакрануцца да вяроўкі ля дзвярэй — на іх пасыплюцца з усіх бакоў стрэлы; варта дакрануцца да ніткі — з імі здарыцца якое-небудзь няшчасце.

30 жніўня

Накіраваўся ў Багаці і дабраўся туды толькі праз шэсць гадзін. Спачатку дзьмуў роўны вецер, а потым толькі парывамі. Падыходзячы да берага, дзе я быў адзінаццаць месяцаў таму назад з афіцэрам «Віцязя», я ўбачыў натоўп туземцаў, якія прысели, калі шлюпка прыставала, і сядзелі на кукішках да таго часу, пакуль я не загадаў ім выцягнуць шлюпку на бераг, што было неадкладна выканана.

Я абышоў вёску. Яна паказалася мне самай вялікай з усіх вёсак, размешчаных вакол бухты «Астралябіі». На вялікай пляцоўцы віднеліся яшчэ сляды гулянняў, у якіх удзельнічалі жыхары Білі-Білі. Высокая барла была ўпрыгожана зелянінай, якую яшчэ не паспелі зняць; туземцы даядалі ежу, прыгатаваную з выпадку балявання, падагрэтую яшчэ і сёння, г. зн. на трэці дзень пасля свята. Мне таксама быў пададзены вялікі кавалак «ай буль» (свінні, забітай з выпадку «ай»).

Коды-Баро зноў загаварыў аб маім перасяленні ў Багаці і, жадаючы пацвердзіць свае словы станоўчымі довадамі, павёў мяне праз усю вёску да хаціны, адкуль выклікаў маладую, здаровую, даволі прыгожую дзяўчыну. Што ён ёй сказаў, — я не зразумеў. Яна-ж паглядзела на мяне і, усміхнуўшыся, юркнула назад.

Коды-Баро растлумачыў мне, што я магу ўзяць яе сабе ў жонкі, калі пасялюся ў Багаці, і павёў мяне далей.

Вышаўшы з вёскі, мінут праз пяць хады, мы падышлі да высокай агарожы, якая акружала плантацыю, пералезлі праз высокі парог і накіраваліся да групы працуючых жанчын. Коды зноў паклікаў адну: гэта была досыць прыгожанькая дзяўчынка, гадоў чатырнаццаці-пятнаццаці. Гэты раз я ўжо ведаў, што азначала кліканне дзяўчат, і адразу-ж заківаў галавой. Коды, не трацячы надзеі знайсці для мяне падыходзячую пару, кінуў галавой, па-

казваючы языком ¹ на некалькіх другіх. Гэты агляд маладых мне надакучыў, і я вярнуўся ў вёску, не слухаючы больш Қоды.

З-за адсутнасці ветру нельга было і думаць аб звароце ў Гарагасі. Я застаўся начаваць.

31 жніўня

Закрыўшыся флагам, я правёў ноч нядрэнна. Не абышлося, аднак, без спробы з боку Қоды, карыстаючыся цемнатою ночы, прывесці ў выкананне тыя планы, якія пацярпелі няўдачу днём. Хоць, кладучыся спаць, я быў адзін у хаціне, каля маёй барлы не раз чуліся жаночыя галасы. Я рашыў не звяртаць на іх увагі і спаць.

Раніцаю, на ўзыходзе сонца, нарысаваў панараму гор поўднёва-ўсходняга берага заліва. У абмен на нож я набыў «арлан-ай» (бразготку са шкарлупак арэха). Патаемна, абыходзячы хаціны ззаду, Қоды прывёў мяне да невялікай буамбрамры, дзе паказаў мне «арлан-ай». Қалі я згадзіўся даць за яго нож, ён закруціў «ай» у цыноўку і з тымі-ж клопатамі аб тым, каб ніхто нас не бачыў, павёў мяне назад да шлюпкі, несучы старанна закручаны «арлан-ай», і паклаў яго ў шлюпку, прыкрыўшы скрутак какосамі.

Қалі шлюпку спіхнулі ў мора, усе туземцы зноў прыселі, пакуль Ульсан падымаў парус і пакуль я, седзячы ля руля, не пракрычаў ім развітальнага «э аба» і «э мэм».

Пры даволі моцным ветры я хутка дабраўся дадому, дзе ўсё знайшоў у парадку.

ВЕРАСЕНЬ

1 верасня

Моцная ліхаманка.

2 верасня

Сякерай рассек сабе калена, і даволі глыбока, наладжваючы тое-сёе ў сваёй хаціне. Прыдзецца праседзець дома некалькі дзён.

¹ Туземцы казваюць на прадмет не толькі рукой ці кіўком галавы, але часам і кончыкам языка, высоўваючы яго направа ці налева. — у залежнасці ад таго, дзе прадмет знаходзіцца. *Зайвага Міклуха-Макляя.*

9 верасня

Да болю ў калене прыбавілася ліхаманка. Я правёў тры-чатыры вельмі непрыемныя дні, на працягу якіх параксізмы суправаджаліся моцным галаўным болем. Пры ўсіх маіх нягодах у давяршэнне прыходзілася па цэлых днях чуць стогны Ульсана і яго прычытанні з поваду таго, што мы абодва памрэм ад ліхаманкі ці ад голаду.

Надвор'е стаяла пахмурнае, часамі ліў дождж і капаў мне на стол і на пасцель.

13 верасня

Займаўся прэпараваннем і рысаваннем мозга маба, які здох у мінулую ноч, пражыўшы некалькі месяцаў у мяне на верандзе. Я паправіўся і, таму што надвор'е палепшылася, хаджу зноў на паляванне.

15 верасня

Рашыў захаваць рэшткі правізіі — боб і рыс — выключна на тыя дні, калі не змагу ісці на паляванне, а Ульсан, таксама з выпадку нездароўя, не будзе ў стане ісці за правізіяй у вёску. Замест бобу і рысу, мы харчваемся мясам, салодкай бульбай і бананамі. Часам, калі няма дзічыны, прыходзіцца галадаць, і ўжо не раз я бачыў у сне, што раскошна абедую або вячэраю.

17 верасня

Ульсан скардзіцца на рэўматызм ва ўсім целе і зноў ляжыць амаль цэлы дзень.

20 верасня

Сёння споўнілася роўна год, як я ступіў на бераг Новай Гвінеі. За гэты год я падрыхтаваў сабе глебу для многіх год даследавання гэтага цікавага вострава, дасягнуў поўнага давер'я туземцаў і, у выпадку патрэбы, магу быць упэўненым у іх дапамозе.

Я гатоў і рады буду застацца некалькі год на гэтым беразе. Але тры прычыны прымушаюць мяне задумацца: па-першае, у мяне канчаецца запас хіны; па-другое, я нашу апошнюю пару чаравікаў і, па-трэцяе, у мяне засталася не больш як сотні дзве пістонаў.

Коды-Баро, суправаджаемы натоўпам людзей Багаці, прынёс мне парася, за што атрымаў устаноўленую плату — невялікае люстэрка ў драўлянай аправе, якое з яго рук перайшло па чарзе да кожнага з наведвальнікаў. Адны доўга трымалі яго перад сабой, робячы розныя грывасы: высоўваючы язык, надзімаючы шчокі, жмурачы вочы, то аддаляючы, то набліжаючы люстэрка, то ўзнямаючы яго ўверх, і пры кожным новым вобразе, які паяўляецца ў люстэрку, гаварылі: «а!», «э!», «о!»; другія-ж, патрымаўшы нядоўга люстэрка ў руках і заглянуўшы ў яго, адварочваліся, нібы напалохаўшыся чагосьці, і зараз-жа перадавалі яго наступнаму.

Заўважыў, што два бервяны, якія ўтвараюць фундамент хаціны, перагнілі ці з'едзены насякомымі. Думка, што кожную хвіліну падлога можа праваліцца, прымусіла мяне безадкладна прыняць меры, каб прывесці хаціну ў больш бяспечнае становішча. Паколькі Ульсан стогне на сваім ложку і збіраецца паміраць, то мне прышлося самому высекчы новыя стойкі. Высек, але не здолеў прынесці з лесу да хаціны.

А другой гадзіне хлынуў дождж са шквалам. Неба было абцягнута з усіх бакоў. Прышлося вярнуцца ў хаціну, і, не глядзячы на тое, што яна магла абваліцца, я рашыў, замест таго, каб гатаваць абед, легчы спаць, таму што не было шансаў, каб дождж перастаў ліць. «Qui dort, dîne»¹, гаворыць прыказка, але яна правільная толькі на адзін дзень, таму што калі і на другі дзень не прыдзеца паабедаць, наўрад ці ўжо ўдасца заснуць: пры моцным голадзе спаць немагчыма.

Я ўжо гатоў быў заснуць, калі струменьчык халоднай вады на твары з новай шчыліны ў страсе прымусіў мяне ўстаць і прыняць захады, каб мая пасцель не была зусім залітай. Я прымацаваў з дапамогай палак і шнуркоў гутаперчавую прасціну над галавой так, што вада будзе цяпер сцякаць па прасціне на падлогу, а не падаць на падушку.

¹ «Qui dort, dîne» (франц.) — «Хто спіць, той абедае».

Я ўпамінаю аб усіх гэтых асалодах спецыяльна для тых людзей, якія ўяўляюць сабе, нібы падарожжы — шэраг прыемных уражанняў, і зусім забываюць адваротны бок медаля. Не думаю, каб гэтыя паны пазайздросцілі мне сёння: празмерная стомленасць, галаўны боль, сырасць навакол, перспектыва праляжаць галоднаму ўсю ноч і магчымасць праваліцца. Бываюць, аднак, сітуацыі і значна горшыя.

КАСТРЫЧНІК

10 кастрычніка

Цяжка апісаць тое становішча, якое авалодвае часамі мною. Частая ліхаманка і, быць можа, пераважна раслінная ежа да таго аслабілі мускульную сістэму, у асабліва сці ног, што ўзыйсці на ўзвышша, нават нязначнае, для мяне зрабілася цяжка, і, нават ідучы па роўнаму месцу, я часам ледзь-ледзь цягну ногі. Хоць да заняткаў ахвота і ёсць, але цяпер я так стамляюся, як ніколі раней.

Не магу сказаць, каб пры гэтым я дрэнна сябе адчуваў; часам толькі наведваюць мяне галаўныя болі, але яны звязаны з ліхаманкай і праходзяць, калі спыняюцца параксізмы... Я стамляюся так хутка, што нікуды не хаджу, акрамя як у Гарэнду або Бонгу за правізіяй; а то сяджу дома, дзе работы заўсёды шмат.

Спакой і зацішак Гарагасі захапляючыя. Аднак на Ульсана наша адасобленае, аднастайнае жыццё прыкметна робіць дрэннае ўздзеянне. Ён зрабіўся пануры і сярдуе на кожным кроку. Яго ўздыханні, скаргі, маналогі так надакучылі мне, што я неяк аб'явіў яму: дрэў навакол шмат, мора ў двух кроках; калі ён сапраўды так сумее і знаходзіць жыццё тут такім жудасным, то няхай павесіцца або кінецца ў мора. Ведаючы прычыну, я і не падумаю яму перашкаджаць.

На-днях мяне наведалі людзі Білія, аднаго з астраўкоў архіпелага Давольных людзей. У двух ці ў трох маладых папуасаў вельмі прыемныя і прыгожыя фізіяноміі; яны нічуць не ўступаюць любому з самых прыгожых, бачаных мною, палінезійцаў.

Даведаўся, што паміж туземцамі тут адбываюцца дуэлі з-за жанчын.

Распытваючы Каіна пра знаёмых у Білі-Білі, я спытаўся аб Карэ, вельмі ўслужлівым і панятлівым чалавеку. Каін адказаў, што Карэ атрымаў рану ў нагу пры наступных абставінах. Ён застаў сваю жонку ў хаціне другога. Калі Карэ павёў яе дадому, той уздумаў супраціўляцца. Карэ схапіў лук і пусціў некалькі стрэл у праціўніка, якога і раніў; але той паспеў таксама ўзброіцца лукам, і пушчаная ім страла пранізала Карэ ляжку. Другі паядынак на глебе рэўнасці адбыўся месяцы два таму назад у Багаці. Абодва праціўнікі аказаліся раненымі, а адзін ледзь не памёр. Кап'ё ўвайшло яму ў плячо і пераламала ключыцу.

Зноў кожны дзень чуваць раскаты грому, як і ў мінулым годзе ў гэты час.

21 кастрычніка

Учора вечарам і ўсю ноч чуваць быў барум у Багаці. У яго білі зрэдку і аднастайна. Ад Саула, які прышоў да мяне, я даведаўся, што ў Багаці — нябожчык, якога сёння раніцаю пахавалі. Я спытаўся, ці не прыходзіў хто-небудзь з Багаці і ці не сказаў яму аб гэтым. Саул адказаў, што не; па ўдарах барума ён ведае, што памёр чалавек, але хто іменна — яму невядома. Сочачы за ўдарамі барума, ён зразумеў, што памёршага пахавалі ўжо.

25 кастрычніка

Я правёў ноч у Бонгу і вельмі рана сабраўся ў дарогу ў Мале. Сонца яшчэ не ўзыходзіла, і толькі вельмі нямногія былі на нагах і грэліся каля кастроў. Адзін з іх — Калеу — рашыў, што і яму трэба ісці ў Мале і прапанаваў адправіцца туды разам. Пайшлі.

Мы рана прышлі ў вёску, дзе мяне правялі ў вялікую буамбраму і прасілі абавязкова застацца начаваць.

Адзін туземец прышоў да мяне са скаргай на «тамо рус» (афіцэраў ці матросаў карвета «Віцязь»). Ён растлумачыў, што хаціна яго была закрытая і завязаная, што «тамо рус» адкрылі дзверы хаціны, улезлі ў яе і забралі яго «акам»¹ і што цяпер у яго акама няма, таму што іх робяць толькі «тамо Рай-Мана». Ён прасіў мяне вярнуць акам ці, у крайнім выпадку, заплаціць за яго. Другі так-

¹ А к а м — барабан з выдаўбленага ствала дрэва; верхняя частка яго абцягнута скурай яшчаркі, а ніжняя застаецца адкрытай (на Новай Гвінеі водзяцца яшчаркі да метра даўжыні).

сама прыстаў, запэўніваючы, што «тамо рус» паднялі яго «ненір» (карзіну для лоўлі рыбы), выбралі рыбу, а можа нават узялі ненір ці апусцілі яго ў дрэнным месцы, таму што пасля гэтага ён не мог нідзе яго знайсці. Трэці заявіў, што з яго хаціны «тамо рус» узялі вельмі добрае кап'ё.

Упэўнены, што ўсё гэта не выдумкі, я палічыў справядлівым задаволіць патрабаванні туземцаў і абяцаў адплаціць ім за рэчы, узятыя «тамо рус». Ведаючы, што акамы туземцамі вельмі цэняцца, я абяцаў даць за барабан сякеру; за ненір я абяцаў нож, а за кап'ё мне здалася дастатковым даць тры вялікія цвікі. Усе гэтыя рэчы яны могуць атрымаць, калі хочуць, у Гарагасі.

Маё рашэнне, якога яны, здаецца, ніяк не чакалі, выклікала велізарнае захапленне. Воклічы: «Маклай — добры, добры чалавек!» пачуліся з усіх бакоў. Мяне, аднак, нямала здзівіла тое, што праз чатырнаццаць месяцаў туземцы яшчэ не забылі ўсіх здарэнняў, якія былі ў час наведвання карвета «Віцязь».

Два вялікія табіры з вараным аянам, для мяне і Калеу, былі прынесены і пастаўлены перад намі, што паслужыла знакам, каб увесць натоўп, які акружаў нас, безадкладна разышоўся, пакінуўшы нас адных. Калі мы пад'елі, усе вярнуліся, і некаторыя прапанавалі мне прыгатаваць для мяне кеу, але я адмовіўся.

Не глядзячы на жаданне прышоўшых працягваць агульную гутарку, я палічыў патрэбным адпачыць і, сказаўшы, што хачу спаць, разлёгся на барле, прызвычайшыся ўжо даўно не бянтэжыцца пры публіцы. Туземцы, бачачы, што я заплюшчыў вочы, працягвалі сваю размову шэптам. Многія разышліся.

Адпачыўшы больш гадзіны, я зрабіў прагулку ў лес пры маўклівым суправаджэнні туземцаў. Я заўважыў у лесе шмат птушак, якія не трапляліся мне раней. Вярнуўшыся ў вёску, я заявіў, што хачу атрымаць некалькі тэлумаў і чалавечых чарапоў. Мне прынеслі некалькі паламаных драўляных доўгіх фігур. Усе яны былі нікуды не годнымі, што вельмі засмуціла гаспадароў. На палцы прынеслі мне два чалавечыя чарапы. Я спытаўся, дзе сківіцы. Аказалася, як звычайна, «марэм арэн»¹. Калі я адмовіўся ад чарапоў, туземцы кінулі іх у кусты, гаворачы: «Барле,

¹ «Марэм арэн» — «сківіцы няма».

дзігор» (нядобры, смецце). Гэта было новым доказам таго, як мала паважаюць туземцы чарапы і косці сваіх родзічаў, захоўваючы толькі іх сківіцы.

Некалькі маладых папуасаў, якія сядзелі насупроць мяне, займаліся арыгінальнай аперацыяй: «выкручвалі» сабе валасы з падбародка, шчок, губ і броваў з дапамогай удвая складзенага, моцнага, тонкага шнурка. Яны трымалі шнуркі вельмі блізка да скуры, укручвалі валасы паміж абодвума шнуркамі і вырывалі іх з каранем шпаркімі рухамі рукі.

Не глядзячы на боль, зусім відавочны пры гэтай аперацыі, туземцы спакойна займаліся ёю на працягу двух або трох гадзін. Іншыя старанна елі салёны попел вялікага тлеючага ствала дрэва, аблізваючы сабе пальцы.

Вельмі смешна было бачыць, як хлапчук, гадоў нямногім больш трох, з'еў некалькі кавалкаў ямса з табіра сваёй маці, потым перамяніў становішча, паклаўшы галаву ёй на калені, і, схапіўшы тоўстыя адвіслыя грудзі яе (яна карміла яшчэ другога), пачаў смактаць. Маці прадаўжала спакойна есці, а сын яе, насмактаўшыся малака, зноў узяўся за ямс.

28 кастрычніка

Адзіноцтва робіць на Ульсана дзіўны ўплыў. Гледзячы на яго, я часам думаю, што мозг яго пачынае патрохі мяшацца: ён цэлымі гадзінамі нешта бурчыць, раптоўна да чагосьці прыслухаецца, раптоўна зноў загаворыць... Няма чаго мне траціць часу, даючы яму парадку чым-небудзь заняцца: ён перакананы, што мы хутка памрэм, будзем забіты ці загінем як-небудзь інакш. Адзінае, чым ён цікавіцца і што часам робіць, — гэта прыгатаванне ежы; часам-жа ён валяецца цэлы дзень, прыкідваючыся вельмі хворым. Мне гэты лянівны баязлівец праціўны, я амаль не гавару з ім і не знаходжу патрэбным нават загадваць яму; дастаткова, што я пераношу яго прысутнасць, кармлю і паю яго, калі, па ленасці або па хваробе, ён не хоча або не можа зрушыцца з месца.

Мне шмат разоў здаралася доўга прыслухоўвацца: удалечыні нібы чуваць чалавечыя галасы. Слухаеш, слухаеш — гукі крыху набліжаюцца, і што-ж аказваецца? Аказваецца, муха дзынкае; гук, вельмі падобны на чала-

вечы голас. Не толькі я і Ульсан памыляліся многа разоў, але і саміх туземцаў гэтыя гукі ўводзяць у зман.

30 кастрычніка

Дождж і зноў дождж. Цячэ на стол, на пасцель і на кнігі... Становішча маё цяпер наступнае: правізія вышла, хіна зусім канчаецца, капсуляў застаецца каля сотні, так што паляваць кожны дзень нерацыянальна; бяру кожны раз па два капсулі, але не заўсёды прыношу двух птушак. Многія прэпараты прыходзіцца выкінуць, новых нельга захоўваць, таму што няма спірту; даношваю апошняю пару чаравікаў. Ліхаманка моцна знесілае. Да таго-ж хаціна прыходзіць у мізэрны стан.

ЛІСТАПАД

2 лістапада

Сёння ноччу з трэскам павалілася бакавая веранда. Я думаў, што ўся хаціна развальваецца. Дождж ішоў увесь дзень, так што папраўляць веранду нельга было і думаць. Птушак не чуто.

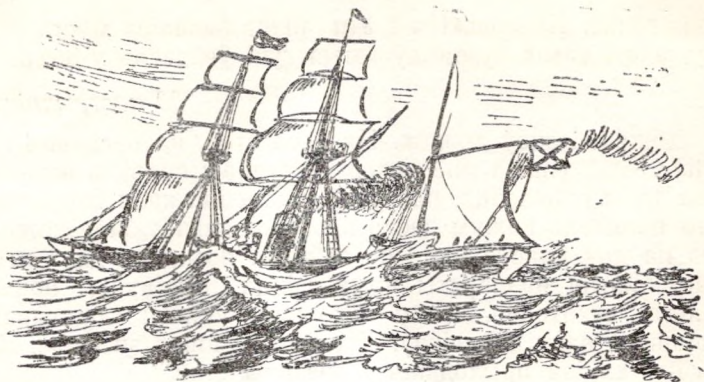
3 лістапада

Раніцою прыходзіў Туй, і таму што ліў дождж, я павінен быў прыняць яго пад страхой. Я яго змясціў на верандзе, ля самых дзвярэй майго пакоя, каля якога я сядзеў. Ён прышоў прасіць мяне спыніць дождж, запэўніваючы, што людзі Гарэнду і Бонгу ўжо ўсё рабілі, каб загаварыць дождж, але без поспеху, а калі Маклай паспрабуе, то дождж абавязкова перастане. Туй прасіў доўга, і я даведаўся ад яго пра мноства малых, але цікавых падрабязнасцей папуаскага жыцця.

Хоць я добра гавару на дыялекце Бонгу, але ўсё-ж такі мне яшчэ спатрэбіцца гады, каб сапраўднаму азнаёміцца са спосабам мышлення і спосабам жыцця гэтых людзей. На працягу пятнаццаці месяцаў я ні разу не прысутнічаў пры іх цырымоніі шлюбу і не бачыў многага іншага.

4 лістапада

Накіраваўся за ямсам раніцой, нічога не еўшы па той простае прычыне, што ў Гарагасі не было нічога

спажыўнага. Як толькі я прышоў у вёску, літаральна ўсе жыхары не на жарт прысталі да мяне, каб я спыніў дождж, таму што ён вельмі шкодзіць іх плантацыям. Усе прынеслі мне правізію і не хацелі нічога браць за яе, просячы даць ім у замен лякарства ад дажджу. Жадаючы выведаць ад іх, якім чынам яны самі загаварваюць дождж, я прапанаваў зрабіць гэта пры мне. Бугай паказаў мне, як яны гэта робяць, але дадаў, што ў сучасны момант іх «онім»¹ не дапамагае.

Туземцы перакананыя, што я магу, але не хачу згадзіцца на іх просьбу.

СНЕЖАНЬ

18 снежня

Я прыняў запрашэнне туземцаў і накіраваўся на «ай» у Бонгу. Прыгатаванне страў, жаванне кеу, музыка, якая раздзірае слых, прайшлі адно за другім, і паколькі я спазніўся, то застаўся начаваць у буамбрамры Саула.

19 снежня

Святло ўсходу ўжо пранікла ў буамбрамру, а я яшчэ не падымаўся. Ноччу мяне многа разоў будзіла музыка і крыкі, якія заўсёды суправаджаюць тут «ай».

— Біа, біа! (Агонь, агонь!) — пачулася на некаторай адлегласці ад буамбрамры. Некалькі туземцаў увайшлі

¹ Онім — магічны сродак, чараўніцтва, замова.

вельмі ўстрыжожаныя і заявілі, што каля Кар-Кара відаць агонь або дым ад агню.

— Дык што-ж? Людзі Кар-Кара паляць унан, — скажаў я, пацягваючыся, але ўсё яшчэ не ўстаючы.

— Не, гэта не ў Кар-Кары відаць дым, а з мора ён выходзіць. Скажы, Маклай, што гэта такое?

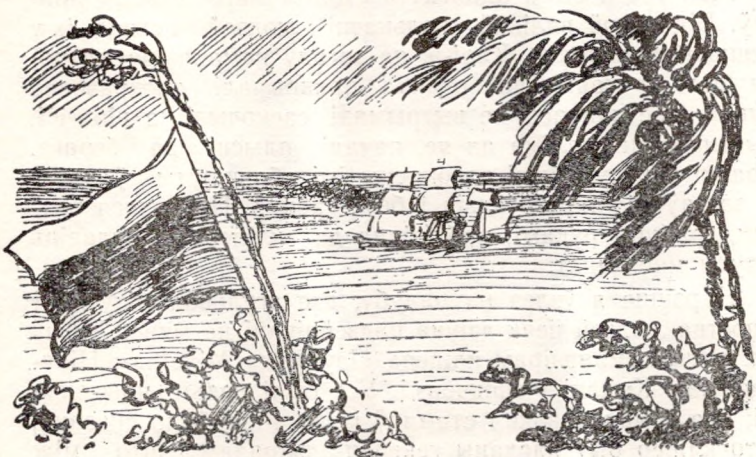
— Я пагляджу, а потым скажу, — адказаў я.

У гэтую хвіліну некалькі чалавек прыбеглі, крычучы:

— Маклай! О, Маклай! Карвет рус гена: біарам баро! (Маклай, о, Маклай! Рускі карвет ідзе: дым вялікі!)

Яшчэ не верачы навіне, я апрагнуўся і накіраваўся да мора. Пры першым-жа позірку ўсякае сумненне знікла: дым ішоў з трубы вялікага парахода, — відаць, ваеннага судна. Корпуса яго яшчэ не было відаць, але можна было заўважыць, што судна набліжалася. Ва ўсякім разе, трэба было спяшацца ў Гарагасі, узяць сцяг ля хаціны, пераапрагнуцца і накіравацца насустрач судну. Якой-бы нацыянальнасці яно не было, камандзір не адмовіцца ўзяць мае пісьмы, уступіць мне крыху правізіі і адвезці хворага Ульсана ў бліжэйшы порт, які наведваюць еўрапейскія судны. Усё гэта я абдумаў, седзячы на платформе пірогі, якая везла мяне з Бонгу ў Гарагасі.

Ульсан ляжаў на сваім ложку і, як звычайна, крахтаў, але калі я сказаў яму, што мне патрэбен флаг, таму

што набліжаецца ваеннае судна, я падумаў, што чалавек гэты проста звар'яцеў. Ён ні то смяяўся, ні то плакаў і балбатаў так нязвязна, што я пачаў непакоіцца, ці не здарыўся з ім які-небудзь прыпадак.

Я паспяшыў узняць рускі флаг на флагштоку, зробленым яшчэ матросамі карвета «Віцязь». Як толькі флаг апынуўся на месцы і лёгкі вецер разгарнуў яго, я заўважыў адразу-ж, што судна, якое было каля вострава Ямбомбы, перамяніла курс і накіравалася прама ў Гарাগасі. Я вярнуўся ў свой пакой, хацеў пераапануцца, але палічыў гэта зусім непатрэбным: вопратка, якую я мог бы апрануць, ва ўсіх адносінах такая-ж самая, якая ўжо была на мне.

Я сышоў уніз да пясчанага берага, і шмат цяжкасцей каштавала мне пераканаць траіх туземцаў накіравацца разам са мною насустрач судну, якое набліжалася. Я ўжо мог адрозніць рускі флаг. Сагам і Дзігу веславалі вельмі павольна, сочачы за рухамі судна і бесперапынна просячы мяне вярнуцца на бераг. Я ўбачыў афіцэраў на мосціку, якія глядзелі на мяне ў бінокль.

Нарэшце, мы былі ўжо так блізка ад судна, якое ішло цяпер павольным ходам, што я няўзброеным вокам мог адрозніць некалькі знаёмых твараў паміж афіцэрамі. Яны таксама пазналі мяне.

Мая ўвага была адцягнута станам маіх спадарожнікаў. Від такой вялікай колькасці людзей прывёў іх у моцнае хваляванне. Калі-ж па загаду камандзіра матросы былі пасланы па рэях і пракрычалі трохразовае «ура», мае папуасы не вытрымалі, саскочылі з пірогі і, вынырнуўшы далёка ад яе, пачалі плысці да берага. Грабкі таксама былі захоплены імі або кінуты ў мора. Я застаўся ў пірозе адзін і без грабкоў. Прышлося сяк-так, грабучы рукамі, наблізіцца да кліпера і злавіць кінуты мне канат.

Нарэшце я ўзлез на палубу, дзе агульная мітусня і мноства людзей неяк дзіўна падзейнічалі на мяне. Я быў сустрэты камандзірам кліпера «Ізмуруд» Міхаілам Нікалаевічам Кумані і афіцэрамі. Усе былі вельмі прыязнымі, але гоман навокал стамляў мяне. Мне было сказана, што кліпер быў пасланы генерал-адміралам і што, між

іншым, п. Раковіч¹ быў пераведзены з карвета «Віцязь» на кліпер «Ізмурд» спецыяльна для таго, каб паказаць месца, дзе павінны былі быць закапаны мае паперы, таму што ў Еўропе распаўсюдзілася чутка, быццам я забіты ці памёр. Некаторыя афіцэры прызналіся мне нават, што, убачыўшы чалавека ў еўрапейскай вопратцы, які выехаў ім насустрач, яны думалі, што гэта Ульсан: яны былі амаль перакананы, што не застануць мяне жывым.

Я папрасіў камандзіра дазволіць мне накіравацца да дому і прыехаць праз некалькі гадзін перагаварыць з ім.

Прыход кліпера быў такой нечаканасцю, што я яшчэ не склаў сабе плану адносна таго, якія захады трэба ўжыць. Самым падыходзячым мне здавалася — з дапамогай людзей кліпера паправіць маю хаціну, дастаць з кліпера новы запас харчавання і застацца тут працягваць свае назіранні, адаслаўшы ў бліжэйшы порт зусім

¹ Раковіч — лейтэнант, які пакінуў цікавыя ўспаміны аб плаванні «Віцязя» і «Ізмурда».

Вось як ён апісвае сустрэчу з Маклаем: «Жывы Маклай ці не? Большасць ужо даўно выключыла Маклая са спісу жывых, таму што ў адной з аўстралійскіх газет нейкі час назад было надрукавана, што ў «Астралябію» заходзіла адно купецкае судна, якое знайшло жывым толькі Ульсана; але, тым не менш, мы ўсе былі ўсхваляваны і чакалі чагосьці незвычайнага. Знаходзячыся ў трох ці чатырох мілях ад порта Канстанціна, мы накіравалі ўсе трубы і біноклі на бераг... Нарэшце, адзін з афіцэраў заўважыў рускі флаг, які развяваўся паміж галінамі вялізных дрэў, і так расхваляваўся, што ледзь змог паведаміць аб гэтым камандзіру.

...Кліпер прыбавіў ходу, і мы ўбачылі дом: бачылі, як адплылі дзве пірогі і пайшлі нам насустрач. Паступова збліжаючыся, мы распазналі нейкага еўрапейца, які скоро, на нашу агульную радасць, аказаўся ўяўнапамёршым Маклаем.

Сцэна сустрэчы была самая ўрачыстая. Упрыгожаныя зброяй і галаўнымі ўборамі весляры важна сядзелі на сваіх месцах у пірозе, а паміж імі на ўзвышэнні стаяў худы і аброслы Маклай у пацёртым і паншаным гарнітуры і ў саламяным капелюшы. Кліпер спыніўся і, з грукатам выпускаючы лішкі пары, паслаў па вантах каманду, якая разам са стаяўшымі на мосціках афіцэрамі, дружным і шматразовым «ура» вітала нашага смелага даследчыка Новай Гвінеі.

Калі Маклай узняўся на кліпер, рукапацісканням, прывітаннем і розным пытаннем не было канца. Маклай вельмі перамяніўся за час пятнаццацімесячнага пустэльніцтва ад параксізмаў ліхаманкі, усякіх нястач і цяжкіх работ. У фланелевай кашулі, у гамашах, з кінжалам за поясам, з сумкай праз плячо, напоўненай рознымі лахманамі для абмену і пакупкі ежы, ён быў сапраўдным Рабінзонам Крузо».

непатрэбнага мне Ульсана. Я мог таксама паслаць свой дзённік і метэаралагічны журнал Геаграфічнаму таварыству і скончыць і адаслаць пачаты ліст аб антрапалогіі папуасаў акадэміку Бэру.

К абеду я вярнуўся на «Ізумруд». Міхаіл Нікалаевіч сказаў мне, між іншым, што з выпадку майго не вельмі добрага здароўя, ён жадаў-бы, каб я ўжо з сённяшняга дня пасяліўся на кліперы, а перавозку маіх рэчаў з Гарагасі на кліпер даручыў аднаму з маладых афіцэраў. Гэтая прапанова паказалася мне крыху дзіўнай.

— А хто вам, Міхаіл Нікалаевіч, сказаў, што я ўвогуле паеду з вамі? Гэта яшчэ не зусім вырашана, і, паколькі я мяркую, што вы можаце выдаць мне крыху правізіі, узяць з сабою Ульсана і мае лісты да бліжэйшага порта, то мне лепш за ўсё будзе застацца тут, таму што тут мне яшчэ засталася шмат спраў па антрапалогіі і этналогіі¹ мясцовых туземцаў. Я папрашу вас дазволіць мне адказаць вам заўтра, адпраўлюся я на «Ізумруд» ці тут застануся.

Міхаіл Нікалаевіч згадзіўся, але я мог заўважыць, што мае словы зрабілі на многіх дзіўнае ўражанне. Некаторыя падумалі (я гэта ведаю ад іх саміх), што мой мозг ад розных нястач і цяжкага жыцця прышоў у ненармальны стан.

Я даведаўся, між іншым, ад камандзіра, што галандскі ўрад пасылае ваеннае судна з навуковай мэтай вакол вострава Новай Гвінеі. Гэтая акалічнасць вельмі моцна мяне зацікавіла; я мог бы, такім чынам, падмацаваўшы сваё здароўе ў марской экскурсіі, вярнуцца з новымі сіламі і новымі запасамі на Бераг Маклая.

Я рана вярнуўся ў Гарагасі і хутка заснуў, як забіты, пасля стамляючага дня, прадаставіўшы сабе на заўтрашнюю раніцу рашыць важнае пытанне: ехаць ці не?

20 снежня

Камандзір «Ізумруда» жадаў-бы застацца тут, па магчымасці, на кароткі час, таму што калісьці на карвце «Віцязь» пасля кароткай стаянкі на гэтым месцы захварэла некалькі чалавек. Але за два ці тры дні я не змагу напісаць дастаткова падрабязную справаздачу Геаграфічнаму таварыству; паслаць-жа мой дзённік у такім

¹ Этналогія — устарэўшая назва этнаграфіі.

выглядзе, як я яго пісаў, мне таксама здаецца нязручным. Гэта — адно.

Другая акалічнасць, важная для мяне, — гэта паведамленне, што калі я прыму неабходныя меры, то буду мець магчымасць вярнуцца сюды на галандскім судне. Вярнуцца зноў сюды мне неабходна. Я ведаю туземную мову, я заслужыў у туземцаў давер'е, і далейшыя назіранні па антрапалогіі і этналогіі будуць для мяне значна аблегчаны.

Такімі былі думкі, якія на другую раніцу прывялі мяне да рашэння пакінуць на час Бераг Маклая, з тым, аднак, каб вярнуцца сюды пры першай магчымасці.

Калі я аб'явіў капітану сваё рашэнне, ён спытаўся мяне, колькі мне неабходна часу, каб сабрацца. Я адказаў, што праз тры дні пасля таго, як «Ізумруд» кінуў якар, ён будзе ў стане падняць яго і ісці, куды пажадае. Два дні, якія застаюцца, я прадаставіў сабе на ўпакоўку рэчаў і на развітанне з туземцамі.

Міхаіл Нікалаевіч прыязна ўступіў мне адну са сваіх кают, і я ўжо перавёз на кліпер многія рэчы з Гарагасі.

Вечарам прышлі да мяне з факеламі людзі з Бонгу, Гарэнду і Гумбу; паміж імі былі таксама жыхары Мале і Коліку-Мана. Туй, Бугай, Саул, Лако, Сагам і іншыя, якіх я больш ведаў і якія часцей за ўсё бывалі ў Гарагасі, выказвалі асаблівае незадавальненне маім ад'ездам і, нарэшце, прышлі да рашэння: прасіць мяне застацца з імі, не ехаць, а пасяліцца на гэтым беразе, запэўніваючы, што ў кожнай вёсцы мне будзе пабудаваны дом, што для кожнага дома я магу выбраць з дзяўчат па жонцы або нават па дзве жонкі, калі адной недастаткова.

Я адхіліў гэтую прапанову, сказаўшы, што вярнуся з цягам часу і зноў буду жыць з імі.

Людзі Гумбу прысталі да мяне, просячы ісці ў Гумбу, дзе, паводле іх слоў, акрамя мясцовых жыхароў, сабраліся людзі Тэньгум, Энглам і Самбуль-Мана; усе яны хочуць мяне бачыць. Не жадаючы адмовіць ім, можа быць апошні раз, я пайшоў, акружаны вялікім натоўпам туземцаў з факеламі ў руках.

У Гумбу было паўтарэнне сцэны, якая адбылася ў Гарагасі.

Усе прасілі мяне не ехаць. Мне мала прышлося спаць, і калі пад раніцу я хацеў падняцца, то адчуў значны боль у нагах. Апошнія два дні я шмат хадзіў і не звяр-

таў увагі на ранення ногі, якія моцна апухлі; раны пачалі вельмі перашкаджаць пры хадзе. Аднак я пайшоў па беразе, жадаючы вярнуцца хутчэй у Гарагасі. Боль быў настолькі моцны, што туземцы, зрабіўшы з некалькіх перакладзін насілка, перанеслі мяне да мыска Габіна, а адтуль перавезлі на кліпер, дзе я адпачыў і дзе раны мае былі абмытыя і перавязаныя.

Па загаду камандзіра тоўстая дошка з чырвонага дрэва, на якой прыбіта медная, павінна быць прымацавана на адным з дрэў каля маёй хаціны ў Гарагасі. На медзі выразаны надпіс:

Vitiaz. sept. 1871
MIKLOUCHO-MACLAY
Izoumroud. Dec. 1872

Я адправіўся, не гледзячы на хворыя ногі, паказаць месца, якое будзе для гэтага найбольш зручным. Я выбраў вялікі кенгар — самае высокае і сакавітае дрэва ў Гарагасі. Канец дня я правёў дома, заканчваючы ўпакоўку рэчаў, таму што заўтра будзе апошні дзень майго прабывання ў гэтай мясцовасці.

21 снежня

Вечарам, засынаючы, я падумаў аб тым, што на працягу чатырнаццаці месяцаў і нават болей я не знайшоў часу зрабіць сабе добры ложак; край карзіны, на якой змяшчалася верхняя частка майго цела, быў дзюйма на два вышэй за крышку той карзіны, дзе ляжалі мае ногі; а варта было толькі падлажыць два брускі пад ніжэйшую карзіну, і мне было-б зусім зручна! Зразумела, я не стаў турбавацца аб гэтым у апошнюю ноч.

Учора я ўгаварыў туземцаў прыехаць на кліпер, агледзець яго, і, сапраўды, даволі многія з'явіліся ў Гарагасі, — аднак вельмі нямногія накіраваліся са мною на кліпер, і яшчэ меншая колькасць іх адважылася ўзбрацца на палубу. Там від мноства людзей і мноства апаратаў, для іх незразумелых, так напалохаў туземцаў, што яны ўхапіліся з усіх бакоў за мяне, думаючы застацца, такім чынам, у поўнай бяспецы. Тады я папрасіў аднаго з матросаў прынесці мне канат; сярэдзіну яго я

абвязаў сабе вакол таліі, а абодва канцы вяроўкі даў маім папуасам. Цяпер я мог ісці наперад, а папуасы ўяўлялі, што трымаюцца за мяне. З такім хвостом, бесперапынна спыняючыся, каб адказаць на пытанні і растлумачваць туземцам назначэнне розных прадметаў, абышоў я ўсю палубу.

Гарматы палохалі папуасаў; яны адварочваліся і пераходзілі да другіх прадметаў. Што іх асабліва ўразіла і разам з тым зацікавіла — гэта два невялікія бычкі, узятыя ў якасці жывой правізіі для каманды: туземцы не маглі наглядзецца на іх і прасілі падараваць ім аднаго. Даведаўшыся ў мяне назву жывёл, яны стараліся запомніць яе, паўтараючы: «бік», «бік», «бік».

Мы спуціліся ўніз, у кают-кампанію. Па дарозе туземцаў вельмі зацікавіла машына. Зразумела, яны не маглі ведаць, што гэта такое. Затым вялікія люстры ў кают-кампаніі, у якіх яны маглі бачыць некалькі чалавек адразу, вельмі ім спадабаліся. Фартэпіяно, якое я назваў «ай баро рус»¹, не толькі зацікавіла іх, але адзін папуас захацеў нават сам паспрабаваць іграць.

Я паспяшыў выправдзіць іх наверх.

На палубе аднаму з туземцаў захацелася зноў паглядзець быкоў. Ён звярнуўся да мяне, але, забыўшы назву «бік», пачаў пытаць пра «вялікую свінню». Не зразумеўшы яго, я адказаў, што ніякай свінні на карвеце няма; тады, каб больш дакладна назваць жывёлу, ён дадаў, што хоча бачыць «вялікую рускую свінню з зубамі на галаве». Адзін з таварышаў падказаў яму: «бік», і яны ўсе хорам закрычалі: «бік», «бік». Бачачы, што госці канчаткова асвоіліся з палубай, я вызваліўся з пятлі і даў ім магчымасць хадзіць свабодна.

Сённяя-ж апошнія мае рэчы былі перавезены з Гарасі; Ульсан таксама перавезены на кліпер і, як хворы, змешчаны ў лазарэт.

Перад маім ад'ездам Туй прасіў сказаць яму, праз колькі месяцаў я вярнуся. Нават і цяпер, ад'езджаючы пасля пятнаццацімесячнага прабывання тут, я не мог сказаць «многа», таму што пра гэтае слова да гэтага часу так і не дазнаўся; я адказаў «навалобе», што азначае прыблізна: «з цягам часу».

¹ Гэта значыць «вялікі рускі музычны інструмент».

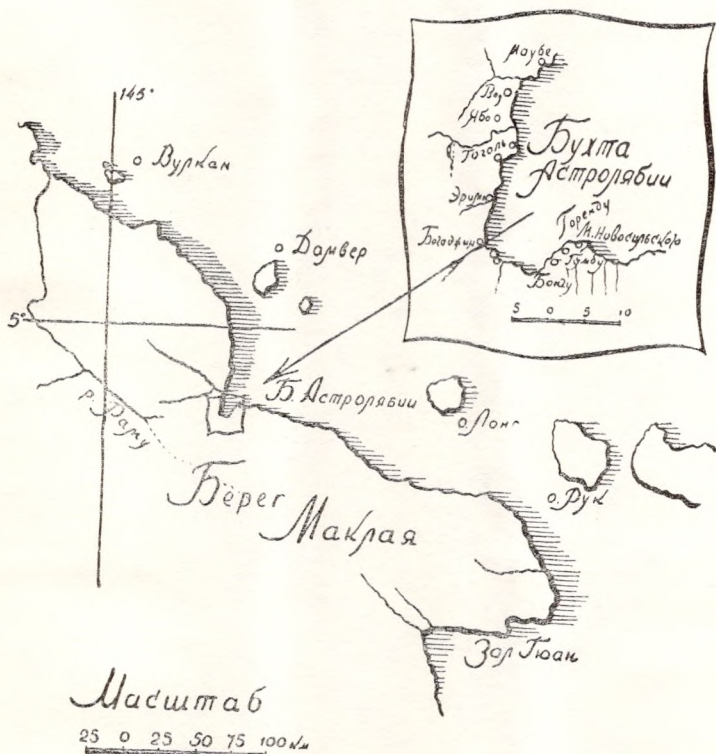
З самай раніцы пірогі акружылі кліпер, і мне няспына дакладвалі, што «чорныя» хочуць бачыць мяне або клічуць мяне. Калі я выходзіў, туземцы пачыналі крычаць, але шум якара, які падымаўся, і некалькі абаротаў вінта хутка разагналі ўсе пірогі; крыкі «э мэм» і «э аба» пачалі далятаць не так выразна.

Калі кліпер пачаў пасоўвацца наперад і абгінаць мысок Габіна, пачуліся ўдары барума амаль адначасова ў Гарэнду і Бонгу; калі-ж карвет абышоў мысок, да гэтых гукаў далучыўся барум Гумбу.

Аддаляючыся, мы яшчэ доўга чулі барум. Калі кліпер ішоў каля Білі-Білі, я мог у бінокль выразна бачыць туземцаў, якія сядзелі, стаялі і хадзілі ўздоўж скалістага берага.

Мінуўшы архіпелаг Давольных людзей і порт вялікага князя Алексея, мы абагнулі мыс Круазіль і ўвайшлі ў праліў паміж Новай Гвінеяй і востравам Кар-Кар, які я назваў на маёй карце пралівам «Ізумруд».

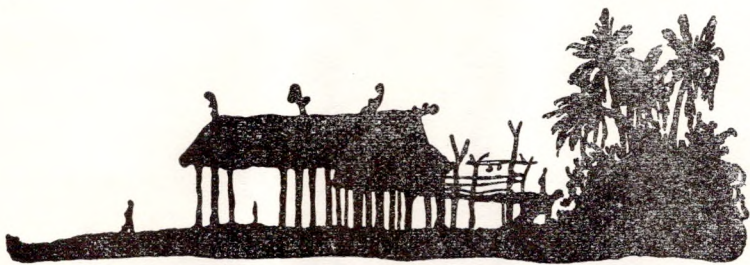

Поўночна-ўсходні бераг Новай Гвінеі, дзе больш двух гадоў пражыў Н. Н. Міклуха-Маклай сярод папуасаў.

1872-1876

лісце да маці, якая прасіла яго вярнуцца дадому адпачыць і паправіцца пасля цяжкай працы і небяспекі, Міклуха-

Маклай напісаў:

«Няўжо вы захачелі-б, каб я кінуў пачатае, захачелі-б, каб апраўдалася думка многіх: «рускі чалавек добра пачынае, але ў яго не хапае вытрымкі, каб добра скончыць»? Я здароў і гатовы на ўсё, што патрабуецца для новых падарожжаў і даследаванняў.

Мне ўдалося многае ў розных галінах навукі, не кажучы ўжо аб шчасці, якое выпала на маю долю, — жыць сярод самага першабытнага з чалавечых плямён і вывучаць яго; да мяне ніхто не быў у гэтым месцы Новай Гвінеі, і папуасы ўяўлялі сябе адзінымі жыхарамі зямнога шара».

Падарожнік рашыў не абмяжоўвацца вывучэннем папуасаў заліва «Астралябіі». У канцы прабывання ў Гарасі яму стала яснай праграма далейшых даследаванняў. Ён задумаў вывучыць усе рознавіднасці папуаскіх плямён. А для гэтага неабходна было пабыць у другіх абласцях вялікага вострава — Новай Гвінеі, на другіх астравах Ціхага акіяна і на поўвостраве Малака. Да выканання гэтай праграмы і прыступіў, пакінуўшы заліў «Астралябіі», Міклуха-Маклай.

«Мне здавалася неабходным, — пісаў ён пасля, — першае, пазнаёміцца з папуасамі іншых частак Новай Гвінеі для параўнання іх з вывучанымі жыхарамі Берага Маклая; па-другое, параўнаць папуасаў Новай Гвінеі з жыхарамі другіх астравоў Меланезіі; па-трэцяе, высветліць адносіны папуасаў да негрытосаў Філіпінскіх астра-

воў; даказаць наяўнасць або адсутнасць кучарававалосай расы на Малакскім поўвостраве і ў тым выпадку, калі кучарававалосыя плямёны сапраўды будуць там выяўлены, параўнаць іх прадстаўнікоў з астатнімі меланезійцамі».

Выконваць намечаную праграму Міклуха-Маклай пачаў ужо ў час плавання на «Ізумрудзе». Кліпер накіраваўся ў Ганконг, спыняючыся па дарозе на Малукскіх і Філіпінскіх астравах. У Маніле, на востраве Лусоне, кліпер павінен быў прастаяць пяць дзён, і Міклуха-Маклай скарыстаў гэтыя дні, каб наведаць паселішча першабытных насельнікаў вострава — «маленькіх неграў» — негрытосаў. Ці можна лічыць, што негрытосы па сваёй расавай прыналежнасці тыя-ж папуасы? — вось пытанне, пастаўленае перад Міклуха-Маклаем акадэмікам Бэрам, на якое малады вучоны і паспрабаваў даць адказ.

Пераплыўшы на туземнай рыбацкай пірозе шырокі Манільскі заліў, падарожнік разам з правадніком накіраваўся ў горы і хутка наткнуўся на «пераносную вёску» вандроўнікаў. Яны жылі ў шалашах, зробленых з пальмавых лісцяў; у гэтых лёгенькіх збудаваннях можна ляжаць або сядзець, але нельга ўстаць і выпрастацца. Негрытосы прынялі падарожніка вельмі сардэчна і за чвэрць гадзіны зрабілі для яго такія-ж самы шалаш, па сутнасці, проста пераносную заслону з лісцяў, якая абараняе ад ветру і холаду.

«Першага позірку на негрытосаў мне было дастаткова, — пісаў Міклуха-Маклай акадэміку Бэру, — каб прызнаць іх аднаго племені з папуасамі, якіх я бачыў на астравах Ціхага акіяна і з якімі я пражыў пятнаццаць месяцаў на Новай Гвінеі».

Падарожнік адшукаў чарапы негрытосаў, зарысаваў найбольш характэрныя твары і старанна запісаў тыя звычаі, пра якія паспеў даведацца.

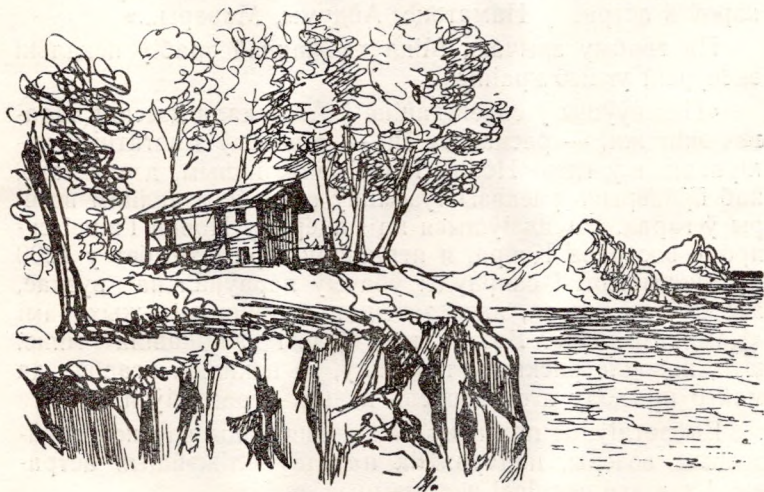
«Я даведаўся праз перакладчыка аб наступным, вельмі цікавым звычаі, — піша Маклай. — Негрытос перад пачаткам яды абавязан некалькі разоў гучна пракрычаць запрашэнне далучыцца да яго яды — запрашэнне людзям, якія выпадкова маглі-б знаходзіцца паблізу ў гэты час. Мне казалі, што парушальнік гэтага звычайу караецца смерцю, прыклады чаго былі...»

З Манілы «Ізумруд» накіраваўся ў Ганконг. Тут Міклуха-Маклай пакінуў кліпер і на пасажырскім параходзе

паехаў у Сінгапур, а адтуль у Батавію на Яве. Тут ён збіраўся пражыць некаторы час, каб апрацаваць матэрыял, сабраны ім на Новай Гвінеі. Але вільготны, нездаровы клімат прымусіў яго перабрацца з Батавіі ў горны гарадок Бэйтэнзорге. У гарах ён адпачыў, паправіўся, напісаў некалькі навуковых артыкулаў пра папуасаў і пачаў рыхтавацца да свайго другога падарожжа на Новую Гвінею, але ўжо не на поўночна-ўсходні бераг, а на поўднёва-заходні — на бераг Папуа-Кавіі, размешчаны ў гандльскіх уладаннях. Гэтую частку Новай Гвінеі гандлёвыя судны наведвалі рэдка, і яна заставалася амаль неадследаванай. Вось чаму падарожнік і рашыў наведаць яе.

«Аб жыхарах Папуа-Кавіі хадзілі паміж малайцамі самыя жахлівыя расказы, — піша ён, — іх лічылі людзедамі; запэўнівалі, што яны нападаюць на судны, якія прыстаюць да берага, рабуюць, забіваюць, паядаюць экіпаж і да т. п. Усе гэтыя страшныя расказы малайцаў пра разбойніцтва і людоедства жыхароў берага Папуа-Кавіі і заахвоцілі мяне выбраць іменна гэтую мясцовасць, таму што я спадзяваўся сустрэць там чыстакроўнае папуаскае насельніцтва».

Вывад зусім у духу Маклая! І 23 лютага 1874 года на малайскім невялічкім судне, з экіпажам у шаснаццаць чалавек, ён накіраваўся ў новы шлях — даследаваць бераг, праслаўлены «разбойніцтвам і людоедствам».

«Галоўнай мэтай маёй паездкі, — піша ён, — было скласці сабе яснае ўяўленне аб антрапалагічных асаблівасцях насельніцтва поўднёва-заходняга берага Новай Гвінеі ў параўнанні з жыхарамі поўночна-ўсходніх яе берагоў».

... Мэты сваёй Міклуха-Маклай дасягнуў і на гэты раз, адкрыўшы адначасова ў неадаследаванай краіне нікому з еўрапейцаў невядомае возера, але на шляху яму давялося сустрэць нямала небяспек.

«Для прабывання свайго я выбраў у вышэйшай ступені прыгожае месца — Айва, — расказвае ён у сваім дакладзе Геаграфічнаму таварыству, — мысок паміж двума пралівамі, дзе мае людзі хутка збудавалі мне хаціну, і я неадкладна ўзяўся за антрапалагічныя даследаванні...»

Папуасы былі вельмі здзіўлены жаданнем белага чалавека жыць паміж імі, але сустрэлі падарожніка прыязна і нават вельмі пачціва. З-за няспынных набегаў, якія рабілі туземцы гор і суседніх астравоў, туземцы берага Папуа-Кавіяй, раней аселяя, паступова зрабіліся вандроўнікамі. Калі-ж сярод іх пасяліўся магутны і справядлівы белы чалавек, яны пачалі размяшчацца вакол яго доміка, зноў будаваць хаціны і нават апрацоўваць зямлю.

«Хутка мая хаціна зрабілася цэнтрам, — піша Міклуха-Маклай, — каля якога пастаянна цясніліся пірогі жыхароў з астравоў Наматоце, Айдумы, Мавары...»

Па свайму звычаю, Міклуха-Маклай зрабіў некалькі экскурсій углыб краіны.

«Пакінуўшы ў сваёй хаціне ў Айве каля дзесяці чалавек экіпажа, — расказвае ён, — я рашыў з астатнімі накіравацца ў глыб Новай Гвінеі, між іншым, дзеля таго, каб праверыць расказы туземцаў аб нейкім вялікім возеры ў гарах. Высадзіўшыся на мацерыку Новай Гвінеі супроць вострава Койра, я перайшоў горны хрыбет у 1200 футаў вышыні і сапраўды ўбачыў параўнальна вузкае, але доўгае возера, якое завецца тутэйшымі жыхарамі «Қамака-Валар». Возера тым больш зацікавіла мяне, што, паводле расказаў туземцаў, за некалькі гадоў да майго прыходу яго ўзровень вельмі перамяніўся.

Вясветліўшы прычыну паніжэння вады ва ўноў знойдзеным возеры, падарожнік наведаў бліжэйшыя астравы. І тут яго насціглі непрыемныя навіны.

«Дабраўшыся да вострава Айдума, — успамінае Маклай, — я атрымаў вельмі непрыемнае паведамленне...

Папуасы маёй калоні ў Айве, мяркуючы, што з прычыны майго суседства яны будуць у бяспецы, перасталі быць на пагатове і зусім не думалі аб раптоўным нападзе.

Аднойчы дажджлівай і пахмурнай раніцай, калі начальнікаў і большасці мужчын не было ў паселішчы, а тыя, хто заставаўся, спакойна спалі ў сваіх пірогах або ў бараках, раптоўна паявілася мноства папуасаў-ворагаў. Яны ўсе былі добра ўзброеныя і, каб надаць сабе больш страшны выгляд,

пафарбавалі твары чорнай фарбай. Застаўшы маленькае паселішча зняцку, яны накінуліся на спаўшых, не літуючы нават жанчын. Адзін з першых шалашоў, які быў атакаваны, належаў старому раддзе¹ вострава Айдумы. Сам раддзя адсутнічаў. Дома спалі яго жонка і дачка —

Раджа
Айдума

Торнік папуса
Берна
Панца Ковчав

малое дзіця гадоў пяці-шасці. Бедная маці, раненая двума ўдарамі кап'я, знайшла, аднак, сілы дабрацца з дачкою да маёй хаціны, дзе яна спадзявалася быць у бяспецы. Тыя-ж, якія не былі вельмі цяжка раненыя, паследавалі яе прыкладу. Такім чынам, мая хаціна зрабілася цэнтрам звалкі... Пераможцы не задаволіліся тым, што ранілі і забілі чалавек дзесяць людзей Айдумы, але, пераканаўшыся, што раны жонкі раддзі Айдумы смяр-

¹ Раддзя — малайская назва старшыні, начальніка, засвоеная папуасамі. Раддзя карыстаецца даволі значнай уладай.

тэльныя, пасеклі на кавалкі яе дачку. Адсечаная галава з часткай тулава і рукой, якая матлялася, была пасаджана на кап'ё і з урачыстасцю панесена ў горы.

Потым я даведаўся, што прычынай гэтых забойстваў была даўняя варожасць і даўно ўжо вырашаная помста. Пасля забойства пачалося рабаванне маіх рэчаў, якое прадаўжалася да трох гадзін дня. Горныя туземцы накіраваліся ў зваротны шлях, несучы, як трафею, галаву дзіцяці, ведучы з сабою ў палон двух маладых дзяўчат і хлопчыка і несучы столькі рэчаў, нарабаваных у маёй хаціне, колькі маглі панесці».

Жыхары Мавары і Наматоце — двух бліжэйшых астравоў, скарыстаўшы напад горцаў, разграбілі хаціну дашчэнт.

Міклуха-Маклай выбраў сваім новым месцазнаходжаннем востраў Айдума і прадаўжаў свае даследаванні, але ён не забыў пра падзеі ў Айве.

«...Я памятаю, — запісаў ён у дзённіку, — лужыны крыві няшчаснай дзяўчынкі ў мяне на сталі і крываваыя сляды яе маці, забітай таксама ў мяне ў пакоі».

Ён рашыў пакараць віноўнікаў забойстваў і грабязю. Даведаўшыся, што адзін з галоўных зачыншчыкаў разні, капітан¹ вострава Мавары, знаходзіцца ў пірозе, якая прыстала да берага вострава Айдума, Міклуха-Маклай у суправаджэнні слугі і аднаго адданага яму папуаса адправіўся на бераг.

«Павольна пераходзячы ад адной групы да другой я, нарэшце, падышоў да пірогі.

— Дзе тут капітан Мавары? — спытаўся я не вельмі гучным голасам.

Адказу не было, але ўсе галасы заціхлі, і многія павярнуліся, чакаючы.

— Капітан Мавары, выходзь! — паўтарыў я гучней. Агульнае маўчанне.

Я падышоў да пірогі.

— Выходзь-жа!

Я сарваў цыноўку, якая служыла дахам пірогі. Там сапраўды сядзеў капітан.

— Саламат, туан! (Прывітанне, пан!) — прагаварыў ён слабым голасам. Гэты чалавек быў удвая або ўтрая здаравейшы за мяне, а цяпер дрыжэў усім целам.

¹ Капітан — начальнік, памочнік радзі.

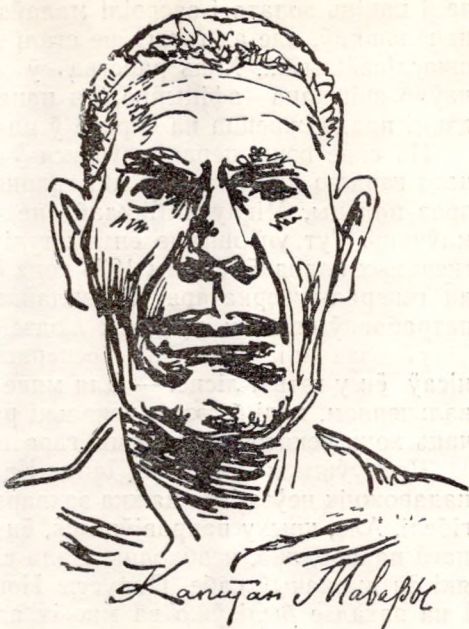
Я схапіў капітана за горла і, прыставіўшы рэвальвер да рота, загадаў Майберыту (туземцу) звязаць яму рукі. Пасля гэтага я звярнуўся да папуасаў і сказаў:

— Я бяру гэтага чалавека, якога я пакінуў у Айве сцерагчы маю хаціну і які дапусціў, каб у маіх пакоях забівалі жанчын і дзяцей».

Але Міклуха-Маклай быў вельмі ўважлівым і вельмі бесстароннім назіральнікам, каб, пакараўшы выпадковага віноўніка рабаўніцтва

і забойстваў, прагледзець, не заўважыць сапраўдную прычыну міжусобіц, якія знесілялі туземцаў берага Папуа-Кавіі. Ён ведаў, што калісьці яны былі мірнымі аселымі жыхарамі, што ў іх, як і ў папуасаў Берага Маклая, калісьці былі хаціны, какосавыя пальмы, плантацыі. Чаму-ж цяпер яны жывуць, галадаючы, пакінулі свае паселішчы, бадзяюцца па вадзе ад берага да берага; чаму, калі ні спытаешся ў папуаса ў пірозе: «адкуль ты?», ён заўсёды адказвае: «шукаў чаго-небудзь паесці»? Сапраўднай прычынай збяднення туземцаў было тое, што малайскія купцы вывозілі туземцаў у рабства; яны падвучвалі горных папуасаў красці берагавых, а берагавых — браць у палон горных, і куплялі ўкрадзеных людзей за бясцэнак. К таму часу, калі Міклуха-Маклай наведаў гэты бераг, адкрыты гандаль людзьмі быў ужо забаронены галандскім урадам, але патаемны прадаўжаўся без перашкод. Вось у чым была прычына няспынных міжусобіц, разні і голаду.

«Са сказанага вынікае, — пісаў Міклуха-Маклай, — што хоць жыхары і атрымалі ад малайцаў вогнестрэльную зброю, азнаёміліся з курэннем тытуню і опіуму, па-

чалі цаніць золата і засвоілі малайскія назвы для сваіх начальнікаў, але ад гэтага не сталі ні багацейшымі, ні шчаслівейшымі... Хоць рабства ў галандскіх калоніях даўно знішчана афіцыйна, на паперы, але гандаль людзьмі прадаўжаецца на справе ў шырокіх памерах...»

На свае вочы пераканаўшыся ў існаванні «абуральнага гандлю людзьмі», на які галандскія ўлады глядзелі праз пальцы, Міклуха-Маклай не палічыў магчымым маўчаць. Тут упершыню ён выступіў як абаронца прыгнечаных народаў. Летам 1874 года ён звярнуўся з лістом да генерал-губернатара Нідэрландскай Індыі, у якім патрабаваў спыніць крадзеж людзей.

«Беззаконні квітнеюць бесперашкодна... — з горыччу пісаў ён у гэтым лісце. — Для мяне было-б вялікім задавальненнем, калі-б гэтыя некалькі радкоў маглі садзейнічаць хоць некаторай палёгцы гаротнай долі туземцаў».

Вярнуўшыся з берага Папуа-Кавіі на востраў Яву, падарожнік неўзабаве цяжка захварэў. Ён быў на краі пагібелі. Але, крыху паправіўшыся, ён прыступіў да наступнага падарожжа, неабходнага для выканання таго плана, які ён вызначыў сабе. Папуасы Новай Гвінеі на ўсходзе і на захадзе былі ўжо ва многіх адносінах даследаваны ім; негрытосы Філіпінскіх астравоў таксама. Цяпер ён задумаў рашыць наступнае не вырашанае навукай пытанне: ці існуюць рэшткі меланезійскага племені на Малакскім поўвостраве, — як сцвярджаюць некаторыя вучоныя, — ці меланезійцаў зусім там няма, ды і не было, як сцвярджаюць другія?

У снежні 1874 года Міклуха-Маклай накіраваўся ў падарожжа па востраву Малака — на пошукі племені «лясных людзей», аб якіх чулі, але якіх ніколі не бачылі еўрапейцы. Ці існуюць яны на самай справе? Малайцы запэўнівалі, што існуюць, дадаючы пры гэтым, быццам ззаду ў іх хвасты і ў роце іклы, быццам вушы ў «лясных людзей» такія доўгія, што яны могуць прыкрывацца імі ад дажджу... У Іяхоры Маклай атрымаў ад магараджы «адкрыты ліст», які прадпісваў усім вясковым старшым даваць яму праваднікоў і насільшчыкаў, і рушыў у дарогу. Але час быў выбраны ім няўдала: снежань на поўвостраве самая дажджлівая пара. «Падарожжа аказалася даволі цяжкім», стрымана прызнаецца Маклай; у сапраўднасці-ж шлях быў амаль непераадольны, і другі на месцы Маклая даўно-б вярнуўся назад. Рэкі і ручаі

разліліся і затапілі нізкія месцы; лес ператварыўся ў возера; семнаццаць сутак падарожнік ішоў па калена, а то і па грудзі ў вадзе. Але ён усё-ж такі дабраўся да ракі Муар. наняў плоскадонную лодку, падняўся ў лодцы да Палона — прытока Муара — і тут упершыню ўбачыў шалашы «аран-утан» — «лясных людзей». Аднак гэтыя першыя «лясныя людзі» толькі раздражнілі ўяўленне падарожніка: яны «былі больш падобныя на малайцаў, чым на асобнае племя», гаварылі ўжо на поўмалайскім дыялекце, а яму хацелася знайсці сляды чыстага папуаскага племені.

Прадаўжаючы шлях, Маклай дасягнуў вусця ракі Индау, якая ўпадае ў Кітайскае мора, і такім чынам перасек увесь поўвостраў Малаку з захаду на ўсход. Але мэты сваёй ён не дасягнуў і вярнуўся ў Іяхору, знісілены і засмучаны.

«Вынікі гэтай экскурсіі былі цікавыя, — піша ён, — але яны зусім не задавалілі мяне».

Пакінуць справу няскончанай ён не мог. Пачаўшы шукаць чыстае, нязмешанае папуаскае племя, ён павінен быў знайсці яго або пераканацца, што на поўвостраве Малака яго наогул няма. І ён зноў пусціўся ў дарогу — ва ўнутраныя вобласці поўвострава. Дарэмна магараджа запэўніваў яго, што яму не вярнуцца жывым, што джунглі кішаць тыграмі, што «лясныя людзі» забіваюць усякага, хто адважыцца ўступіць у іх лясы, — Маклай свайго рашэння не змяніў.

Заручыўшыся пісьмом ад сіямскага караля, у якім кароль загадваў усім сваім васалам, раддзям Малакі,

аказваць вучонаму ўсялякую дапамогу, Міклуха-Маклай накіраваўся ў дарогу.

«Набліжаючыся да сталіцы якога-небудзь султана або раддзі, — расказваў потым падарожнік, — я звычайна пасылаў туды некалькі суправаджаўшых мяне людзей, каб папярэдзіць князя аб маім прыходзе... На пытанне князя: «Хто я такі?» — пасланцы павінны былі, згодна маім настаўленняў, адказваць, што «дато рус Маклай» («дато» па-малайску азначае дваранін) прыдзе ў госці да яго; што дато Маклай ідзе з пэўнай краіны, пабываўшы ў пэўнага султана або князя, і цяпер накіроўваецца праз гэтую краіну ў другую краіну да пэўнай асобы. На пытанне: «Што-ж дато Маклай хоча ва ўсіх гэтых краінах і чаго ён шукае?» — пасланцы людзі павінны былі адказваць: «Дато Маклай падарожнічае па ўсіх краінах, малайскіх і іншых, каб даведацца, як у гэтых краінах жывуць людзі, як жывуць князі і людзі бедныя, людзі ў паселішчах і людзі ў лясах; пазнаёміцца не толькі з людзьмі, але і з жывёламі, і з раслінамі, і да т. п. Зразумела, такі небывалы госць, які жадае ўсё бачыць, прыводзіў у вялікае здзіўленне і непакой туземных начальнікаў, якія хоць і ветліва сустракалі мяне, але яшчэ больш ветліва стараліся адправіць са сваіх уладанняў... Вось гэтае жаданне, чым хутчэй пазбавіцца ад маёй прысутнасці... садзейнічала хуткасці і спрыяльным умовам майго падарожжа».

З Іяхоры ў Пахан, з Пахана ў Келантан... Пачынаючы з гэтага пункта, Маклай уступіў у такія вобласці, дзе да яго не бываў яшчэ ні адзін еўрапеец. І, нарэшце, настойлівасць яго была ўзнагароджана.

«...ля вярхоўя ракі Пахан, — дакладваў ён потым Геаграфічнаму таварыству, — у гарах паміж краінамі Пахан, Трынгана, Келантан — я сустрэў першых чыстакроўных меланезійцаў».

Называлася гэтае племя — «аран-сакай».

«Хоць яны аказаліся вельмі палахлівымі, але я паспеў зрабіць некалькі партрэтаў і антрапалагічных вымярэнняў і наведаў амаль усе іх паселішчы».

Аран-сакай — вандроўнае племя, племя «карлікавае», як і негрытосы; рост людзей не перавышае ста пяцідзесяці сантыметраў. У іх цёмнакарычневая скура і чорныя кучаравыя валасы. Яны вандравалі па лясах, ледзь не кожны дзень мяняючы месца сваіх стаянак. Дарог яны

не пракладвалі: яны ў іх не мелі патрэбы. У сякерах, якімі малайцы падсякаюць галіны сакаю, таксама не было патрэбы.

«Ён згінае рукой, не ломячы, маладыя дрэвы і згінаецца або прапаўзае пад вялікімі. Ён ніколі не абрывае і не абразвае ліяны, якая вісіць на яго шляху, а прапаўзае пад ёю. Не глядзячы на бясконцыя зігзагі, звлістыя абходы, ён надзвычай шпарка ідзе наперад».

Аран-сакі збіралі ў лясах камфару і каучук і выменьвалі іх у малайцаў на тытунь, соль, нажы і анучкі. Малайцы адціскалі іх усё далей і далей углыб, разбіваючы плантацыі на спрадвечных землях сакаю, палюючы на іх дзяцей і жанчын і прадаючы палонных у рабства. Затое вандроўнікі і плацілі ім упартай нянавісцю. Малайцы нездарма баяліся заходзіць у лясы. У «лясных людзей» была асаблівая зброя — трысць для выдзьмування атручаных стрэл. У пуштацелю бамбукавую трубку «лясны чалавек» укладваў стралу, напоеную змяіным ядам і ядавітым адварам з соку дрэва «упас», дзьмуў у трубку — і страла ляцела. Маклай вывучыў гэты яд: ад яго дзеяння чалавек памірае ў сударгах праз пятнаццаць мінут.

Дайшоўшы да ракі Патані, зрабіўшы дваццацідзённае падарожжа на сланах па землях сіямскага караля, Міклуха-Маклай у канцы 1875 года вярнуўся ў Сінгапур, а адтуль у Бэйтэнзорге, і хутка ў еўрапейскіх часопісах з'явіліся яго артыкулы, дзе ўпершыню ў навуцы была дадзена этнаграфічная і антрапалагічная характарыстыка выміраючых плямён поўвострава Малака.

«Навуковымі вынікамі цяжкага майго падарожжа я задаволены, — пісаў Міклуха-Маклай. — Праз некалькі год зроблена мною ўжо не можа быць зроблена нікім, таму што гэтыя плямёны выміраюць».

Прышоў час выканаць абяцанне, дадзенае папуасам вёсак Гарэнду, Гумбу, Бонгу і зноў пасяліцца на беразе заліва «Астралябіі». Міклуха-Маклай любіў гэтае месца, любіў берагі і лес вакол Гарагасі, галасы незвычайных

птушак, што чуліся ў лесе, шум магутных дрэў і хваль, яркія навальніцы; ён заўсёды з прыемнасцю ўспамінаў аб прабыванні ў самоце ў Гарагасі і аб сябрах, якіх ён там пакінуў. Ён ведаў, што на Беразе Маклая, дзе ім заваявана трывалая дружба туземцаў, ён здолее не толькі збіраць калекцыі зброі, рэчаў і вопраткі, але дзякуючы гэтай дружбе глыбока пранікнуць у самыя асновы жыццёвага ўкладу і ўяўленняў першабытных людзей.

18 лютага 1876 года Міклуха-Маклай зноў адправіўся ў дарогу, гэты раз на барту шхуны «Марская птушка». Шкіпер абавязаўся даставіць Маклая на бераг заліва «Астралябіі», пакінуты падарожнікам пяць год таму назад. «Марская птушка» зрабіла гандлёвае падарожжа па астравах Цэлебес, Пелау, Адміралцейства, Агомес, — адкуль да Новай Гвінеі было ўжо недалёка.

Гандаль па дарозе ішоў бойка. З агідай назіраў Міклуха-Маклай працэдуру выменьвання ў туземцаў каштоўных ракавін у абмен на танныя пацеркі. Асабліва стараўся адзін з гандляроў — італьянец Пальдзі. Маклай адразу не ўзлюбіў яго. Між іншым, цяжка было сказаць, каму з «трэдэраў» — гандляроў — трэба было аддаць перавагу: іх на «Марской птушцы» было трое, і кожны нажываўся, як мог, дзейнічаючы зусім бессаромна.

«Трэдэры і шкіпер, — запісаў на адной са стаянак Маклай, — акружаныя штуцэрамі розных сістэм, адсыпалі з мяшэчкаў бісер маленькімі меркамі, не больш напартка, і шклянныя пацеркі ў абмен за шчыты чарапах і жамчужныя ракавіны...

Калі ют вельмі перапаўняўся туземцамі, на іх нацкоўвалі вялікага і моцнага вадалаза, якога яны да гэтага

часу баяцца больш трэдэраў, шкіпера і ўсяго экіпажа шхуны, узятых разам. Як толькі сабака паказваў свае вялікія зубы або пачынаў брахаць, ют адразу ачышчаўся, і мітусня ля барта яшчэ больш узмацнялася; многія кідаліся ў мора, каб хутчэй уцячы, другія лезлі на ванты. Гэта вельмі пацяшала шкіпера і трэдэраў.

Не глядзячы на спякоту, крыкі і шум, мітусню ля барта, штурханіну пры нацкоўванні туземцаў сабакам і крыўду пры відзе чалавечай несумленнасці і злосці, я стараўся развеяцца назіраннямі над папуаскім натоўпам. Гэта мне ўдавалася некалькі разоў; тады непрыемныя акалічнасці знікалі для мяне на час... і, карыстаючыся выпадкам, я спяшаўся запісваць, вымяраць і рабіць эскізы».

Падарожнік усюды сыходзіў на бераг, не разлучаючыся з запіснай кніжкай, камерай-луцыдай і вымяральнымі прыборамі. На востраве Вуап ён пражыў сярод туземцаў каля двух тыдняў; на востраве Андра — некалькі дзён. І ўсюды яго пільны позірк знаходзіў што-небудзь новае, нікім яшчэ да яго не заўважанае. На востраве Андра ён склаў слоўнічак папуаскіх слоў, невядомых ні аднаму лінгвісту свету, а на востраве Вуап знайшоў нябачаныя папуаскія грошы. Побач з менавым гандлем туземцы, аказваецца, карысталіся тут і грашыма. Грошы гэтыя асаблівыя: кожная манета велічынёю з млынавы камень. Туземная назва каменнай манеты — «фе». Гэта белы, груба ачэсаны камень з адтулінай пасярэдзіне.

«Каштоўнасць гэтых каменных грошай, — піша Маклай, — вельмі розная; яна залежыць ад велічыні і апрацоўкі каменяў... За адзін камень можна купіць усяго толькі крыху таро і какосаў, а за другі — пірогу, жонку, дом, участак зямлі... Невялікія, адпаліраваныя, правільнай формы «фе» цэняцца даражэй, чым вялікія, няправільныя і груба апрацаваныя».

Аб'язджаючы астравы Меланезіі і Мікранезіі, Маклай апісаў драўляных туземных ідалаў, упрыгожаны і татуіроўку туземцаў, здзіўляючую вопратку жанчын, якая нагадвае сабой вялікую карзіну; але больш за ўсё ўразілі яго не грошы-каменні і не драўляныя ідалы, а тыя адносіны, якія складваліся паміж туземцамі і белымі гандлярамі. «Еўрапейцы эксплуатаюць туземцаў і сваім прыкладам развіваюць у іх фальш і ашуканства», — пісаў ён.

У пагоні за трэпангам¹, чарапахай, жэмчугам англійскія, галандскія, нямецкія купцы нічым сябе не абмяжоўвалі. Яны заўсёды ашуквалі туземцаў, збываючы ім усякую старызну па бессаромна высокай цане; спойвалі іх; гвалтэўна забіралі жанчын; а калі туземцы супраціўляліся ці нават мірна адмаўляліся весці нявыгадны гандаль, узброеныя гандляры проста адбіралі ў іх усё, што хацелі. Ваенныя судны, якія пасылаліся каланіяльнымі ўладамі, заўсёды былі на баку трэдэраў і жорстка распраўляліся з астраўлянамі.

У адным са сваіх артыкулаў Міклуха-Маклай падрабязна расказаў аб тым, як трэдэры заманьваюць туземцаў да сябе на судны і сілаю прымушаюць працаваць.

«З самай раніцы амаль да вячэрняй цемнаты з невялікім перапынкам каля поўдня, трэдэр або шкіпер, утульна седзячы пад тэнтам у вялікай шлюпцы, назірае за ходам работы. Калі туземцы, якія ныраюць за трэпангам, пачынаюць стамляцца і застаюцца доўга на паверхні вады, у белага ёсць вельмі дзейсны сродак, каб прымусіць іх прадаўжаць работу.

Белы бярэ штуцэр, які ляжыць каля яго, і куля пралятае ля самай галавы «гультая», напамінаючы яму, што, папаўшы ў рукі белага, ён перастаў быць свабодным астраўлянінам і зрабіўся рабом. Кулі хоць і рэдка закрапаюць працуючых, але заўсёды трымаюць іх у вялікім страху, і часта туземец, хворы ўжо некалькі дзён (усякае захворванне на мове белага называецца гультайствам), напружвае рэштку сіл, якіх, зразумела, хапае не надоўга. Але ўсё-ж лепш туземцу захварэць у час стаянкі: яму, ва ўсякім разе, дадуць памерці спакойна; у моры-ж можа здарыцца, што яго, яшчэ жывога, выкінуць за борт.

У Пелау мне расказалі выпадак, які перадаю амаль слова ў слова, як чуў.

На адной шхуне, якая вярталася з вострава Агомес, было многа хворых. Запас вады быў нязначны, — яе выдавалі невялікімі порцыямі. Адзін хворы просіць повара

¹ Трэпанг — чэрвепадобная марская жывёліна — галатурыя, асобым спосабам правэнджаная і нарыхтаваная ў запас. Галатурыя водзіцца ля астравоў Ціхага акіяна. Яе ловяць, вэндзяць, сушаць і пад назваю трэпанга прадаюць, галоўным чынам, кітайцам, якія высока ценяць трэпанг як дэлікатэс.

даць яму глыток. Гэта чуе шкіпер і заве туземца. Хворы, які ледзь-ледзь рухаецца, падыходзіць.

— Сядзь сюды! — гаворыць шкіпер, паказваючы на нізкі борт юта.

Хворы, які ледзь трымаецца на нагах, садзіцца.

— Ты хочаш піць?

— Так, трохі вады, у сярэдзіне агоны! — адказвае хворы, паказваючы на грудзі.

— Дык ідзі-ж, пі! — сказаў на гэта шкіпер і так шпарка і моцна піхнуў хворага, што той паляцеў за борт».

У чэрвені 1876 года шхуна пакінула астравы Адміралцейства. На барту яе было на два пасажыры менш. На адным з маленькіх астравоў застаўся малаец Ахмат, матрос, які пасварыўся з капітанам; на другім — трэдэр Пальдзі, які рашыў пасяліцца сярод туземцаў, каб павялічыць свае запасы жамчужных ракавін.

Маклай, які назіраў на кожнай стаянцы адносіны трэдэра з туземцамі, быў упэўнены, што прадпрыемства яго скончыцца дрэнна.

У дзень адыходу шхуны паміж вучоным і трэдэрам адбылася такая размова, запісаная Маклаем у дзённік:

— Калі вам жыццё дарагое, не заставайцеся тут! — сказаў гандляр Міклуха-Маклай.

— Гэта чаму-ж? Вы думаеце, што мяне заб'юць?

— Так! — рашуча адказаў Маклай.

Пальдзі пакрыўдзіўся.

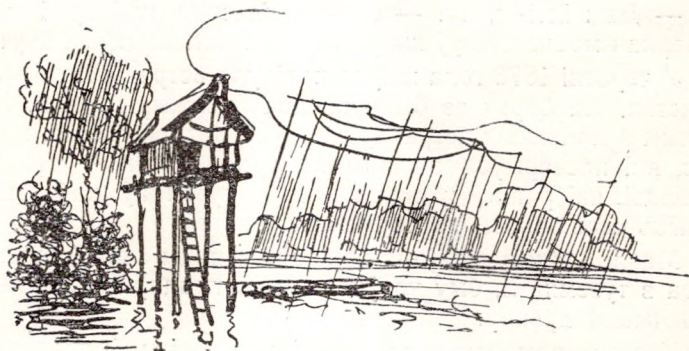
— Вас-жа не забілі ў бухце «Астралябіі»! Чаму-ж вы думаеце, што другому не ўдасца тое, што ўдалося вам?

— Зараз растлумачу! — спакойна сказаў падарожнік. — Вы лічыце сваёй сілай рэвальвер, маёй-жа сілай была справядлівасць. Вось галоўная розніца паміж намі. Пры малейшай спробе туземцаў напасці на вас, вы паложыце на месцы не менш шасці чалавек, а другія ўсёроўна заб'юць вас. Я-ж ніколі не лічыў рэвальвер надзейным інструментам.

Пальдзі задумаўся, але прага да нажывы перамагла асцярожнасць. Ён сышоў на бераг.

Будучыня паказала, на чым баку была праўда ў гэтай спрэчцы.

... 9 чэрвеня шхуна вышла ў акіян. Да Новай Гвінеі — усяго некалькі сутак шляху. Ззаду засталіся астравы Адміралцейства, наперадзе падарожніка чакаў бераг заліва «Астралябіі», сяброўскі і прыветлівы Бераг Маклая.

ЧЭРВЕНЬ

рыбы ў 27 чэрвеня на маленькай шхуне пад англійскім флагом пад назвай «Sea Bird» («Марская птушка»). Заўважыў значныя змены агульнага віду высокіх горных вяршынь.

Туземцы вельмі ўзрадаваліся, але нічуць не здзівіліся майму прыезду: яны былі ўпэўнены, што я стрымаю сваё слова. Калі я сышоў на бераг у Гарэнду, туземцы суседніх вёсак, не выключаючы жанчын і дзяцей, неўзабаве збегліся прывітаць мяне. Многія плакалі, і ўсё насельніцтва было вельмі ўзбуджана маім зваротам.

Я недалічыўся некалькіх старых — яны памерлі за час маёй адсутнасці, але затое многія хлопчыкі былі ўжо амаль дарослымі людзьмі, а паміж маладымі жанчынамі, якія павінны былі хутка стаць мацярамі, я пазнаў некалькіх, якіх пакінуў маленькімі дзяўчынкамі.

Жыхары бліжэйшых вёсак упрошвалі мяне пасяліцца сярод іх, але я, як і ў 1871 годзе, палічыў за лепшае не жыць у вёсцы, а размясціцца на некаторай адлегласці. Агледзеўшы мясцовасць каля Гарэнду, а затым каля Бонгу, я спыніў свой выбар на мыску ля самай вёскі Бонгу, і на другі-ж дзень туземцы, пад кіраўніцтвам маіх слуг і цесляра са шхуны, пачалі расчышчаць месца для майго дома і шырокую дарогу ад «улеу» — пясчанага берага — да пляцоўкі, выбранай мною.

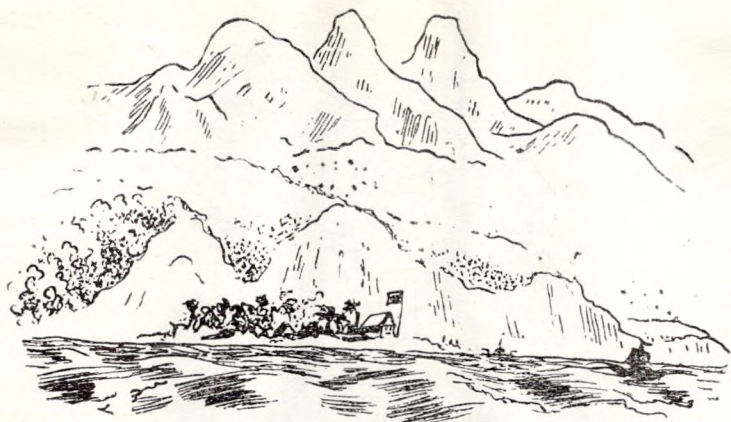
Гэты раз невялікі драўляны дом у разабраным відзе быў прывезены мною з Сінгапура, але палі, на якіх ён павінен быў стаяць, увесь корпус яго, а таксама страхы былі зроблены ўжо тут, на месцы. Я не хацеў затрымліваць шхуну вельмі доўга і разам з тым жадаў выкарыстаць паслугі цесляра; гэта прымусіла мяне не звяртаць увагі на якасць дрэва; вось чаму яно хутка прышло ў нягоднасць, галоўным чынам ад белых мурашак, вялікіх ворагаў драўляных збудаванняў у трапічных краінах. У ліку дрэў Берага Маклая ёсць, праўда, нямала відаў, якія супроцьстаяць гэтаму насякомаму, але дастатковай колькасці іх нельга было здабыць за кароткі час.

ЛІЦЕНЬ

На шосты дзень мой дом быў гатовы. У збудаванні яго, акрамя мяне, прымалі ўдзел два еўрапейцы, двое з маіх слуг, папуасы, якія пераносілі зруоленыя ствалы і крылі страху, а таксама папуаскія жанчыны, якія старанна расчышчалі дробны хмызняк вакол дома. Палі, на якіх стаяў дом, — каля двух метраў вышыні, і гэта дало мне магчымасць зрабіць з ніжняга паверха вялікую кладоўку, у якую былі перанесены мае рэчы (каля сямідзесяці скрынак, карзін і цюкоў рознай велічыні). Я мог адпусціць шхуну 4 ліпеня. Пры дапамозе слуг (з якіх адзін малаец і служыць поварам, а пры выпадку і краўцом, а двое — мікранезійцы, туземцы астравоў Пелау) і некалькіх жыхароў Бонгу я хутка прывёў сваю сялібу ў належны выгляд і ўпарадкаваўся даволі камфортабельна.

Вельмі цікавыя звесткі я атрымаў ад туземцаў аб землетрасеннях, якія адбыліся ў час маёй адсутнасці. Як я ўжо сказаў, змяненне агульнага выгляду вяршынь Мана-Боро-Боро (хрыбет Фіністэр) уразіла мяне, калі я вярнуўся на гэты бераг. Да майго ад'езду (у снежні 1872 года) расліннасць пакрывала самыя высокія вяршыні; цяпер-жа ва многіх месцах вяршыні і крутыя схілы аказаліся голымі. Туземцы паведамілі мне, што ў час маёй адсутнасці некалькі разоў паўтараліся землетрасенні на беразе і ў гарах, прычым многа жыхароў было забіта якасавымі дрэвамі, якія, падаючы, разбуралі хаціны.

Берагавыя вёскі пацярпелі галоўным чынам ад незвычайна вялікіх хваль, што прайшлі за землетрасеннем. Хвалі вырывалі дрэвы і няслі з сабой хаціны, якія стаялі

бліжэй да берага. Я даведаўся, што даўно, яшчэ да майго першага прыезду, цэлая вёска Аралу, якая знаходзілася недалёка ад марскога берага, паміж рэкамі Габенеу і Колі, была зусім змыта велізарнай хваляй разам з усімі жыхарамі. Паколькі гэта здарылася ноччу, то ўсе жыхары загінулі; толькі некалькі мужчын, якія выпадкова знаходзіліся ў гасцях у другой вёсцы, засталіся жывымі. Яны не пажадалі вярнуцца на старое месца і перасяліліся ў вёску Гумбу, якая пазбегла разбурэння, таму што яна пабудавана далей ад берага.

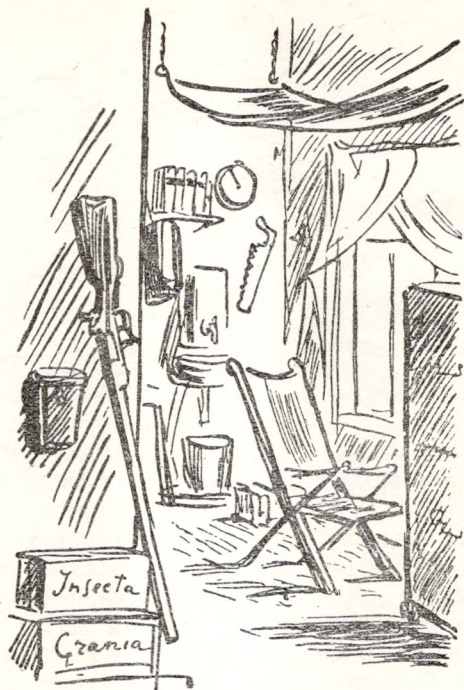
Пагібель Аралу добра памятаюць нават не вельмі старыя людзі, і я мяркую, што гэта здарылася каля 1855 — 1856 гадоў. Пасля гэтай катастрофы ў суседніх мясцовасцях пачаліся шматлікія захворванні, якія канчаліся смерцю. Гэта адбылося, магчыма, ад разлажэння арганічных рэшткаў, выкінутых на бераг хвалямі і гніўных на сонцы.

ЖНІВЕНЬ

Дванаццатага жніўня я зрабіў экскурсію на пік Канстанціна. Калі да дзевяці гадзін раніцы ў сваёй дынзе¹ я накіраваўся ў Багаці, вся гара Тайо з пікам Канстанціна была добра відаць. Нідзе ні воблачка.

Дзякуючы свежаму ветру гадзіны праз паўтары я прыбыў у Багаці. Туземцы, якія сустрэлі мяне, перанеслі

¹ Дынга — пірога.

рэчы у хаціну Кады-Баро. Яны казалі мне, што ісці на гару ўжо вельмі позна і варта пачакаць да заўтра.

На наступны дзень я падняў людзей у тры гадзіны раніцы. Напіўшыся кавы і размеркаваўшы рэчы паміж некалькімі насільшчыкамі, я накіраваўся пры святле няпоўнага месяца спачатку па лясной сцяжынцы, а пасля па сухому рэчышчу ракі Іёр. Калі развіднела, я запісаў імёны сваіх спадарожнікаў, якіх аказалася трыццаць чатыры чалавекі.

Паколькі я не ўзяў харчоў, мне прышлося зайсці ў вёску Яру. Маім спадарожнікам вельмі не хацелася ісці далей у горы, але я не звярнуў на гэта ніякай увагі, тым больш, што людзей у мяне было разоў у пяць болей, чым трэба.

Да каравана далучылася некалькі чалавек з вёскі Яру. Мы прадаўжалі ісці па рэчышчу ракі; у некаторых месцах (ля парогаў) прышлося ўзбірацца ўверх па глад-

кіх мокрых каменнях. Наогул дарога была не асабліва зручнай.

А трэцяй гадзіне пачаўся дождж, і ўсе горы пакрыліся воблакамі: таму спяшацца ісці наперад не было патрэбы.

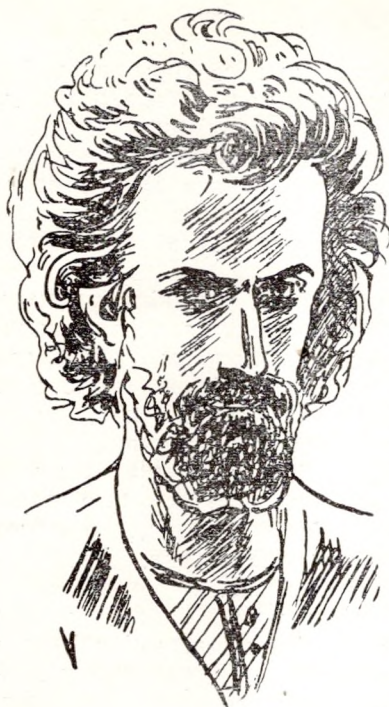
Я сказаў туземцам, каб яны будавалі шалаш, а сам размясціўся на начлег. Зварыў сабе кавы і вымераў вышыню мясцовасці пры дапамозе апарата Рэньо, паказанне якога было амаль аднолькавым з паказаннем майго анероіда. Вышыня аказалася роўнай васьмістам шасцідзесяці футам.

Было даволі халаднавата, відаць, у выніку дажджу. Усю ноч дождж ліў як з вядра. Страха з непрамакальнай коўдры, расцягнутая над маім ложкам, аказалася размешчанай удала: не гледзячы на лівень, я застаўся зусім сухім, але паветра было вельмі вільготнае, і я не быў упэўнены, што дзень пройдзе без ліхаманкі.

Я ўстаў а шостае гадзіне і, бачачы, што не ўсе мае людзі сабраліся, не стаў іх чакаць, а аб'явіў, што «тамо білен» (добрыя людзі) могуць ісці за мною, а «тамо борле» (дрэнныя людзі) могуць заставацца. Гэта падейнічала: амаль усе пайшлі за мною.

З-за дажджу, які ішоў ноччу, у рацэ было значна больш вады, чым учора; каменні былі вельмі слізкія, і трэба было быць вельмі асцярожнаму ў некаторых месцах. Крыху прайшоўшы, нам прышлося лезці па схілу направа, без прыкметных адзнак сцяжынкі. Мае спадарожнікі пачалі запэўніваць, што тут дарогі няма, і мне прышлося ісці або, дакладней, лезці наперад. На вялікі жаль, я адчуў, што ўчарашні дождж, ад якога я прамок, і начная вільгаць зрабілі сваю справу і што параксізму і ліхаманкі мне не пазбегнуць. Галава моцна кружылася, і я рухаўся наперад нібы ў поўсне. На шчасце, схіл быў пакрыты лесам, так што можна было, як прыпамінаецца, прытрымліваючыся і чапляючыся за сухія карэнні, рухацца наперад. У адным крутым месцы я працягнуў рукі да ліяны, а што адбылося пасля гэтага—зусім не ведаю...

Ачунўся я як бышчам ад чалавечых галасоў. Я расплюшчыў вочы — бачу: вакол лес; я не мог выразна ўявіць сабе, дзе я. Ад агульнай стомленасці я зноў заплюшчыў вочы і пры гэтым адчуў значны боль у розных частках цела. Нарэшце, да маёй свядомасці дайшло, што я знаходжуся ў вельмі dziўным стане: галава ляжыць

нізка, а ногі — значна вышэй. І ўсё-такі я не мог ўсвядоміць сабе, дзе я.

Калі я зноў расплюшчыў вочы, недалёка ад мяне пачуўся голас:

— Я табе гаварыў, што Маклай не памёр, а толькі спіць.

Некалькі туземцаў выглянулі з-за дрэваў. Від гэтых людзей вярнуў мне памяць. Я ўспомніў, што з імі я лез на гару, успомніў, як схапіўся за ліяну, каб утрымацца. Мая вага аказалася не адпаведнай яе моцы, і вось якім чынам я апынуўся крокаў на дзесяць ніжэй і ў такім нязручным стане. Я недаверліва абмацаў ногі, бок і спіну і затым прыўзняўся. Нічога не было зламана, хоць бок і спіна балелі; здаецца, цяпер я адчуваў

сябе нават больш бадзёра, чым да таго, калі ўпаў. Я хацеў паглядзець на гадзіннік, але аказалася, што ад штуршка ён спыніўся. Сонца было ўжо высока, так што я меў падставу думаць, што я праляжаў у не вельмі зручным палажэнні больш двух гадзін, а можа нават і больш.

Часу нельга было траціць, а то да трох гадзін, відаць, зноў пойдзе дождж і з вяршыні нічога не будзе відаць. На шчасце, адзін з маіх энэроідаў аказаўся ў поўнай спраўнасці. У гэтым месцы вышыня гары была 1500 футаў. Злёгка хістаючыся, спусціўся я ў неглыбокую даліну, а затым узабраўся зноў на ўзгорак, які туземцы называюць Гумуша і вышыня якога была 1880 футаў. За ім ішла зноў нешырокая даліна, а затым узвышша ў 2400 футаў.

Ідучы далей, мы прышлі да купалападобнай вяршыні гары Тайо, якая з мора надае гэтаму піку такі

незвычайны выгляд. На невялікай пляцоўцы раслі высокія дрэвы; вышыня тут была 2680 футаў.

Жадаючы паказаць жыхарам навакольных вёсак, што мы дабраліся да вяршыні, мае спадарожнікі запалілі касцёр. Двум з іх, больш спрытным, я перадаў прымацаваны да палкі белы флаг з тоўстага палатна з загадам прывязаць яго на вяршыні самага высокага дрэва, ацерабіўшы спачатку галіны. Калі гэта было зроблена, мы рушылі ўніз.

Я быў расчараваны гэтай экскурсіяй, таму што густая расліннасць закрывала від з вяршыні піка, а я і не падумаў узяць з сабой некалькі сякер, каб высекчы дрэвы навокал. Мы сышлі ўніз да месца нашага начлегу ўдала і, паабедаўшы тут, накіраваліся ў Багаці.

З бліжэйшых вёсак сходзіліся людзі, так што пад вечар мая світа складалася больш чым з двухсот чалавек. Хоць я і адчуваў значную стомленасць, я не хацеў нідзе спыняцца, і пры святле многіх дзесяткаў факелаў мы ўвайшлі ў Багаці гадзін ў дзесяць вечара.

Дваццаць трэцяга жніўня я накіраваўся на востраў Білі-Білі, дзе туземцы пабудавалі мне хаціну, цёмную, але не гарачую, на месцы, якое называецца Айру, куды я думаю прыязджаць час-ад-часу. Вярнуўшыся ў Бонгу, я наведаў вёскі Энглам-Мана, Сегуана-Мана і Самбуль-Мана.

ВЕРАСЕНЬ

20 верасня

Быў у Гарагасі, дзе ўсё вельмі зарасло. З пасаджаных мною калісьці какосавых палым прыняліся толькі пяць. На вялікім кенгары яшчэ моцна трымаецца пакінутая кліперам «Ізумруд» медная дошка, хоць чырвонае дрэва з'едзена мурашкамі. Я ўмацаваў яе, убіўшы некалькі цвікоў.

Усе палі старой маёй хаціны так з'едзены мурашкамі, што дастаткова лёгкага штуршка нагой, каб паваліць іх.

У Гарагасі значна больш птушак, чым каля майго новага дома, паблізу Бонгу, і знаёмыя крыкі іх выразна напамнілі мне маё жыццё ў гэтай мясцовасці ў 1871—1872 гадах.

Распарадзіўся, каб Мэблі, мой слуга з Пілау, і некалькі жыхароў Гарэнду расчысцілі пляцоўку на месцы маёй былой хаціны і каля какосавых пальм, якія растуць там.

КАСТРЫЧНІК

Дзякуючы майму цяперашняму памяшканню, значна больш выгаднаму, чым у Гарагасі, я магу займацца параўнальна-анатамічнымі работамі. Наогул камфорт (лепшае памяшканне і тры слугі) добратворна дзейнічае на здароўе.

У канцы верасня і ў пачатку кастрычніка я сабраў кукурузу, пасеяную ў ліпені. Затым я зноў пасеяў кукурузу і мноства насення другіх карысных раслін, прывезеных у гэты раз. Вакол маёй хаціны я пасадзіў дваццаць дзве какосавыя пальмы, і ўсе яны прыняліся.

Невялікія ранкі на нагах (у выніку ўдараў аб каменні, нацёртасць і да т. п.) ператвараюцца цяпер, галоўным чынам, ад дзеяння марской вады, ад якой нельга ўсцерагчыся, у значныя, хоць і павярхоўныя раны, якія, пры няўважлівых адносінах доўга не зажываюць. Яны не раз утрымлівалі мяне ад экскурсій і прымушалі вельмі часта сядзець дома.

Акрамя пісьмовай работы, я знаходжу магчымым займацца антрапалагічнымі вымярэннямі. У Гарагасі гэта было немагчыма, зараз-жа туземцы дастаткова прызвычаліся да мяне і ў гэтых маніпуляцыях не бачаць нічога небяспечнага. Не знаходжу, аднак, зручным вымяраць жанчын: мужчыны тут раўнівыя, а я не хачу даваць повад для непаразуменняў.

Адным словам, у гэтым выпадку «*le jeu ne vaut pas la chandelle*»¹. Да таго-ж вымярэнні жанчын звязаны з вельмі вялікімі клопатамі: угаворваннямі, неразумнымі пярэчаннямі і г. д.

ЛІСТАПАД

Часта хварэў ліхаманкай, і раны на нагах дрэнна зажываюць. Калі было можна, займаўся параўнальна-

¹ «*Le jeu ne vaut pas la chandelle*» (франц.) — «Гульня не варта свечак».

анатамічнымі работамі, а то чытаў. Боль ад ран бывае па начах такі моцны, што прыходзіцца прымаць хларал, каб спаць. Калі тэмпература раніцамі апускаецца да 21°, я адчуваю холад зусім у такой-жа ступені, што і туземцы, якія дрыжаць усім целам.

СНЕЖАНЬ

5 снежня

Пасля шматдзённых падрыхтаванняў сёння пачаўся «мун» у Бонгу, самы значны, які мне прыйшлося да гэтага часу бачыць. Пастараюся апісаць яго.

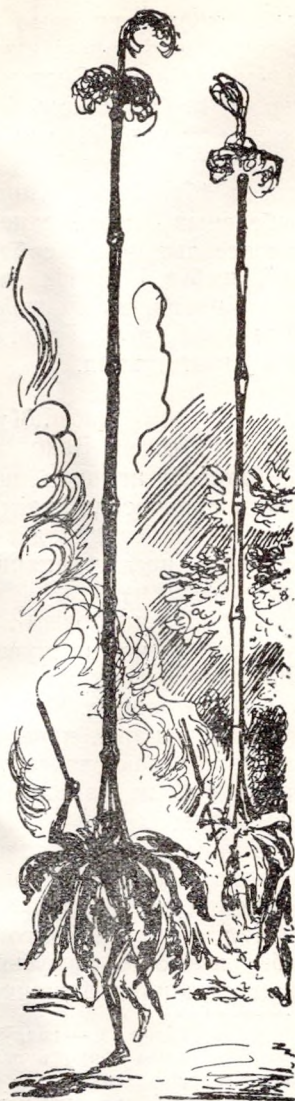
**„Мун“ у Бонгу 5—6 снежня
1876 года**

Пасля доўгіх падрыхтаванняў дзень «муна» быў, нарэшце, назначан. Апошнія дні туземцы суседніх вёсак амаль кожную ноч практыкаваліся ў танцах і спевах; барум часта чуўся днём і нават ноччу; жыхары Бонгу хадзілі ў Энглам-Мана за кеу для свята.

Была ўстаноўлена праграма: спачатку, 5-га дня, вечарам, павінен быў адбыцца «мун» вёскі Гарэнду, затым на наступны вечар павінны былі прыйсці «мун» вёсак Багаці і Гумбу.

Да пачатку «муна» святочная працэсія вышла з Бонгу з хворастам. Хвораст быў кінуты ў мора, і пасля цырымоніі ў лесе туземцы Гарэнду і Бонгу пачалі апранацца да «муна».

Галоўным характэрным упрыгожаннем былі вяліз-

ныя трохпавярховыя султаны — сангін-оле¹, — такія высокія, што толькі кучаравыя куафюры папуасаў маглі іх утрымліваць. Султаны былі зроблены з казуаравых пер'яў, пер'яў какаду і райскай птушкі. За пояс былі заткнуты тры вялікія галіны калеуса, якія пры кожным кроку гайдаліся за спіной. Такія-ж галіны, уваткнутыя за «сагію» (браслеты), упрыгожвалі ногі і рукі. Акрамя двух выбеленых «дзю»², у некаторых туземцаў на галаве была надзета дыядэма з сабачых зубоў. На шыі, акрамя буль-ра³, ямбі⁴ і другіх дробных упрыгожанняў з зубоў або пацерак, віселі губо-губо⁵. Еўрапейскія анучкі (мае падарункі часоў Гарагасі) былі таксама выкарыстаны для ўпрыгожання.

„Мун-Карамром“

Танцоры папарна, пры гуках акамаў, пагойдваючы ў такт і адначасова сваімі сангін-оле, плаўна ўвайшлі ў Бонгу і, апісаўшы дугу, пачалі апісваць кругі вакол пляцоўкі, часам папарна, часам утвараючы доўгі ланцуг па аднаму.

Перад танцуючымі, тварам да іх, рухаўся адзін з туземцаў Бонгу, паступова адступаючы назад. Ён не быў упрыгожаны накшталт другіх танцораў; усяго толькі некалькі чырвоных кветак тырчэлі ў яго валасах, а ў руцэ было кап'е, павернутае астрыём ва ўнутр. Кавалак шкарлупы какосавага арэха быў насаджаны на астрыёе кап'я, каб не параніць выпадкова тых, што танцуюць насупроць.

Танцы і спевы даволі манатонныя. Танцы складаюцца з плаўных невялікіх крокаў і нязначнага згібання кален; танцор усім корпусам крыху нагінаецца ўперад, і султан ў яго на галаве таксама нагінаецца, нібы ківаючы камусьці. Мала-памалу далучаліся да групы танцораў і жанчыны, у новых малях, з мноствам

¹ Сангін-оле — галаўны ўбор удзельніка святочных гульняў. Гэта бамбукавы абруч, шчыльна налізеты на галаву, да якога прымацавана расшчэпленая ўнізе бамбукавая палка, каля пяці метраў вышыні з пучком пер'яў казуара на канцы.

² Дзю — стужачка, якая падтрымлівае валасы.

³ Буль-ра — нагруднае ўпрыгожанне з іклаў дзікай свінні.

⁴ Ямбі — маленькія плечы мяшочак для тытуню і ўсялякай дробязі.

⁵ Губо-губо — нагрудныя ўпрыгожанні з ракавін.

караляў; некаторыя былі ўпрыгожаны зелянінай, заткнутай за браслеты. Многія былі цяжарныя, другія з груднымі дзецьмі на руках. Танцы жанчын былі яшчэ прасцей за мужчынскія і складаліся з аднаго толькі віхляння задам.

«Мун» прадаўжаўся да світання; у ім прымала ўдзел моладзь Гарэнду і Бонгу.

„Мун“

З Багаці я пайшоў у Бонгу, калі было яшчэ светла, гадзін у пяць. «Мун» быў больш многалюдны, і размяшчэнне было не такім, як у «Мун-Қарамром».

Галоўных танцораў з сангін-оле і губо-губо абкружалі жанчыны, якія трымалі іх лукі і стрэлы і, акрамя таго, неслі свае вялікія мяшкі на спінах. Шмат было таксама і ўзброеных туземцаў, якія спявалі і, калі ў іх не было акамаў, білі невялікімі палачкамі па звязках стрэл, якія неслі ў руках.

Рухі стракатага натоўпу былі не такія павольныя; і двое галоўных танцораў выраблялі даволі складаныя па (напрыклад, заклаўшы акам за шыю і заплюшчыўшы вочы, выкідвалі нагамі). Але што паказалася мне асабліва цікавым, гэта — мімічныя танцы.

Мімічныя сцэны адлюстроўвалі паляванне на свінню, закалыхванне дзіцяці бацькам і маці (прычым адзін з мужчын апрануў жаночую спадніцу і мяшок і прадстаўляў жанчыну, а акам, паложаны на мяшок, прадстаўляў дзіця). Гэты пасаж адбываўся пасля сцэны, якая паказвала, як жанчына хаваецца ад праследаваўшага яе паклонніка за спіной у другога. Але яшчэ больш выдатнай была карыкатура, якая паказвала туземнага медыка, які прынёс лякарства: адзін з танцораў сеў на зямлю, другі з доўгай галінай у руках пачаў, танцуючы навакол, злёгка біць ёю па спіне і баках першага; затым ён зрабіў некалькі кругоў вакол пляцоўкі, прашаптаў нешта над галінкай, потым вярнуўся да хворага і паўтарыў першую аперацыю. Танцор паказаў затым, як медык, запыхаўшыся і ўспацеўшы, аднёс галіну ў бок і растаптаў яе на зямлі.

Раніцой «мун», абышоўшы вакол какосавай пальмы, спыніўся; адзін з удзельнікаў «муна», туземец з Багаці,

узлез на дрэва і атрос на зямлю ўсе арэхі, якія і паслужылі пачастункам для ўдзельнікаў «муна».

22 снежня

Кур'ёзная сцена адбылася сёння ў Бонгу.

Як я ўжо не раз адзначаў, днём у вёсках людзей звычайна не бывае: мужчыны на паляванні, на рыбнай лоўлі, у лесе ці ў другіх вёсках, або на плантацыі; жанчыны з дзецьмі таксама на плантацыях. Вяртаюцца яны перад заходам сонца.

Ведаючы гэта, мы здзівіліся, пачуўшы некалькі моцных паспешлівых удараў у барум, якія склікалі людзей з плантацый у вёску. Я накіраваўся туды і быў там адным з першых.

Буа, які падышоў да мяне, раскажаў мне наступнае (у гэты час з хаціны Лако ляцелі крыкі жонкі яго). Лако, вярнуўшыся раней, чым звычайна, у вёску, застаў у сваёй хаціне жонку разам з Калеу, маладым нежанатым чалавекам гадоў дваццаці двух. Туземцы наогул ходзяць так ціха, што вінаватыя былі захоплены зусім знянацку. Калеу, — пабіты ці не, не ведаю, — выбраўся з хаціны, а Лако пачаў лупцаваць жонку. Ён на хвіліну пакінуў яе, каб ударамі ў барум склікаць да сябе сяброў.

Калі я прышоў, Калеу стаяў, апусціўшы галаву, каля сваёй хаціны, а Лако прадаўжаў расправу ў сваёй. Нарэшце, ён выскачыў, узброены лукам і стрэламі, і, агледзеўшы прысутных, якіх ужо сабраўся цэлы натоўп, убачыў Калеу. Тады ён спыніўся і пачаў выбіраць стралу для расправы. У той-жа час адзін туземец падаў і Калеу лук і некалькі стрэлаў.

Гледзячы на Лако і на яго надзвычайную ўзбуджанасць, я не думаў, каб ён быў у стане папасці ў праціўніка, — і сапраўды, страла праляцела далёка ад Калеу, які стаяў не варушачыся. І другая страла не папала ў цэль, таму што Калеу ў час адскочыў убок, пасля чаго ён не стаў чакаць трэцяй і хутка знік.

Ці страляў ён у Лако, ці не, я не заўважыў; я сачыў за Лако. Мне казалі, аднак, што Калеу выстраліў адзін раз і не папаў.

Калі Калеу знік, злосць Лако перакінулася на хаціну праціўніка: ён пачаў рваць страху і ламаць сцены; але

тут туземцы знайшлі патрэбным умяшацца і пастара-ліся адвясці Лако ў бок.

На другі дзень я застаў праціўнікаў мірна сядзеў-шымі ля берага мора; яны курылі адну і тую-ж сігару. Ubачыўшы мяне, абодва засмяяліся.

— А ты ўчора бачыў? — спытаўся мяне Лако.

— Бачыў, — адказаў я. — А што-ж сёння? Калеу — добры ці дрэнны чалавек?

— О, добры, добры, — заявіў Лако.

З свайго боку Калеу гаварыў тое-ж самае пра свайго суперніка.

На сяжынцы ў Бонгу я сустрэў Ундэля і паказаў яму на Лако і Калеу, як я сядзелі побач. Ундэль сказаў мне, што Лако прагнаў сваю жонку, якая жыве цяпер у хаціне Калеу.

Аднак такія выпадкі адбываюцца не вельмі часта; гэта ўсяго трэці, пра які я даведаўся.

СТУДЗЕНЬ

Мае назіранні па антрапалогіі прадаўжаюцца. Я разглядаў валасы нованароджаных: яны не кучара-выя. Да гэтага часу вымерана мною 102 галавы муж-чын, 31 — жанчын і 14 — дзяцей. Разглядаў таксама ногі, рукі і ногці туземцаў.

Трывога людзей Бонгу з-за булу-рыбут каля маёй хаціны

Мне неяк не спалася, і я падумаў, што добра было-б паслухаць музыку, якая заўсёды вызваляе ад розных назойлівых роздумаў. Я ўспомніў, што, падарожнічаючы па Малайскаму поўвостраву, я не адзін раз у паселі-шчах і нават у лесе засынаў пад гукі своеасаблівай тужлівай музыкі малайскіх булу-рыбут.

Спадзеючыся, што Сале зможа іх зрабіць, я заснуў, вельмі задаволены сваёй ідэяй. Даведаўшыся на другі дзень, што Сале сапраўды ўмее рабіць булу-рыбут, я загадаў яму прыгатаваць некалькі штук рознай велі-чыні.

Раствумачваю ў двух словах, што такое булу-ры-бут — ва ўсякім разе, тая форма, якая ў карыстанні ў малайцаў Іяхора і Явы. Яны складаюцца са ствалоў

бамбуку рознай велічыні (да шасцідзсяці футаў і больш); унутраныя перагародкі выразаны, і ў розных месцах і на розных адлегласнях адна ад другой зроблены прадоўжныя адтуліны, шырокія і вузкія. Такія бамбукі ўмацоўваюць на дрэвах каля хацін у вёсцы, а часам і ў лесе. Вецер, пранікаючы ў адтуліны, утварае розныя арыгінальныя гукі. Паколькі адтуліны размешчаны з розных бакоў бамбуку, то ўсякі вецер, адкуль бы ён ні дзьмуў, прыводзіць у рух гэтыя своеасаблівыя эолавы арфы. Ад таго, ці знаходзіцца булу-рыбут пасярэдзіне дрэва ці на вяршыні, ад даўжыні і таўшчыні сценак бамбуку і ад ступені сухасці яго залежыць характар гукаў.

Дні праз тры Сале паказаў мне пяць штук зробленых ім булу-рыбут.

Два з іх мелі больш сарака футаў вышыні. З дапамогай сваіх людзей я размеркаваў іх па вяршынях дрэў, што стаялі каля хаціны, умацаваўшы адзін на самай верандзе свайго дома. Паколькі, згодна тлумачэння Сале, трэба, каб булу-рыбут трымаліся строма, то нам каштавала не малых намаганняў прымацаваць іх да дрэў пэўным чынам, тым больш, што прывязаць іх трэба было ва многіх месцах, а не — іх сарвала-б ветрам.

Я з нецярпліваасцю чакаў вечара, каб пераканацца, ці ўдаліся Сале яго булу-рыбут. (Днём вецер надта моцны, так што шапаценне лісцяў навакольнага лесу і шум прыбою на рыфе вакол мыска заглушаюць гукі «малайскай арфы».)

Розныя заняткі на працягу дня зусім адцягнулі маю ўвагу ад думкі аб бамбуках, і толькі калі я ўжо лёг і пачаў засынаць, я пачуў нейкія працяглыя, меланхалічныя гукі, а затым быў азадначаны рэзкім свістам, які пачуўся ля самага майго дома; свіст гэты паўтараўся неаднаразова. Некалькі другіх, цяжка вызначаемых гукаў — ні то завыванне, ні то плач — чуліся паблізу дома. Я пачуў галасы Сале і Мэблі, якія гутарылі аб булу-рыбут, і ўспомніў аб нашым ранішнім занятку.

На працягу ночы мяне разы два будзіў рэзкі свіст на верандзе, таксама выразна чуліся гукі і іншых бамбукаў. Уся акаліца здавалася ажыўленай гукамі булу-рыбут, якія пераклікаліся, як рознагалосыя вартавыя на сваіх пастах. На другі дзень ніхто з туземцаў не прышоў да мяне. Калі-ж і наступны дзень прайшоў без навед-

ванняў, я здзівіўся і падумаў, што ў Бонгу, відаць, што-небудзь здарылася. Гэта было зусім не ў іх звычаі; рэдка праходзіў дзень, калі-б хто-небудзь з жыхароў навакольных вёсак не зайшоў пасядзець і пагаварыць са мною ці з маімі слугамі. Я накіраваўся ў вёску давадаца, у чым справа.

Вышаў я перад заходам сонца, калі туземцы звычайна вяртаюцца з работы. Я застаў усіх як звычайна занятымі прыгатаваннем вячэры і падышоў да групы туземцаў, якія паспяшылі ачысціць для мяне месца на барле.

— Чаму ўчора і сёння не прыходзілі ў таль Маклай? Туземцы апусцілі галовы, кажучы:

— Мы баяліся.

— Чаго? — са здзіўленнем спытаўся я.

— Ды тамо рус.

— Якіх тамо рус? Дзе? — дапытваўся я, азадачаны. — Дзе вы іх бачылі?

— Ды мы іх не бачылі, але чулі.

— Ды дзе-ж? — здзіўляўся я.

— Ды каля таль Маклай. Мы чулі іх учора і сёння ноччу. Іх так многа, яны так гучна гавораць.

Тут мне зрабілася зусім ясна, што булу-рыбут былі прычынаю гэтага непаразумення, і я мімаволі ўсміхнуўся. Туземцы, уважліва сачыўшыя за выразам майго твару, падумалі, відаць, што я згаджаюся з імі, і засыпалі мяне пытаннямі:

— Калі прыбылі тамо рус? На чым? Карвета-жняма? Ці доўга застануцца? Ці можна прыйсці паглядзець на іх?

Усё гэта паказалася мне да такой ступені смешным, што я засмяўся.

— Ніякіх тамо рус у таль Маклай няма. Прыходзьце паглядзець самі, — сказаў я і вярнуўся дадому ў суправаджэнні поўвёскі, якая накіравалася шукаць тамо рус і засталася ў вялікім здзіўленні, не знайшоўшы нікога.

Туземцы, аднак, не былі зусім перакананы, што тамо рус не паяўляюцца якім-небудзь чынам, па крайняй меры, па начах, для нарад з Маклаем, і зусім баяліся прыходзіць да мяне пасля заходу сонца.

Гукі булу-рыбут першы час сваёй прарэзлівасцю будзілі мяне, але потым, прызвычайнаўшыся да іх, я хоць і прачынаўся, але разам з тым хутка зноў засынаў. І калі

я засынаў, гэтая мяккая тужлівая музыка пад акампанемент шапацення дрэў і ўсплёскаў прыбою закалыхвала мяне.

САКАВІК

Вяселле Мукау

Некалькі хлопчыкаў з Гарэнду прыбеглі сказаць мне, што маладую ўжо вядуць з Гумбу. Я пайшоў за імі да «улеу» — пясчанага берага каля ручая — і застаў там некалькі сядзеўшых «тамо» з Гумбу і некалькі туземцаў з Бонгу, якія прышлі разам з маладой. Яны сядзелі і курьлі, пакуль двое маладых людзей, гадоў семнаццаці-восемнаццаці, займаліся туалетам маладой.

Я падышоў да яе. Яе звалі Ло, і яна была даволі стройная і здаровая, але не вельмі прыгожая (крывая) дзяўчынка гадоў шаснаццаці. Каля яе круціліся тры дзяўчынкі, васьмі-дванаццаці гадоў, якія павінны былі праводзіць маладую да хаціны яе будучага мужа. Але ўласна туалетам маладой займаліся, як я ўжо сказаў, маладыя людзі. Яны вымазалі яе ўсю чырвонай фарбай, пачынаючы ад валасоў галавы і да пальцаў ног. Пакуль маладую націралі охрай, туземцы, якія сядзелі воддаль, падыходзілі да яе, каб з усіх бакоў апляваць яе нажаванай, загадзя нарыхтаванай масай: гэта называлася «анім-атар».

Упоперак твару маладой правялі тры прамых лініі белае фарбай (вапнай), а таксама адну лінію ўздоўж спінкі носа; на шыю ёй навесілі многа караляў з сабачьх зубоў, а за браслеты на руках уваткнулі тонкія і гнуткія адрэзкі пальмавага ліста, да канца якіх прымацавалі па аднаму размалёванаму лісціку.

Маладая падпарадкавалася ўсім гэтым маніпуляцыям з велізарнейшым цяпненнем, выстаўляючы па чарзе тую частку цела, якую націралі фарбай. Зверху невялікага дзявочага пояса, вельмі кароткага спераду, апрадулі на яе новы маль, жоўты з чырвонымі палосамі, які даходзіў да самых кален, але па баках пакідаў ногі і бёдры зусім адкрытымі. Рэшткамі «суру» — чырвонай фарбы — вымазалі дзяўчынак, якія суправаджалі маладую.

Ло паклала абедзве
рукі на плечы дзяўчынак,
тыя паклалі рукі на плечы
адна другой, і ўсе рушылі
па сцяжынцы ў вёску. Ва
ўсіх чатырох галовы былі
апушчаны; яны глядзелі
не па баках, а ў зямлю і
рухаліся вельмі павольна.
На галовы ім быў паложан
вялікі жаночы «гун»
(плеченая кайстра). Іх
адзін за адным суправа-
джалі прышоўшы разам
з імі туземцы Гумбу. У
працэсіі, акрамя трох
дзяўчынак, другіх жанчын
не было. Каб бачыць усё,
я ішоў адным з першых
за маладой, змяшаўшыся
з натоўпам туземцаў Гум-
бу. Увайшоўшы ў вёску,
мы засталі ўсіх жыхароў,
мужчын і жанчын, ля
дзвярэй хацін. Дайшоўшы,
нарэшце, да пляцоўкі Ка-
нілю—таго кварталу Бон-
гу, дзе знаходзілася хаці-
на маладога, — дзяўчынкі
спыніліся, стоячы ў тым-
жа парадку, як і ішлі.
Тут-жа жанчыны Бонгу
прыгатаўлялі «інгі», і гру-
памі размясціліся муж-
чыны.

Прайшло некалькі хві-
лін агульнага маўчання,
парушанага кароткай пра-
мовай Мотэ, які падышоў
да дзяўчынак і палажыў на мяшок, які закрываў іх гало-
вы, зусім новы маль. Яго замяніў Памуй, які вышаў з ха-
ціны насупроць; сказаўшы кароткую прамову, ён шпар-
кім крокам наблізіўся да дзяўчат і палажыў на галаву

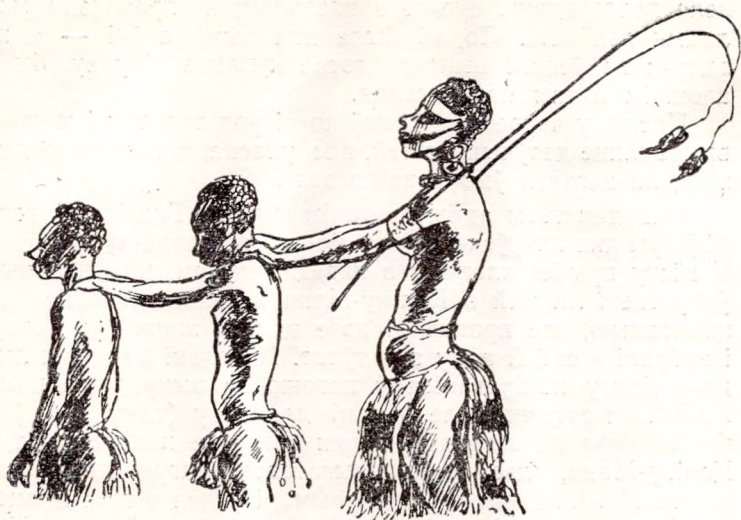

Ло новы табір. Адна з жанчын Гумбу зняла з галавы маладой табір, маль і гун і палажыла іх каля яе. Далей сталі падыходзіць жыхары Бонгу, якія прынеслі розныя рэчы: табіры, вялікую колькасць мужчынскіх і жаночых маляў, мужчынскія і жаночыя гуны і г. д. Двое прынеслі па новаму кап'ю, так званаму «хадганангор». Пры гэтым адны туземцы гаварылі кароткія прамовы, другія-ж моўчкі клалі свае прынашэнні каля маладой і моўчкі адыходзілі ў бок. Жанчыны Гумбу па чарзе здымалі падарункі з галавы маладой і клалі іх каля яе. Пасля таго, як маладой быў паднесены апошні табір, сяброўкі Ло адышлі ад яе і заняліся разборкай дароў, кладучы табіры да табіраў, малі да маляў і г. д., а затым далучыліся да групы жанчын з Гумбу. Зноў настала агульнае маўчанне. Адзін стары туземец («тамо бора»), Гуна, абавязваючыся на кап'ё, падышоў да Ло і абвіў вакол пальца пасму яе валасоў; маладая апусцілася да яго ног, а ён сказаў цэлую прамову. Часамі, як быццам для таго, каб падкрэсліць сказанае і звярнуць на свае словы асабліваю ўвагу дзяўчыны, ён моцна тузаў яе за валасы. Было ясна, што ён гаварыў аб новых яе абавязках як жонкі.

Месца Гуна заняў другі стары, які таксама, перад тым, як пачаць гаварыць, накруціў сабе на палец пасму валасоў Ло і пры некаторых настаўленнях тузаў іх так старанна, што дзяўчына ўскоквала з месца, курчылася і ціха ўсхліпвала. Усё ішло, як па завучанай праграме: відаць было, што звычай устанавіўся трывала, і кожны цвёрда ведаў сваю ролю.

У час усёй цырымоніі прысутныя захоўвалі глыбокае маўчанне. Так што прамовы, якія гаварыліся не вельмі гучна, можна было чуць добра. Уласна, маладая і малады заставаліся зусім на другім плане. Стары Гуна — адна з галоўных дзеючых асоб — нават забыў імя маладога і звярнуўся да прысутных, каб даведацца яго (што было прынята, аднак, не без смеху). Бацька і маці маладой таксама не прымалі ніякага асаблівага ўдзелу ў вясельнай цырымоніі.

Пасля таго як два ці тры старыя прачыталі інструкцыі, падмацоўваючы свае навучанні тузаннем валасоў беднай Ло, ад чаго яна ўсё мацней і мацней усхліпвала, цырымонія скончылася. Туземцы, якія прышлі з маладой, пачалі збірацца дадому.

Жанчыны Гумбу забралі ўсе падарункі, складзеныя каля Ло, размеркаваўшы іх па сваіх мяшках, і пачалі развітвацца з маладой, паціскаючы ёй руку над локцем і гладзячы яе па спіне і ўздоўж рук. Маладая, усё яшчэ ўсхліпваючы, засталася чакаць прыходу свайго будучага мужа.

Я даведаўся, што ўсе рэчы, якія паслужылі для пакупкі Ло, былі дадзены ўсімі туземцамі Бонгу ўвогуле, а не толькі сваякамі Мукау, і, у сваю чаргу, яны не пойдучь выключна для сям'і маладой, а будуць размеркаваны паміж усімі жыхарамі Гумбу. Відаць, аднак, што пры гэтым размеркаванні сваяцкія адносіны да сям'і маладой будуць адыгрываць пэўную ролю, таму што табіраў на ўсіх не хопіць.

Калі я прышоў у Бонгу праз поўгадзіны, Мукау ўжо быў у групе мужчын, якія чакалі частавання («інгі уяр»). Акрамя таго Бонгу, прысутнічалі таксама людзі Гарэнду.

Мукау — хлопчык гадоў чатырнаццаці ці пятнаццаці. Ло годам ці двума старэйшая за яго.

На другі дзень я бачыў цэлы натоўп маладых людзей Бонгу, якія ішлі разам з Мукау да мора купацца. Яны гучна гаварылі і смяяліся. Гэтае купанне, відавочна,

мела непасрэдную сувязь з вяселлем; ці праводзілі маладыя дзяўчаты Ло, ці была яна вымыта імі — я не ведаю; ва ўсякім выпадку гэтае купанне Мукаў было апошнім актам яго вяселля.

Пасля, у чэрвені, я бачыў другі род вяселля, іменна— выкраданне дзяўчыны сілай, але, уласна, сілай толькі для віду, па загадзя ўмоўленай згодзе.

Выпадак гэты адбыўся такім чынам. Гадзіны ў дзве ці ў тры дня пачуўся барум у Бонгу, які заклікаў да зброі. У вёску прыбег хлопчык з паведамленнем, што некалькі ўзброеных людзей з Коліку-Мана нечакана з'явіліся на плантацыю, дзе працавалі дзве ці тры жанчыны Бонгу, і забралі з сабой адну з дзяўчат. Некалькі маладых людзей Бонгу накіраваліся ў пагоню за выкрадальнікамі. Адбылася сутычка, але толькі для віду (таму што ўсё было ўмоўлена загадзя), пасля чаго ўсе накіраваліся ў Коліку-Мана, дзе было прыгатавана агульнае частаванне. Паміж людзьмі, якія прымалі ўдзел у пагоні, знаходзіўся бацька і дзядзька ўкрадзенай дзяўчыны. Усе вярнуліся з падарункамі з Коліку-Мана, і ўсе задаволеныя. Украдзеная дзяўчына зрабілася жонкай аднаго з выкрадальнікаў.

МАЙ

29 мая

Хвароба і смерць жонкі Мотэ

Раніцай мне сказалі, што жонка Мотэ вельмі хвора і прасілі прыйсці ў вёску. Праз гадзіну па поўдні адзін з туземцаў прышоў з паведамленнем, што жанчына гэтая памірае і што муж яе просіць мяне даць ёй лякарства. Я адправіўся і, пачуўшы жалобны плач жанчын, якія галасілі ў розных кутках пляцоўкі перад хацінай, падумаў, што ўжо хвора памерла.

Каля хаціны сядзелі жанчыны з Бонгу і Гарэнду. Яны кармілі грудзьмі дзяцей і галасілі. Мне паказалі хаціну паміраючай, у якую я і ўвайшоў. У хаціне было вельмі цёмна, так што, увайшоўшы ў яе са святла, я спачатку нічога не мог разгледзець. На мяне накінуліся некалькі жанчын, просячы лякарства.

Калі вочы мае прызвычаліся да цемнаты, я разгледзеў, што паміраючая ляжыць і кідаецца пасярод хаціны, на голай зямлі. Каля яе размясціліся жанчыны, якія трымалі хто галаву, хто плечы, хто рукі, хто ногі хвораі. Акрамя таго, у хаціне было яшчэ многа другіх жанчын і дзяцей. Паміраўшая не расшчэмлівала зубы і толькі часам уздрыгвала і старалася падняцца. Па-за хацінай, як і ўнутры, усе гаварылі аб смерці. Сама хворая часам ускрыквала: «Памру, паміраю!»

Не паспеў я вярнуцца дадому, як Мотэ прышоў за абяцаным лякарствам. Я паўтарыў, што прынясу яго сам. Адмераўшы невялікую дозу морфію, я вярнуўся ў Бонгу. Мяне сустракалі і праводзілі так, нібы сапраўды я нёс з сабою надзейны сродак ад усякіх хвароб.

У хаціне мяне чакаў той-жа малюнак. Хворая не захацела прыняць лякарства, не гледзячы на тое, што ўсе ўгаварвалі яе, і адзін з туземцаў стараўся нават раскрыць ёй рот данганам, каб уліць лякарства. Хворая паўтарала часам: «Паміраю, паміраю!»

30 мая

Сонца толькі што ўзышло, калі некалькі кароткіх удараў барума, паўтораных у розных кварталах вёскі, абвясцілі, што жонка Мотэ памерла. Я паспяшыў у Бонгу. Лямант жанчын чуўся ўжо здалёк. Усе мужчыны ў вёсцы хадзілі ўзброеныя. Каля хаціны Мотэ я ўбачыў яго самога: ён то хадзіў, прысядаючы пры кожным кроку, то бегаў, як-бы жадаючы дагнаць ці напасці на кагосьці; у руках у яго была сякера, якой ён сек — але толькі для віду — стрэхі хацін, какосавыя пальмы і г. д.

Я прабраўся ў хаціну, перапоўненую жанчынамі, дзе ляжала нябожчыца. Там было цёмна, і я мог разабраць толькі тое, што памёршая ляжыць на нарах і вакол яе тоўпяцца з прычытаннем і плачам жанчыны.

Гадзіны праз дзве Мако і другія сваякі нябожчыцы зрабілі ў пярэдняй частцы хаціны нешта накшталт высокага крэсла з вёслаў і палак. Адзін туземец вынес на руках цела жанчыны, вельмі схуднелай за апошнія дні; другі прыняў і пасадзіў яго на падрыхтаванае крэсла. У нябожчыцы ногі былі сагнутыя ў каленях і звязаныя. Іх захінулі ў жаночыя малі, а каля галавы і па баках уваткнулі галінкі калеуса з рознакаляровымі лісцямі.

Між тым на пляцоўку перад хацінай высыпалі туземцы, якія прышлі з Гарэнду і Гумбу, усе ўзброеныя, з ваяўнічымі крыкамі і жэстамі. Пры гэтым гаварыліся прамовы, але так хутка, што мне нельга было зразумець сказанага.

Мотэ прадаўжаў сваю пантаміму гора і адчаю; толькі апрануты ён быў цяпер у новы маль, а на галаве ў яго быў модны «катазань» (грэбень з веерам з пер'яў, якія носяць выключна бацькі сем'яў); вялікі гун матляўся пад пахамі, і, як і раніцай, на плячы ў яго была сякера. Ён хадзіў, як раней, прысядаючы; гэта былі танцы, якія ён выконваў у такт пад сваю плаксівую прамову і галашэнне жанчын.

Ясна было, што ўсё гэта проста камедыя, якую прысутныя лічылі неабходным выканаць. Калі Мотэ, увайшоўшы ў запал у сярэдзіне сваіх маналогаў, пачаў шалёна секчы сякераю какосавую пальму, адна з жанчын, — здаецца, сястра яго, — спыніла раптам свае распачныя ўсхліпванні, падышла да Мотэ і заўважыла яму самым дзелавым тонам, што псаваць дрэва не варта; пасля гэтага ён, ударыўшы па дрэву яшчэ разы са два, але ўжо менш моцна, адышоў у бок і пачаў выліваць сваё гора, ломячы стары, зусім непатрэбны плот. А калі пачаў крапаць дождж, Мотэ адразу-ж выбраў сабе месца пад дрэвам, дзе дождж не мог сапсаваць яго новага маля і пер'яў на галаве.

Прышлі сябры Мотэ з Гумбу. Каб выказаць сваё спачуванне, яны прынеслі з сабою падарункі (табіры), паклаўшы іх перад уваходам у хаціну памёршай. Табіры былі разабраны членамі сям'і.

Увесь дзень прадаўжалася выцце Мотэ, і нават вечерам, у змроку, ён яшчэ хадзіў і паўтараў сваю песню, якая пачыналася словамі: «аламо-амо». Наколькі я мог зразумець, гаварыў ён прыблізна наступнае: «Ужо сонца зайшло, а яе ўсё няма; ужо цямнее, а яна не прыходзіць; я клічу яе, а яна не вяртаецца» і г. д.

Памёршую зноў прынеслі ў хаціну, і зноў жанчыны, па чарзе галосячы, падтрымліваючы агонь і балбочучы, акружылі нары, на якіх яна ляжала.

Калі я ноччу зайшоў у Бонгу, я застаў тую-ж сцэну: жанчыны вартавалі ўнутры хаціны і ля ўваходу ў яе, мужчыны — на пляцоўцы ля кастра. Некалькі разоў ноччу я чуў барум, на гукі якога адклікаўся другі, недзе

далёка у гарах (як я даведаўся потым, гэта быў барум вёскі Бурам-Мана).

31 мая

Прышоўшы раніцай у Бонгу, я ўбачыў, што настрой вельмі змяніўся. Людзі ажыўлена размаўлялі, сочачы за прыгатаваннем «інгі». Мяркуючы па колькасці гаршкоў, якія стаялі радамі на доўгім кастры, і па кучах шалупіння таро і ямса, над якімі завіхаліся, прагна рохкаючы, некалькі свіней, — частаванне павінна было быць багатым.

Усё было падрыхтавана ноччу. Мне казалі, што людзі Бурам-Мана, адкуль памёршая родам і дзе жылі яе блізкія сваякі, павінны прыйсці «гамбор расар» (звязаць карзіну) і што іх цяпер чакаюць.

Я накіраваўся ў хаціну, дзе ўбачыў, што труп быў ужо ўпакаваны жанчынамі ў скрынку з «губ»¹, але галава была яшчэ відаць. Падышоўшы да гамбора, я заўважыў, што ўсе ўпрыгожанні і пацеркі, якія былі павешаны на нябожчыцу ўчора, цяпер зняты; нават новы маль не быў пакінуты, і, акрамя некалькіх галін, нічога не было пакладзена ў гамбор.

Пачуўшы страшныя крыкі, я вышаў з хаціны. Гэта быў натоўп жыхароў горнай вёскі Бурам-Мана, якія з крыкамі і ваяўнічымі жэстамі збягаліся з усіх канцоў на пляцоўку, як учора людзі Гарэнду, але з яшчэ большым шумам і азартам. Услед за імі з'явіліся жанчыны Бурам-Мана. Яны накіраваліся проста ў хаціну нябожчыцы, галосячы самым старанным чынам. Паколькі людзі Бурам-Мана павінны былі вярнуцца дахаты сёння-ж, то жыхары Бонгу паспяшылі размеркаваць паміж імі пачастункі, якія не належала есці тут, а трэба было ўзяць з сабою. Для гэтага ў кожны табір было пакладзена бананавае лісце, а на іх вараная гародніна і кавалкі свініны, так што было зручна звязаць іх у вялікія скруткі; затым да кожнага скрутка, колькасць якіх адпавядала колькасці прышоўшых мужчын (амаль усе яны — сваякі памёршай), былі дабаўлены розныя рэчы: табіры, гуны, малі і да т. п.

Між тым два туземцы Бурам-Мана вынеслі з хаціны гамбор з нябожчыцай; пры гэтым мітусня каля гамбора

¹ Г у б — пальмавае лісце.

і плач жанчын вельмі ўзмацніліся. Мужчыны заняліся ўвязкай карзіны з целам. Яна была прывязана да бамбуку, канцы якога два мужчыны трымалі на плячах, а два другія, не шкадуючы ратанга¹, увязвалі карзіну, даведзеную гэтым сцягваннем да вельмі малых памераў.

Жанчыны, не перастаючы галасіць, пачалі кружыцца і танцаваць вакол. Часамі яны спыняліся, прадаўжаючы вырабляць сярэдняй часткай цела свае звычайныя рухі; некаторыя скраблі і церлі рукамі гамбор, як-бы лашчачы яго, пры гэтым прычыталі на розныя галасы. Гэтыя групы няспынна мяняліся, пакуль, нарэшце, гамбор не быў унесены зноў у хаціну і не падвешаны да перакладзіны ў рагу яе. У гэты час людзі Бурам-Мана, нагрузіўшы жонак сваёй доляй пачастункаў і доляй спадчыны, паспяшылі адправіцца дадому і пайшлі са значна меншым шумам, чым прыходзілі.

ЧЭРВЕНЬ

2 чэрвеня

Сустрэў раніцай усіх туземцаў, ад малага да вялікага, з вычарненымі тварамі. У некаторых, акрамя твару, грудзі былі таксама нацёрты чорнай фарбай: у другіх, акрамя грудзей, і рукі і спіна, а ў Мотэ, мужа нябожчыцы, усё цела было пакрыта чорнай фарбай — «куму».

Мне казалі, што гэта было зроблена ўжо ўчора вечарам і што сёння ўсе туземцы Бонгу і Гумбу засталіся ў сваіх вёсках і ніхто не хадзіў на работу. Мужчыны былі заняты пішчём кеу і ядою з табіраў, жанчыны вазіліся каля хацін. Усе былі запэцканыя куму, на іх не было ніякіх упрыгожанняў, і яны былі падобныя на камінараў.

Заўважыўшы, што ўсе без выключэння вымазаны чорнай фарбай, я, падышоўшы да Мотэ, папрасіў куму, якая мне і была адразу-ж дадзена. На вялікае задавальненне абступіўшых мяне туземцаў, я, узяўшы мезенцам крыху куму, зрабіў сабе на ілбе невялікую чорную плямку. Мотэ пачаў паціскаць мне руку, прыгаварваючы: «э аба», «э аба», і з усіх бакоў пачуліся адабральныя галасы.

¹ Ратанг — гнуткі ствол паўзучай пальмы; папуасы ўжываюць яго замест вяроўкі.

Я ўвайшоў у хаціну Мотэ і ўбачыў вялікі цыліндр з какасавых лісцяў, метры два вышыні, якраз у тым рагу, дзе павешаны гамбор. Рассунуўшы крыху лісце, я пераканаўся, што гамбор вісеў, як і ўчора, на перакладзіне, а цыліндр быў зроблен вакол яго.

У хаціне гарэлі два кастры, што было неабходным, таму што пах ад трупа, які пачынаў гніць, быў вельмі моцны.

Экскурсія ў Гарыму

Седзячы за вячэраю на барле, каля хаціны Кады-баро, у Багаці, я прыслухоўваўся да размовы, якую вёў мой гаспадар, што сядзеў на парозе хаціны, са сваім сынам Урам, які толькі што вярнуўся з другой вёскі. Яны гаварылі ціха і жавалі пры гэтым бетэль, таму я амаль нічога не зразумеў з іх размовы, хоць чуў, што яны некалькі разоў вымаўлялі маё імя.

Калі я скончыў вячэраць, злез з барлы і хацеў прайсціся па вёсцы, Кады-баро затрымаў мяне, схапіўшы за рукаў.

— Маклай, ты не хадзі ў Гарыму.

— Я ў Гарыму не іду; я заўтра вярнуся ў таль Маклай.

— Гэта добра, — сказаў Кады.

— А чаму-ж мне не хадзіць у Гарыму? — спытаў я.

— Ды людзі Гарыму нядобрыя, — растлумачыў Кады.

Гэты раз я задаволіўся гэтым адказам, таму што да наступлення цемнаты хацеў узяць некалькі пеленгаў, каб вызначыць становішча некаторых вяршынь хрыбта Мана-Боро-Боро, які быў добра відаць у гэты вечар.

Калі сцямнела, я абышоў кастры, пагаварыў з рознымі знаёмымі і вярнуўся да буамбрамры, дзе павінен быў правесці ноч. Кады-баро завіхаўся ля кастра. Я разаслаў коўдру на барле і, знайшоўшы бамбук, на які паклаў усё, што мог зняць, падрыхтаваўся да сну, гэта значыць зняў чаравікі, гамашы і г. д. Затым паклікаў Кады-баро і спытаўся ў яго:

— Чаму-ж людзі Гарымы барле? (нядобрыя).

Кады замяўся. Я сунуў яму ў руку некалькі кавалкаў тытуню.

— Ты скажы, Кады, а не, дык я вярнуся дадому, вазьму шлюпку і паеду проста ў Гарыму.

— О, Маклай, не едзь у Гарыму! Людзі Гарымы шкодныя.

— Ты скажы, чаму? Што табе сёння сказаў Ур?

Бачачы, што я не пакіну яго ў спакоі, Кады рашыў расказаць пачутае.

— Ур, вярнуўшыся з вёскі, куды хадзіў да бацькоў жонкі, расказаў яму, што сустрэў там двух туземцаў з Гарымы; яны гаварылі пра мяне, гаварылі, што ў мяне шмат рэчаў у доме, што калі-б людзі Бонгу забілі мяне, дык маглі-б усё забраць, што двое з жыхароў Гарымы хочучь прыехаць спецыяльна ў таль Маклай, каб забіць мяне і захапіць столькі рэчаў, колькі яны змогуць узяць. Вось чаму Кады называе людзей Гарымы «барле» і просьць Маклая не ездзіць у іх вёску.

— А як завуць гэтых двух людзей Гарымы, што хочучь забіць Маклая? — спытаў я.

— Аднаго завуць Абуі, другога Малу, — адказаў Кады.

Я даў яму яшчэ кавалак тытуню і сказаў, што хачу спаць. Па меры таго, як Кады гаварыў, у мяне склаўся план дзеянняў. Я быў здзіўлены, што пасля такога працяглага знаёмства са мною (праўда, людзі Гарымы толькі адзін раз, у час майго першага прабывання, былі ў мяне, так што, зразумела, вельмі мала ведалі мяне) знаходзіліся яшчэ людзі, якія пагражалі мяне забіць. На гэта яны мелі ўжо даволі часу і выпадкаў. Я, па сутнасці, не верыў, што яны гавораць сур'ёзна, і быў перакананы, што пры самых зручных абставінах гэтыя людзі не адважыліся-б напасці на мяне адкрыта; кінуць-жа кап'ё з-за вугла, падпільнаваўшы мяне каля хаціны, або пусціць стралу, на гэта я лічыў іх больш здольнымі. Горшай акалічнасцю, здавалася мне, было тое, што яны гавораць пра гэта: гэта можа падаць такую-ж думку каму-небудзь з маіх больш блізкіх суседзяў. Каму-небудзь прыдзе ў галаву: «Навошта чакаць, каб людзі Гарымы забілі Маклая і забралі яго рэчы? Я паспрабую зрабіць гэта сам, і рэчы будуць мае».

Засынаючы, я рашыў накіравацца ў Гарыму сам, — нават, відаць, і заўтра, калі буду адчуваць сябе дастаткова адпачыўшым.

Праспаўшы добра ўсю ноч, я быў разбуджаны на доўгіку крыкам пеўняў у вёсцы. Бутэлька халоднага чаю, недапітая ўчора, і некалькі кавалкаў халоднага таро,

якія засталіся ад учарашняй вячэры, былі для мяне снеданнем. Я пакінуў большую частку сваіх рэчаў у буамбрамры і на ўсякі выпадак накрыж перавязаў белай ніткай невялікі ранец з рознымі дробнымі рэчамі. Збраўшы толькі коўдру і некалькі кавалкаў таро, я накіраваўся ў дарогу.

Не буду паглыбляцца ў апісанне дарогі. К адзінаццаці гадзінам сонца пачало пячы вельмі моцна. Прышлося перайсці ўброд раку Кіёр, дзе вада даходзіла мне да пояса, і яшчэ другую рэчку, больш мелкую. Зняць чаравікі я баяўся, сумняваючыся, ці можна будзе абуць іх зноў, таму што яны, відавочна, будуць мокрымі наскрозь. Дробныя каменні, якія змянялі ў некаторых месцах пясок на беразе, рабілі хадзьбу босым зусім немагчымай. У адным месцы я пайшоў па сцяжынцы, мяркуючы, што яна пракладзена паралельна берагу, але сцяжынка так паглыблялася ў лес, што мне прышлося звярнуць на другую, а затым і на трэцюю. Я ўжо думаў, што заблудзіў, калі пры наступным павароце раптам зноў убачыў мора. Была ўжо трэцяя гадзіна, і я рашыў адпачыць у гэтым месцы і з'есці ўзятае з сабою таро. Гарыма была недалёка, але мне не хацелася прыйсці туды раней пяці гадзін.

Я ўспомніў адну акалічнасць, вельмі для мяне нязручную, якую я зусім выпусціў з-пад увагі: дыялект Гарымы быў мне абсалютна неведомы, і там наўрад ці знойдуцца людзі, якія ведаюць дыялект Бонгу. Вяртацца, аднак, было позна; заставалася толькі рызыкаваць.

Адпачыўшы, я пайшоў далей. Наўрад ці папаў-бы я ў той дзень у вёску, таму што пры беразе на значнай прасторы раслі мангравы¹. Але, на шчасце для мяне, на беразе ляжала выцягнутая пірога, і з лесу даляталі галасы.

Я рашыў дачакацца звароту туземцаў. Не лёгка апісаць іх здзіўленне, калі яны вярнуліся да сваёй пірогі і ўбачылі мяне. Мне паказалася, што яны гатовы былі ўцячы, і таму я паспяшыў зараз-жа падыйсці да самага старэйшага з трох.

¹ Мангравыя — дрэвы і хмызнякі, якія густа растуць на нізкіх ілістых берагах трапічных мораў, у залівах і балоцістых вусцях рэк. Мноства паветраных карэнняў і завесы з ліян, якія абвіваюць ствалы і галіны, робяць мангравы лес амаль непраходным.

— Вы людзі з Гарымы? — спытаўся я на дыялекце Бонгу.

Туземец падняў галаву — жэст, які я палічыў за сцвярджальны адказ. Я назваў сябе і дадаў, што іду агледзець Гарыму і што мы паедзем разам.

Туземцы мелі вельмі разгублены выгляд, але хутка супакоіліся, і паколькі ім, відавочна, і самім трэба было дадому, то яны, мабыць, былі нават рады пазбавіцца ад мяне так хутка.

Я даў кожнаму з іх па кавалку тытуню, і мы адправіліся. Адлегласць аказалася значна больш далёкай, чым я меркаваў. Сонца ўжо было зусім нізка, калі мы пад'ехалі да вёскі. Мой белы капялюш і белую куртку жыхары заўважылі яшчэ здалёк; многія сабраліся сустрэць мяне, між тым як іншыя то выбягалі да мора, то зноў вярталіся ў вёску.

Даўшы яшчэ тытуню і па аднаму цвіку сваім спадарожнікам, я накіраваўся ў вёску ў суправаджэнні туземцаў, якія сустрэлі мяне ля берага. Ні адзін з іх, аднак, не гаварыў на дыялекце Бонгу, і я сумняваюся, каб хто-небудзь нават дастаткова разумеў яго. Мне прышлося таму выкарыстаць першабытную мову — жэсты. Я палажыў руку на пусты страўнік, затым паказаў пальцам на рот. Туземцы зразумелі, што я хачу есці, — ва ўсякім разе, адзін са старых сказаў нешта, і я хутка ўбачыў усе прыгатаванні да вячэры. Затым, паклаўшы руку пад шчаку і нахіліўшы галаву, я прагаварыў: «Гарыма», што павінна было азначаць, што я хачу легчы спаць тут. Мяне зноў-такі зразумелі, таму што адразу-ж паказалі на буамбраму.

Я не мог размаўляць з імі, а то першай-жа маёй справай было-б заспакоіць жыхароў, якіх, здаецца, у вялікую збянтэжанасць прывёў мой нечаканы прыход. За сябе я быў вельмі рады, паколькі мог быць упэўнены, што не лягу галодны і правяду ноч не пад адкрытым небам (на што са страху перад ліхаманкай я адважваюся толькі ў выключных выпадках).

Я так згаладаўся, што з нецярпліваасцю чакаў з'яўлення табіра з ежай, і амаль не звярнуў увагі на прыход чалавека, які добра ведаў дыялект Бонгу. З вялікім апетытам узяўся я за таро, якое мне падалі туземцы, і, мяркую, гэта была самая вялікая порцыя, якую я калі-небудзь з'еў на Новай Гвінеі.

Прагнаўшы голад і прыпомніўшы галоўную прычыну, якая прывяла мяне ў Гарыму, я падумаў, што цяпер якраз самы зручны момант пагаварыць з туземцамі, маючы пад рукой чалавека, здольнага служыць перакладчыкам. Я хутка яго знайшоў і сказаў яму, што жадаю пагаварыць з людзьмі Гарымы і даведацца, што яны могуць сказаць мне.

Я прапанаваў яму склікаць зараз-жа найбольш паважаных людзей Гарымы. Ля ўваходу ў буамбрамру сабраўся натоўп людзей, скліканых маім перакладчыкам. Перакладчык абвясціў мне, нарэшце, што ўсе людзі Гарымы ў зборы.

Звярнуўшыся да перакладчыка, я загадаў падкінуць у касцёр сухіх трэсак, каб мацней асвятліць буамбрамру. Калі гэта было зроблена, я сеў на барум каля кастра, які асвятляў твары прысутных. Першыя мае словы, звернутыя да перакладчыка, былі:

— Абуі і Малу тут ці няма?

Перад тым, забыўшы гэтыя імёны, я павінен быў перагледзець сваю запісную кніжку, таму што я запісаў іх учора вечарам амаль у цемнаце. Калі я назваў гэтыя два імёны, туземцы пачалі пераглядвацца паміж сабою, і толькі праз некалькі секунд я атрымаў адказ, што Абуі тут.

— Пакліч Малу! — было маё распараджэнне.

Нехта пабег за ім. Калі Малу з'явіўся, я ўстаў і паказаў Абуі і Малу два месцы каля самага кастра, якраз насупроць мяне. Яны з відавочным нежаданнем падышлі і селі на паказаныя мною месцы. Затым я звярнуўся з кароткай прамовай да перакладчыка, які перакладаў, па меры таго як я гаварыў, гэта значыць амаль слова ў слова. Змест прамовы быў, прыблізна, наступны.

— Пачуўшы ўчора ад людзей Багаці, што два чалавекі Гарымы, Абуі і Малу, хочуць мяне забіць, я прышоў у Гарыму, каб паглядзець на гэтых людзей. (Калі я пачаў глядзець па чарзе на абодвух, яны адварочваліся кожны раз, як толькі сустракалі мой позірк.) Што гэта вельмі неразумна, паколькі я нічога не зрабіў ні Абуі, ні Малу, і нікому з людзей Гарымы, што цяпер, прайшоўшы пехатою ад Багаці да Гарымы, я вельмі стаміўся і хачу спаць, што зараз лягу і што калі Абуі і Малу хочуць забіць мяне, то няхай заб'юць, пакуль я буду спаць, таму што заўтра я пайду з Гарымы.

Дагаварыўшы апошнія словы, я накіраваўся да барлы, і, узлезшы на яе, захінуўся ў коўдру. Мае словы зрабілі, здаецца, моцнае ўражанне. Ва ўсякім выпадку, засынаючы, я чуў воклікі і размовы, у якіх маё імя было не раз паўторана. Хоць я спаў дрэнна і прачынаўся некалькі разоў, але адбывалася гэта не з-за страху перад туземцамі, а, відавочна, з прычыны вельмі цяжкай вярчэры, чаго я звычайна пазбягаю.

На другую раніцу я быў, зразумела, жывы і здаровы. Перад адыходам з Гарымы Абуі прынёс мне ў падарунак свінню значных памераў і разам з Малу абавязкова пажадаў праводзіць мяне не толькі да Багаці, але і ў таль Маклай.

Гэты эпізод, расказаны і пераказаны з вёскі ў вёску, зрабіў на туземцаў моцнае ўражанне.

ЛІПЕНЬ

11 ліпеня

Туземцы Бонгу паведамлілі мне аб смерці Вангума. Гэта быў туземец з Гарэнду, чалавек гадоў дваццаці пяці. Вангум быў моцны і здаровы мужчына, як раптам захварэў і дні праз два-тры нечакана памёр.

Мэблі сказаў мне, што гэтая смерць выклікала моцную трывогу ў вёсках Бонгу і Гарэнду. Бацька, дзядзька і сваякі нябожчыка, якіх было шмат у абодвух вёсках, узмоцнена ўгаварваюць мужчынскае насельніцтва Бонгу і Гарэнду безадкладна накіравацца ў паход на жыхароў адной з горных вёсак¹.

Пачуўшы аб тым, што адбылося, я рашыў не дапусціць экспедыцыі ў горы. Я ўстрымаўся, аднак, ад усялякіх безадкладных заяў, жадаючы спачатку грунтоўна высветліць сутнасць справы.

¹ «Міжусобіцы ў папуасаў, — піша Міклуха-Маклай у адным з сваіх навуковых артыкулаў, — часта бываюць выкліканы павер'ем, што смерць, нават выпадковая, адбываецца пры пасрэдніцтве так званага «онім», прыгатаванага ворагамі памёршага... Пасля смерці памёршага сваякі і сябры яго збіраюцца абмяркоўваць, у якой вёсцы і кім быў прыгатованы «онім»... Разважаюць доўга, перабіраючы ўсіх недругаў нябожчыка, не забываючы пры гэтым і сваіх асабістых неприяцеляў. Нарэшце, вёска, дзе жыве вораг, адкрыта; віноўнікі смерці знойдзены; складаецца план паходу, падбіраюцца саюзнікі і г. д.

Я даведаўся ўчора вечарам аб адной спрыяльнай для маіх планаў акалічнасці: жыхары Бонгу і Гарэнду ніяк не могуць згаварыцца наконт таго, у якой іменна вёсцы жыве мяркуемы вораг Вангума ці бацька гэтага злосніка, які прыгатаваў «онім», што выклікаў смерць маладога чалавека. Гэтае рознагалоссе, аднак, яны спадзяваліся ўхіліць вельмі простым спосабам: напацці спачатку на адну, а пасля і на другую вёску.

Дэпутацыя з Бонгу, якая з'явілася да мяне і прасіла мяне быць іх саюзнікам у выпадку вайны, атрымала ад мяне рашучы адказ. Калі некаторыя ўгаварвалі мяне дапамагчы ім, я сказаў з вельмі сур'ёзным выглядам і ўзвысіўшы крыху голас:

— Маклай балал кэре (Маклай гаварыў даволі).

Пасля гэтага дэпутацыя пайшла.

Затым я накіраваўся ў Гарэнду паслухаць, што мне скажуць там. Людзей там я сустрэў нямнога; усе гаварылі аб прадстаячай вайне з Мана-тамо.

Я ўвайшоў у хаціну Вангума. У куце, каля барлы, узвышаўся гамбор; недалёка ад яго гарэў касцёр, ля якога на зямлі, уся вымазаная сажай, амаль без усякай вопраткі, сядзела маладая ўдава памёршага. Паколькі ў хаціне нікога, акрамя мяне, не было, то яна ўсміхнулася мне зусім жаласна. Ёй, відаць, надакучыла роля няўцешнай удавы. Я даведаўся, што яна павінна перайсці да брата памёршага.

Не дасягнуўшы задуманай мэты свайго наведвання, я накіраваўся дадому і дарогай убачыў бацьку Вангума,

які раскладваў агонь на беразе пад зусім новай пірогай свайго памёршага сына, якую Вангум скончыў усяго за некалькі дзён да смерці. Пірога была пасечана ва многіх месцах; цяпер стары хацеў пакончыць з ёю зусім, гэта значыць спаліць яе.

Ведаючы, што я адгаварваю людзей ад вайны, якая павінна была адбыцца з-за помсты за смерць яго сына, стары амаль не глянуў на мяне.

Прайшло некалькі дзён. Экспедыцыя ў горы не адбылася. Між іншым, я не прыпісваю гэтага майму ўмяшанню, а проста абедзве вёскі не сышліся на гэты раз у думках.

Сёння каля трох гадзін я сядзеў на верандзе за нейкай пісьмовай работай. Раптам з'яўляецца Сале, увесь успацелы, і гаворыць мне, што чуў ад людзей Бонгу аб раптоўнай смерці малодшага брата Вангума. Непакоячыся за вынікі смерці абодвух братоў на працягу такога кароткага часу, я зараз-жа паслаў Мэблі ў вёску даведацца, ці праўда гэта.

Мэблі вярнуўся і расказаў мне наступнае. Раніцаю Туй, дзевяці-дзесяцігадовы хлопчык, брат Вангума, накіраваўся з бацькам і іншымі жыхарамі Гарэнду лавіць рыбу да ракі Габенеу. Там яго ўкусіла за палец рукі невялікая змяя; яд падзейнічаў так моцна, што перапалоханы бацька, схопіўшы дзіця на рукі і кінуўшыся амаль бягом назад, прынёс яго ў вёску ўжо амаль мёртвым.

Сабраўшы за хвіліну ўсё неабходнае, гэта значыць ланцэт, нашатырны спірт, марганцавакіслы калій і некалькі бінтоў, я паспяшыў у Гарэнду. Нага ў мяне моцна балела, і таму я вельмі ўзрадаваўся магчымасці скарыстаць пірогу, якая накіроўвалася ў порт Канстанціна: яна магла адвезці мяне ў Гарэнду.

Каля Урур-І мы даведаліся ад моцна ўзрушаных Іёна і Намуя, якія беглі з Гарэнду, што бедны Туй толькі што памёр і што трэба ісці паліць хаціны Мана-тамо (людзей з горнай вёскі).

Пачулася некалькі ўдараў барума, якія паведамлялі аб смерці хлопчыка. Калі я вышаў на бераг, мяне апырэдзілі некалькі жанчын; яны беглі і галасілі. У вёсцы хваляванне было моцнае: страшэнна ўзрушаныя мужчыны, чамусьці ўсе са зброяй у руках; жанчыны, якія плакалі і лемантавалі, непазнавальна змянілі звычайна ціхі

і спакойны выгляд вёскі. Усюды толькі і было чуваць пра «онім» і «Мана-тамо барата» (ідзём паліць горцаў).

Гэтая другая смерць, якая здарылася ў той-жа вёсцы, нават у той-жа самай сям'і, дзе і першая, з прамежкам якіх-небудзь двух тыдняў, зрабіла сярод жыхароў абодвух вёсак сапраўдны параксізм гора, прагі помсты і страху. Нават самыя спакойныя, якія раней маўчалі, цяпер пачалі з запалам сцвярджаць, што жыхары якой-небудзь горнай вёскі прыгатавалі «онім», ад чаго Вангум і Туй памерлі адзін за другім, і што калі гэтага не спыніць безадкладным паходам у горы, то ўсе жыхары Гарэнду перамруць, і да т. п.

Вайна цяпер здавалася ўжо непазбежнай. Аб ёй гаварылі і старыя і дзеці, а больш за ўсіх крычалі бабы; моладзь рыхтавала і прыводзіла ў парадак зброю.

На мяне ў вёсцы паглядалі скоса, ведаючы, што я супроць вайны; некаторыя глядзелі зусім варожа, нібы я вінаваты ў той бядзе, якая здарылася. Адзін стары Туй, як і заўсёды, быў прыязны са мною і толькі сур'ёзна ківаў галавой. Мне нічога больш не заставалася рабіць у Гарэнду: людзі былі занадта ўзрушаныя, каб слухаць мяне спакойна.

Скарыстаўшы святло месяца, я прайшоў у Бонгу найкарацейшай сцяжынкай. Тут трывога была хоць і меншая, але ўсё-ж даволі значная.

Саул стараўся ўгаварыць мяне згадзіцца з ім, што паход на Мана-тамо неабходны. Довады яго былі такія: апошнія падзеі выкліканы «онімам»; калі яны (тамо Бонгу) не паб'юць Мана-тамо, то Мана-тамо паб'юць іх.

Вярнуўшыся дадому, я нават і ў сябе не мог пазбавіцца ад размоў пра онім. Сале сказаў мне, што на востраве Яве онім называецца «доа»; ён верыў у сілу яго. Мэблі паведаміў, што на астравах Пелау «алай» — тое-ж самае, што онім; ён таксама не сумняваўся, што ад дзеяння оніма людзі могуць паміраць.

24 ліпеня

Раніцаю я накіраваўся ў Гарэнду. У туземцаў выгляд быў больш спакойны, чым напярэдадні, але паранейшаму пахмурны; нават Туй быў сёння ў змрочным настроі.

— Гарэнду баса (канец Гарэнду), — сказаў Туй, працягваючы мне руку.

Я пажадаў, каб Туй растлумачыў мне, у чым іменна заключаецца онім. Туй сказаў, што Мана-тамо як-небудзь дасталі таро або мяса, не скончанага людзьмі Гарэнду і, парэзаўшы яго на кавалачкі, загаварылі і спалілі.

Мы накіраваліся да хаціны, дзе ляжаў нябожчык і дзе быў натоўп мужчын і жанчын. Нечакана прагучэў рэзкі свіст. Жанчыны і дзеці спалохаліся і без аглядакі кінуліся ўцякаць у лес. Я не разумеў, што будзе, і чакаў цэлай працэсіі, але замест яе з'явіўся толькі адзін чалавек, які бесперапынна дзьмуў у «мункі-ай» (шкар-лупа какосавага арэха, пракручаная зверху і збоку). Свішчучы, прайшоў ён міма ўваходу у хаціну, дзе ляжала цэла мёртвага Туя, глянуў туды і зноў пайшоў. Што гэта значыла, я так і не зразумеў.

Калі заціх свіст, жанчыны вярнуліся і вынеслі нябожчыка з хаціны. Стары Бугай нацёр яму лоб белай фарбай (вапнай) і правёў той-жа фарбай уздоўж носа; астатнія часткі яго цэла былі ўжо вымазаны куму (чорнай фарбай). У вушах у яго сядзелі завушніцы, а на шыі вісела губо-губо. Бугай дадаў да гэтага святочнага ўбрання яшчэ новы грэбень з белым пяром пеўня, які ён уваткнуў мёртваму ў валасы. Затым цэла пачалі загортваць у губ; але гэта рабілася толькі да часу, таму што ўласна «гамбор расар» (увязаць карзіну) павінны былі не тут, а ў Бонгу. Сагам, дзядзька нябожчыка, узяў труп на плечы, падлажыў губ пад цэла і накіраваўся шпаркім крокам па сцяжынцы, якая вяла ў Бонгу. За ім адправіўся ўвесь натоўп.

Я з некалькімі туземцамі пайшоў іншай дарогай, а не той, якой пайшла пахавальная працэсія, і прышоў на адну з пляцовак Бонгу амаль адначасова з ёю. Тут з прынесеных губ быў прыгатаваны гамбор, у які апусцілі нябожчыка, прычым ні адно з упрыгожанняў, надзетых на яго, не было знята; галаву нябожчыка закрылі мяшком.

Пакуль мужчыны, бліжэйшыя сваякі памёршага, увязвалі гамбор, некалькі жанчын, вымазаных чорнай фарбай, галасілі, прытанцоўваючы, пры гэтым яны вельмі круцілі задам і гладзілі гамбор рукамі. Больш за ўсіх вызначалася Қалоль, маці памёршага: яна то скрабла зямлю ногцамі, то, трымаючыся за гамбор, неміласэрна галасіла.

Нарэшце гамбор быў аднесены ў хаціну Сагама. Мне, як і іншым, быў прапанаваны онім для таго, каб і з намі не здарылася якога-небудзь няшчасця. Я згадзіўся, жадаючы ўбачыць, у чым заключаецца онім. Іён, адзін з прысутных, выплюнуў свой онім мне і другім на далонь, пасля чаго мы ўсе натоўпам накіраваліся да мора мыць рукі. Стары Туй угаварваў мяне прыгатаваць «онім Маклай», каб моцнае землетрасенне разбурыла ўсе вёскі ў гарах, але не зрабіла нічога прыбярэжным жыхарам. Вечарам гэтага-ж дня я пачуў гукі барума ў Гарэнду. Мэблі, які вярнуўся адтуль, разбудзіў мяне і таямніча паведаміў, што вайна з Мана-тамо (відавочна, з Тэньгум-Мана) вырашана, але дамоўлена нічога не гаварыць аб ёй Маклаю.

Войны тут хоць і не вельмі кровапралітныя (забітых бывае мала), але затое вельмі працяглыя; часцей за ўсё яны ператвараюцца ў асобныя вендэты¹, якія падтрымліваюць няспыннае хваляванне і вельмі зацягваюць заключэнне міру. У час вайны многія вёскі зусім парываюць зносіны адна з другой². Пераважная думка кожнага: жаданне забіць або страх быць забітым.

Мне было ясна, што гэты раз мне нельга было глядзець склаўшы рукі на такое становішча ў вёсцы Бонгу, якая знаходзілася ўсяго ў пяці мінутах хадзьбы ад майго дома. Маўчанне з майго боку, пры маёй пастаяннай апазіцыі да войнаў, калі толькі некалькі дзён таму назад я паўстаў супроць паходу пасля смерці старэйшага брата Туя, было-б дзіўным, нелагічным учынкам. Мне не варта было ўступаць і гэты раз, каб не быць вымушаным уступіць пасля. Мне неабходна было пакінуць у баку маю антыпатыю да ўмяшання ў чужыя справы.

Я рашыў забараніць вайну. На моцны эфект трэба дзейнічаць яшчэ больш моцным, і спачатку трэба развешаць адзінадушную прагу помсты. Трэба было пасеяць паміж туземцамі рознагалоссі і тым самым садзейнічаць ахаладжэнню першай успышкі.

¹ Вендэта — звычай помсціць забойствам за забойства сваяка, які доўгі час існаваў на востраве Корсіка. Род, які не забіў у помсту каго-небудзь з роду праціўніка, лічыўся зганьбаваным.

² У абодвух бакоў свае саюзнікі; людзі баяцца заходзіць у чужую вёску, не ведаючы ўпэўнена, прыязная яна ці не; здараецца, што вёскі, у сапраўднасці нейтральныя, доўгі час лічацца саюзнікамі праціўнага боку. *Заўвага Міклуха-Маклая.*

Я доўга не спаў, а пасля часта прачынаўся, абдумваючы план сваіх будучых дзеянняў. Заснуў я толькі пад раніцу. Прачнуўшыся і перабраўшы ўчарашнія думкі, я рашыў выбраць план дзеяння, які, на маю думку, павінен быў даць жаданы вынік і які, як аказалася, падзейнічаў нават мацней, чым я чакаў. Галоўнае — не трэба было спяшацца. Таму, не гледзячы на сваю нецярплівасць, я дачакаўся звычайнага часу (перад заходам сонца), каб адправіцца ў Бонгу.

Як я і чакаў, у вёсцы ўсюды ішлі размовы аб здарэнні. Заўважыўшы, што туземцам вельмі хочацца ведаць, што я думаю, я сказаў: «Вангум і Туй былі маладыя і здаровыя, стары бацька застаецца цяпер адзін, але ўсё-ж такі Маклай скажа тое, што гаварыў і пасля смерці Вангума: вайне не быць».

Вестка аб словах Маклая маланкай абляцела ўсю вёску. Сабраўся вялікі натоўп, але ў буамбрамру, дзе я сядзеў, увайшлі толькі адны старыя. Кожны з іх імкнуўся пераканаць мяне, што вайна неабходна.

Даводзіць туземцам, што тэорыя оніма негрунтоўная, не было сэнсу: я вельмі мала ведаў мову туземцаў — гэта па-першае; па-другое, я толькі дарэмна патраціў-бы час, таму што мне ўсёроўна не ўдалося-б нікога пераканаць; па-трэцяе, гэта было-б вялікім промахам, таму што кожны пачаў-бы тлумачыць мае словы на свой лад. Тым не менш я выслухаў вельмі многіх. Калі апошні скончыў гаварыць, я ўстаў, збіраючыся ісці, і звычайным маім голасам, які быў моцным кантрастам з усхваляванай размовай туземцаў, паўтарыў:

— Маклай гаворыць — вайны не будзе, а калі вы накіруецеся ў паход у горы, то з вамі з усімі, з людзьмі Гарэнду і Бонгу, здарыцца няшчасце.

Настала ўрачыстае маўчанне; затым пасыпаліся пытанні: «Што здарыцца?», «Што будзе?», «Што Маклай зробіць?» і да т. п.

Пакідаючы сваіх субяседнікаў у здзіўленні і даўшы магчымасць ім самім здагадацца, што азначае мая пагроза, я адказаў коротка:

— Самі ўбачыце, калі пойдзеце.

Накіроўваючыся дадому і павольна праходзячы паміж групамі туземцаў, я мог пераканацца, што ўяўлен-

не іх ужо працуе: кожны стараўся адгадаць, якую іменна бяду мог прарочыць Маклай.

Не паспеў я дайсці да варот сваёй сялібы, як адзін са старых дагнаў мяне і, задыхаўшыся ад хадзьбы, ледзь сабраў сілы прагаварыць:

— Маклай, калі тамо Бонгу пойдучь у горы, ці не здарыцца тангрын (землетрасенне)?

Гэтае дзіўнае пытанне і ўсхваляваны выгляд старога паказалі мне, што словы, сказаныя мною ў Бонгу, зрабілі моцны эфект.

— Маклай не гаварыў, што будзе землетрасенне, — засупярэчыў я.

— Не, але Маклай сказаў, што, калі мы пойдзем у горы, здарыцца няшчасце. Тангрын — вялікае няшчасце. Людзі Бонгу, Гумбу, Гарэнду, Багаці, усе, усе баяцца тангрын. Скажы, здарыцца тангрын? — паўтарыў ён з просьбай у голасе.

— Можа быць, — быў мой адказ.

Мой прыяцель хутка пусціўся назад, але быў амаль адразу-ж спынены двума туземцамі, так што я мог пачуць словы старога, сказаныя скорагаворкай:

— Я-ж гаварыў: тангрын будзе, калі пойдзем. Я гаварыў.

Усе трое амаль бягом накіраваліся ў вёску.

У наступныя дні я не хадзіў у Бонгу, прадастаўляючы ўяўленню туземцаў разгадваць загадку і спадзеючыся на прыказку «У страху вочы вялікія». Цяпер я быў упэўнены, што яны моцна задумаюцца, і іх ваенны азарт, такім чынам, пачне патроху астываць, а галоўнае, што цяпер у вёсках пануе рознагалоссе. Я знарок не дапытваўся аб рашэнні сваіх суседзяў. Яны таксама маўчалі, аднак падрыхтаванні да вайны спыніліся.

Тыдні праз два да мяне прышоў мой стары прыяцель Туй і пацвердзіў чуткі, якія даходзілі да мяне ўжо не адзін раз, што ён і ўсе жыхары Гарэнду хочуць выселіцца.

— Чаму так? — са здзіўленнем спытаўся я.

— Ды мы ўсе баімся жыць там. Застанемся ў Гарэнду — усе памрэм адзін за другім. Двое ўжо памерлі ад оніма Мана-тамо, так і другія памруць. Не толькі людзі паміраюць, але і какасавыя пальмы хворыя. Лісці ў іх зрабіліся чырвоныя, і яны ўсе памруць. Мана-тамо закапалі ў Гарэнду онім, — вось і какасавыя паль-

мы паміраюць. Хацелі мы пабіць гэтых Мана-тамо, ды нельга. Маклай не хоча, гаворыць: здарыцца бяда. Людзі Бонгу спалохаліся, баяцца тангрын. Здарыцца тангрын — усе вёскі навакол скажуць: «Людзі Бонгу вінаватыя; Маклай казаў: будзе бяда, калі Бонгу пойдзе ў горы...» Усе вёскі пойдучь тады вайной на Бонгу. Вось людзі Бонгу і баяцца. А ў Гарэнду людзей вельмі мала, каб ісці ваяваць з Мана-тамо адным. Вось мы і хочам разыйсціся ў розныя бакі,—скончыў Туі ужо зусім сумным голасам і пачаў пералічваць вёскі, у якіх жыхары Гарэнду мелі намер рассяліцца¹.

Хто хацеў адправіцца ў Гарыму, хто ў Ямбомбу, хто ў Мітэбог; толькі адзін ці двое маюць намер застацца ў Бонгу².

ЖНІВЕНЬ

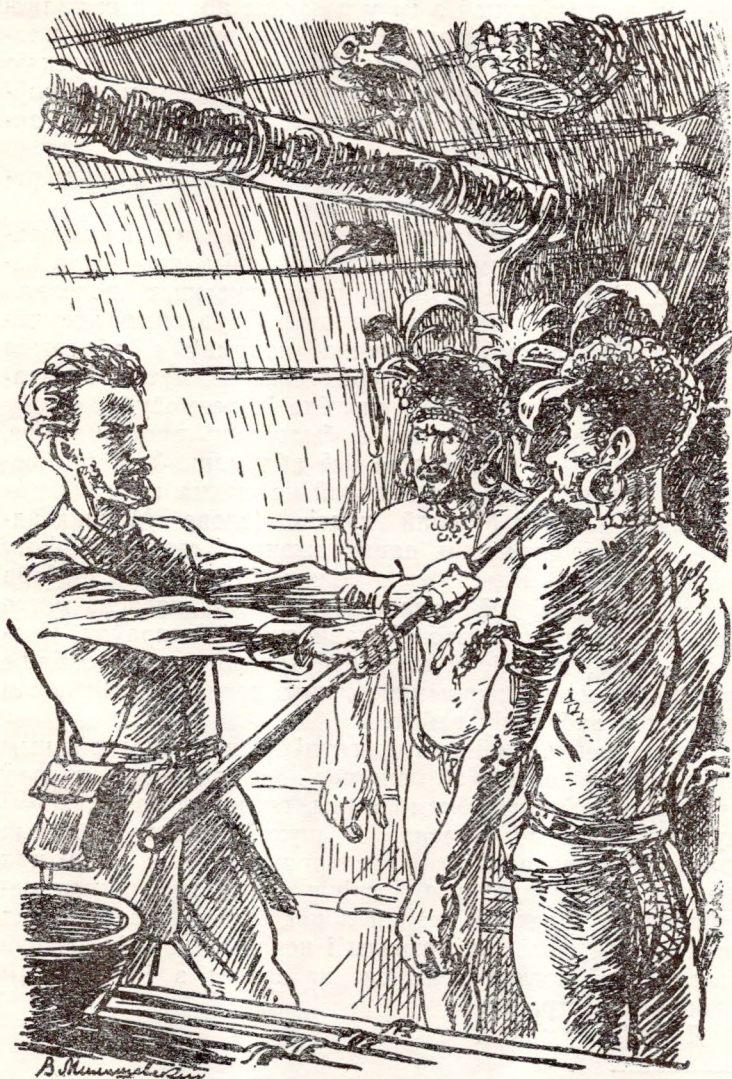
Я меў звычай гадзін у шэсць вечара хадзіць да сваіх суседзяў у вёску Бонгу. Сёння я таксама адправіўся ў Бонгу, ведаючы, што ўбачу там таксама і жыхароў другіх вёсак, якія павінны былі прыйсці туды.

Прышоўшы ў вёску, я накіраваўся да буамбрамры, адкуль далятала громкая, ажыўленая размова. Пры маім з'яўленні размова абарвалася. Відаць, туземцы гаварылі пра мяне ці аб чым-небудзь такім, што ім хацелася стаіць ад мяне.

Сонца, якое ўжо заходзіла, чырванаватымі праменьнямі асвятляла ўнутранасць буамбрамры і твары жыхароў Бонгу, Гарэнду, Білі-Білі і Багаці. Было цэлае зборышча. Я сеў. Усе маўчалі. Было відавочна, што я

¹ Варта ўвагі, што звычай высяляцца з мясцовасці, дзе адбыўся адзін ці некалькі смяротных выпадкаў, — звычай, які я знайшоў паміж меланезійскімі вандроўнымі плямёнамі вострава Люсона, Малайскага поўвострава і заходняга берага Новай Гвінеі. сустракаецца таксама і тут, сярод аселых жыхароў Берага Маклая, якія даражаць сваёй уласнасцю. *Заўвага Міклуха-Маклая.*

² Пакідаючы Бераг Маклая ў лістападзе 1877 года, я не думаў, што жыхары Гарэнду прывядуць у выкананне свой намер. Вярчучы туды ў маі 1883 года на карвене «Скобелеў» і наведваюшы Бонгу, я па старой сцяжынцы накіраваўся ў Гарэнду. Сцяжынка моцна зарасла; па ёй відаць, хадзілі мала. Калі я прышоў на тое месца, дзе раней была размешчана вёска Гарэнду, то зусім не мог уявіць сабе, дзе я. Замест вялікай колькасці хацін, размешчаных навакол трох пляцовак, я ўбачыў толькі дзве ці тры хаціны ў лесе: да такой ступені ўсё зарасло. Куды перасяліліся тамо Гарэнду, я не паспеў дазнацца. *Заўвага Міклуха-Маклая.*

перашкодзіў іх нарадзе. Нарэшце да мяне падышоў мой стары прыяцель Саул. (Я заўсёды давяраў яму больш за другіх, дазваляючы часам сядзець на сваёй верандзе, і вельмі часта ўступаў з ім у размовы аб розных трансцэндэнтальных¹ сюжэтах.) Паклаўшы руку мне на плячо (што было не фамільярнасцю, якой я не дапускаю паміж сабою і туземцамі, а хутчэй выражэннем сяброўства і просьбы), ён запытаў мяне ліслівым голасам і заглядваючы мне ў вочы.

— Маклай, скажы: ці можаш ты памерці? Быць мёртвым, як людзі Бонгу, Багаці, Білі-Білі?

Пытанне здзівіла мяне сваёй нечаканасцю і тым урачыстым хоць і ўпрашальным тонам, якім яно было зададзена. Выражэнне фізіяномій акружаючых паказала мне, што пытаецца не адзін толькі Саул, што ўсе чакаюць майго адказу. Відавочна, падумаў я, аб гэтым вось туземцы і размаўлялі перад маім прыходам, і я зразумеў, чаму маё з'яўленне спыніла іх размову.

На простае пытанне трэба было даць просты адказ, але яго трэба было перш за ўсё абдумаць. Туземцы ведаюць, перакананы, што Маклай не скажа няпраўды; іх прыказка: «Балал Маклай худзі» (слова Маклая адно) — павінна атрымаць пацвярджэнне і гэты раз. Таму сказаць «не» — нельга, тым больш, што, бадай, заўтра ці праз некалькі дзён якая-небудзь выпадковасць можа паказаць туземцам, што Маклай сказаў няпраўду. Скажы я «так», я пахісну сваю рэпутацыю, якая асабліва важна для мяне іменна цяпер, праз некалькі дзён пасля таго, як я забараніў вайну.

Гэтыя меркаванні прамільгнулі значна шпарчэй, чым я пішу гэтыя радкі. Каб мець час абдумаць адказ, я ўстаў і прайшоўся ўздоўж буамбрамры, глядзячы ўверх, як-бы шукаючы чагосьці (уласна, я шукаў адказу). Касыя праменні сонца асвятлялі ўсе прадметы, якія віселі пад страхой. Ад чарапоў рыб і сківіц свіней мой погляд перайшоў да калекцыі рознай зброі, прымацаванай над барлоў; там былі лукі, стрэлы і некалькі коп'яў рознай формы. Мой погляд спыніўся на адным з іх, тоўстым і добра завостраным.

Я знайшоў адказ.

¹ Трансцэндэнтальны — адзін з тэрмінаў кантаўскай ідэалістычнай філасофіі. Але Міклуха-Маклай ужывае яго тут не ў філасофскім сэнсе, а проста ў значэнні слова «адцягнены».

Зняўшы са сцяны кап'е, такое цяжкае і вострае, што калі-б кінучь яго трапна, яно прынясе немінучую смерць, я падышоў да Саула, які стаяў пасярэдзіне буамбрамы і сачыў за маімі рухамі.

Я падаў яму кап'е, адышоў на некалькі крокаў і спыніўся насупроць яго.

Я зняў капялюш, шырокія палі якога закрывалі мне твар; я хацеў, каб туземцы маглі па выразу майго твару ўбачыць — Маклай не жартуе і не маргне, што-б ні здарылася.

Я сказаў:

— Паглядзі; ці можа Маклай памерці.

Здзіўлены Саул хоць і зразумеў сэнс маёй прапановы, але нават не падняў кап'я і першы загаварыў:

— Арэн, арэн! (не, не!)

Многія кінуліся да мяне, як-бы жадаючы засланіць мяне сваім целама ад кап'я Саула.

Прастаяўшы яшчэ некаторы час перад Саулам і нават назваўшы яго жартаўлівым тонам бабай, я зноў сеў паміж туземцамі, якія загаварылі ўсе разам.

Адказ аказаўся здавальняючым; пасля гэтага выпадку ніхто не пытаўся ў мяне, ці магу я памерці.

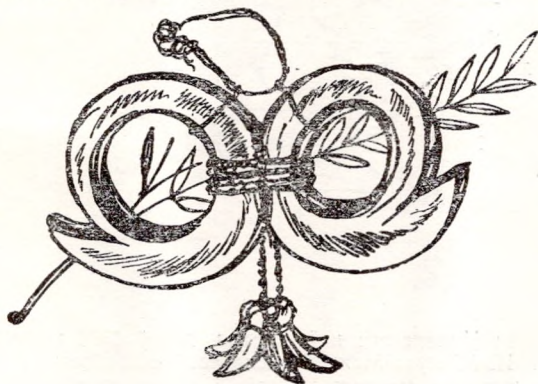
6 лістапада

Прыход шхуны «Flower of Iarrow».

10 лістапада

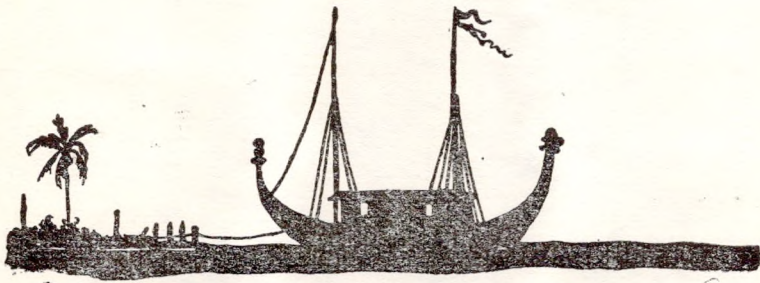
Каля шасці гадзін вечара паднялі якар.

Пакінуў у доме шмат рэчаў; я зачыніў яго і даручыў вартаваць людзям Бонгу.

1877-1883

д'язджаючы, Міклуха-Маклай рашыў папярэдзіць папуасаў аб навісшай над імі пагрозе.

«Яшчэ да гэтага часу выкраданне людзей у рабства сустракаецца на астравах Ціхага акіяна, — дакладваў ён потым Геаграфічнаму таварыству, — і адбываецца пад англійскім, германскім, амерыканскім і французскім флагамі. Я чакаў, што і на Новай Гвінеі можа здарыцца тое-ж, што і на астравах Меланезіі, дзе насельніцтва стала вельмі прыкметна змяншацца ў выніку вывазу нявольнікаў. Таму, мяркуючы, што і бераг Маклая будзе з цягам часу мэтаю наведвання суднаў гандляроў рабамі, я палічыў сваім абавязкам папярэдзіць папуасаў».

Ён запрасіў да сябе па два чалавекі з кожнай вёскі: самага старога і самага маладога.

«Я растлумачыў ім, што, відавочна, другія людзі, такія-ж белыя, як і я, з такімі-ж валасамі, у такой-жа вопратцы, прыбудуць да іх на такіх-жа караблях, на якіх прыязджаў і я, але вельмі праўдападобна, што гэта будуць не такія людзі, як Маклай... Гэтыя людзі могуць забраць іх у няволю... Я параіў ім ніколі не выходзіць насустрач белым узброенымі і ніколі нават не спрабаваць забіваць іх, растлумачыўшы ім усю сілу агнястрэльнай зброі параўнальна з іх стрэламі і коп'ямі. Я ім раіў, для папярэджання бяды, пры паяўленні судна адразу-ж пасылаць сваіх жанчын і дзяцей у горы».

Каля двух гадоў жыцця патраціў падарожнік, каб перамагчы страх туземцаў перад нябачаным, загадкавым «белым чалавекам» і заваяваць іх давер'е. Цяжкай пра-

цай, вялікім цярпеннем дамогся ён гэтай мэты, але, добра вывучыўшы норавы тых «белых людзей», якіх непазбежна павінны былі ўбачыць папуасы, вымушан быў сам разбурыць зробленае: зноў унушыць туземцам страх перад «белымі» і недавер'е да іх. Горка гэта было Маклаю, але ён не хацеў дапусціць, каб плёны яго бескарыслівай працы, на шкоду туземцаў, скарысталі гандляры і прамыслоўцы.

Як пераканаўся пасля Міклуха-Маклай, туземцы запомнілі яго наказ слова ў слова і ў дакладнасці выканалі ўсё.

У студзені 1878 года Маклай прыбыў у Сінгапур. Тут ён цяжка захварэў. Урачы патрабавалі, каб ён паехаў адпачываць і лячыцца, «а не, дык, — пагражалі яны, — падарожнік акажацца вымушаным зрабіць падарожжа на той свет». Нехаця Міклуха-Маклай перасяліўся ў Сідней. У Сіднеі ён прадаўжаў работу па вывучэнню мозга храстковых рыб, пачатую ім яшчэ ў юнацтве, і рабіў антрапалагічныя назіранні над туземцамі, якія зрэдку пападалі ў шпіталь з астравоў Акіяніі.

Работа яго была перарвана трывожнымі весткамі. Распаўсюдзіўся слых, што Аўстралійскі Саюз збіраецца захапіць усходні бераг Новай Гвінеі. Тое, чаго кожны дзень асцерагаўся Міклуха-Маклай, здавалася, павінна было вось-вось адбыцца. Ён не мог заставацца аб'якавым да гэтай падзеі. Папуасы бухты «Астралябіі» не былі для яго нейкім агульным, абстрактным паняццем; гэта былі людзі — Туй і Банем, Кады-Баро, Мотэ...

Ён безадкладна накіраваў пратэст «Высокаму Камісару яе Брытанскай Вялікасці» сэру Артуру Гардону.

«...я рашыў узяць голас у імя праў чалавека... і звярнуць Вашу ўвагу на небяспеку, якая пагражае знішчыць назаўсёды добрабыт тысяч людзей, не зрабіўшых іншага злачынства, акрамя прыналежнасці да другой расы, чым наша, і сваёй слабасці».

Ён заклікае «Высокага Камісара»:

«...папярэдзіць рад несправядлівых забойстваў, пазбавіць на будучыя часы цывілізацыю ад ганьбы збівання жанчын і дзяцей пад відам «заслужанай помсты».

Ці верыў Міклуха-Маклай, што «Высокі Камісар» абароніць туземцаў? Відаць, не вельмі. З памяці нельга было выкрэсліць «...канчатковага знішчэння туземцаў

Тасманіі і паступовага, якое і да гэтага часу прадаўжаецца, знішчэння аўстралійцаў».

Ён ведаў сэра Артура Гардона як чалавека зычлівага, «які не лічыць белы колер скуры зарукай за справядлівасць патрабавання і справядлівасць справы». ...Відаць, толькі на асабістых якасцях сэра Гардона і грунтаваў Маклай сваю надзею.

Але як-бы там ні было, надзея яго была не вельмі моцная, таму што ён напісаў:

«Справядлівасць маіх довадаў, бадай, акажацца важнай прычынай таго, што мой ліст застанецца без жадаемых вынікаў».

У сакавіку 1879 года Міклуха-Маклай зрабіў новае падарожжа на астравы Ціхага акіяна.

«Мне здаецца вельмі важным, — паведаміў ён, накіроўваючыся ў плаванне, аднаму з сваіх вучоных калег, — бачыць самому як мага большую колькасць рознавіднасцей меланезійскага племені; мець магчымасць некалькі дзён, нават некалькі гадзін самому назіраць туземцаў у іх на радзіме, у іх штодзённай абстаноўцы, больш значаць, чым паўторнае чытанне ўсяго напісанага пра іх».

Але не толькі жаданне вывучыць туземцаў астравоў Меланезіі кіравала падарожнікам у зробленай ім паездцы. Ён спадзяваўся зноў пабыць на Беразе Маклая. Ён пісаў маці, што павінен «стрымаць слова, дадзенае прыяцелям, асабліва калі ім пагражае хуткая небяспека сутычкі з іх будучымі непрамірымымі ворагамі». Заклучаючы ўмову са шкіперам трохмачтавай амерыканскай шхуны «Sattie F. Caller», якая накіроўвалася на астравы Нова-Гебрыдскія, Агамец, Адміралцейства і Саламонавы для лоўлі трэпанга і скупкі перламутру і жэмчугу, ён абавязаў шкіпера, скончыўшы камерцыю, заехаць у бухту «Астралябіі». Кантракт гэты, між іншым, цікавы і тым, што, накіроўваючыся на астравы Адміралцейства, дзе туземцы былі вельмі настроены супроць белых махлярствам і жорсткасцямі трэдэраў, Міклуха-Маклай палічыў неабходным увесці ў свой кантракт з капітанам шхуны наступны пункт:

«У тым выпадку, калі містэр Маклай будзе забіты туземцамі аднаго з астравоў, капітан Вэбер абавязваецца не рабіць ніякіх гвалтаў над імі пад відам пакарання».

Так, нават думаючы аб уласнай смерці, ён прадаўжаў клапаціцца аб тых, хто, даведзены да адчаю несправядлівасцю і карыслівасцю трэдэраў, мог-бы забіць яго.

«Віна белых перад астраўлянамі Ціхага акіяна, на маю думку, такая вялізная, — растлумачваў ён, — што ўсякае так званае «пакаранне» толькі павялічвае колькасць злачынстваў».

Ён не жадаў, каб яго смерць стала прычынай для новых гвалтаў над туземцамі з боку каланіяльных захопнікаў.

21 жніўня шхуна кінула якар ля маленькага вострава Андра. Спакусіўшы шкіпера багатай здабычай трэпанга, Маклай угаварыў яго зайсці на гэты астравок. У 1876 годзе «Марская птушка» некалькі дзён прастаяла ля гэтага вострава, падарожнік паспеў завязаць дружбу з туземцамі, і цяпер яму хацелася праверыць і пашырыць свае ранейшыя назіранні. Акрамя таго, яму цікава было даведацца, што стала з малайцам Ахматам і трэдэрам Пальдзі.

Туземцы на востраве заўважылі шхуну. Дзве пірогі адчалілі ад берага і пайшлі ёй насустрач.

«Па размове і па жэстах можна было заўважыць, — піша Маклай, — што ніхто на пірогах не пазнае шхуны (якая ніколі і не была тут), і туземцы не бачаць на ёй ні аднаго знаёмага твару (я быў адзіным, каго яны маглі-б пазнаць). Паміж тых, што набліжаліся, я і сам не пазнаў ні адной знаёмай фізіяноміі. Нечакана прагучэўшы вокліч «Макрай», паказаў, што мяне пазналі. Паміж людзьмі на пірогах завязалася ажыўленая размова, у якой часта чулася маё імя. Туземцы адзін за адным падняліся на трап, а пасля на палубу. Там яны акружылі мяне, працягваючы рукі, гладзячы па плячы і па спіне, паўтараючы маё імя з дабаўленнем «уян, уян» (добры, добры) і «кавас, кавас» (сябра, сябра). Асабліва мітусіўся туземец, які першы пазнаў мяне... Яго звалі Кахэм, што ён мне сам абвясціў, удараючы сябе ў грудзі...»

«Я з'ехаў з Қахэмам і іншымі туземцамі на бераг і быў сустрэты натоўпам хлопчыкаў і дзяўчынак, якія ўсе крычалі, — хто крычаў «Макрай», хто «уян», хто працягваў ужо руку і крычаў: «буаяб, буаяб» (бісер).

«Сеўшы ля адной з «ум-камаль» (хаціна для мужчын), ...я дастаў сваю запісную кнігу 1876 года і стаў гучна чытаць запісання ў ёй імёны жыхароў вёскі. Эфект быў здзіўляючы. Усе ўскочылі і сталі крычаць: «Макрай уян! уян! уян!» Калі яны супакоіліся, я зноў стаў называць імёны; некаторыя адклікаліся самі; за іншых адклікаліся другія, гаворачы «рымат» — памёр, часам дадаючы: «салаю» — непрыяцель, што азначала, відаць, што чалавек быў забіты непрыяцелем... Адным словам, туземцы хутка адчулі, што знайшлі ва мне старога знаёмага, што я разумею іх, цікаўлюся імі і не думаю зрабіць ім шкоду або абмануць іх пры гандлі, якім, як яны хутка ўпэўніліся, я і не займаўся. Я раздаў узяты з сабою бісер жанчынам і дзецям; кожная або кожны падыходзіў да мяне з лістком, сарваным з бліжэйшага куста, на які я адсыпаў патроху бісеру з невялікага слоіка... Тым з дзяцей, якія мне больш падабаліся, я завязваў вышэй локця па істужачцы чырвонай тканіны, якою дзедзі засталіся вельмі задаволены...»

Калі Міклуха-Маклай, пераначаваўшы на шхуне, раніцай зноў з'ехаў на бераг, дзедзі, упрыгожаныя чырвонымі істужачкамі, не адыходзілі ад яго ні на крок і ўсяляк стараліся ўслужыць яму. Яны прывязалі яго ложка да маладога фікуса і прынеслі яму какасовых арэхаў для піцця.

«Пасля шуму і мітусні на шхуне, — запісвае Маклай, — у цяні вялізных дрэў, любуючыся прыгожай панарамай астравоў, мора і гор, я літаральна «цешыўся адпачынкам», але, — дадае ён тут-жа, — аддавацца далей спакою было нялёгка: усё навакольнае было такім цікавым!»

І, не даўшы сабе адпачыць у гамаку, Маклай зноў бярэцца за сваю звычайную працу. Растуць у запісных кніжках запісы і рысункі; расце калекцыя папуаскага пасудку і зброі: сякер, нажоў з бамбуку і нажоў з маладых ракавін. Аднак, як заўсёды і ўсюды, акрамя ўзроўню матэрыяльнай культуры, вучонага цікаваць звычкі і норавы туземцаў і, калі можна так сказаць, узровень іх духоўнай культуры.

«Бацькі і наогул дарослыя абыходзяцца з дзецьмі з надзвычайнай мяккасцю і дабратай, — запісвае ён, — і амаль ніколі іх не караюць».

Праз некалькі дзён падарожніку давялося прысутнічаць пры адбыванні пахавальнага абраду. Таксама, як і на Беразе Маклая, абрад складаўся галоўным чынам з прарэзлівага выцця і нястрымных танцаў вымазаных чорнай фарбаю жанчын.

«Недалёка ад дзвярэй, на зямлі, пакрытай цыноўкай, ляжаў нябожчык, акружаны некалькімі жанчынамі, якія цягнулі сумную песню, між тым як дзве або тры гучна, колькі было сілы, галасілі. Раптам адна з жанчын, страшэнна лемантуючы, кінулася абдымаць памёршага, прытулілася да грудзей яго і рукой стала гладзіць твар; другая кінулася абдымаць яго калені. За дзвярыма пачуліся крыкі трэцяй... На ёй віднеўся пясок, і кроў цякла з ран на твары, грудзях, руках. Пералезшы праз высокі парог хаціны, плаксіва нешта напяваючы, хістаючыся і як-бы прытанцоўваючы, не глядзячы ні на кога, яна паволі наблізілася да нябожчыка, ад якога другія жанчыны тады адступілі.

З прарэзлівым крыкам, зрываючы з сябе апошні шматок адзежы, прышоўшая кінулася на мёртвага і стала тузаць то за адзін, то за другі бок; прыпадымала яго галаву, трэсла за плечы, старанна клікала яго, як-бы жадаючы разбудзіць мёртвага. Ускочыўшы зноў на ногі, уся ў поце, у крыві і ў гразі, яна прынялася вытанцоўваць нейкі дзіўны танец, напяваючы самым жаласлівым голасам незразумелыя для мяне словы. Я прытуліўся ў вуглу хаціны і адтуль сачыў за тым, што адбывалася. Сцэна была такая незвычайная, што мне здавалася— я бачу нейкі дзіўны сон...»

«Аднак, — піша Маклай, — ва ўсіх завываннях і жэстах можна было заўважыць многа штучнага, завучанага. Звычай гэтага патрабаваў, пачуццё адступала на другі план... Як толькі галоўная жонка пакінула труп і была заменена другой, яна адразу перайшла ад шалёных крыкаў і жэстыкуляцый да простага размовы... Яна рабіла ўражанне актрысы, якая сышла са сцэны».

Але сярод гэтага штучнага рытуалу, якога патрабаваў звычай, Міклуха-Маклай паспеў заўважыць і глыбокае шчырае гора.

«Выходзячы з хаціны, я прайшоў міма жанчыны, якая сядзела ля берага. Гэта была, відавочна, сястра або адна з маладых жонак памёршага. З заплюшчаных вачэй цяклі ручаём слёзы, вусны нешта мармыталі: бессвядома вадзіла яна па пяску рукамі; часам, як дзіця, зграбала яна пясок у кучкі, потым зноў раўняла ўсё рукою. Я прайшоў міма, затым спыніўся, пастаяў даволі доўга, глядзячы на яе, але яна мяне не бачыла і не чула...»

6 лістапада Міклуха-Маклай накіраваўся ў вёску Суоу, дзе, як яму гаварылі, знаходзіўся ў палоне ў туземцаў малаец Ахмат, былы матрос шхуны «Марская птушка». Падарожнік хацеў выручыць бедака-малайца, ды і многае спадзяваўся ад яго разведцаў: бо Ахмат прабыў на востраве каля трох гадоў і міжвольна добра вывучыў звычкі і норавы туземцаў.

Мерапрыемства было небяспечнае: туземцы вёскі Суоу знаходзіліся ў варожых адносінах з суседзямі, славіліся жорсткасцю і людаедствам. Не жадаючы, каб яго ўтрымлівалі або навязвалі яму ахову, Маклай накіраваўся ў Суоу, нікому не сказаўшы, у суправаджэнні туземцаў Кахэма і Падако. Капітану-ж ён пакінуў запіску, у якой яшчэ раз напамінаў аб угаворы: нікога не караць, калі яго заб'юць.

«Без прыгод прысталі мы да прыстані вёскі Суоу. Я палічыў лепш застацца ў пірозе, а ў вёску, якая знаходзілася на ўзгорку, паслаў Падака, каб ён прывёў Ахмата зараз-жа. Не прайшло і пяці мінут, як Ахмат, акружаны натоўпам жыхароў Суоу, падышоў да пірогі... Спачатку ён нічога не мог сказаць — не ведаю, ад нясмеласці або хвалявання. Некалькі малайскіх слоў, сказаных мною, падбадзёрылі яго. Ён мне адказваў, што яго ўтрымліваюць тут як палонніка і што ён жадае, калі толькі магчыма, паехаць са мною; што гэта будзе, аднак, залежаць ад мяне, таму што туземцы Суоу не адпускаць яго без выкупу, а ў яго нічога няма. Я суцешыў Ахмата, сказаўшы, што выкуп я заплачу і маю намер зрабіць гэта сёння-ж...

Я паспяшыў на шхуну. Пры развітанні Ахмат быў вельмі расчулены, ледзь не плакаў, хацеў цалаваць мне рукі. Ён прасіў мяне прывезці яму з сабою са шхуны пару старых панталонаў і якую-небудзь кашулю, таму

што, гаварыў ён, яму было-б няёмка з'явіцца на шхуну ў вопратцы дзікуноў.

Я стрымаў слова і, не гледзячы на стомленасць, паехаў за былым палоннікам, як абяцаў, к тром гадзінам. Выкуп за яго быў з наступных рэчаў: вялікая амерыканская сякера, 6 сажняў чырвонай баваўнянай тканіны, 3 вялікія нажы, 12 вялікіх кавалкаў жалеза, палавіна какасавай шкарлупы бісера, 2 яшчыкі запалак...»

Вярнуўшыся на шхуну, Маклай пачаў распытваць Ахмата аб бачаным і перажытым. Ахмат расказаў, што туземцы купляюць сабе двух, а то і пяцярых жонак; што начальнікі ў іх ёсць, але ўлада іх залежыць хутчэй ад асабістага іх характару, чым ад тытула і становішча; што людаедства тут бывае нярэдка; што сам ён, між іншым, не можа асабліва скардзіцца на туземцаў: з ім туземцы абыходзіліся добра. Вось толькі за жонак яму

сваіх дзяўчат не аддавалі...

— А дзе Пальдзі? — перабіў апавядальніка Маклай.

— Забіты, — адказаў малаец.

«Saddie F. Caller» прастаяла ля вострава Андра дзён дзесяць; шкіпер, нагрузіўшы шхуну лепшым гатункам трэпанга, збіраўся ў дарогу. Ён гатоў быў выканаць прынятае на сябе абавязацельства і адвезці падарожніка ў заліў «Астралябіі».

Але яго камерцыйная дзейнасць прышлася не да густу Маклаю. Нагледзеўшыся, як у абмен на трэпанг і перламутр капітан Вэбер і яго спадручныя збываюць туземцам усялякі хлам, Міклуха-Маклай рашыў, што лепш сам не паедзе ў бухту «Астралябіі», чым прывязе з сабой падобных гасцей. З неахвотай вучоны вызваліў шкіпера ад яго абавязацельства.

Аб'ездзіўшы астравы Нова-Гебрыдскія, Адміралцейства, астравы Банкаса, Агамеса і Саламонавы, шхуна ў студзені 1880 года кінула якар ля вострава Базілакі. Тут падарожніку стала вядома, што на суседні астравок — Тэсце — у хуткім часе павінен прыбыць місіянёрскі пароход, які робіць інспектарскую паездку ўздоўж поўднёва-

га берага Новай Гвінеі. Маклай рашыў пакінуць шхуну і перабрацца на параход. На поўднёвым беразе Новай Гвінеі ён яшчэ ніколі не быў; акрамя таго, яму хацелася вырашыць пытанне: ці сапраўды, як сцвярджаюць місіянеры, там жыве нейкае асобае жоўтае племя, якое адзначаецца ад другіх, цёмнаскурых, плямён?

Параход накіраваўся ў Ануапату — порт Марэсбі, робячы стаянкі ля прыбрэжных вёсак. Прыпынкі былі на руку Маклаю: ён усюды прадаўжаў свае назіранні. У вёсцы Бар-Бара ён заўважыў у жанчын дзіўную дэфармацыю галавы: у многіх поперека чэрапа ішла вузкая ўціснутая лінія. Маклай хутка зразумеў, чаму ўтвараецца такая ўціснутасць: яе выклікае вярхоўка, якой дзяўчынкi з ранніх год абвязваюць сабе галовы; на вярхоўцы вісіць мяшок, а ў мяшку яныносяць цяжкасці.

Ва ўсіх вёсках Міклуха-Маклай разглядаў і зрысоўваў узор татуіровак, якімі былі ўпрыгожаны туземныя жанчыны. Ён знайшоў, што пэўны арнамент характэрны для туземцаў пэўнай мясцовасці; узор перадаецца па спадчыне, з пакалення ў пакаленне, і, такім чынам, можа часам падказаць этнографу, адкуль перасялілася тое ці іншае племя.

Татуіроўка вельмі зацікавіла яго. «Паколькі некаторыя жанчыны, гадоў дваццаці пяці, татуіраваны з галавы да каленяў, — заносіць ён у дзённік у вёсцы Карапуні, — я стаў сумнявацца, каб аперацыя гэтая магла быць звязана са значным болем».

Падарожнік рашыў праверыць сваю здагадку. Ён аддаў у распараджэнне жанчын левае плячо. Яны палажылі яго на цыноўку; адна памачыла палачку ў вадку з вугалем і нарысавала на скуры Маклая выбраны ім узор; другая, узброіўшыся вострым шыпам і малаточкам, стала хутка ўтыкаць шып у скрив, удараючы па ім малаточкам. Шып пранікаў «міліметры на два ўглыб», паведамаў Маклай, які любіў дакладнасць

«Хутка ўвесь чорны рысунак зрабіўся чырванаватым ад выступаўшай пры кожным уколе крыві...» «Заплаціўшы аператаршам і іх памочніцам, ... я вярнуўся дадому, пераканаўшыся, што аперацыя звязана з параўнальна нязначным болем».

Праз два з паловай месяцы параход прыбыў у Ануапату.

Міклуха-Маклай узяўся за пошукі «жоўтых людзей». Аднак чуткі аб існаванні асабага жоўтага племені не пацвердзіліся. Маклай устанавіў толькі, што жыхары многіх вёсак поўднёвага берага Новай Гвінеі маюць невялікую прымесь палінезійскай крыві.

З Ануапаты падарожнік выехаў у красавіку 1880 года. Але не надоўга: у жніўні 1881 года яму давялося другі раз наведаць поўднёвы бераг Новай Гвінеі па зусім асаблівай прычыне.

Ён ездзіў у Аўстралію; зрабіў экскурсію ўглыб краіны ў пошуках племені «безвалосых людзей», аб якіх яму паведамялі (сапраўды, на рацэ Балоне ён знайшоў безвалосых туземцаў, але не племя, а адну толькі сям'ю), і, ажыццяўляючы сваю даўнейшую мару, арганізаваў у Сіднеі заалагічную станцыю для вывучэння марскай фауны... Аднак непакой за лёс людзей зноў адарваў яго ад заняткаў па вывучэнню жывёл.

Аб паўторнай паездцы на поўднёвы бераг Новай Гвінеі ён раскажаў так:

«У вёсцы Кало былі забіты папуасамі чацвёрта місіянераў... Даведаўшыся аб гэтым, камадор англійскай марскай станцыі Вільсан палічыў неабходным сурова пакараць жыхароў вёскі Кало і для гэтага асабіста накіраваўся на месца злачынства. Паколькі я... быў знаём з мясцовымі ўмовамі, то стараўся пераканаць камадора Вільсана, што забойства, відаць, было справай нямногіх і што несправядліва было-б з-за нямногіх, сапраўды вінаватых, пакараць усіх жыхароў вёскі, у якой налічвалася каля двух тысяч чалавек. Камадор, згаджаючыся ў прынцыпе з маімі довадамі, знаходзіў, аднак, вельмі цяжкім выявіць сапраўдных віноўнікаў і меркаваў, што для прыкладу навучання туземцаў і падтрымання значэння англійскага флоту нічога не застаецца, як спаліць усю вёску. Але паколькі я працягваў настойваць на сваім і запэўніваў, што знайсці вінаватых можна, то Вільсан прапанаваў мне накіравацца з ім.

План мой зусім удаўся: замест спалення вёскі і пагалоўнага знішчэння жыхароў усё абмежавалася некалькімі забітымі ў сутычцы, у якой загінуў галоўны віноўнік забойства,... начальнік вёскі, Квайпо...»

Паездка была кароткатэрміновай. Ажыццявіўшы сваё высокароднае заступніцтва, Міклуха-Маклай вярнуўся ў Сіднеі і зноў узяўся за свае работы на марскай заала-

гічнай станцыі. Неўзабаве ў яго жыцці адбылася вялікая падзея. У лютым 1882 года ў Мельбурн прыбыла руская эскадра. Даўно ўжо падарожнік марыў пабыць на радзіме, якую пакінуў дванаццаць год назад. Цяпер ён скарыстаў выпадак, і праз поўгода броненосец «Пётр Вялікі» даставіў яго ў Кранштат.

Паехаў Міклуха-Маклай з Расіі нікому невядомым студэнтам; вярнуўся славутым даследчыкам, за кожным крокам якога сачыла еўрапейская прэса. У 1892 годзе французскі гісторык Мано надрукаваў аб Міклуха-Маклаю вялікі захапляючы артыкул. Схіляючыся перад высокародствам і мужнасцю рускага падарожніка, перад гуманістычным сэнсам яго навуковых работ, ён назваў яго «адным з самых лепшых людзей, якія з'яўляліся калі-небудзь на нашай планеце...» У Расіі Міклуха-Маклай атрымаў пісьмо ад Льва Талстога.

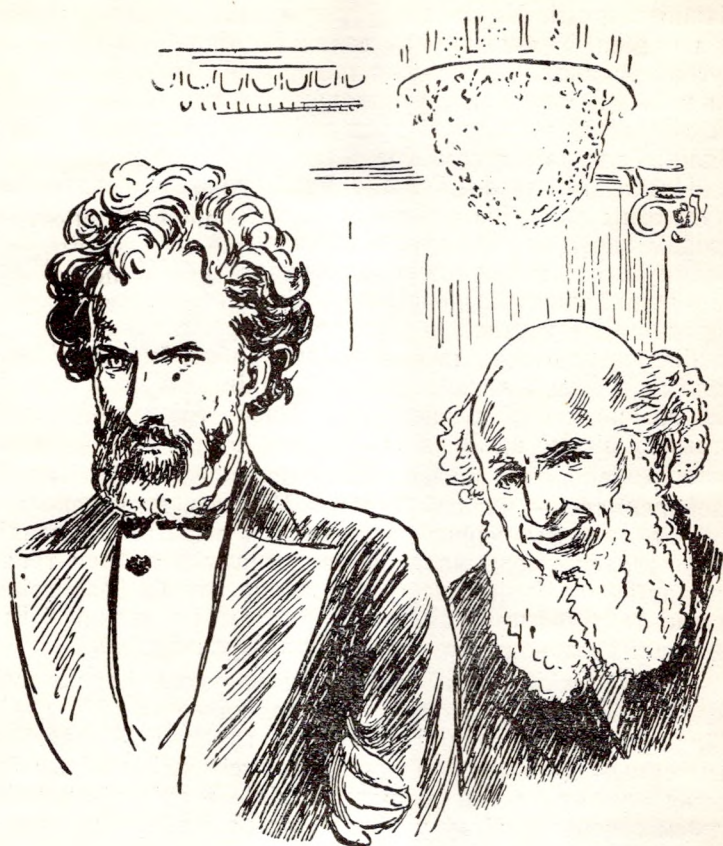
«...расчульвае і прыводзіць у захапленне ў Вашай дзейнасці тое, — напісаў Талстой Маклаю, што, наколькі мне вядома, Вы першы несумненным вопытам даказалі, што чалавек усюды чалавек, гэта значыць добрая таварыская істота, у зносіны з якім можна і трэба ўваходзіць толькі дабром і праўдай, а не гарматамі і гарэлкай, і Вы даказалі гэта подзвігам сапраўднай мужнасці...»

Талстой схільны быў трактаваць навуковы і грамадскі подзвіг Міклуха-Маклая, як пацверджанне сваёй рэлігійнай тэорыі «непраціўлення злу гвалтам», надаючы тым самым дзейнасці падарожніка зусім неўласцівыя ёй рысы; але, як-бы там ні было, вялікі рускі пісьменнік адным з першых вітаў у Маклаі сябра і абаронцу заняволеных народаў.

У канцы кастрычніка ўсе рускія газеты надрукавалі паведамленне аб тым, што ў бліжэйшыя дні ў Пецербургу, у зале Геаграфічнага, а потым Тэхнічнага таварыства, выступіць з дакладамі аб сваіх падарожжах Міклуха-Маклай.

Настала 29 верасня 1882 года — дзень першага паяўлення Міклуха-Маклая перад рускай грамадскасцю. Зала Геаграфічнага таварыства была перапоўнена. Людзі стаялі ў праходах, стаялі ў сумежным пакоі.

«Роўна ў 8 гадзін вечара, — паведамляе «Петербургскі лiсток», — віцэ-старшыня таварыства П. П. Семёнаў увёў пад руку нашага падарожніка. Пры яго паяў-

ленні прагучэў аглушальны гром апладысmentaў, які доўга не змаўкаў. За стол прэзідыума шпарка ўвайшоў, ужо аздоблены сівізной, Н. Н. Міклуха-Маклай, кожная рыса якога гаварыла аб сіле характару...»

«Шаноўныя васпані і шаноўныя васпаны! Праз восем дзён споўніцца 12 гадоў, як у гэтай-жа зале я паведаміў панам членам Геаграфічнага таварыства праграму мяркуемых даследаванняў на астравах Ціхага акіяна. — так пачаў свой даклад Міклуха-Маклай, даклад-справаздачу, даклад-рапарт вучонага вышэйшай географічнай установе Расіі. — Цяпер, вярнуўшыся, магу сказаць, што выканаў абяцанне, дадзенае мною Геаграфічнаму таварыству:

зрабіць усё, што будзе ў маіх сілах, каб мерапрыемства не засталася без карысці для навукі».

Усе газеты надрукавалі падрабязныя агляды лекцый Міклуха-Маклая. Карэспандэнты адзінадушна адзначалі глыбокую ўвагу аўдыторыі да ціхай, пазбаўленай усялякіх знешніх эфектаў, змястоўнай і сціплай прамовы гэтага бледнага, стомленага чалавека.

«Кожны, хто слухаў яго, разумеў, — пісаў адзін журналіст, — што ён гаворыць толькі пра ўду, што ён расказвае толькі тое, што сам бачыў, нічога не перадаючы з чужых слоў і заўсёды правяраючы на месцы вядомае яму чужое назіранне».

Міклуха-Маклай атрымаў некалькі прывітальных адрасоў ад студэнцтва і ад навуковых таварыстваў Расіі. Калі ён прыехаў у Маскву і зноў выступіў са сваімі дакладамі, Таварыства аматараў прыродазнаўства прысудзіла яму за работы па этнаграфіі і антрапалогіі залаты медаль. Ведаючы, што многія падарожжы вучоны вымушаны быў рабіць на ўласныя мізэрныя сродкі, а часам і ў доўг, таму што сумы, якія пасылаліся яму Геаграфічным таварыствам, былі нязначныя, таварыства выклапатала яму 12 тысяч рублёў з дзяржаўных сродкаў на аплату даўгоў і 8 тысяч — на апрацоўку матэрыялаў, якія засталіся ў Сіднеі.

Цар Александр III абяцаў выдаць рукапісы Міклуха-Маклая на ўласны кошт.

Аднак не ўсе радаваліся поспехам адважнага вучонага. Не ўсім была па душы яго абарона цёмнаскурых. У кулуарах скептыкі і нядобразычліўцы паціскалі плячыма:

— Выбачайце, ды што ён зрабіў? Прывёз нейкія рысуначкі, гліняныя гаршкі... Што тут такога? Недавучаны студэнт, які разыгрывае добрадзюя роду чалавечага... Ды ён і ў дзікуноў амаль не жыве — сядзеў усё ў Сіднеі. Ды і што цікавага ў гэтых дзікунах?

Цар так і не выканаў свайго абяцання. Працы Міклуха-Маклая былі надрукаваны ўпершыню толькі пасля Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыі.

«Не глядзячы на тое, што назіранні вучонага-падарожніка датычаць туземцаў Новай Гвінеі, Малайскага архіпелага і Аўстраліі, у агульным расавым пытанні яны могуць мець павучальнае значэнне і для нас», пісаў адзін праніклівы журналіст.

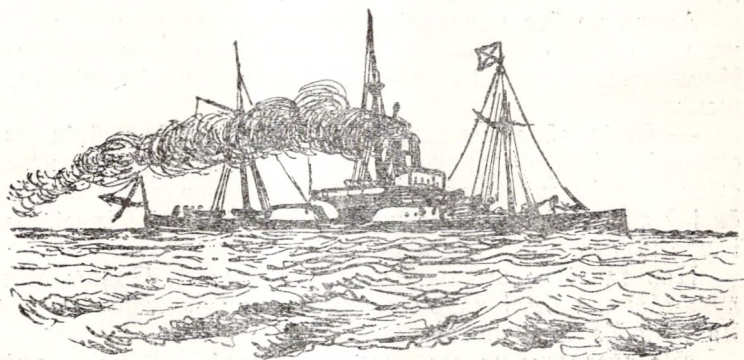
Вось таму і насцярожыліся чыноўніцкія, рэакцыйныя колы царскай Расіі. Папуасы былі далёка, але забітыя чувашы, мардва, вагулы — блізка, пад бокам...

Спачатку гэта была толькі насцярожанасць, гэта быў толькі шэпт аб няпэўнасці навуковых заслуг, пазней шэпт узмацнеў і ператварыўся ў гучны паклёп.

...У канцы 1882 года вучоны пакінуў Расію, каб прадаўжаць свае даследаванні. Выпадак дапамог яму яшчэ раз пабыць на Беразе Маклая. Калі параход даставіў яго ў Батавію, аказалася, што на рэйдзе стаіць і грузіцца вугалем рускі карвет «Скобелеў». Камандзір карвета контр-адмірал Капытаў згадзіўся даставіць падарожніка на Новую Гвінею, хоць яму гэта і было не зусім па дарозе.

Міклуха-Маклай перабраўся на карабэль. Памятаючы, як радаваліся некалі туземцы, убачыўшы на палубе кліпера «Ізмурд» быка, ён па дарозе на адным з Малукскіх астравоў, у Амбоіне, набыў у падарунак сваім сябрам двух коз і двух зебу: бычка і цялушку.

17 сакавіка 1883 года Міклуха-Маклай апошні раз высадзіўся на сваім беразе.

1883
Дзэнник

САКАВІК

сышоў на бераг, на мысок Абсервацыі, і, убачыўшы там некалькі старых знаёмых з Гумбу, сказаў ім, што буду заўтра раніцай у Бонгу і што для карвета патрэбна правізія: свінні, таро, бананы і г. д. Баючыся ліхаманкі, я не рызыкнуў у той-жа вечар накіравацца ў іншыя вёскі і вярнуўся на карвет.

18 сакавіка адмірал, некалькі афіцэраў і я сышлі на бераг каля вёскі Бонгу. У суправаджэнні туземцаў, якія, перапыняючы адзін другога, распытвалі мяне, дзе я буду жыць, калі пачаць будаваць мне хаціну і г. д., мы абышлі вёску. Яна паказалася мне гэты раз неяк меншай і больш запушчанай, чым у 1876—1877 гадах. Прыпомніўшы размяшчэнне вёскі, я хутка заўважыў, што цэлыя дзве пляцоўкі з акружаючымі іх хацінамі ператварыліся ў пустэчу. Пляцоўкі зараслі травой, а на руінах хацін рос хмызняк. На мае пытанні мне растлумачылі, што з туземцаў, якія жылі ў гэтых хацінах, адны памерлі, а другія выселіся.

Згодна маіх інструкцый, дадзеных пры ад'ездзе ў 1877 годзе, усе дзяўчаты і маладыя жанчыны былі схаваны; засталася толькі некалькі агідных старых. Помнячы таксама мае парады, туземцы з'явіліся не толькі без зброі, але нават і без усякага ўпрыгожання. Выгляд у іх таму быў сённа досыць мізэрны (дзікія, без упрыгожанняў, калматыя, нагадваюць адзетага ў лахманы еўрапей-

ца), — тым больш, што амаль уся моладзь адсутнічала. Адны былі ў Багаці з выпадку святкавання там вялікага «ая» і «муна», іншыя, відаць, — у лесе, ахоўваючы жанчын.

Мой стары прыяцель Саул раскажаў мне доўгую гісторыю аб «тамо інгліс»¹, затым аб прыходзе ў Гарагасі «абадам Маклай» (брата Маклая), як яны, відаць, называлі п. Рамілы².

Успомніўшы, што я яшчэ не бачыў Туя, я перапыніў размову пытаннем аб ім.

— Туй муэн сен (Туй памёр), — адказаў мне Саул.

Я вельмі пашкадаваў свайго старога прыяцеля.

Я выклікаў сярод туземцаў Бонгу вялікае хваляванне, аб'явіўшы, што прывёз ім быка, карову, казла і коз. Усе паўтаралі за мною імёны гэтых жывёл; усе хацелі іх бачыць зараз-жа. Я аб'явіў, што для прывезенай жывёлы трэба пабудаваць агарожу, каб жывёлы не паўцякалі. Туземцы многа гаварылі, але ніхто не браўся за справу.

Яшчэ раней я пераканаўся, што калі даць туземцам якую-небудзь рэч для агульнага карыстання, даць усім разам, а не выключна каму-небудзь аднаму, гэта заўсё-

¹ «Пасля майго ад'езду, — дакладваў падарожнік Геаграфічнаму таварыству, — прышла з Мельбурна на Бераг Маклая англійская шхуна з золаташукальнікамі, якія меркавалі, што я стаіў наяўнасць там золата... Яны знайшлі маю хаціну ў тым выглядзе, як я яе пакінуў; дзверы і замок былі цэлы, плантацыя каля дому ўтрымлівалася так добра, што мела выгляд саду. Калі містэр П., удзельнік экспедыцыі, дакрануўся да замка — поўтузіна рук схопілі яго; папуасы растлумачылі яму знакамі, што ўсё тут належыць Маклаю і яму няма чаго тут шукаць. Дэманстрацыя гэтая была такой унушальнай, што белыя паспяшылі пайсці».

² Рамілы — англійскі чыноўнік, які наведваў на англійскім ваенным судне бухту «Астралябіі».

«П. Рамілы, — паведаміў Міклуха-Маклай у тым-жа дакладзе, — меў выпадак бачыцца са мною ў Сіднеі, і я перадаў яму тыя знакі і словы, па якіх ён мог быць пазнаны туземцамі, як сябра Маклая. З расказу п. Рамілы пасля яго звароту я пераканаўся, што ўсе, нават найменшыя падрабязнасці маіх парад былі выкананы папуасамі. Так, на працягу многіх гадзін, пакуль ён не зрабіў вядомых знакаў, ні адзін чалавек не асмелваўся падплысці ў сваёй пірозе да шхуны, але як толькі ён зрабіў знакі і сказаў умоўныя словы, якія я яго навучыў, — імгненна ўсё змянілася. Дзесяткі пірог падплылі да шхуны, і ўсе пачалі крычаць, вымаўляючы пастаянна маё імя: «Маклай». Тады п. Рамілы адрэкамендаваўся ім як «брат Маклая». Пасля гэтага ён быў адведзены да майго дому і наогул сустрэты туземцамі ў вышэйшай ступені прыязна».

Есць падставы меркаваць, што Рамілы быў агентам, зварок падсланым да Міклуха-Маклая.

ды акажацца памылкай: ніхто з іх не будзе клапаціцца аб агульнай уласнасці. Аднак падараваць прывезеную жывёлу каму-небудзь аднаму ці даць ім адну жывёлу на некалькі асоб таксама здавалася мне няправільным.

Сказаўшы, што я прывяду быка, карову і коз на заходзе сонца, я накіраваўся да таго месца, дзе ў 1876 — 1877 гадах стаяў мой дом.

Прышоўшы туды, я амаль не пазнаў мясцовасці. Пад вялікімі дрэвамі, якія некалі акружалі мой дом, рос цяпер усюды вялікі хмызняк; толькі месцамі, зрэдку, праглядвалі паміж зелянінай пасаджаныя мною какосавыя пальмы, бананы і мноства дынных дрэў, якія падымаліся высокімі стваламі значнай таўшчыні¹. Замест шырокіх дарожак, якія ўтрымліваліся заўсёды ў вялікай чыстаце, каля маёй хаціны аказаліся цяпер усяго дзве-тры сцежкі, па якіх можна было прабрацца толькі з цяжкасцю.

Я пайшоў проста туды, дзе стаялі абодва дамы. Паміж кустамі я знайшоў поўтузіна яшчэ цэлых паляў. І гэта было ўсё. Калі я прыпамінаў, з якімі клопатамі я будаваў сабе дом, з якім цярпеннем я разводзіў плантацыю, мне з цяжкасцю верылася, што якіх-небудзь пяці-шасці гадоў было дастаткова, каб ператварыць усё ў глухі куток густога лесу. Гэта быў прыклад раскошнай урадлівасці глебы.

Часу на роздум, аднак, у мяне не было. Я загадаў туземцам, якія мяне суправаджалі, расчысціць тое месца, дзе ў 1878 годзе ў мяне расла кукуруза і дзе, як мне паказалася, хмызняк быў не такі густы. Я загадаў вырываць з карэннямі невялікія дрэўцы, што пры вялікай колькасці рабочых руж аказалася зусім няцяжка. Расчышчанае месца на прасторы некалькіх квадратных сажняў было ўскапана матросамі, якія ўзялі з сабою жалезныя лапаты.

Я паслаў туземцаў па ваду, а сам з дапамогай свайго слугі амбоінца Яна і матросаў стаў саджаць маладыя расліны і насенне, якія я прывёз з Амбоіны. Прынесена ў бамбуках вада паслужыла для палівання пасаджаных раслін. Не пасадзіў я толькі насення кавы, аддаўшы яго Сауду і некаторым другім туземцам, з тым, каб яны перадалі яго жыхарам горных вёсак: для кававага дрэва

¹ Наогул я заўважыў, што дыннае дрэва вельмі хутка акліматызавалася на Беразе Маклая. Цяпер няма вёскі, дзе-б яно не расло. *Заўвага Міклуха-Маклая.*

горны клімат падыходзіць больш, чым клімат Берага Маклая.

Туземцы, відаць, цікавіліся ўсёй гэтай працэдурай. Тым не менш я не быў упэўнены, што мой эксперымент удала, і нават баяўся, каб на толькі што ўскапаную зямлю не з'явіліся ў той-жа дзень або на другі дзень свінні і не разрылі новую плантацыю; зрабіць-жа дастаткова трывалую агарожу было немагчыма. У мяне не хапіла часу, каб прасачыць за збудаваннем самому, а туземцы былі вельмі ўзрушаны прыходам карвета і пабудовай агарожы для жывёлы ў самой вёсцы.

Я накіраваўся лесам па добра знаёмай сцежцы ў Гарэнду, але і сцежка аказалася вельмі зарослай; невысокі тады хмызняк вырас цяпер у вялікія дрэвы, таму знаёмая сцежка паказалася мне зусім новай. Дабраўшыся, нарэшце, да таго месца, дзе шэсць гадоў таму назад была размешчана вёска Гарэнду, я быў здзіўлены яе змененым выглядам. Замест вялікай вёскі засталіся толькі дзве-тры хаціны; усё зарасло да непазнавальнасці. Мне зрабілася чамусьці так сумна, што я паспяшыў выйсці да мора і накіравацца назад на карвет.

Пасля палуднавання і кароткай сіесты я вярнуўся на бераг і пайшоў зноў у Бонгу. Я адчуваў сябе, як дома, і мне літаральна здаецца, што ні да аднаго месца зямнога шара, дзе мне прыходзілася жыць у час маіх вандраванняў, я не адчуваю такой прывязанасці, як да гэтага берага Новай Гвінеі: кожнае дрэва здавалася мне старым знаёмым.

Калі я прышоў у вёску, вакол мяне сабраўся натоўп. Многіх знаёмых я не мог далічыцца; многія здаліся мне зусім незнаёмымі: у мой апошні прыезд яны былі яшчэ юнакамі, а цяпер у іх саміх былі дзеці. Толькі некаторыя старыя аказаліся маімі старымі прыяцелямі.

Дзве асаблівасці кінуліся мне ў вочы. Па-першае, мне і ўсім акружаючым мяне ўяўлялася, быццам толькі ўчора, а не шэсць гадоў таму назад, я быў у Бонгу апошні раз; па-другое, мне паказалася дзіўным адсутнасць усякай прыязнай дэманстрацыі ў адносінах да мяне з боку папуасаў пасля маёй доўгай адсутнасці. Аднак, падумаўшы крыху, я знайшоў другую асаблівасць зусім зразумелай: я-ж сам нічым асаблівым не выражаў свайго задавальнення пры звароце сюды; што-ж мне здзіўляцца, калі і папуасы не скачуць ад радасці, убачыўшы мяне?

Былі, аднак, і такія сярод іх, якія, прыхінуўшыся да майго пляча, пусцілі слязу і, усхліпваючы, сталі пералічваць памёршых у час маёй адсутнасці: «і гэты памёр, — гаварылі яны, — і гэты, і гэты». Усім хацелася, каб я паранейшаму пасяліўся паміж імі, але гэты раз ужо ў самой весцы; хацелі таксама ведаць, калі я зноў вярнуся і што ім рабіць, калі «тамо інгліс» зноў паявіцца.

Некалькі хлопчыкаў, выпярэджаваючы адзін аднаго і засопшыся, прыбеглі з паведамленнем, што «тамо рус» з «буль баро рус» (вялікая свіння) набліжаюцца ў «кабум ані баро» (у шлюпцы вельмі вялікай). Усе кінуліся бегчы; я таксама пайшоў за натоўпам.

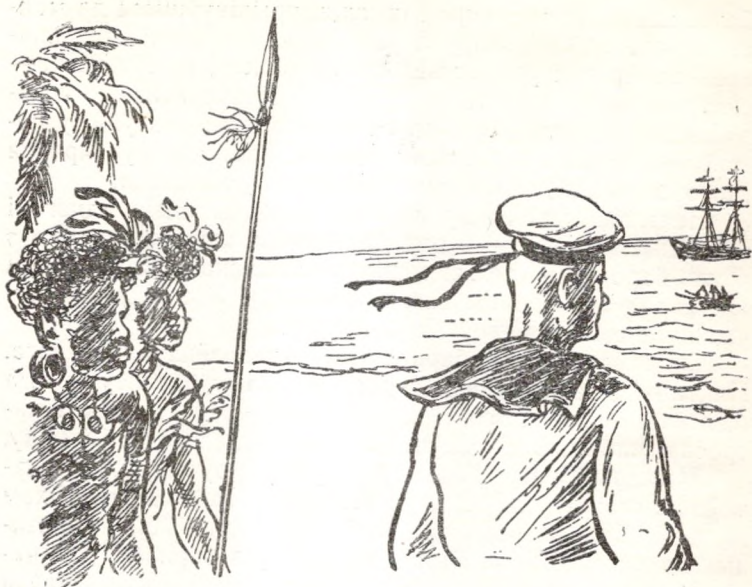
Сапраўды, вялікі баркас ішоў недалёка ад берага. Паколькі з-за пакатасці берага вялікаму баркасу нельга было падысці да яго, афіцэр скамандаваў некалькім матросам, каб яны, закасаўшы панталоны, саскочылі ў ваду.

Жыхары Бонгу, Гарэнду і Гумбу моўчкі вялікім натоўпам стаялі ўздоўж берага, сочачы за кожным рухам людзей. Два матросы трымалі канцы вяровак, прывязаных да рагоў бычка. Бычок выскачыў з баркаса, які нахіліўся на адзін бок, і, апынуўшыся ў вадзе, накіраваўся перш уплаў, а пасля бягом да берага, так што матросам было нялёгка стрымліваць яго. Бычок бег уздоўж берага і валок за сабою бегшых матросаў. Было вельмі смешна бачыць, як каля сотні туземцаў пры відзе новай для іх жывёлы, якая здавалася ім вялізнай — больш дзікага кабана! — рассыпаліся ва ўсе бакі; адны палезлі на дрэвы, другія кінуліся ў мора.

За бычком пайшла карова, якая аказалася значна спакайнейшай за яго. За ёю паявіўся казёл у суправаджэнні козаў. Матросы вялі іх за вяроўкі, прывязаныя да рагоў. Уся гэта працэсія накіравалася ў вёску, куды паспяшыў і я, каб распарадзіцца і загадаць туземцам дапамагчы матросам.

У вёсцы была пабудавана агарожа метраў пятнаццаць у квадраце для бычка і каровы. З некаторымі цяжкасцямі матросы прымусілі іх пераскочыць праз высокі парог агарожы. Веснічкі былі адразу-ж забіты, паколькі, як я меркаваў, што пройдзе некаторы час, пакуль жывёлы прызвычаяцца да свайго новага становішча.

Матросы з баркаса, якія прышлі паглядзець на вёску, наламалі ў лесе маладых галінак і накідалі іх за агарожу. Відаць, пачастунак прышоўся да смаку карове, якая

зараз-жа ўзялася жаваць галіны. Бычок-жа быў вельмі неспакойны: ён хадзіў уздоўж агарожы, нюхаючы паветра, як-бы шукаючы выхаду. Толькі прысутнасць матросаў, якія даглядалі за жывёлай у час пераезду з Амбоіны, заспакойвала іх. Нарэшце, рогі былі вызвалены ад вяровак, і жывёлы, здаецца, адчулі сябе спакайней.

Казла і коз, з-за адсутнасці другога памяшкання, я прапанаваў туземцам змясціць у адну з хацін і сказаў, каб жанчыны прынеслі ім заўтра маладога унана. Адзін матрос заўважыў, што трэба было-б паказаць туземцам, як дояць коз. Калі патрабаваны мною табір быў прынесены і матрос стаў даіць казу, усе туземцы збегліся паглядзець на гэтае дзіва. Воклічам і распытванням не было канца, аднак ніхто не адважыўся паспрабаваць малака, якое і было выпіта матросамі.

Сонца ўжо заходзіла, і я сказаў матросам, што ім пара збірацца на карвет. Абодва матросы, якія знаходзіліся за агарожай, вымушаны былі пераскочыць праз плот, паколькі весніц не было. Я прадаўжаў даваць туземцам сякія-такія парады адносна іх паводзін у выпадку прыходу белых, як раптоўныя воклічы туземцаў прымусілі

мяне звярнуць увагу на бычка. Аказалася, што пасля адыходу матросаў ён стаў вельмі неспакойны, усё бегаў уздоўж агарожы і, як мне казалі туземцы, хацеў зламаць плот.

Я паспяшыў да агарожы і ўбачыў, што бычку ўдалося ў адным месцы рагамі развярнуць верхнюю частку плота. Туземцы, якія пазбягаліся, уводзілі бедака ў шаленства. Ён яшчэ раз кінуўся да плота з нахіленай галавой, і яшчэ некалькі палак вылецела з агарожы. Не паспеў я крыкнуць аднаму туземцу, каб ён збегаў за тамо рус, як бычок, адбегшы крыху, рынуўся зноў да плота, але гэты раз ужо з яўным намерам пераскочыць праз яго. Гэта яму ўдалося, і ён, выбраўшыся на свабоду, паляцеў, як ашалелы, па вёсцы.

Туземцы хутка пахаваліся, хто куды. Я застаўся адзін і мог бачыць, як цялушцы ўдалося таксама пераскочыць праз агарожу і пабегчы следам за бычком. Сумняваючыся ва ўдачы, я ўсё-ж шпаркім крокам пайшоў па сцежцы да мора, дзе і сустрэў матросаў, якія вярталіся. Я ў двух словах расказаў ім, у чым справа. Яны адказалі, што, відавочна, удасца загнаць бычка назад, таму што ён вельмі свойскі.

Калі мы вярнуліся ў вёску, аказалася, што бычок і цялушка знайшлі сцяжынку, якая вяла ў лес. Я паслаў туземцаў у абход, каб не дапусціць бычка зайсці вельмі далёка; матросы-ж павінны былі, стараючыся па магчымасці не палохаць жывёл, паспрабаваць загнаць іх назад у вёску.

Не стану распаўсюджвацца далей. Уся гэтая гісторыя скончылася тым, што спроба наша зусім не ўдалася; убачыўшы людзей, бычок імкліва пусціўся ўперад, а туземцы, вядома, разбегліся ў розныя бакі. За бычком пабегла і цялушка, і цікавая парачка ўцякла на бліжэйшыя ўзгоркі.

Было ўжо цёмна, калі мы вярнуліся на карвет пасля напаткаўшай нас няўдачы. Падзеі дня так стамілі мяне, што, не гледзячы на вялікае жаданне, я не мог выканаць абяцання, гэта значыць вярнуцца начаваць у Бонгу.

19 сакавіка на досвітку карвет «Скобелеў» зняўся з якара і накіраваўся да астраўка Білі-Білі. Паколькі меркавалася зрабіць здымку порта князя Алексея, то для нас было вельмі важна мець перакладчыкаў, таму што

дыялектаў жыхароў архіпелага Давольных людзей некалькі, і яны мне невядомы; у Білі-Білі-ж я мог разлічваць знайсці каго-небудзь са знаёмых, якія згадзіліся-б накіравацца з намі.

Падыходзячы да вёскі, мы суцішылі ход і спусцілі шлюпку. Я накіраваўся да вёскі. На беразе нас чакаў вялікі натоўп, які пазнаў мяне і крычаў: «О, Маклай! О, Маклай! Э-мэм! Э-аба! Гена!»

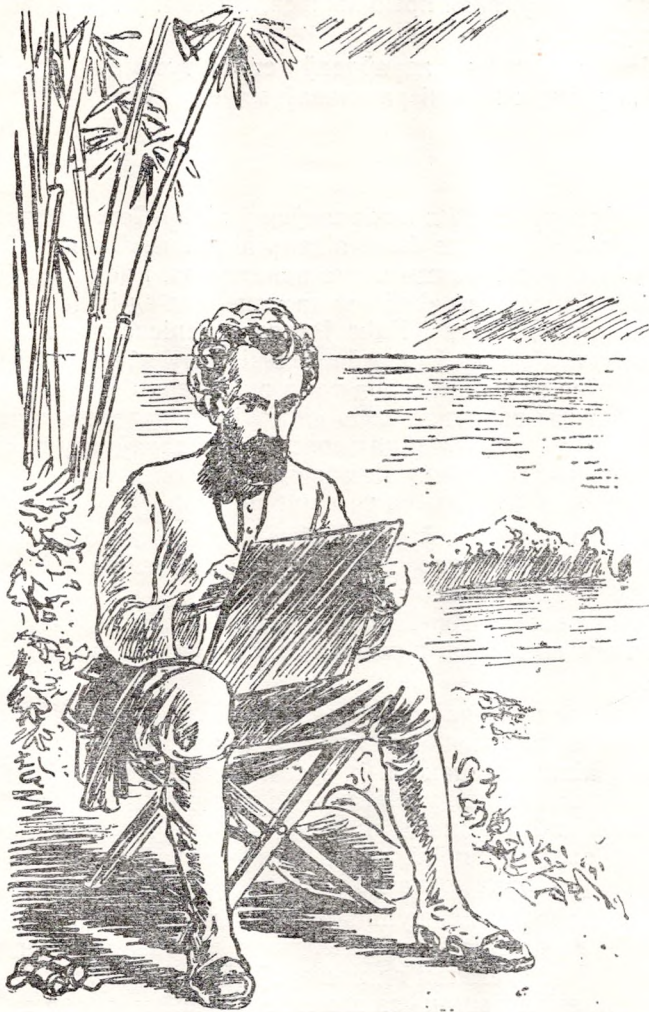
Некалькі пірог наблізіліся да шлюпкі. У адной з іх знаходзіўся Каін, у другой — Марамай, Гасан і іншыя. Каб не траціць часу на лішнія перагаворы, я прапанаваў ім усім следаваць за мною на карвет, абяцаючы даць тытуню і цвікоў. Каін перабраўся да мяне ў шлюпку і стаў задаваць усялякія пытанні, на якія я, з-за недахопу часу, не мог адказаць.

Апынуўшыся на палубе, туземцы былі вельмі збянтэжаны і перапалоханы шумам машыны і прысутнасцю мноства матросаў. Яны зараз-жа сталі прасіць мяне адпусціць іх дадому. Сказаўшы Каіну і Гасану, што яны мне патрэбны для таго, каб гаварыць з людзьмі вострава Сегу, куды ідзе карвет, я шчодро раздаў астатнім тое, што ім было абяцана — тытунь і цвікі, — і адпусціў іх, затрымаўшы Каіна, Гасана і Марамая (Марамай сам пажадаў накіравацца з намі). Калі карвет рушыўся, я амаль сілай павінен быў утрымаць Каіна; Гасан-жа, выбраў момант, калі я на яго не глядзеў, узабраўся на поўют і адтуль кінуўся ў мора.

Калі карвет праходзіў міма астраўка Урэму, дзе я ў 1877 годзе пасадзіў некалькі какосавых пальм, я ўбачыў са здавальненнем, што ўсе яны прыняліся і раслі добра. Каін і Марамай, паказваючы на іх, паўтаралі маё імя, прыгаварваючы: «нуі Маклай, мункі Маклай» («востраў Маклая, какосы Маклая»), «навалобе Маклай Урэмя і на таль атар» («калі-небудзь Маклай прыедзе ва Урэму і там пабудуе сабе дом»).

Прайшоўшы праліў паміж востравам Сегу і мацерыком, карвет кінуў якар ля заходняга берага вострава Сегу. Паколькі было яшчэ не позна, у той-жа дзень было зроблена яшчэ некалькі прамерванняў.

Я накіраваўся з некалькімі афіцэрамі на паравым баркасе агледзець бухту прасторнага порта князя Алексея. Калі я вярнуўся на карвет, мне паведамілі, што Каін і

Handwritten signature or text in the bottom right corner, possibly reading "H. ...".

Марамай узялі прыклад з Гасана, гэта значыць, скарыстаўшы пірогу, якая прыблізілася, скочылі ў ваду і больш не вярталіся.

Хоць я часткова апраўдваў страх туземцаў, але ўсё-такі іх учынак вельмі раззлаваў мяне.

21 сакавіка

Да ўсходу сонца я накіраваўся ў вёску Сегу і адпусціў шлюпку. Навакोल не было відаць ні душы, але я быў перакананы, што туземцы хутка пакажуцца, і не памыліўся. Не толькі мужчыны з'явіліся да мяне, але ад іх не адсталі і жанчыны. З'явіўся і Каін. Радасна паціскаючы мне руку, ён сказаў, што ўчора ён толькі таму збег з карвета, што баяўся застацца сярод тамо рус адзін, без мяне; а са мною гатовы вярнуцца хоць цяпер і накіравацца, куды я пажадаю. Я злавіў яго на слове і прапанаваў яму накіравацца са мною ў вёску Бамбасія, аб якой я толькі чуў у 1876 годзе, пабываць-жа там мне не ўдалося.

Акрама Каіна, я ўзяў з сабою яшчэ і майго амбоінца Яна. У невялікай пірозе мы накіраваліся да ракі Аю; затым праз вузкі прыток, па імені Мадэ, мы пераплылі маленькае возера Аю-Тэнгай, акружанае лесам. Каля сцяжынкі мы выцягнулі пірогі на бераг і ўтраіх рушылі ўперад.

Гадзіны праз паўтары мы прышлі да вёскі. Жыхары яе спачатку кінуліся былі ўцякаць, але некалькі слоў, сказаных Каінам, заспакоілі іх зусім. А калі я раздаў ім сякія-такія падарункі, уся вёска — і мужчыны і жанчыны — збеглася, каб атрымаць ад мяне што-небудзь; мужчынам я даваў тытунь і цвікі, жанчынам — пацеркі і чырвоную тканіну, разарваную на доўгія палосы.

Мне прапанавалі купіць тут вельмі цікавы для мяне шчыт, — не драўляны, а сплечены з ратанга. Гэты шчыт быў набыты туземцамі ад жыхароў Кар-Қара. Уладальнік шчыта хацеў атрымаць за яго сякеру, якой у мяне з сабою не было, але не хацеў даверыць шчыт мне і пачакаць, пакуль я прышлю яму сякеру з Каінам; ён не хацеў таксама ісці на карвет, дзе мог бы атрымаць сякеру, і таму ад шчыта мне прышлося адмовіцца. Тым не менш мне ўдалося набыць кап'ё, лук і стрэлы вельмі дакладнай работы і гэтым папоўніць невялікую калекцыю папуаскай зброі.

Асабліва па-майстэрску былі выразаны наканечнікі стрэл, з рознымі зарубкамі і засечкамі.

Калі нам падалі пачастунак з варанага таро, я рашыў даведацца, ці ўжываюць тутэйшыя жыхары асобья табіры, на якіх падавалася-б выключна чалавечае мяса. Адказ я атрымаў адмоўны. Мне казалі, што чалавечае мяса варыцца ў звычайных гаршках і падаецца ў звычайных табірах. Паколькі мясам сёння не частавалі, то гэты раз я мог быць упэўнены, што мне не дадуць чалавечага мяса.

Мы вярнуліся на карвет якраз перад самым ліўнем. Ад адмірала я даведаўся, што ён мае намер зняцца ў наступны дзень. Гэта мяне вельмі здзівіла і засмуціла, таму што на карту яшчэ не было нанесена і палавіны вялізнага порта князя Алексея. Усе бухтачкі і якарныя месцы каля астравоў Роі, Тыяра, Грагер, гэта значыць, уся поўначная частка гэтага порта, не значылася яшчэ на карце, зробленай афіцэрамі карвета «Скобелеў».

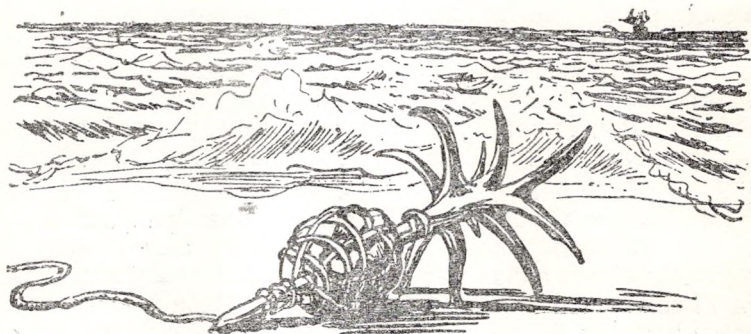
Я некалькі разоў пачынаў даказваць адміралу, як было-б добра пашырыць прамерванне і на астатнюю частку порта. Адмірал, аднак, застаўся непахісны, гаворачы, што ўжо і так зроблена ўсё неабходнае, што трэба вельмі даражыць часам. Мне было вельмі крыўдна, што не рускаму ваеннаму судну прыдзецца зрабіць поўную карту выдатнага порта¹.

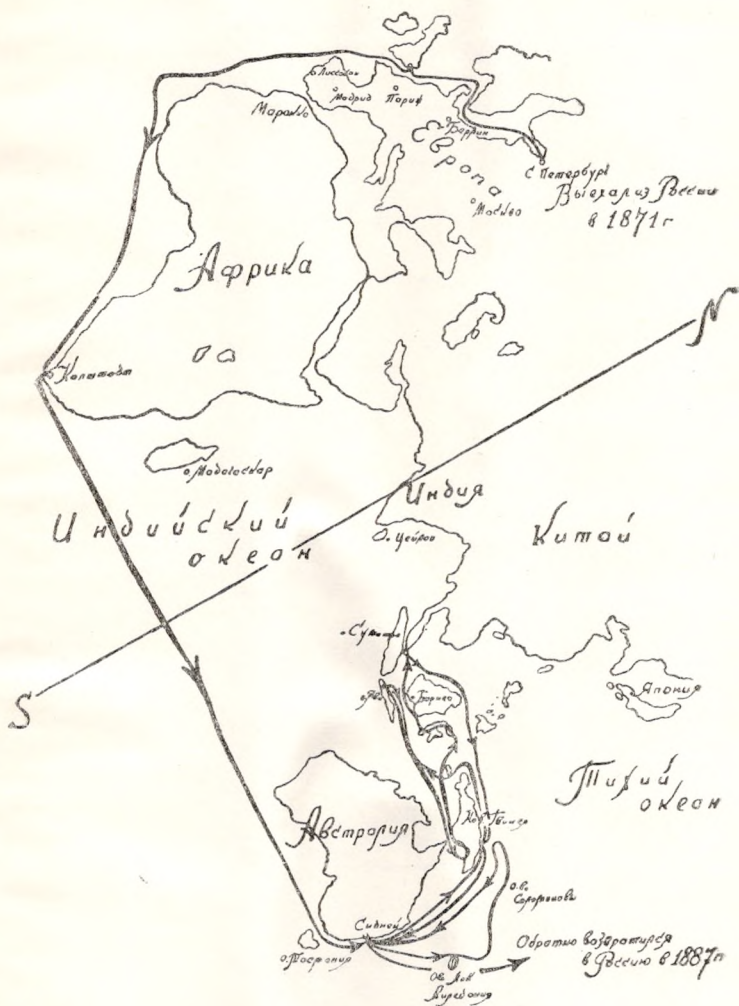
22 сакавіка

Устаўшы на досвітку, я накіраваўся на мосцік і зрабіў эскіз гор Мана-баро-баро і архіпелага Давольных людзей. Моцны сустрэчны вецер перашкодзіў нам зняцца, і я накіраваўся на невялікі астравок, па імені Мегаспена, пакрыты расліннасцю і ў многіх месцах зручны для прычальвання шлюпак. Адтуль я пераехаў на востраў Сегу, знайшоў Каіна і праз яго запытаў туземцаў, якія лічаць востраў Мегаспена сваім, ці згодны яны даць мне гэты востраў для таго, каб пабудаваць там дом у выпадку майго звароту. Усе не толькі згадзіліся, але былі вельмі задаволены, пачуўшы, што я пасялюся недалёка ад іх.

¹ Я не памыліўся: месяцаў пяць-шэсць пасля таго была зроблена здымка поўднёвай часткі порта князя Алексея нямецкім карветам; нават бухтачкі былі названы немцамі. *Зайвага Міклуха-Маклая.*

Зняліся з якара ў шэсць гадзін; каля васьмі праходзілі праліў «Ізумруд» паміж Новай Гвінеяй і востравам Каркар.

Чорними лініями показані маршрути перших подорожжяў, якія зроблены Н. Н. Міклуха-Маклаем на працягу шаснаццаці год (з 1871 па 1887).

1883-1888

астаў апошні перыяд жыцця вялікага падарожніка. Рэўматызм і малярыя — цяжкія вынікі яго самаадданай працы ў трапічных краінах — мучылі яго ўсё мацней і мацней.

Ён больш не ездзіў ні на астравы Адміралцейства, ні на Малаку, ні на Новую Гвінею. Ці быў ён ужо не ў сілах многа і напружана рухацца, ці адчуваў, што жыць яму засталася нядоўга і спяшыў умацаваць зробленае? Як бы там ні было, у апошнія гады жыцця ён імкнуўся апрацаваць здабыты матэрыял, а не здабываць новы.

Міклуха-Маклай больш не падарожнічае.

Ён жаніўся, жыве цяпер у Сіднеі і дзейна прыводзіць у парадак калекцыі, дзённікі, запіскі, рысункі.

У 1884 годзе Германія акупіравала поўночна-ўсходнюю частку Новай Гвінеі. Бераг Маклая, на якім кожны шматок зямлі быў апрацаваны туземцамі і ўздоўж і ўперак выхаджан і вывучан нястомным рускім падарожнікам, стаў здабычай германскага імперыялізма. Немцы назвалі захопленую зямлю «Зямлёй імператара Вільгельма».

«Туземцы Берага Маклая пратэстуюць супроць далучэння да Германіі», тэлеграфавалі Міклуха-Маклай Бісмарку ад імя сваіх падабаронных.

У 1886 годзе вучоны зноў накіраваўся ў Расію. Яму хацелася зрушыць з мёртвага пункту друкаванне сваіх навуковых прац і зрабіць апошняю спробу аблегчыць лёс папуасаў.

Прыехаўшы ў Пецербург, ён пачаў прапагандаваць ідэю стварэння на адным з астравоў Ціхага акіяна рускай калоніі. Гэта не павінна быць калонія ў звычайным сэнсе

слова — залатое дно для гандляроў і прамыслоўцаў, якія адымалі ў туземцаў зямлю і нажываліся на іх паднявольнай працы пад аховай гармат і ружжаў; не, каланісты, на думку Маклая, павінны былі сяліцца толькі на свабодных, не занятых туземцамі землях і жыць плёнамі працы рук сваіх. З гэтым праектам Міклуха-Маклай звярнуўся да цара, да міністраў і непасрэдна, праз газеты, да «ўсіх жадаючых».

Жадаючыя адгукнуліся сотнямі лістоў, але цар калонію забараніў. Чарговы зварот Міклуха-Маклая да «ўладу маючых» — гэты раз да ўрада царскай Расіі — скончыўся тым-жа, чым скончыліся яго папярэднія звароты — да «Высокага Камісара» англійскіх уладанняў або да губернатара Нідэрландскай Індыі, — нічым. Каланіяльныя англійскія і галандскія ўлады і ўрад царскай Расіі, натуральна, не маглі выступаць у той ролі, якую прапаноўваў ім Маклай, — у ролі абаронцаў заняволеных народаў.

Рэакцыйная прэса, даведаўшыся аб адмове цара, паспяшыла сказаць ідэю вучонага, а разам з тым зняважыць і яго самога і тых смелых працаўнікоў, якія адгукнуліся на яго заклік; чорнасоценнае «Новое время» называла яго «шарлатанам», другія газеты і часопісы — «ціхаакіянскім памешчыкам», «папуаскім каралём»...

Так пацярпела крушэнне заповітная мара падарожніка. Міклуха-Маклай хутка старэў. Ён не толькі старэў, — ён, па выражэнню аднаго сучасніка, «драхлеў». Цяжка было паверыць, што яму не 60, а ўсяго толькі 40 год.

«Ён моцна схуднеў, характэрны твар яго пакрыўся маршчынамі...» піша карэспандэнт адной прыхільнай да Маклая газеты. «Толькі тады, калі ён пачынае гаварыць аб сваім беразе і яго жыхарах, голас яго мацнее і вочы, сумна перабягаючыя з прадмета на прадмет, раптам ажываюць».

У 1886 годзе вучоны даў у падарунак Акадэміі навук свае калекцыі. У 1887 годзе ён ездзіў у Сідней. Ён спяшаўся прывезці на радзіму жонку, дзяцей і ўсе паперы. Асталяваўшыся ў Пецербургу, на Галернай вуліцы, ён узяўся апрацоўваць свае запісы. Ацёк лёгкіх душыў яго, рэўматызм і неўралгія выклікалі востры боль, але напружаннем волі ён спрабаваў пераадолець хваробу, як пераадольваў некалі ліхаманку, вандруючы па Новай Гвінеі і Малацы. Ён дыктаваў, дыктаваў па сем, па восем гадзін

у дзень. Немагчыма было пакінуць чарнавікі неразабранымі. Абдумаць і прадыктаваць усё да канца, да апошняга лісточка — вось яна цяпер, тая вяршыня, якую што-б там ні было трэба ўзяць. Лазіў-жа ён хворым на горы, пераходзіў па грудзі ў вадзе балоты і рэкі.

Але гэты раз хвароба адолела яго.

15 красавіка 1888 года ў газетах паявілася аб'ява:

«Учора ў клініцы Віліе, у Санкт-Пецербургу, у 8 гадзін 30 мінут вечара, памёр на 42-м годзе жыцця пасля працяглай і цяжкай хваробы Нікалай Нікалаевіч Міклуха-Маклай. Смерць застала Нікалая Нікалаевіча тады, калі ён апрацоўваў другі том запісак аб сваіх падарожжах».

— У асобе Нікалая Нікалаевіча, — сказаў на магіле адзін з яго вучоных калегаў, — мы хаваем чалавека, які праславіў нашу айчыну ў самых далёкіх кутках свету.

На самай справе, Новая Гвінея аддалена ад Расіі на тысячы і тысячы кілометраў. Гэты ціхаакіянскі востраў сапраўды можа быць названы «далёкім кутком свету». Але тутэйшыя людзі аплаквалі ад'езд рускага падарожніка, як ад'езд роднага чалавека, і многія гады чакалі яго звароту. Памяць аб ім прадаўжала жыць на беразе заліва «Астралябіі» разам з пасынкамі пасаджаных ім дрэў, разам з кучаравай цёмнаскурай дзяўчынкай, якой ён даў рускае імя «Марыя»; і доўга яшчэ стальная сякера называлася там «сякера Маклай» і гарбуз — «гарбуз Маклай». Ужо ў пачатку нашага стагоддзя на востраве Білі-Білі этнографы запісалі легенду, складзеную папуасамі аб Маклаі:

«Прышоў Маклай і сказаў нашым продкам: каменныя сякеры не вострыя, яны тупыя. Кіньце іх у лес, яны нікуды не варты, тупыя. Маклай даў ім жалезныя нажы і жалезныя сякеры...»

У 1884 годзе Бераг Маклая і ўся поўночна-ўсходняя частка вострава былі захоплены Германіяй. На карце паявілася новае імя: «Зямля імператара Вільгельма». Так збыўся над жыхарамі Бонгу, Гарэнду, Гумбу прадрачоны Маклаем лёс. Вядома, што ў пакаранне за мяцеж супроць захопнікаў усё насельніцтва астраўка Білі-Білі было выгнана немцамі з родных вёсак...

Пасля першай імперыялістычнай вайны, у якой Германія пацярпела паражэнне, «Зямля імператара Вільгельма» разам з іншымі германскімі калоніямі адышла да пе-

раможцаў. Мандат на кіраванне ёю атрымаў Аўстралійскі Саюз, гэта значыць фактычна Англія, адна са старэйшых каланіяльных дзяржаў свету. На Новую Гвінею прышлі іншыя гаспадары і прынеслі з сабою іншыя метады кіравання — знешне, можа быць, і больш мяккія, чым нямецкія; але, якія-б ні былі формы імперыялістычнай палітыкі, сутнасць яе адна і тая-ж — службыць у мэтах карысці і нажывы метраполіі за кошт эксплуатацыі заняволенай краіны, за кошт працы яе жыхароў і багаццяў яе прыроды.

А багаці Новая Гвінея захоўвае ў сабе немалыя. Лясы яе багаты сандалавым дрэвам, нетры — золатам і алмазамі. Нездарма і немцы, і англічане, і галандцы, і італьянцы, і французы пасылалі на Новую Гвінею столькі экспедыцый. Пасля ад'езду Маклая на берагах, даследаваных ім, пабывалі Фінш, Рамілы, Цэлер, Хаген, Ханке, Нейхауз... Фінш старанна вывучыў усё надрукаванае Маклаем аб норавых і звычаях папуасаў; наведваў тыя-ж вёскі, што і Маклай, стараючыся ва ўсім браць прыклад з яго; заводзіў дружбу з туземцамі, зарысоўваў іх саміх і іх хаціны... Экспедыцыі на Новую Гвінею — у глыб краіны і на яе берагі — батанічныя, геаграфічныя, этнаграфічныя, багата забяспечаныя навуковымі прыборамі, інструментамі, зброяй, палаткамі, хінай, кансервамі, пасылаліся і ў XIX і ў XX веку адна за другой.

Нарэшце ў 1923 годзе, у адзін пахмурны, дажджлівы дзень, на ілістыя воды ракі Барой побач з чаўнамі першабытных людзей апусціўся магутны сучасны гідраплан. Гэта была экспедыцыя Франка Гэрлі, якая прыбыла з Аўстраліі ў «невядомую краіну папуасаў».

«Пералёт быў надзвычай небяспечны, — піша Гэрлі. — Мы ляцелі над берагавой паласой, усеянай рыфамі. Трэба было праляцець каля 400 кілометраў. На працягу ўсяго шляху нам вельмі перашкаджаў дождж, нізкія, цяжкія воблакі і непранікальныя туманы... Гледзячы ў бінокль уніз, немагчыма было ў дакладнасці вызначыць, дзе канчаецца зямля і пачынаецца вада. Дождж ліў бесперапынку, зрэдку змяняючыся густым туманам. Мне здавалася, быццам сама рака складаецца з вадкага ілу. Дэльта ракі — гіганцкае балота. Там, дзе адліў агаляў пакрытыя ілам астравы, там на высокіх п'лях гняздзілася нетрывалае жыллё туземцаў...

Дождж быў такі моцны, што кроплі яго секлі па твары, быццам буйны град. Апарат, падхоплены ветрам, бездапа-

можна ныраў на ўсе бакі. Між тым гаручае вось-вось павінна было скончыцца. На наша шчасце, аднак, хмары неўзабаве рессеяліся, і мы ўбачылі ўнізе пяць шырокіх вусцяў ракі...

Мы паволі заслізгацелі па вадзе. Ад берага нам насустрэч адчалілі сорок нагружаных воінамі пірогаў. Хутка яны акружылі нас. Ударамі вёслаў аб барты чаўноў яны рабілі аглушальны шум. Гэта было дзікае, варварскае прывітанне. Мы баяліся няшчасця: калі пірогі падыйдуць вельмі блізка, прапелер немінуча разарве іх на кавалкі...

Пры заходзе сонца ў падарунак нашаму гідраплану была прынесена свіння, якую туземцы ўрачыста палажылі на адным з яго крылляў».

Экспедыцыі на Новую Гвінею ўзбагацілі музеі Еўропы калекцыямі папуаскага пасудку, зброі, адзення, а бібліятэкі — шматтомнымі творамі аб флоры і фауне Новай Гвінеі, аб яе цёмнаскурых жыхарах, клімаце, рэках, горах і балотах... І ўсё-такі мы не ведаем нават назваў усіх тых плямён, якія насяляюць Новую Гвінею. Чатырнаццаць год таму назад у гарах былі адкрыты плямёны — каля двухсот тысяч папуасаў, якія ніколі не бачылі ні аднаго еўрапейца. Горныя папуаскія плямёны да гэтага часу застаюцца белай плямай на этнаграфічнай карце. Нездарма Гэрлі заўсёды называе Новую Гвінею «таямнічай», «загадкавай» і «небяспечнай».

Чужынцы свабодна гаспадарачь тут толькі на берагах, вывозячы медзь і каучук, золата і каштоўнае дрэва... Якія далёкія інтарэсы гэтых чужынцаў ад тых інтарэсаў, якія вялі Маклая ў яго слаўны шлях! Дарэмнымі — ды і смешнымі! — былі спробы Фінша «быць падобным» да вялікага падарожніка: у Фінша не хапала самых істотных рыс Маклая — яго высокародства і яго праўдзівасці. Ды і мэты ў іх былі розныя. Міклуха-Маклай з'явіўся на Новую Гвінею як даследчык папуаскіх плямён і як іх абаронца. Цікавасць яго была бескарыслівая, дружба надзейная. Другія-ж вучоныя і іх працы служылі — часам свядома, часам міжвольна — іншай, імперыялістычнай, захопніцкай мэце — разведаць скарбы чужой краіны, для таго каб загарнуць іх у свае рукі; вывучыць плямёны, якія насяляюць краіну, каб іх заняволіць... Фінш, які хадзіў па тых-жа вёсках, што і Маклай, знаходзіўся на службе ў

нямецкага камерсанта Адольфа фон Ганемана, і мэта яго падарожжа была коротка, але зусім дакладна выкладзе-на ў інструкцыі, уручанай яму Ганеманам:

«Даследаваць невядомыя берагі Новай Гвінеі... і ўста-навіць прыязныя адносіны з туземцамі, каб набыць ад іх магчыма больш земляў».

За параходам, на якім плаваў вучоны этнограф, сле-даваў другі параход — ваенны — і ўзнімаў на папуаскіх землях германскі флаг.

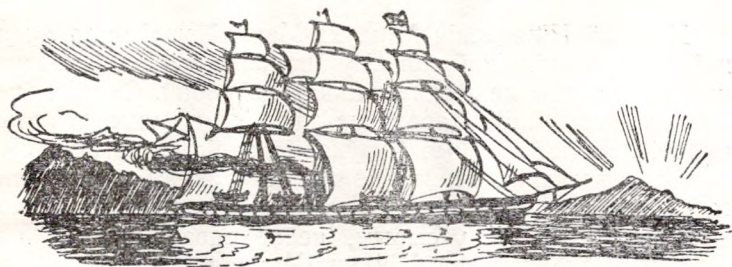
... Пасля першага падарожжа Міклуха-Маклая на поў-ночна-ўсходні бераг Новай Гвінеі прайшлі тры чвэрці ста-годдзя. І ўсё-такі гэты вялізны востраў можа лічыцца яшчэ недаследаваным. Даследаваны і пакораны, па сут-насці, толькі яго берагі. Сэрца краіны заслонена ад на-шэсця іншаземцаў гарамі, лясамі, балотамі і ўпартым не-давер'ем туземных плямёнаў. Людзі каменнага веку не-здарма адчуваюць небяспеку, нездарма адыходзяць да-лей у горы. Папуаскія коп'і, арнаменты, табіры бераж-ліва ўпакоўваюць і беражліва накіроўваюць у музеі; за-тое саміх папуасаў чужынцы берагчы не маюць намеру; і самі туземцы, і іх жыццёвы лад, і іх вераванні, і іх звы-чай з'яўляюцца толькі прыкрай перашкодай для драпеж-ных планаў заваёўнікаў.

У пачатку другой імперыялістычнай вайны вялізныя тэрыторыі на Ціхім акіяне ўдалося захапіць японцам. Ся-род тысяч астравоў, акупіраваных Японіяй, быў і востраў Новая Гвінея. Тыя злачынствы, якія на Захадзе рабілі немцы, на Усходзе рабілі іх саюзнікі — японцы. І тыя і другія вялі знішчэнне мірных народаў пад лозунгамі, якія былі створаны чалавеканенавістымі тэорыямі расізму.

Наўрад ці Міклуха-Маклай, пры ўсёй яго празорлі-васці, мог уявіць сабе тыя страшэнныя няшчасці, якія прынясе чалавецтву — а ў тым ліку і астраўлянам Ціхага акіяна — імперыялізм, які зараджаўся на яго вачах. Але вялікі вучоны ўжо тады разгледзеў у псеўданавуковых тэорыях палігеністаў пачатак расізму, прадбачыў крыва-выя вывады, якія пры жаданні можна зрабіць з гэтых тэорый.

Сумеснымі намаганнямі свабодалюбівых народаў Но-вая Гвінея вызвалена ад японскіх захопнікаў. Фашызм па-цярпеў паражэнне. Але пропаведзь нацыянальнай няроў-насці ўсё яшчэ гучыць у свеце, часам больш прыглушана,

часам мацней, жывячы сабою разбойніцкія планы імперыялізма — тыя самыя планы, якія так нястомна і доблесна выкрываў папярэднік усіх антыімперыялістаў і антыфашыстаў свету — рускі вучоны Нікалай Нікалаевіч Міклуха-Маклай.

А Д Р Э Д А К Ц Ы І¹

Нікалай Нікалаевіч Міклуха-Маклай узяўся за апрацоўку сваіх дзённікаў толькі ў апошнія месяцы жыцця, ужо прыкаваны да ложка цяжкай хваробай. Смерць перарвала яго працу. Дарожныя дзённікі, навуковыя артыкулы і нататкі, асобныя ўрыўкавыя запісы і багацейшыя калекцыі засталіся неразабранымі. Амаль усе матэрыялы, сабраныя Міклуха-Маклаем цаною шматгадовых намаганняў, дайшлі да нас у сырым, неапрацаваным выглядзе.

Упершыню дзённікі Міклуха-Маклая былі апублікаваны ў 1923 годзе выдавецтвам «Новая Москва».

У 1936 годзе яны вышлі ў «Детиздате» з некаторымі скарачэннямі.

І, нарэшце, у 1941 годзе паявілася акадэмічнае выданне прац Міклуха-Маклая.

Па рашэнню Акадэміі навук СССР былі выданы ў двух тамах усе дзённікі, усе навуковыя артыкулы вялікага рускага падарожніка, а таксама яго лісты ў абарону цёмнаскурых астраўлян Ціхага акіяна.

Такім чынам, савецкі чытач мае цяпер поўную магчымасць азнаёміцца з барацьбой Міклуха-Маклая за незалежнасць першабытных плямён і ацаніць той буйны ўклад, які зрабіў рускі вучоны ў сусветную навуку.

Наша выданне, звернутае да моладзі і шырокага чытача, натуральна, адрозніваецца ад усіх папярэдніх. Задачы, якія ставіла перад сабой «Библиотека путешествий», задумваючы гэтую кнігу, не тыя, якія стаялі перад другімі выданнямі: з аднаго боку, гэтыя мэты больш абмежаваныя, з другога — больш шырокія.

Наша кніга адрасавана чытачу-неспецыялісту. Таму рэдакцыя лічыла не толькі магчымым, але і неабходным апускаць некаторыя, вельмі падрабязныя, апісанні тузем-

¹ Выдавецтва ЦК ВЛКСМ «Маладая гвардыя» 1947 год.

ных звычайу, асаблівасцей флоры, фауны або клімату, якія могуць мець цікавасць толькі для спецыяліста-этнографу, заолага, батаніка, метэаролага і інш.

Мы імкнуліся не так паведамляць вялікую колькасць звестак, як дапамагчы чытачу аднавіць вобраз вялікага чалавека, зрабіць яўным і адчувальным значэнне яго бясприкладнага подзвігу.

Гэтай задачы служаць і біяграфічныя нарысы Лідзіі Чукоўскай, у аснову якіх пакладзены артыкулы, дзённікі і лісты самога Міклуха-Маклая.

Мы публікуем дарожныя дзённікі не ўсіх, а толькі трох экспедыцый Міклуха-Маклая — толькі дзённікі, якія ён вёў у час свайго прабывання на берагах заліва «Астралябіі».

Запіскі падарожніка аб экспедыцыях на поўвостраў Малаку, на бераг Папуа-Кавіі, на астравы Ціхага акіяна дадзены намі толькі ва ўрыўках, уключаных у біяграфічныя нарысы.

Гэтыя дарожныя запіскі, бясспрэчна, таксама маюць вялізную навуковую каштоўнасць, але не ў іх, а іменна ў тых дзённіках, якія вёў Міклуха-Маклай на беразе, названым яго іменем, апісан галоўны грамадскі і навуковы подзвіг падарожніка; іменна гэтыя дзённікі раскрываюць перад намі яго ўнутраны воблік, паказваюць тую настойлівую барацьбу за давер'е і дружбу першабытнага племені, дружбу, поўную такога глыбока-чалавечнага сэнсу, які ўвянчаўся такім небывалым поспехам...

Жадаючы падкрэсліць, зрабіць больш вострай і выразнай напружанасць асобных палажэнняў, рэдакцыя лічыла сябе ў праве аблегчыць складаную будову фразы, якая засланыла часам прасты і ў вышэйшай ступені драматычны сэнс падзей.

Гэтае права абапіраецца не толькі на аўтарытэтныя выказванні спецыялістаў, якія працавалі над акадэмічным выданнем прац Міклуха-Маклая, але і на сведчанне самога аўтара дзённікаў, які шкадаваў, што ён не паспеў падрыхтаваць свае дзённікі да друку.

Ілюстрацыі мастака В. А. Мілашэўскага з'явіліся рэзультатам работы над арыгінальнымі зарысоўкамі Міклуха-Маклая, зробленымі падарожнікам у час яго экспедыцый. Імкнучыся да дакладнасці і дакументальнасці, мастак вывучыў не толькі рысункі падарожніка, але і фотаматэрыялы, апублікаваныя Акадэміяй навук СССР у вы-

данні прац Міклуха-Маклая, а таксама экспанаты, якія захоўваюцца ў музеях Масквы і Ленінграда.

Рэдакцыя «Бібліятэкі путешествий» лічыць сваім абавязкам выразіць шчырую ўдзячнасць кандыдату гістарычных навук, супрацоўніку Інстытута этнаграфіі Акадэміі навук СССР, Н. А. Буцінаву, прафесару А. А. Губеру, доктару гістарычных навук, прафесару С. А. Токарэву, дырэктару Музея этнаграфіі ў Маскве, работнікам Заалагічнага музея Маскоўскага ўніверсітэта за іх каштоўныя ўказанні, парады і дапамогу ў рабоце рэдакцыі над гэтай кнігай.

З М Е С Т

	Стар.
Тамо рус — чалавек з Расіі — нарыс <i>Лідзіі Чукоўскай</i> . . .	3
Дзённік Міклуха-Маклая, 1871—1872 (Першае падарожжа на Новую Гвінею)	23
1872—1876 — нарыс	239
Дзённік 1876 — 1877 (Зварот у бухту «Астралябіі») . . .	257
1877—1883 — нарыс	301
Дзённік 1883 (Апошняя паездка на Бераг Маклая) . . .	317
1883—1888 — нарыс	333
Ад рэдакцыі	342

На беларусском языке
Н. Н. Миклухо-Маклай
Путешествия
Государственное
учебно-педагогическое издательство БССР
Минск 1954

Рэдактар *Д. Сасеў*
Тэхрэдактар *А. Сасіновіч*
Карэктар *Р. Міцц*

АТ 04231. Падп. у набор 15/VI-1954 г. Падп. да друку 10/XI-1954 г.
Тыраж 25 000 экз. Папера 84×108¹/₃₂. Пап. арк. 5,375. Друк. арк. 17,63.
Вуч.-выд. арк. 21. Аўт. арк. 17,69. Цана 7 руб. 30 кап. Зак. 527.

Друкарня імя Сталіна, Мінск, праспект імя Сталіна, 105.

Цена 7 руб. 30 кап.

1870

1870